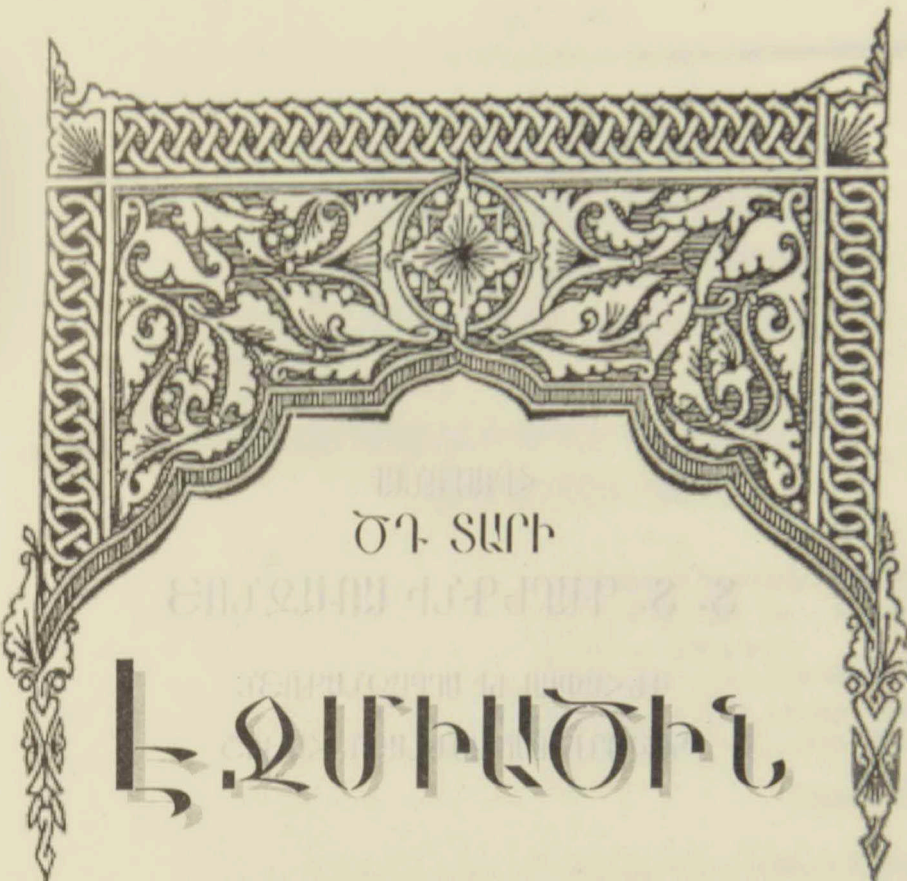

ԷԶՄԻԱԾԻՆ

Դ
1998

ԾԴ. ՏԱՐԻ

Է. ՋՄԻԱԾԻՆ

ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆ

ԱՄՍԱԳԻՐ

ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ

ԱԹՈՌՈՅ

Ս. Է. ՋՄԻԱԾԻՆԻ

Երբեմն

1998

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

Տ. Տ. ԳԱՐԵԳՆԻ ԱՌԱՋՆՈՅ

ՎԵՀԱՓԱՌԻ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ

1942 Ձա հ

223-98

ԳԱՐԵԳԻՆ Ա

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ

ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՊԱՏԳԱՄԸ

Ս. ՀԱՐՈՒԹՅԱՆ ՏՈՆԻ ԱՌԹԻՎ

ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԵԱՆ ՅԱՂԹԱՆԱԿԸ

ԿԵՂԾԻՔԻՆ ՎՐԱՅ

«Աշակերտքն անոթ եկեալ գիշերի գողացան՝
զնա, մինչ մեր ի քուն էաք ... Եւ ել համբաւս
այս ի Հրէից մինչև ցայսօր»:

(Անոր աշակերտները գիշեր ատեն, մինչ մենք
քունի մէջ էինք, եկան և գողցան զայն... Այս
լուրը հրեաներուն մէջ տարածուած է մինչև
այսօր):

(ՄԱՏԹ. ԻԸ 13, 15):

Դարձեալ դէմ առ դէմ ենք կանգնած մեր Տիրոջ՝ Յիսուսի Քրիստոսի, բայց ոչ Անոր ծաւալած քարոզութեան և կատարած հրաշք-բարիքներուն, խօսած առակներուն, խաչելութեան պահուն կամ քարով կնքուած գերեզմանին դիմաց, այլ՝ Յարուցեալ գոյակերպին, մահէն դուրս եկած ու յաւերժ ապրող անձին դիմաց:

Չարմանահրաշ դէպք է նկատուած Անոր յարութիւնը: Անհաւատալի ըլլալու չափ գերբնական, անբնական և անկարելի նկատուեցաւ այդ դէպքը նոյնիսկ այն պահուն երբ տեղի ունեցաւ և գերեզմանը թափուր գտնուեցաւ ու գերեզմանեալը անձնապէս յայտնուեցաւ, տեսնուեցաւ հարիւրաւորներու և խօսեցաւ շատերու հետ: Անհաւատալի նկատուեցաւ ան շատ շատերու կողմէ անցնող քսան դարերու ընթացքին: Անհաւատալի կը թուի նաև այսօր, գիտութեան, բանականութեան, առարկայապաշտ գործնականութեան տիրապետութեան ներկայ ժամանակներուն, նոյնիսկ իրենք վիրենք քրիստոնէայ, այսինքն՝ Քրիստոսի հետևող ճանչցող բազում անձերու կողմէ:

Եւ վարմանալի չէ որ անհաւատալի թուի: Պարզ է որ նման դէպք վր - մեռեալ վիճակէն դուրս գալ և ապրիլ այնպիսի կեանքով մը որ վեր է ժամանակի և տարածութեան սահմանափակումներէն - մարդ էակի բանական խորհողութեան ու կեանքի փորձառութեան մէջ տեղ չունի:

Բայց իրական էր դէպքը ինք: Յիսուս դուրս էր եկած գերեզմանէն: Ինչպէ՞ս բացատրել այդ երևոյթը: Խիստ մտահոգուած էին մանաւանդ անոնք որոնք Յիսուսը մահուան էին դատապարտած, իսկ

քարձրացուցած և գերեզմանի մէջ պետեղած, գերեզմանն ալ մեծղի քարով կնքած ու հոռմեական լեգէոնական պինտորներ պահակ կարգել տուած: Երբ հրեայ ազգի այդ օրուան իշխանաւորները տեղեկացան իրականութեան, երբ պահակ պինտորներէն ոմանք եկան և յայտնեցին որ իրապէս գերեզմանէն դուրս էր եկած խաչեալ ու թաղեալ Նապոլրեցին, ահի ու սարսափի մատնուեցան: Ինչպէ՞ս արդարացնէին իրենց ըրածը: Ինչպէ՞ս իրենց ժողովուրդին կարենային բացատրել որ երեք օր առաջ Յիսուսի գոյութեան վերջ դրած էին և այժմ վերջը նոր սկիպր էր դարձած... Ուստի, իրենց յատուկ հնարամտութեամբ դիմեցին յերիւրանքի, կեղծիքի, ինչպէս անոր մահացումէն առաջ դիմած էին մատնութեան, անիրաւ դատաւարութեան, անարդար դատաստանի, անապին ձաղկումի, անմարդկային չարչարանքի և խաչապարտութեան: Պահակ պինտորներուն յանձնարարեցին որ ժողովուրդին մէջ տարածեն այն լուրը թէ երբ խոր գիշերին իրենք քնացած էին, Յիսուսի աշակերտները եկեր էին և գողցեր՝ Անոր մարմինը: Աւելին: Եթէ պատահէր որ այդ կեղծիք-լուրը դատաւոր-կատարիչին ականջը հասնէր՝ իրենք կը համոզէին այդ իշխանաւորը և պինտորները իրենք կրնային ապահով զգալ, որ ոնէ վնաս, պատիժ ու չարիք չէր հասնէր իրենց: Դեռ աւելին. դրամ տուին, կաշառեցին պինտորները, որոնք այդ կեղծ լուրը տարածեցին ժողովուրդին մէջ:

Հետաքրքրական է վերջին տողը Աւետարանի այս հատուածին որուն մէջ Մատթէոս Աւետարանիչ կ'ըսէ որ այդ լուրը տարածուեցաւ և մինչև Աւետարանի գրուած ատենը («մինչև ցայսօր»), այսինքն՝ Յիսուսի յարութենէն 30-40 տարիներ ետք, հրեաներու մէջ այդ լուրը տարածուած կը մնայ:

Եւ ոչ միայն այն օրերուն, այլ յաջորդող դարերուն ևս այդ լուրը տարածուած մնաց: Եւ ոչ միայն հրեայ ժողովուրդին մէջ, այլ նաև ուրիշ ազգերուն, քրիստոնէայ անհատներու մօտ: Եւ մինչև այսօր, երբ կը մօտենանք Քրիստոսի 2000-րդ տարեդարձին, դեռ որքա՞ն մարդիկ կը մնան ընդառաջող և նոյնիսկ տարածող այդ լուրին, թէ՛ գերեզմանը թափուր էր ո՛չ անոր համար որ Յիսուս յարութիւն էր առած, այլ անոր համար որ Յիսուսի մարմինը գողցուած և անհետացուած էր...:

Այդպէս մտածողներ ոչ միայն պատմական իրողութիւն չեն նկատեր Յիսուսի յարութեան դրուագը, այլ կ'ուրանան բոլոր յետ յարութեան այն երևումները որոնց մասին այնքան պերճախօս վկայութիւններ կան Պօղոս Առաքեալի Թուղթերուն և Աւետարանիչներու պատումներուն մէջ: Աւետարաններու խմբագրումէն առաջ կորնթացոց ուղղած իր թուղթին մէջ Պօղոս Առաքեալ սքանչելի վկայութիւն մը կուտայ Յիսուսի յարութեան մասին փոր աւտետել կը նշանակէ կամաւոր և յամատ, և յառաջագունէ կասկածող ըլլալ ամէն բանի մասին: Ան կ'ըսէ. «Ես ձեզի փոխանցեցի այն (հաւատքը) ինչ որ նախ ե՛ս ընդունեցի. այն՝ թէ Քրիստոս մեր մեղքերուն համար մեռաւ, ըստ Սուրբ Գիրքին, թէ՛ ան բաղուեցաւ և երրորդ օրը յարութիւն առաւ, դարձեալ Սուրբ Գիրքին համաձայն, ու երևցաւ Պետրոսին և ապա տասներմէկ առաքեալներուն: Յետոյ երևցաւ միատեղ խմբուած հինգ հարիւրէ աւելի հետևորդներու,

որոնցմէ շատերը կ'ապրին մինչև այսօր և ումանք մեռած են: Այնուհետև երեցաւ Յակոբոսին և ապա բոլոր առաքեալներուն: Ի վերջոյ, բոլորէն յետոյ, երեցաւ նաև ինծի՝ անարժանիս» (Ա. ԿՈՐՆԹ. ԺԵ. 3):

Բայց ի՞նչ փոյթ: Կարևորը, սակայն, պատմութիւնը չէ, որպէս ղէպքերու ընթացք, որ այնքան յաճախ մեկնաբանութեան առարկայ է: Յիսուս պատմութիւն չէ: Կարևորը իրականութիւնն է: Այն որ պայծառ և ապրողող ճշմարտութիւն է, անատարկելի, թէ՛ Յիսուս մահով վերջ չգտաւ: Կ'ապրի այսօր այնպէս ինչպէս ապրեցաւ իր երկրաւոր կեանքի օրերուն, բայց ո՛չ մարմնեղէն, հողեղէն գոյութեամբ, այլ յափտենական կեանքի այնպիսի որակով մը որ վեր է մեր զուտ մարդկային տրամախոհական մտածողութեան չափանիշներէն: Բայց ո՞վ կրնայ ըսել որ մարդ ամէն ինչ գիտէ կամ կրնայ գիտնալ իմացական հայեցողութեամբ և սահմանաւոր կեանքի փորձառութեամբ: Խորիկող մարդուն առաջ կայ գոյութեան և կարողութեան այնպիսի տարածք, որուն անունն է հաւատք և որ այնքան իրական է որքան բանական տարածքն ու կարողութիւնը:

Եւ եթէ նոյնիսկ գործածենք մեր ամբողջական մարդկային բնութեան տրամախոհական ոյժը, ինչպէ՞ս չտեսնել այն շօշափելի իրականութիւնը, որ Եկեղեցւոյ կեանքն իսկ է դարերու վրայ տարածուած և տարածող, որ յարութեան վրայ է հիմնուած: Ամենէն կասկածոտ գիտական միտքերն անգամ չեն կրնար բացատրել այն յստակ իրողութիւնն ու պայծառ ճշմարտութիւնը թէ Առաքեալները, Յիսուսի մտերիմները, որոնք յարութենէն ետք իրենք ալ կասկածով ընդունեցին յարութեան լուրը էապէս կերպարանափոխուեցան, երբ նոյն իրենց վարդապետը՝ Յարուցեալը՝ երեցաւ իրենց, խօսեցաւ իրենց, երբ իրենք տեսան ու հաւատացին: Եթէ իրենք գողցած ըլլային մարմինը, կեղծիք մը յառաջ բերած ըլլային, ինչպէ՞ս սուտի և կեղծիքի, խաբէութեան և յերիւրանքի ոյժով պիտի կերպարափոխուէին: Ինչպէս իրենց կեանքերը պիտի զոհէին իրենց իսկ շինած սաղրանքին համար: Այն անձերը՝ որոնք Յիսուսի խաչելութենէն և թաղումէն ետքը ծայր աստիճան յուսալքուած, իրենք պիտե՞նք պարտուած, իրենց ակնկալութիւններուն և սպասումներուն մէջ յուսախաբուած կը զգային, ինչպէ՞ս յանկարծ դարձան արի, անվախ, յանդուգն, բարձրաքարոյ, արհամարհեցին նախատինքն ու հալածանքը, չարչարանքն ու մահը և պատրաստակամ, յօժարամիտ կեցնածօրով ու երջանիկ զգացումով յանձն առին մարտիրոսութիւնը: Ո՞վ իր կեանքը կուտայ իր սարքած սուտին և կեղծիքին համար...: Ինչպէ՞ս Սողոմներն յանկարծ դարձան Պօղոս...:

Քրիստոնէական հաւատքին տարածումը ողջ աշխարհի մէջ մանանեխի հատիկի առակին (Մատթ. ԺԳ. 31-32) ամենէն ճշմարտախօս և պերճաբարբառ վկայութիւնն է: Քրիստոնէական Եկեղեցւոյ կեանքը, քսան դարերու վրայ տարածուած, Քրիստոսի յարութեան շարունակուող երգահանդէսն է մարդկութեան կեանքին մէջ: Յարուցեալ Փրկչի խօսքը «Երանի անոնց որոնք առանց տեսած ըլլալու պիտի հաւատան» (ՅՈՒԿ. Ի. 29) կեղրոնական մեղեդին եղաւ այդ համամարդկային երգահանդէսին, որուն մէջ իր առանձնակի տեղն ունեցաւ Հայց. Առաքելական Ս. Եկեղեցին Քրիստոսէն շառաիղած զոյգ Առաքեալ-

ներով և Ս. Գրիգոր Լուսավորչի Միածնատեջ տեսիլքով մինչև մեր հայ ժողովուրդի նոր օրերու նոր կեանքը իր Քրիստոսադրոշմ հայրենիքով և ապառ ու անկախ պետութեան վերստեղծումով:

Կարիք կա՞յ աւելին ըսելու: Դիտեցէ՛ք հայ ժողովուրդի կեանքը անցնող երկու հազարամեակներուն: Խաչելութեան բազմադրուագ և բազմաբնոյթ տեսարաններուն մէջէն, և տեսարաններէն անդին, պիտի անպայման զգաք յարութեան շունչին անընդմէջ ներգործութիւնը: Յարութեան շունչը անշէջ մնաց հայ ժողովուրդի կուրծքին տակ, կրակին նման՝ որ երբեմն-երբեմն մոխրով կը ծածկուի բայց երբեք չի մարիր, երբեմն-երբեմն ուրիշ ոյժեր հող կը թափեն անոր վրան, բայց հողն անգոր կ'ըլլայ անոր լոյսն ու ջերմութիւնը խափանելու: Մեր ողջ մշակոյթը, մեր ազգի հարապատ ինքնարտայայտութիւնը իր բոլոր կողմերով ու երեսներով, արիացեալ և արիացնող զօրութեամբ, տոկոսութեան առաքինութեամբ, յուսահայեաց ուժգնութեամբ, քարով ու մագաղաթով, գիրով ու ձայնով, նոյնիսկ արցունքով ու արիւնով եղաւ անմահութեան հաւատքին յուսալայծառ և անստուեր ճառագայթումը: Հաստատացինք Քրիստոսի յարութեան և յաղթեցինք մահուան: Այս է ամենապայծառ յառաջաքանն ու վերջաքանը և յաւերժաքան կարգախօսը հայ ժողովուրդի երկհազարամեայ պատմութեան:

Այսօր, այդ հաւատքին կրակը վերստին նոր շունչ է ստացած: Եւ չմոռնանք, այդ հաւատքին կայծէն միշտ բոց կ'առնէ ապատութիւնը, որ մարդուն մէջ Աստուծոյ շունչին առկայութիւնն է: Գիտնանք մեր այդ աստուածադրոշմ բնութիւնը պահել անաղարտ, դարձնել կենդանի և կենդանարար, ստեղծագործ և երջանկաբեր մեր գոյութեան այս նոր դարձումածքին որ մեզ կ'առաջնորդէ Յարուցեալ Փրկչի 2000-ամեակէն դէպի 3000-ամեակ, կնքուած մեր պետականօրէն ճանչցուած քրիստոնէութեան 1700-ամեակով: Կեղծիքը մեզ կ'աղլացնէ, հաւատքը մեզ կը մարդկայնացնէ և կը հայացնէ:

Քրիստոսի յարութիւնը ջինջ իրականութիւն է տեսնել գիտցող աչքին, զգալ գիտցող սիրտին, խորիկ գիտցող միտքին, խորհուրդ ընկալել գիտցող հոգիին և այս բոլորն իր մէջ ճշմարտօրէն և գեղեցկօրէն ներդաշնակել գիտցող ազգին համար:

Չատկի այս առաւօտուն, ծաղկող բնութեան այս եղանակին, եկէք կենսատու արևին լոյսը իջեցնենք մեր հոգիներուն, մեր սեփական, անհատական կեանքերուն մէջ մեր հայրենի աշխարհին և ողջ հայութեան համայնական կեանքին մէջ ի սփիւռս աշխարհի:

Քրիստոս յարեաւ ի մենելոց

Յարեաւ և ազգս հայոց

Օրհնեալ է յարութիւնն Քրիստոսի.

Ենորհաւոր Ս. Չատիկ:

ԳԱՐԵԳՐԵ Ա

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

12 Ապրիլի 1998

ի Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Ս. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՄԵՆՔ

«Ո՞վ թաւալեցուցէ մեզ զվէմն
ի դրաց գերեզմանին»

(ՄԱՐԿ. ԺԶ 3)

«Ո՞վ պիտի քարը զլորի մեզ Համար գերեզմանի դռնից». մտորումների մեջ էին Տիրոջ թաղումից հետո Նրա գերեզմանին այցի գնացող Յուդաբեր կանայք, որոնք, ըստ Հրեական սովորության, ցանկանում էին խնկով և յուզով օծել իրենց Վարդապետի մարմինը: Սակայն, ո՞վ հրաշք, քարը զլորված էր և գերեզմանը դատարկ. «Ո՞վ էր Համարձակվել մոտենալ գերեզմանին: Արդյո՞ք զինվորներն ու ժողովուրդը, չբավարարվելով Նրան խաչելով, ցանկացել էին նաև մի վերջին և ամենասարսափելի անարգանք հասցնել՝ մարմինը արևելեան դուռն քերել ու կեր դարձնել գիշատիչներին»: Այդուհանդերձ Համարձակվեցին ներս մտնել և զարհուրեցին՝ տեսնելով ճերմակ պատմուճան հագած մի երիտասարդի, որն էլ ավետեց Հիսուսի Հարություն բարի լուրը: Սակայն սարսափապատ հոգիների առաջին զգացումը անհավատությունն էր այս իրողության նկատմամբ: Չհավատալու դեպքերը հաջորդում էին մեկը մյուսին՝ նույնիսկ այն պարագայում, երբ Վարդապետը շոշափելի և տեսանելի էր: Անգամ աշակերտները, որ մշտապես ունկնդրի էին եղել Նրան, չկարողացան միանշանակ հավատալ այս փաստին:

Վերջապես Քրիստոս Հայտնվեց՝ տասնմեկին և հանդիմանեց նրանց անհավատությունն ու խստասրտությունը: Եվ բոլորը հավատացին...

Մարկոս Ավետարանիչը այսպիսի սեղմ կերպով և հաջորդականությամբ է նկարագրում Հարության դեպքն ու Նրա հոգեբանական ընկալումը: Հիսուսի մերձավորաներն անգամ նախ զարհուրեցին՝ իրենք իրենց գտնելով դատարկ գերեզմանի և այնտեղից ճառագող սքանչելի լույսի առջև: Ապա մարդկայնորեն չհավատացին, սակայն լսելով Հարուցյալ Տիրոջ հանդիմանությունն ու հավանաբար նաև Հարության մասին բազմիցս կատարված խոստումների վերհիշեցումը՝ հավատացին:

Բայց մի՞թե այսպես չէ նաև մեր՝ Հարության օրից ձգվող, արդեն 1998-րդ անգամ Հարությունը հիշատակվող ժամանակներում: Պարզագույն

ինքնաքննությունը կարող ենք հարցադրում կատարել, թե Քրիստոսի Հարություն օրերից ի՞նչ է փոփոխվել մեր կյանքում: Բացի տեխնիկական, արտաքին և կենցաղային փոփոխություններից, ուրիշ ոչինչ: Նո՛ւյն մարդն է, նո՛ւյն հոգսերով, նո՛ւյն ընկալումներով, ըմբռնումներով ու ապրումներով:

Հարության օրն իսկ գերեզմանն հսկող զինվորների և հրեա իշխանավորների հովանավորությունը տարածվեց մի կեղծիք, որ Հիսուս գողացվել է իր աշակերտների կողմից, որի մասին խոսվում էր Մատթեոս Ավետարանչի կենդանության օրերին. «Այս լուրը տարածվում է մինչև այսօր» (ՄԱՏԹ. ԻԸ 15): Հրաշալի մարգարեությունը այդ «մինչև այսօր»-ը մեզ համար ժամանակավրեպ է, անշուշտ, այլ դրսևորումներով և մեկնաբանություններով: Հասել ենք մի այնպիսի հանգրվանի, երբ բազմաթիվ անգամներ լսում ենք Հարության Հրաշքի մասին, բայց մենք ևս պիտի մտածենք, թե «ո՞վ պիտի քարը գլորի մեզ համար գերեզմանի դռնից»:

Մեր կյանքի բոլոր շերտերի ու մակարդակների վրա արմատացած է Հարության իսկության բացակայությունը կամ լավագույն դեպքում ձևական, ավանդության ուժով ակամայից ընդունումը: Ինչո՞ւ... Պատասխանը շատ պարզ է: Նախ վախենում ենք, որովհետև ընդունելը նշանակում է նաև պարտավորություններ ու պատասխանատվություններ ստանձնել, որից էլ ծնվում է ոչ թե անհավատությունը, այլ հՀավատալու ցանկությունը: Սակայն չնչին մի դեպքն էլ բավարար է ամենաանհավատին դարձի բերելու համար, երբ նա գիտակցորեն կամ ենթագիտակցորեն հասկանում է իր հանդիմանված կամ պատժված լինելը:

Ազգային վերազարթոնք անվանվող այս շրջանին ավելի ու ավելի ենք հասկանում, որ անցյալից ժառանգած մի մեծ վեճ ունենք մեզ վրա դրված և ո՞վ պիտի գլորի այն, եթե ոչ՝ մենք: Սակայն ամեն բանից առաջ ցանկություն է պետք այն գլորելու համար, որը կա՛մ մեռել, կա՛մ էլ հոգեվարքի մեջ է: Որքան ճշմարիտ է անգլիացի մեծ քաղաքական գործիչ Գլադստոնը, որը բազմահմուտ լինելով քաղաքականության մեջ, այնուամենայնիվ համոզված էր, որ «մարդկության երջանկությունն այժմ քաղաքականությունից կախված է. իսկական կռիվը տեղի է ունենում մտքի աշխարհում, ուր և կատարվում են մահաբեր հարձակումները մարդկության ամենամեծ գանձի՝ հավատի վրա, որ տանում է դեպի Աստված և Քրիստոսի Ավետարանը»:

Հասարակության կամ անհատի վրա երկրի օրենքներն ու կառավարման համակարգերը ոչ մի ազդեցություն չեն կարող ունենալ, եթե նա ներքնապես պատրաստ չլինի իր քաղաքացիական պարտականությունների կատարմանը: Բոլոր դժբախտությունները կամ ձախողումները կյանքում արձանագրվելուց առաջ մեր մեջ են տեղի ունենում՝ ամեն օր հոգով մեռնելով և անհոգությունը մեր մեջ Աստծուն սպանելով: Այս պատճառով է մեր Տերը շեշտում, թե «Երկնքի արքայությունը ձեր ներսում՝ ձեր մեջ է»: Ե՛վ բարիքը և՛ չարիքը այդ խորհրդավոր՝ հոգի կոչվող ավազանում են ծնունդ առնում

մինչև գործադրվելը, որով գործը դառնում է մտածումի կամ ապրումի իրական հայելին ու արտափայլումը:

Ցավալի է, սակայն փաստ, որ վերջին խորհրդային տարիների թե ավելի վաղուցվա ազդեցությունների պատճառներով հարույթենապաշտ և հարույթենակյաց մեր ժողովուրդը թուլացել է ոչ միայն հոգևոր կյանքի ըմբռնումների, այլև ընդհանրապես կյանքին իմաստ հաղորդող ոչ նյութական և կենցաղային ոլորտների նկատմամբ: Այսպիսի շարունակությունը հղի է ծանր հետևանքներով, եթե ոչ այսօրվա, ապա անպայմանորեն ապագայի համար:

1700-ամյա քրիստոնյա ազգ լինելու մեծագույն պատիվն ենք կրում:

1700 տարի մեր ճակատին խաչադրոշմել ենք Հարության լուսից ծնված սրբացնող մյուռոնը այնքան պաշտելի հայի համար:

1700 տարի մեռելներից զատվելու և անկման ժամանակ բարձրանալու վերիվայրումներն են եղել մեր ընթացքը:

1700 տարիների երկար ու ձիգ ժամանակահատվածում ազգային հպարտության տեղիք տվող և Քրիստոսին հավատարմության վկայագիր հանդիսացող բոլոր սխրագործությունները ծնվել են ամենադաժան և ապրելու համար ծանր պայմաններում. սոցիալական, տնտեսական և անշուշտ քաղաքական:

1700 տարի Խաչեցյալի հետ խաչվել և Հարուցյալի հետ հառնել ենք, վկան՝ ԱՊՐԻԼ 24-ը, որ զարմանալիորեն զուգադիպում և ընդգրկված է մեր Տիրոջ Հարության հիսուն օրերի վրա տարածվող տոնախմբության ժամանակահատվածում: Այստեղ խաչաձևվում են մահվան և կյանքի խորհուրդները՝ միաժամանակ հիշատակվելով: Սա՝ է իրական հայկականը, որն իր արմատներով ու ակունքներով անբաժան է քրիստոնեականից, կյանքի նկատմամբ ունեցած իր ենթապատկերացմամբ, մահվան հանդեպ արտահայտված անբացատրելի քամահրանքով:

Հպարտանում ենք, որ առաջին ազգն ենք քրիստոնյա, և աշխարհում այսօր չկա մի ուրիշ ազգ, որ իր երկրի ու ժողովրդի մկրտության 1700-ամյակը կարողանա տոնել: Բայց մի՞թե սին ու դատարկ հպարտություն չէ սա, երբ Ում անունով և խաչելությամբ որ մկրտվել ենք, Նրա իսկ մատնության և «սոսկալի չարչարանաց» գիշերը՝ Ավագ Հինգշաբթի, ազգովին մասնակցում ենք Ազատության հրապարակում տեղի ունեցող հրավառությանը, երբ ամբողջ քրիստոնյա աշխարհը՝ ոչ 1700-ամյա մկրտությամբ, սուգի և տրտմության մեջ վերհիշում է Տիրոջ հետ կատարված այդ անպատմելի իրադարձությունները: Սա մի պարզ գեպը չէ, որի կողքից հպանցիկ անցնեինք, այլ մտածողության և կերպարի կամաց-կամաց ձևավորում: Զլինենք Տիրոջը մատնողի ու խաչ հանողների գործակիցը, այլ Հարության ականատեսները:

**

Յուրաքանչյուրիս վիճակված է մեր մարդկային բնությանը, Յուդաբեր կանանց կամ Տիրոջ մերձավորների նման զարհուրել և չհավատալ, և միևնույն ժամանակ անդրադառնալ հանդիմանություն անխուսափելիությանը: Բայց այդ հանդիմանությունը չլինի ի դատապարտություն, այլ ի շահ և հօգուտ մեր ապրելիք կյանքի՝ բոլոր մակարդակների վրա:

Զատիկը գալիս է զատելու, անընդհատ նորոգելու, կյանքի, ապրելակերպի և մտածողության մեջ ամեն ինչ նորացնելու, որովհետև առանց նորի չի կարող լինել և հինը, ինչպես որ չի կարող կայանալ շարունակությունը:

Տեսնում ենք Աստվածորդու Հարությունից հետո նյութական դատարկ գերեզմանը: Խորհրդանշական կերպով մենք էլ յուրահատուկ մի գերեզման ենք Տիրոջը պարունակելու իմաստով, սակայն ի տարբերություն նյութական գերեզմանի, որ տեղի տվեց Նրա Հարության առջև, մենք, որպես անհատ և հասարակություն, չգիտես ինչու, չենք ցանկանում գիջել և վեմը՝ մեղքի ծանրությունը գլորել մեր վրայից: Եվ ինչպես Հարության սքանչելի լուրը գերեզմանում նստած հրեշտակն ավետեց աշխարհին, այնպես էլ մենք վստահաբար կարողանանք ասել, որ Հարուցյալ Հիսուս գերեզմանված չէ իմ մեջ, «այլ յարեալ»:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏՐԵՄԱՆ

ՊԵՇԱՆԿԱԿԱՆ

քարձրացուցած և գերեզմանի մէջ Վետեղած, գերեզմանն ալ մեծղի քարով կնքած ու հոռմեական լեգէոնական Վինուորներ պահակ կարգել տուած: Երբ հրեայ ապգի այդ օրուան իշխանաւորները տեղեկացան իրականութեան, երբ պահակ Վինուորներէն ոմանք եկան և յայտնեցին որ իրապէս գերեզմանէն դուրս էր եկած իսաչեալ ու թաղեալ Նապոլրեցին, ահի ու սարսափի մատնուեցան: Ինչպէ՞ս արդարացնէին իրենց ըրածը: Ինչպէ՞ս իրենց ժողովուրդին կարենային բացատրել որ երեք օր առաջ Յիսուսի գոյութեան վերջ դրած էին և այժմ վերջը նոր սկիպբ էր դարձած...: Ուստի, իրենց յատուկ հնարամտութեամբ դիմեցին լերիւրանքի, կեղծիքի, ինչպէս անոր մահացումէն առաջ դիմած էին մատնութեան, անիրաւ դատաւարութեան, անարդար դատաստանի, անապնիւ ձաղկումի, անմարդկային չարչարանքի և խաչապարտութեան: Պահակ Վինուորներուն յանձնարարեցին որ ժողովուրդին մէջ տարածեն այն լուրը թէ երբ խոր գիշերին իրենք քնացած էին, Յիսուսի աշակերտները եկեր էին և գողցեր՝ Մնոր մարմինը: Աւելին: Եթէ պատահէր որ այդ կեղծիք-լուրը դատաւոր-կատաւարիչին ականջը հասնէր՝ իրենք կը համոզէին այդ իշխանաւորը և Վինուորները իրենք կրնային ապահով զգալ, որ ոնէ վնաս, պատիժ ու չարիք չէր հասնէր իրենց: Դեռ աւելին. դրամ տուին, կաշառեցին Վինուորները, որոնք այդ կեղծ լուրը տարածեցին ժողովուրդին մէջ:

Հետաքրքրական է վերջին տողը Աւետարանի այս հատուածին որուն մէջ Մատթէոս Աւետարանիչ կ'ըսէ որ այդ լուրը տարածուեցաւ և մինչև Աւետարանի գրուած ատենը («մինչև ցայսօր»), այսինքն՝ Յիսուսի յարութենէն 30-40 տարիներ ետք, հրեաներու մէջ այդ լուրը տարածուած կը մնայ:

Եւ ոչ միայն այն օրերուն, այլ յաջորդող դարերուն ևս այդ լուրը տարածուած մնաց: Եւ ոչ միայն հրեայ ժողովուրդին մէջ, այլ նաև ուրիշ ապգերուն, քրիստոնէայ անհատներու մօտ: Եւ մինչև այսօր, երբ կը մօտենանք Քրիստոսի 2000-րդ տարեդարձին, դեռ որքա՞ն մարդիկ կը մնան ընդառաջող և նոյնիսկ տարածող այդ լուրին, թէ՛ գերեզմանը թափուր էր ո՛չ անոր համար որ Յիսուս յարութիւն էր առած, այլ անոր համար որ Յիսուսի մարմինը գողցուած և անհետացուած էր...:

Այդպէս մտածողներ ոչ միայն պատմական իրողութիւն չեն նկատեր Յիսուսի յարութեան դրուագը, այլ կ'ուրանան բոլոր յետ յարութեան այն երևումները որոնց մասին այնքան պերճախոս վկայութիւններ կան Պողոս Առաքեալի Թուղթերուն և Աւետարանիչներու պատումներուն մէջ: Աւետարաններու խմբագրումէն առաջ Կորնթացոց ուղղած իր թուղթին մէջ Պողոս Առաքեալ սքանչելի վկայութիւն մը կուտայ Յիսուսի յարութեան մասին զոր անտեսել կը նշանակէ կամաւոր և յամառ, և յառաջագունէ կասկածող ըլլալ ամէն բանի մասին: Մն կ'ըսէ. «Ես ձեզի փոխանցեցի այն (հաւատքը) ինչ որ նախ ե՛ս ընդունեցի. այն՝ թէ Քրիստոս մեր մեղքերուն համար մեռաւ, ըստ Սուրբ Գիրքին, թէ՛ ան թաղուեցաւ և երրորդ օրը յարութիւն առաւ, դարձեալ Սուրբ Գիրքին համաձայն, ու երևցաւ Պետրոսին և ապա տասներմէկ առաքեալներուն: Յետոյ երևցաւ միատեղ խմբուած հինգ հարիւրէ աւելի հետևորդներու,

որոնցմէ շատերը կ'ապրին մինչև այսօր և ոմանք մեռած են: Այնուհետև երեցաւ Յակոբոսին և ապա բոլոր առաքեալներուն: Ի վերջոյ, բոլորէն յետոյ, երեցաւ նաև ինծի՝ անարժանիս» (Ա. ԿՈՐՆԹ. ԺԵ. 3):

Բայց ի՞նչ փոյթ: Կարևորը, սակայն, պատմութիւնը չէ, որպէս դէպքերու ընթացք, որ այնքան յաճախ մեկնաբանութեան առարկայ է: Յիսուս պատմութիւն չէ: Կարևորը իրականութիւնն է: Այն որ պայծառ և ապրուող ճշմարտութիւն է, անատարկելի, թէ՛ Յիսուս մահով վերջ չգտաւ: Կ'ապրի այսօր այնպէս ինչպէս ապրեցաւ իր երկրաւոր կեանքի օրերուն, բայց ո՛չ մարմնեղէն, հողեղէն գոյութեամբ, այլ յաւիտենական կեանքի այնպիսի որակով մը որ վեր է մեր զուտ մարդկային տրամա-խոհական մտածողութեան չափանիշներէն: Բայց ո՞վ կրնայ ըսել որ մարդ ամէն ինչ գիտէ կամ կրնայ գիտնայ իմացական հայեցողութեամբ և սահմանաւոր կեանքի փորձառութեամբ: Խորհող մարդուն առաջ կայ գոյութեան և կարողութեան այնպիսի տարածք, որուն անունն է հաւատք և որ այնքան իրական է որքան բանական տարածքն ու կարողութիւնը:

Եւ եթէ նոյնիսկ գործածենք մեր ամբողջական մարդկային բնութեան տրամախոհական ոյժը, ինչպէ՞ս չտեսնել այն շօշափելի իրականու-թիւնը, որ Եկեղեցւոյ կեանքն իսկ է դարերու վրայ տարածուած և տարածուող, որ յարութեան վրայ է հիմնուած: Ամենէն կասկածոտ գիտական միտքերն անգամ չեն կրնար բացատրել այն յստակ իրողութիւնն ու պայծառ ճշմարտութիւնը թէ Առաքեալները, Յիսուսի մտերիմները, որոնք յարութենէն ետք իրենք ալ կասկածով ընդունեցին յարութեան լուրը հապէս կերպարանափոխուեցան, երբ նոյն իրենց վարդապետը՝ Յարուցեալը՝ երեցաւ իրենց, խօսեցաւ իրենց, երբ իրենք տեսան ու հաւատացին: Եթէ իրենք գողցած ըլլային մարմինը, կեղծիք մը յառաջ բերած ըլլային, ինչպէ՞ս սուտի և կեղծիքի, խաբէութեան և յերիւրանքի ոյժով պիտի կերպարափոխուէին: Ինչպէս իրենց կեանքերը պիտի զոհէին իրենց իսկ շինած սաղրանքին համար: Այն ամէները՝ որոնք Յիսուսի խաչելութենէն և թաղումէն ետքը ծայր աստիճան յուսալքուած, իրենք պիտենք պարտուած, իրենց ակնկալութիւններուն և սպասումնե-րուն մէջ յուսախաբուած կը զգային, ինչպէ՞ս յանկարծ դարձան արի, անվախ, յանդուգն, բարձրաքարոյ, արհամարհեցին նախատինքն ու հալածանքը, չարչարանքն ու մահը և պատրաստակամ, յօժարամիտ կեցուածքով ու երջանիկ զգացումով յանձն առին մարտիրոսութիւնը: Ո՞վ իր կեանքը կուտայ իր սարքած սուտին և կեղծիքին համար...: Ինչպէ՞ս Սողոմոնէրն յանկարծ դարձան Պօղոս...:

Քրիստոնէական հաւատքին տարածումը ողջ աշխարհի մէջ մանանեխի հատիկի առակին (Մատթ. ԺԳ. 31-32) ամենէն ճշմարտախօս և պերճաբարբառ վկայութիւնն է: Քրիստոնէական Եկեղեցւոյ կեանքը, քսան դարերու վրայ տարածուած, Քրիստոսի յարութեան շարունա-կուող երգահանդէսն է մարդկութեան կեանքին մէջ: Յարուցեալ Փրկչի խօսքը «Երանի անոնց որոնք առանց տեսած ըլլալու պիտի հաւատան» (ՅՈՎՃ. Ի. 29) կեղրոնական մեղեդին եղաւ այդ համամարդկային երգահանդէսին, որուն մէջ իր առանձնակի տեղն ունեցաւ Հայց. Առաքելական Ս. Եկեղեցին Քրիստոսէն շառաիղած զոյգ Առաքեալ-

ներով և Ս. Գրիգոր Լուսավորչի Միածնատէջ տեսիլքով մինչև մեր հայ ժողովուրդի նոր օրերու նոր կեանքը իր Քրիստոսադրոշմ հայրենիքով և ապառ ու անկախ պետութեան վերստեղծումով:

Կարիք կա՞յ անելին ըսելու: Դիտեցե՛ք հայ ժողովուրդի կեանքը անցնող երկու հազարամեակներուն: Խաչելութեան բազմադրուագ և բազմաբնոյթ տեսարաններուն մէջէն, և տեսարաններէն անդին, պիտի անպայման պզաք յարութեան շունչին անընդմէջ ներգործութիւնը: Յարութեան շունչը անշեշ մնաց հայ ժողովուրդի կուրծքին տակ, կրակին նման՝ որ երբեմն-երբեմն մոխրով կը ծածկուի բայց երբեք չի մարիր, երբեմն-երբեմն ուրիշ ոյժեր հող կը թափեն անոր վրան, բայց հողն անպօր կ'ըլլայ անոր յոյսն ու ջերմութիւնը խափանելու: Մեր ողջ մշակոյթը, մեր ազգի հարապատ ինքնարտայայտութիւնը իր բոլոր կողմերով ու երեսներով, արիացեալ և արիացնող պօրութեամբ, տոկունութեան առաքինութեամբ, յուսահայեաց ուժգնութեամբ, քարով ու մագաղաթով, գիրով ու ձայնով, նոյնիսկ արցունքով ու արիւնով եղաւ անմահութեան հաւատքին լուսապայծառ և անստուեր ճառագայթումը: Հաւատացինք Քրիստոսի յարութեան և յաղթեցինք մահուան: Այս է ամենապայծառ յառաջաբանն ու վերջաբանը և յաներժաբան կարգախօսը հայ ժողովուրդի երկհազարամեայ պատմութեան:

Այսօր, այդ հաւատքին կրակը վերստին նոր շունչ է ստացած: Եւ չմոռնանք, այդ հաւատքին կայծէն միշտ բոց կ'առնէ ապատութիւնը, որ մարդուն մէջ Աստուծոյ շունչին առկայութիւնն է: Գիտնանք մեր այդ աստուածադրոշմ բնութիւնը պահել անաղարտ, դարձնել կենդանի և կենդանարար, ստեղծագործ և երջանկաբեր մեր գոյութեան այս նոր դարձումածքին որ մեզ կ'առաջնորդէ Յարուցեալ Փրկչի 2000-ամեակէն դէպի 3000-ամեակ, կնքուած մեր պետականօրէն ճանչցուած քրիստոնէութեան 1700-ամեակով: Կեղծիքը մեզ կ'ալլացնէ, հաւատքը մեզ կը մարդկայնացնէ և կը հայացնէ:

Քրիստոսի յարութիւնը քինջ իրականութիւն է տեսնել գիտցող աչքին, պզալ գիտցող սիրտին, խորիկ գիտցող միտքին, խորհուրդ ընկալել գիտցող հոգիին և այս բոլորն իր մէջ ճշմարտօրէն և գեղեցկօրէն ներդաշնակել գիտցող ազգին համար:

Չատիկի այս առաւօտուն, ծաղկող բնութեան այս եղանակին, եկեք կենսատու արևին յոյսը իջեցնենք մեր հոգիներուն, մեր սեփական, անհատական կեանքերուն մէջ մեր հայրենի աշխարհին և ողջ հայութեան համայնական կեանքին մէջ ի սփիւռս աշխարհի:

Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց

Յարեաւ և ազգս հայոց

Օրհնեալ է յարութիւնն Քրիստոսի.

Շնորհաւոր Ս. Չատիկ:

ԳԱՐԵԳԻՆ Ա

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

12 Ապրիլի 1998

ի Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին

ԽՍՐԱԳՐԱԿԱՆ

Ս. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՄԵՆՔ

«Ո՞վ թաւալեցուցէ մեզ զվէմն
ի զրաց գերեզմանին»

(ՄԱՐԿ. ԺԶ 3)

«Ո՞վ պիտի քարը զլորի մեզ Համար գերեզմանի դռնից». մտորումների մեջ էին Տիրոջ թաղումից Հետո Նրա գերեզմանին այցի գնացող Յուդաբեր կանայք, որոնք, ըստ Հրեական սովորութեան, ցանկանում էին խնկով և յուզով օծել իրենց Վարդապետի մարմինը: Սակայն, ո՞վ հրաչք, քարը զլորված էր և գերեզմանը դատարկ. «Ո՞վ էր Համարձակվել մոտենալ գերեզմանին: Արդյո՞ք զինվորներն ու ժողովուրդը, չքավարավելով Նրան խաչելով, ցանկացել էին նաև մի վերջին և ամենատարաստիքի անարգանք Հասցնել՝ մարմինը արևերես դուրս բերել ու կեր դարձնել զիշատիչներին»: Այդուհանդերձ Համարձակվեցին ներս մտնել և զարհուրեցին՝ տեսնելով ճերմակ պատմուճան հագած մի երիտասարդի, որն էլ ավետեց Հիսուսի Հարություն բարի լուրը: Սակայն սարսափապատ Հոգիների առաջին զգացումը անհավատությունն էր այս իրողության նկատմամբ: Զհավատալու գեպքերը Հաջորդում էին մեկը մյուսին՝ նույնիսկ այն պարագայում, երբ Վարդապետը շոշափելի և տեսանելի էր: Անգամ աշակերտները, որ մշտապես ունկնդիր էին եղել Նրան, չկարողացան միանշանակ հավատալ այս փաստին:

Վերջապես Բրիտոս Հայտնվեց՝ տասնմեկին և Հանդիմանեց նրանց անհավատությունն ու խստասրտությունը: Եվ բոլորը հավատացին...

Մարկոս Ավետարանիչը այսպիսի սեղմ կերպով և Հաջորդականությամբ է նկարագրում Հարության գեպքն ու Նրա Հոգեբանական ընկալումը: Հիսուսի մերձավորաներն անգամ նախ զարհուրեցին՝ իրենք իրենց գտնելով դատարկ գերեզմանի և այնտեղից ճառագող սքանչելի լույսի առջև: Այս մարդկայնորեն չհավատացին, սակայն լսելով Հարուցյալ Տիրոջ Հանդիմանությունն ու հավանաբար նաև Հարության մասին բազմիցս կատարված խոստումների վերհիշեցումը՝ հավատացին:

Բայց մի՞թե այսպես չէ նաև մեր՝ Հարության օրից ձգվող, արդեն 1998-րդ անգամ Հարությունը Հիշատակվող ժամանակներում: Պարզագույն

ինքնաքննությունը կարող ենք հարցադրում կատարել, թե Քրիստոսի Հարության օրերից ի՞նչ է փոփոխվել մեր կյանքում: Բացի տեխնիկական, արտաքին և կենցաղային փոփոխություններից, ուրիշ ոչինչ: Նո՛ւյն մարդն է, նո՛ւյն հոգսերով, նո՛ւյն ընկալումներով, ըմբռնումներով ու ապրումներով:

Հարության օրն իսկ գերեզմանն հսկող զինվորների և հրեա իշխանավորների հովանավորությամբ տարածվեց մի կեղծիք, որ Հիսուս գողացվել է իր աշակերտների կողմից, որի մասին խոսվում էր Մատթեոս Ավետարանչի կենդանության օրերին. «Այս լուրը տարածվում է մինչև այսօր» (ՄԱՏԹ. ԻԸ 15): Հրաշալի մարգարեության մեջ «մինչև այսօր»-ը մեզ համար ժամանակավրեպ չէ, անշուշտ, այլ դրսևորումներով և մեկնաբանություններով: Հասել ենք մի այնպիսի հանգրվանի, երբ բազմաթիվ անգամներ լսում ենք Հարության Հրաշքի մասին, բայց մենք ևս պիտի մտածենք, թե «ո՞վ պիտի քարը գլորի մեզ համար գերեզմանի դռնից»:

Մեր կյանքի բոլոր շերտերի ու մակարդակների վրա արմատացած է Հարության իսկության բացակայությունը կամ լավագույն դեպքում ձևական, ավանդության ուժով ակամայից ընդունումը: Ինչո՞ւ... Պատասխանը շատ պարզ է: Նախ վախենում ենք, որովհետև ընդունելը նշանակում է նաև պարտավորություններ ու պատասխանատվություններ ստանձնել, որից էլ ծնվում է ոչ թե անհավատությունը, այլ հավատալու ցանկությունը: Սակայն չնչին մի դեպքն էլ բավարար է ամենաանհավատին դարձի բերելու համար, երբ նա գիտակցորեն կամ ենթագիտակցորեն հասկանում է իր հանդիմանված կամ պատժված լինելը:

Ազգային վերադարձոնք անվանվող այս շրջանին ավելի ու ավելի ենք հասկանում, որ անցյալից ժառանգած մի մեծ վեճ ունենք մեզ վրա դրված և ո՞վ պիտի գլորի այն, եթե ոչ՝ մենք: Սակայն ամեն բանից առաջ ցանկություն է պետք այն գլորելու համար, որը կա՛մ մեռել, կա՛մ էլ հոգեվարքի մեջ է: Որքան ճշմարիտ է անգլիացի մեծ քաղաքական գործիչ Գլադստոնը, որը բազմահմուտ լինելով քաղաքականության մեջ, այնուամենայնիվ համոզված էր, որ «մարդկության երջանկությունն այժմ քաղաքականությունից կախված չէ. իսկական կռիվը տեղի է ունենում մտքի աշխարհում, ուր և կատարվում են մահաբեր հարձակումները մարդկության ամենամեծ դանձի՝ հավատի վրա, որ տանում է դեպի Աստված և Քրիստոսի Ավետարանը»:

Հասարակության կամ անհատի վրա երկրի օրենքներն ու կառավարման համակարգերը ոչ մի ազդեցություն չեն կարող ունենալ, եթե նա ներքնապես պատրաստ չլինի իր քաղաքացիական պարտականությունների կատարմանը: Բոլոր դժբախտությունները կամ ձախողումները կյանքում արձանագրվելուց առաջ մեր մեջ են տեղի ունենում՝ ամեն օր հոգով մեռնելով և անհոգությամբ մեր մեջ Աստծուն սպանելով: Այս պատճառով է մեր Տերը շեշտում, թե «երկնքի արքայությունը ձեր ներսում՝ ձեր մեջ է»: Ե՛վ բարիքը և՛ չարիքը այդ խորհրդավոր՝ հոգի կոչվող ավազանում են ծնունդ առնում

մինչև գործադրվելը, որով գործը դառնում է մտածումի կամ ապրումի իրական հայելին ու արտափայլումը:

Ցավալի է, սակայն փաստ, որ վերջին խորհրդային տարիների թե ավելի վաղուցվա ազդեցությունների պատճառներով հարույթնապաշտ և հարույթնակյաց մեր ժողովուրդը թուլացել է ոչ միայն հոգևոր կյանքի ըմբռնումների, այլև ընդհանրապես կյանքին իմաստ հաղորդող ոչ նյութական և կենցաղային ոլորտների նկատմամբ: Այսպիսի շարունակությունը հղի է ծանր հետևանքներով, եթե ոչ այսօրվա, ապա անպայմանորեն ապագայի համար:

1700-ամյա քրիստոնյա ազգ լինելու մեծագույն պատիվն ենք կրում:

1700 տարի մեր ճակատին խաչադրոշմել ենք Հարություն լուսից ծնված սրբացնող մյուռոնը այնքան պաշտելի հայի համար:

1700 տարի մեռելներից զատվելու և անկման ժամանակ բարձրանալու վերիվայրումներն են եղել մեր ընթացքը:

1700 տարիների երկար ու ձիգ ժամանակահատվածում ազգային հպարտության տեղիք տվող և Քրիստոսին հավատարմության վկայագիր հանդիսացող բոլոր սխրագործությունները ծնվել են ամենադաժան և ապրելու համար ծանր պայմաններում. սոցիալական, տնտեսական և անշուշտ քաղաքական:

1700 տարի խաչեցյալի հետ խաչվել և Հարուցյալի հետ հառնել ենք, վկան՝ ԱՊՐԻԼ 24-ը, որ զարմանալիորեն զուգադիպում և ընդգրկված է մեր Տիրոջ Հարություն հիսուսն օրերի վրա տարածվող տոնախմբության ժամանակահատվածում: Այստեղ խաչաձևվում են մահվան և կյանքի խորհուրդները՝ միաժամանակ հիշատակվելով: Սա՛ է իրական հայկականը, որն իր արմատներով ու ակունքներով անբաժան է քրիստոնեականից, կյանքի նկատմամբ ունեցած իր ենթապատկերացմամբ, մահվան հանդեպ արտահայտված անբացատրելի քամահրանքով:

Հպարտանում ենք, որ առաջին ազգն ենք քրիստոնյա, և աշխարհում այսօր չկա մի ուրիշ ազգ, որ իր երկրի ու ժողովրդի մկրտության 1700-ամյակը կարողանա տոնել: Բայց մի՞թե սին ու դատարկ հպարտություն չէ սա, երբ Ում անունով և խաչելությամբ որ մկրտվել ենք, Նրա իսկ մատնության և «սոսկալի չարչարանաց» գիշերը՝ Ավագ Հինգշաբթի, ազգովին մասնակցում ենք Ազատության հրապարակում տեղի ունեցող հրավառությանը, երբ ամբողջ քրիստոնյա աշխարհը՝ ոչ 1700-ամյա մկրտությամբ, սուգի և տրտմության մեջ վերհիշում է Տիրոջ հետ կատարված այդ անպատմելի իրադարձությունները: Սա մի պարզ դեպք չէ, որի կողքից հպանցիկ անցնենք, այլ մտածողության և կերպարի կամաց-կամաց ձևավորում: Զլինենք Տիրոջ մատնողի ու խաչ հանողների գործակիցը, այլ Հարության ականատեսները:

**ՓՐԿԶԻ ՀՐԱՇԱՓԱՌ ԵՎ ՍՈՒՐԲ ՀԱՐՈՒԹՅԱՆ ՏՈՆԻ
ԱՌԹԻՎ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ,
Ն.Ս.Օ.Տ. Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ Ա
ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԵՎ ՔՈՒՅՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԻ
ՊԵՏԵՐԻ, ՊԵՏԱԿԱՆ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՆՁԱՆՑ, ՀԱՅ
ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՆՎԻՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌՆԵՐԻ ՄԻԶԵՎ
ՓՈԽԱՆԱԿՎԱԾ ՈՂԶՈՒՅՆԻ ԵՎ ԲԱՐԵՄԱՂԹԱՆՔՆԵՐԻ
ՆԱՄԱԿՆԵՐԻ ՈՒ ՀԵՌԱԳՐԵՐԻ ՅԱՆԿԸ**

Հոռմեական Կաթոլիկ Եկեղեցու Քառանգապետ, Նորին Սրբություն
ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՊՈՂՈՍ Բ ՊԱՊ /Հոռմ/
 Կոստանդնուպոլսի Հունաց Տիեզերական Պատրիարք, Նորին Սրբություն
ԲԱՐԹՈՂՈՄԵՈՍ /Ստամբուլ/
 Ղպտի Ուղղափառ Եկեղեցու Պատրիարք, Նորին Սրբություն
ԱՄԲԱ ՇԸՆՈՒԴԱ Գ /Կահիրե/
 Մոսկվայի և Համայն Ռուսիո Պատրիարք, Նորին Սրբություն
ԱԼԵՔՍԻՅ Բ /Մոսկվա/
 Ասորական Արևելյան Եկեղեցու Կաթողիկոս-Պատրիարք,
 Նորին Սրբություն
ԽԱՆԱՆԻԱ ՄԱՐԳԻՆԿԱ IV /Նորտոն Արուվ, ԱՄՆ/
 Անտիոքի Ասորի Ուղղափառ Եկեղեցու Պատրիարք, Նորին Սրբություն
ԻԳՆԱՏԻՈՍ ԶԱՔԷԱ Ա ԻՎԱՍ /Դամասկոս/
 Եթովպիայի Պատրիարք, Նորին Սրբություն
ԱԲԲԱ ՊԱՌԻՆՈՍ /Ադիս Աբեբա/
 Համայն Վրաց Պատրիարք-Կաթողիկոս, Նորին Սրբություն
ԻԼԻԱ Բ /Թբիլիսի/
 Ռումին Օրթոդոքս Եկեղեցու Պատրիարք, Նորին Սրբություն
ԹԵՈԿՏԻՍՏ /Բուխարեստ/
 Անտիոքի և Համայն Արևելքի Հույն Օրթոդոքս Եկեղեցու Պատրիարք,
 Նորին Սրբություն
ԻԳՆԱՏԻՈՍ ՀԱԶԻՄ Գ /Դամասկոս/
 Երուսաղեմի Ուղղափառ Եկեղեցու Պատրիարք, Նորին Սրբություն
ԳԻՈԴՈՐՈՍ /Երուսաղեմ/
 Բուլղար Օրթոդոքս Եկեղեցու Պատրիարք, Նորին Սրբություն
ՄԱՔՍԻՄ /Սոֆիա/
 Սերբիայի Պատրիարք, Նորին Սրբություն
ՊԱՎԵԼ /Բելգրադ/
 Աթենքի և Համայն Հելլադայի Արքեպիսկոպոս,
 Կիպրոսի Արքեպիսկոպոս, Նորին Գերաշնորհություն
ԽՐԻՍՏՈՍՏՈՄՈՍ /Նիկոսիա/

Ֆինլանդիայի Արքեպիսկոպոս, Նորին Գերաշնորհություն

ԶՈՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ /Հելսինկի/

Անտիոքի Մարոնիտ Պատրիարք, Նորին Ամենապատվություն

ՄԱՐ ՆԱՍՐԱԼԼԱ ԲՈՒՏՐՈՍ ՍՖԵՅՐ /Բքերքե, Լիբանան/

Անտիոքի Ասորի Կաթոլիկ Եկեղեցու Պատրիարք, Նորին Սրբություն

ՄԱՔՍԻՄՈՍ Ե ՀԱՔԻՄ /Դամասկոս/

Հուլյան Կաթոլիկ Եկեղեցու Պատրիարք, Նորին Սրբություն

ՀԱՔԻՄ Ե /Լիբանան/

Ալեքսանդրիայի և Համայն Աֆրիկայի Պապ և Պատրիարք,

Նորին Սրբություն

ՊԵՏՐՈՍ /Եգիպտոս/

Քենթրբերիի Արքեպիսկոպոս, Համայն Անգլիայի Եպիսկոպոսապետ և

միտրոպոլիտ, Նորին Գերաշնորհություն

ԶՈՐԶ ՔԵՐԻ /Լոնդոն/

Երուսաղեմի Անգլիկան Եկեղեցու Եպիսկոպոս, Նորին Գերաշնորհություն

ՍԱՄԻՐ ՔԱՖԻԹԻ /Երուսաղեմ/

Եկեղեցիների Համաշխարհային Խորհրդի Ընդհանուր քարտուղար

Դոկտ. **ԿՈՆՐԱԴ ՌԱՅՋԵՐ /Ժնև/**

Եվրոպայի Եկեղեցիների Խորհրդի Ընդհանուր քարտուղար

Դոկտ. **ՔԻՏ ԿԼԵՄԵՆՑ /Ժնև/**

Միջին Արևելքի Եկեղեցիների Ընդհանուր քարտուղար

ՐԻԱԴ ԺԱՐԺՈՒՐ /Կիպրոս/

Ավստրալիայի Եկեղեցիների Ազգային Խորհրդի Ընդհանուր քարտուղար

ԴԵՅՎԻԴ ԿԻԼ /Կանբերա/

Միացյալ Նահանգների Եկեղեցիների Ազգային Խորհրդի

Ընդհանուր քարտուղար

Տիկին ԶՈԱՆ ՔԵՄՊԵԼ

Շվեյցարիայի Եկեղեցիների Միջօգնության Մարմին

քարտուղար

ՌՈՒԴՈԼՖ ԲԵՆՖԵՐ

PRO ORIENTE կազմակերպություն /Ավստրիա/,

Ավստրալիայի Ազգային Եկեղեցիների Խորհուրդ,

Մխիթարյան Միաբանության արքանայր

ՎԱՐԴԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՔԵՇԻՇՅԱՆ

Հայաստանյայց Եկեղեցու նվիրապետական Աթոռներից՝

Կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիո, Նորին Սուրբ Օծություն

ԱՐԱՄ Ա /Անթիլիաս/

Պատրիարք Հայոց Երուսաղեմի, Նորին Ամենապատվություն

ՌՈՐԳՈՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ /Երուսաղեմ/

Կ. Պոլտ Պատրիարքական Ընդհանուր փոխանորդ և Պատկառելի Կրոնական
Ժողովի Ատենապետ

ՄԵՍՐՈՊ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄՈՒԹԱՖՅԱՆ /Ստամբուլ/
Թեմակալ բոլոր Առաջնորդներից և Թեմական Խորհուրդներից, Համայնքներից:
Բազմաթիվ մամակներ և հեռագրեր են ստացվել քույր եկեղեցիների
կարդինալներից, միտրոպոլիտներից և մյուս առաջնորդներից, Էկումենական
կազմակերպությունների մերկայացուցիչներից:

**

Պետական և ազգային շրջանակներից՝
Հայաստանի Հանրապետության Նախագահ, Վսեմաշուք

ՌՈՒԲԵՐՏ ՔՈՉԱՐՅԱՆ

Հայաստանի Հանրապետության Ազգային Ժողովի նախագահ,
Մեծահարգ

ԽՈՍՐՈՎ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Հայաստանի Հանրապետության Վարչապետ, Մեծահարգ՝

ԱՐՄԵՆ ԴԱՐԲԵՆՅԱՆ

Սահմանադրական դատարանի նախագահ, Մեծահարգ

ԳՎԳԻԿ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Նախագահ, Վսեմաշուք

ԱՐԿԱԴԻ ՂՈՒԿԱՍՅԱՆ

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Վարչապետ, Մեծահարգ

ԼԵՈՆԱՐԴ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

Կառավարության նախարարներից, մարզպետներից, քաղաքապետներից,
ակադեմիական, համալսարանական անձնավորություններից, իրավագետներից և
քաղաքական գործիչներից, Հայաստանում գործող քաղաքական կուսակցու-
թյուններից և հասարակական կազմակերպություններից, Քաղաքացիական
Ավիացիայի վարչությունից, Միջազգային «Կարմիր խաչ»-ի կենտրոնից,
ինչպես նաև միջազգային տարբեր կազմակերպությունների Հայաստանյան
գրասենյակներից, "ՀԱՅԱՍՏԱՆ" Համահայկական Հիմնադրամից, Հ.Բ.Ը.Մ-ից,
Հայկական Համագումարից, Հ.Օ.Մ.-ից, Կյուլպենկյան հաստատությունից,
Լոնդոնի Ս. Սարգիս եկեղեցու խնամակալությունից, Կարազոյզյան հիմնադ-
րությունից, Ջիհիշյան ֆոնդից, Վեր. Մովսես Ջամբազյանից՝ հանում Ամերիկայի
Հայ Ավետարանչական ընկերակցության, ՄԱԿ-ի զարգացման ծրագրերի
բաժնից, Մեղքոնյան Կրթական Հաստատությունից և մի շարք այլ սփյուռքահայ
կառույցներից և հաստատություններից:

Լիբանանի Խորհրդարանի Նախագահ
Լիբանանի Վարչապետ

ՆԱԲԻ ԲՐԻԻ
ՌԱՖԻԿ ՀԱՐԻԻԻ

Օնորհավորականներ են ուղարկել Հայաստանում գործող օտար բոլոր
դեսպանները, արտասահմանում գործող հայ դեսպանները, սփյուռքահայ
հասարակական-քաղաքական և կրթամշակութային կազմակերպությունները:

«ԱԻԱԳ ՇԱԲԱԹԸ» ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՒՄ

Հայց. եկեղեցու ծխակարգում Ս. Հարությանը նախորդող շաբաթը ընդունված է անվանել «Աւագ»: Այս շաբաթվա ընթացքում եկեղեցին ոգեկոչում և հիշատակում է մեր Տիրոջ՝ Հիսուս Քրիստոսի կյանքի և տնօրինական գործունեության վերջին օրերը. երբ անդրադառնում ենք Նրա ուսուցումներին, մատուցյալը, չարչարանքին, խաչելությանը և Հարությանը: Այս շաբաթը իր այս նշանակությամբ առավել է կարևորվում, որի համար էլ անվանվում է «Աւագ»: «Աւագ» են անվանվում նաև այս շաբաթվա բոլոր օրերը:

Այս օրերին կատարված իրադարձությունների վրա է խարսխում եկեղեցին իր ֆարդչությունը, առաքելությունը: Այս օրերին կատարված իրադարձությունների բացատրությունները դարձան գաղափարական այն հիմքը, որը Տիրոջ հետևող-ներին ի մի հավաքեց: «Աւագ շաբաթը» հավատացյալին պատրաստում է Ս. Հարության հրաշափառ տոնին, որն էլ քրիստոնեության առաջինն է:

Մեր Տերը խոնարհվեց, աշխարհ եկավ՝ մարդուն իր հետ վեր բարձրացնելու, նրան մաքրելու իր մեղքերից: Ուսուցանեց, բացատրեց ճշմարիտ բարոյակա-նության սկզբունքները, ֆարդեց Սեր, եղբայրասիրություն, խոնարհություն, առաքինություն: Ճշմարիտ կյանքի դասը պատգամեց: Սիրեց և սիրով մահը նախընտրեց որպես փրկագին իր սիրեցյալներին մահվան ահասարսուռ վախից ազատելու՝ իր արդար արյամբ խաչափայտը ներկելով, որպես պատվար ընդդեմ չարի, խաչի հրաշագործ ուժակնությունը պարզեց: Անպարագրելին իջավ գերեզման տվորական մահկանացուի պես, սակայն դամբարանը անկարող եղավ պարփակել հավիտենական ու հզորագույն ուժը: Լույս սփռվեց գերեզմանում, ուր հրեշտակը ավտում էր գերեզման շտապող յուզաբեր կանանց՝ «Զէ աստ, այլ յարեալ» (Ղուկ. ԻԴ 5): «Յարեալ Տէրը» և իր հրաշափառ Հարությամբ հաստատեց կյանքի իրականությունն ու հավերժությունը, ևս մեկ անգամ վավերացրեց բարու գերազանցությունը չարի նկատմամբ՝ «Որտե՞ղ է քո հաղթանակը, մահ: Որտե՞ղ է քո խայրոցը, դժոխք» (Օվսե ԺԳ 14):

Եկեղեցական հայրերը դարերի ընթացքում հարստացրել, գեղեցկացրել ու առավել արտահայտչական իմաստ են հաղորդել Ավագ շաբաթվա ծխակա-տարություններին, արարողություններին ու ժամերգություններին:

Այն տևում է Ծաղկազարդին հաջորդող երկուշաբթիից մինչև Ս. Հարության տոնը:

Աւագ Երկուշաբթի.— Հիշատակն է չորացած բզեռու: Կատարվեցին Առավոտյան և Երեկոյան ժամերգություններ: Ժամերգությունների ընթացքում կարդացվեցին օրվա խորհուրդը ներկայացնող Ս. Գրային հատվածներ (Թգեռու առակը, Մատթ. ԻԱ 18-22):

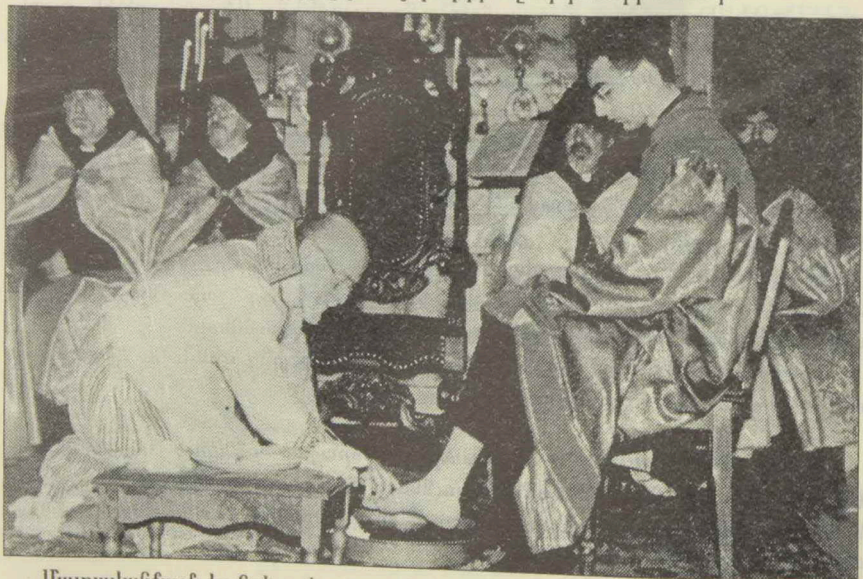
Աւագ Երեքշաբթի.— Օրվա խորհուրդը ներկայանում է Տասը կույսերի առակով: Այս օրը կատարվեցին Առավոտյան և Երեկոյան ժամերգություններ, կարդացվեց իմաստուն և հիմար կույսերի առակը պատմող ավետարանական հատվածը (Մատթ. ԻԵ 1-13)

Աւագ Չորեքշաբթի.— Հիշատակն է պոռնիկ կնոջ կողմից Հիսուսին յուղով օծելու: Կատարվեցին Առավոտյան և Երեկոյան ժամերգություններ, ընթերցվեց կնոջ կողմից Քրիստոսին յուղով օծելու ավետարանական դրվագը (Մարկ. ԻԶ 3-16):

Աւագ Հինգշաբթի.— Այս օրը Ս. Հաղորդության Խորհրդի հիշատակությունն է: Հիսուս Քրիստոս Վերջին ընթրիքի ժամանակ հացը և գինին բաժանեց առաքյալներին որպես Իր Մարմինն ու Արյունը և պատվիրեց, որ այնուհետև Իր հիշատակի համար նույնը իրենք կատարեն: Տիրոջ կողմից հաստատված Հաղորդության Խորհուրդը հետագայում առավել նոխացվեց եկեղեցու Հայրերի կողմից և այսօր ներկայանում է Ս. Պատարագի տեսքով: Ս. Պատարագը արտահայտում է նաև գոհաբերության գաղափարը, այն է՝ մեր Տերը մարդկության փրկության համար իր կյանքը գոհաբերեց խաչի վրա:

Ապրիլի 9-ին Մայր տաճարում, Ավագ Ս. Սեղանի վրա, Ս. Պատարագ մատուցեց Տ. Տիրայր Բեհ. Գլխավորը: Ս. Պատարագի ընթացքում ընթերցվեց Ս. Բարսեղ Հայրապետի *Հաղորդության* վերաբերյալ ճառը: Մեծաթիվ հավատացյալներ Սուրբ Հաղորդություն ստացան:

Կեսօրից հետո կատարվեց *Ոտնվալի* գեղեցիկ, սիրո և խոնարհության արտահայտչականություն ունեցող արարողությունը: Այն հիշատակն է Հիսուս Քրիստոսի կողմից իր իսկ աշակերտների ոտքերը լվանալու Ավետարանական դրվագի, երբ Տերը կատարյալ խոնարհության գործնական օրինակ ցույց տվեց, խոնարհություն, որը ընկալելի չէր նույնիսկ իր աշակերտների համար:

Մայրավանճում հանդիսավորությամբ կատարվեց Ոտնվալի արարողությունը: Հանդիսապետն էր Վեհափառ Հայրապետը: Նորին Սրբությունը զգեստավորված բարձրացավ Ս. Խորան՝ շրջապատված միաբաններով: Երգվեցին հոգեպարար շարականներ, կարդացվեցին Ս. Գրային հատվածներ, այնուհետև ընթերցվեց Հովհաննես Պլուզ վարդապետի կողմից գրված աղոթքը *Սիրո մասին*, ապա

Ս. ՀԱՐՈՒԹՅԱՆ

օրհնվեցին յուրը (խորհրդանշում է պոռնիկ կնոջ՝ Հիսուսի ոսկերին հեղած անուշահոտ յուրը) և ջուրը, որից հետո Գևորգյան ձմաբանի տասը և եղջ Աստվածաբանական ֆակուլտետի երկու ուսանողներ բարձրացան Ս. Խորան, ուր Վեհափառ Հայրապետը վաղ նրանց ուսերը և օծեց յուրով: Արարողությունից հետո Վեհափառ Հայրապետը քաղց խոսեց օրվա խորհրդի վերաբերյալ: Հավարտ արարողության օրհնված յուրը բաժանվեց հավատացյալներին:

Նույն օրը, ուշ երեկոյան, կատարվեց մեր Տիրոջ *մատնության և չարչարանքի* հիշատակությունը, որը ժողովրդին հայտնի է *Խավարում* անվամբ: Կարգը կատարվեց հանդիսավորությամբ, Գիշերային ժամերգության ընթացքում ընթերցվեցին Ավետարանական յոթ ընդարձակ հատվածներ, որոնք բովանդակում են Գերսեմանիի պարտեզում Հիսուսի աղոթելը, մատնությունը, ծեծվելը, չարչարանքը, անարգվելը և Պետրոսի երեք անգամ ուրանալը: Յուրաքանչյուր հատվածի ընթերցելուց հետո հանգցվում էին Ս. Խորանում դրված 12 մոմերից (մեկը սև գույնի, որը խորհրդանշում է Հուդա Իսկարիոտացուն) երկուսը: Ժամերգությունը շարունակվեց մինչև «Փառք ի բարձունս» գոհարանական օրհներգը, որի երգեցողության ընթացքում հանգցվեցին եկեղեցու բոլոր լույսերը: Իսկ երգի կեսից դուրս քերվեց նաև մեծ մոմը (խորհրդանշում է Հիսուսին, որ մեռնակ էր մնացել ձերբակալումից հետո): Խավարման գիշերվա խորհրդանշական մթնոլորտում քաղց խոսեց Գեր. Ս. Ներսես արքեպս. Պոզապալյանը՝ «Էլի, էլի, լամա սաբաբանի» (Աստուած իմ, Աստուած իմ, ընդէ՞ր թողեր զիս») (Մատթ. Իէ 46) բնագրանով:

Աւագ Ուրբաթ. Այս օրը կատարվում է Տիրոջ *Խաչելության և Խաչից իջեցվելու* կարգը: Առավոտյան, հանդիսապետությամբ Գեր. Ս. Հուսիկ արքեպս. Սանթրոյանի, կատարվեց Խաչելության կարգը: Ընթերցվեցին ավետարանական հատվածներ, որոնք ներկայացնում են Պիղատոսի մոտ տարվելը, մահվան վճիռը, Խաչվելը, արեգակի խավարումը և Հիսուսի մահը Խաչի վրա: Ավագ Ուրբաթ օրը Պատարագ չի մատուցվում եկեղեցու ծիսակարգի համաձայն, քանի որ այս օրը Հիսուս Գրիստոս որպես կենդանի Պատարագ Իմն Իրեն մատուցեց Խաչի վրա:

Երեկոյան Գեր. Ս. Ներսես արքեպս. Պոզապալյանի հանդիսապետությամբ կատարվեց *Թաղման* կարգը: Նախապես պատրաստված և ծաղիկներով զարդարված Հիսուսի խորհրդանշական գերեզմանը դրված էր ատյանում: Արարողության ժամանակ Գերեզմանի առջև ծնկած երգվեց «Սուրբ Աստուած» երգը՝ առանց *Փառաւորեալ* հատվածի: Այնուհետև «Պարգեւատուն» շարականի երգեցողությամբ բափօրը, առջևում ունենալով խորհրդանշական Գերեզմանը, պտտվեց եկեղեցու շուրջը՝ հավատացյալների ուղեկցությամբ:

Աւագ Շաբաթ. Այս օրը ձրագալույց է: ձրագալույց են կոչվում Ս. Ծնունդին և Ս. Հարությունը նախորդող օրերը:

Երեկոյան, հավարտ ժամերգության, ընթերցվեցին Սուրբգրային հատվածներ: Զորս սարկավագներ հանդիսավորությամբ Ավագ բեմից ընթերցեցին Դանիելի բուլբուլը, որից հետո անմիջապես սկսվեց ձրագալույցի Սուրբ Պատարագը: Պատարագիցն էր Գեր. Ս. Գրիգորիս արքեպս. Բնիկաբյանը: Ս. Պատարագին հաջորդեց Սուրբ Հարության նախատոնակը:

Ս. Պատարագից հետո «Այսօր *Գարեմա*» շարականի երգեցողությամբ

223-98

հոգևորականների և ուսանողների թափորը Վեհափառ Հայրապետին առաջնորդեց Վեհարան, ուր կատարվեց *Տնօրինների* արարողություն, որից հետո շնորհավորեցին Վեհափառ Հայրապետին Ս. Հարություն տոնի առիթով:

Վերջում Մայր Աթոռի Միաբանությունը, Վեհափառ Հայրապետի գլխավորությամբ, հավաքվեց միաբանական սեղանատանը՝ միասին անցկացնելու *խթման ընթրիքը*, որի ժամանակ հնչեցին Հարության շարականներ, ինչպես նաև ազգային երգեր: Այս ուրախ սիրո ճաշը եզրափակվեց Վեհափառ Հայրապետի խոսքով, որում Նորին Սրբությունը շեշտեց Ս. Հարության գաղափարի՝ կյանքում ներթափանցման կարևորությունը:

ՉԱՏԻԿ, Յարութիւն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի.— Օրն սկսվեց առավոտյան ժամերգությամբ, հրճաքս որի երգվում է օրվա խորհուրդն ու իմաստն արտահայտող «Այսօր յարեաւ ի մեռելոց» շարականը:

Ժամերգությունից հետո Մայր տաճարում Հայրապետական Ս. Պատարագ մատուցեց Ն.Ա.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը՝ ընթերակայությամբ Գեր. Տ. Ներսես արքեպս. Պողպատյանի և Կիլիկյան Աթոռի միաբան Գեր. Տ. Տաթև արքեպս. Սարգիսյանի: Ս. Պատարագի ընթացքում համայն հայությանը հայրապետական պատգամ հղեց Վեհափառ Հայրապետը՝ «Հաւատացիմք Քրիստոսի Յարութեան եւ հաղթեցիմք մահուան: Ա՛յս է ամենապայծառ յառաջարանն ու վերջաբանը և յաւերժարան կարգախօսը հայ ժողովուրդի երկհազարամեայ պատմութեան» (Վեհափառ Հայրապետի Զատկական պատգամը տե՛ս էջ 3):

Խոսքի ավարտին Վեհափառ Հայրապետն իր Զատկական ողջույնները հղեց համայն հայությանը, ՀՀ նորընտիր նախագահին, ԱԺ նորընտիր նախագահին, նոր վարչապետին:

Ս. Պատարագին ներկա էին ՀՀ նորընտիր նախագահ պարոն Ռոբերտ Քոչարյանը, Ազգային ժողովի նորընտիր նախագահ պարոն Խոսրով Հարությունյանը, վարչապետ պարոն Արմեն Դարբինյանը, Սահմանադրական դատարանի նախագահ պարոն Գագիկ Հարությունյանը, նախարարներ, ՀՀ-ում հավատարմագրված դեսպաններ և պաշտոնական այլ անձինք:

Հավարտ Ս. Պատարագի Վեհարանի ընդունելության սրահում տեղի ունեցավ հյուրասիրություն՝ ի պատիվ հյուրերի:

ԱՐՇԵՆ ԱՐԵՂԱ ՍԱՆՈՍՅԱՆ

ממלכת ישראל: ראש ממשלת ישראל, יצחק מורד, עם ראש הממשלה לשעבר, יצחק רבין, וראש הממשלה הנוכחי, יצחק נתניהו.

ՌՈՔԵՐՏ ՔՈՀԱՐՅԱՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱԳԱՀ

Հայաստանի Հանրապետությունում կայացած նախագահական արտահերթ ընտրությունների երկրորդ փուլում մարտի 30-ին, ՀՀ նախագահ ընտրվեց վարչապետ Ռոբերտ Բոչարյանը:

Ապրիլի 9-ին գումարվեց ՀՀ Ազգային ժողովի հատուկ նիստ Ալ. Սպենդիարյանի անվան օպերայի և բալետի պետական ակադեմիական թատրոնի դահլիճում, ուր տեղի ունեցավ Ռոբերտ Բոչարյանի՝ ՀՀ նախագահի պարտականություններն ստանձնելու երդման հանդիսավոր արարողությունը:

Պետական օրհներգի հոտնկայա ունկնդրումից հետո, ԱԺ նախագահ Խոսրով Հարությունյանը հրապարակեց ընտրությունների արդյունքների մասին Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի վերջնական որոշումը Ռոբերտ Բոչարյանի ընտրության վերաբերյալ:

Այնուհետև դահլիճ բերվեցին ՀՀ պետական դրոշը, ՀՀ Սահմանադրության մայր օրինակը և Մաշտոցյան Մատենադարանից բերված Է դարի «Վեհամոր Ավետարանը»:

Նորընտիր նախագահը, ձեռքը դնելով Ավետարանի և Սահմանադրության վրա, կարդաց երդման տեքստը՝ պարտավորվելով լինել հանրապետության անկախության, տարածքային ամբողջականության և անվտանգության երաշխավորը, առաջնորդվելով սահմանադրությամբ և օրենքներով, նվիրումով և հավատարմորեն ծառայել ժողովրդին՝ հանուն հայոց պետականության հզորության և համագգային նպատակների իրագործման:

Ապա նախագահ Ռոբերտ Բոչարյանին իր հայրապետական մաղթանքն ու օրհնությունը հղեց Ամենայն Հայոց Հայրապետը:

Վերջում նորընտիր նախագահը շնորհակալություն հայտնեց ընտրությունների մասնակիցներին և հանդես եկավ ծրագրային դրույթներ պարունակող ելույթով:

**ԳԱՐԵԳԻՆ Ա ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԽՕՍՔԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԸՆՏԻՐ
ՆԱԽԱԳԱՀ ՌՈՒԲԵՐՏ ՔՈԶԱՐԵԱՆԻ ԵՐԴՄԱՆ
ԱՐԱՐՈՂՈՒԹԵԱՆ ԱՌԹԻ**

Ողջո՛յն Ձեզ մեր Հայոց ազգի քրիստոնեական ծննդավայր և Հայց. Առաքելական Եկեղեցու Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնից,

Ողջո՛յն Ձեզ՝ նորընտիր և արժանընտիր Վսեմաշուք Նախագահ Հայաստանի Հանրապետության՝ Ռոբերտ Քոչարեան,

Ողջո՛յն Ձեզ, մեծարգոյ Նախագահ Ազգային Ժողովի և խորհրդարանական պատգամաւորներ՝ անդամներ Հայաստանի Հանրապետության Գերագոյն օրէնսդիր ժողովի, որ այս պահին յատուկ նիստ էք գումարում Հանրապետության նորընտիր նախագահի երդման արարողութեան երջանկաբեր առիթով:

Ողջո՛յն Ձեզ՝ Սահմանադրական դատարանի Նախագահ և անդամներ, Կառավարական կազմի անդամ նախարարներ, հոգևոր եղբայրներ, մարպպետներ, դիւանագիտական մարմնի ներկայացուցիչներ, հրաւիրեալ պաշտօնական այլ անձինք և սիրեցեալ ժողովուրդ Հայոց,

Ես պզում եմ, որ Հայոց ազգի բազմադարեան Պատմագրքի այնքան հարուստ էջերին մի նոր էջ ենք աւելացնում, երբ այս նուիրական պահին վկաներն ենք դառնում քրիստոնեական պատմութեան երկրորդ հապարամեակի այս վերջալոյսի հորիզոնի վրայ արշալուստած և արեգակուած մեր հայրենի աշխարհի և հայկապնեան ազգի Հանրապետութեան երկրորդ նախագահի երդման այս հանդիսաւոր արարողութեանը:

Նախ փառք և գոհութիւն եմ ընծայում Ամենակալին Աստուծոյ, որ շնորհեց մեզ՝ ազգիս հայոց՝ անվտանգ և ապահով բոլորել առաջին եօթնամեակը մեր նոր, ապառ ու անկախ Հանրապետութեան: Յարգանք բոլոր նրանց, ովքեր այս Հանրապետութեան առաջին նախագահ Մեծարգոյ Լևոն Տէր-Պետրոսեանի զխաւորութեամբ՝ դրական, կառուցողական հիմնադրութային և վարգացողական դեր կատարեցին այս Հանրապետութեան եօթնամեայ վաստակի կայացման գործում:

Ամենաաւատ և անսպառ ու աննուաղ ոյժ և արիութիւն, անսահման իմաստութիւն և աննկուն կորով, ժայռանման համբերութիւն Ձեզ՝ մեր նոր Նախագահիդ, որպէսզի ի կատար ածէք այն բոլոր իղձերն ու սպասումները, որոնք արտացոլացնում են մեր ժողովրդի կամքը, կարիքը և բարիքը միանգամայն:

Վստահ ենք, որ Դուք Ձեր հայրենասիրութեան առաքինութեամբ քննչ գիտակցում էք այն ծանր, բայց արհեստագոյն պարտաւորութիւնները, որոնք կապուած են Նախագահի Ձեր բարձրագոյն ազգային-պետական պաշտօնին: Մեր հայրենիքն ու ժողովուրդը կենցաղային ու քաղաքակրթական յառաջդիմութեան ճանապարհով առաջնորդելու, մեր ազգային ինքնութեան և արժանապատուութեան առողջ ըմբռնումները,

անժանգ արժեքները և հարապատ ու կենսագործ աւանդոյթները վերակենդանացնելու հրամայականին առաջ էք կանգնած: Եւ՝ կանգնած ենք Ձեզ հետ, Ձեր կողքին, մենք բոլորս ի Հայաստան, յԱրցախ և ի սփիւռս աշխարհի, առանց խտրութեան: Ի խորոց սրտի ցանկանում ենք յայտնել Ձեզ, որ մեր Հայց. Առաքելական Սուրբ և ազգային Եկեղեցին իր աղօթքն ու օրհնութիւնն է բաշխում Ձեզ և իր ամբողջական և անվերապահ զօրակցութիւնն է ընծայում Ձեր առաքելութեան:

Երեք տարիներ առաջ, և ճիշտ այս օրը, 9 Ապրիլին, երբ յետ Կաթողիկոսական ընտրութեան և գահակալութեան ստանձնեցինք Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ծանրագոյն պարտականութիւնը Ս. Էջմիածնում, այնքան մօտից չէինք ճանաչել մեր ժողովրդին Հայաստանում և Արցախում: Ահա այս երեք տարիների ընթացքում Մեր կեանքը պատասխանատուութեան շաղախով միախառնելով մեր ժողովրդի կեանքին, անձնապէս համոզուեցինք, որ մեր վերանկախացեալ հայրենիքի առաջնահերթային կարիքը՝ մարդո՛ւ կարիքն է. -

- Ճշմարիտ, վաւերական, պարկեշտ մարդու,
- Աստծու պատկերն իր մէջ անաղարտ ու կենդանի պահող մարդու,
- Հայրենիքը և ազգը իր անհատական անձից վեր դասել գիտցող մարդու,
- Ընդհանրական շահը մասնաւոր ու խմբակցական շահերից գերադասել իմացող մարդու,

- Հանրային ժողովրդանուէր և հայրենաշինական պարտաւորութիւնը անձնակեղրոն շահից գերակայ ճանաչող և ըստ այնմ արժեցնող մարդու, ով ուզես լինի՝ նա, հոգևորական, կամ պետական, կամ հասարակական սպասաւոր և կամ պարզ քաղաքացի:

Մեր հայրենիքը, պետութիւնն ու ժողովուրդը չեն փրկուի սոսկ դրամով ու՝ միայն զէնքով: Երկիր չի փոխուիր միայն կառոյցներ ու դրոյթներ (սխտեմներ) փոխելով: Երկիր կը փոխուի, երբ մարդը ինք ունենայ քաջութիւնը փոխուելու և պատրաստ ու առակ լինի ինք իրեն վերափոխելու, մշտապէս բարեփոխելու, ինքնաճանաչումի և ինքնակերտումի չափանիշներով և բարձրահայեաց նպատակաւաց տեսականով: Ի վերջոյ, չպետք է մոռանալ, որ կառոյցն ու դրոյթը, գործիքն ու գործարանը, դրամն ու զէնքը մարդու ծնունդ են և երբ ճիշտ ուղղութիւն ունենան՝ նրանք բարիքի կը վերածուեն, այլապէս՝ չարիքի աղբիւր կը դառնան:

Մեր Հայաստան աշխարհում և ողջ հայ ժողովրդի կեանքում հարկ է ստեղծել ներդաշնակութիւն հոգևոր և նիւթեղէն իրականութիւնների, արժեքների և երևոյթների միջև, միշտ բարձր պահելով հոգևորին գերիշխանութիւնը, առանց որի կեանքը կը դառնայ սպառողական և սպառողական մի անիմաստ գոյութիւն: Յաւետ ճշմարիտ է մեր Երկնաւոր Վարդապետի՝ Յիսուս Քրիստոսի խօսքը. «Տուք զկայսերն՝ կայսեր և զԱստուծոյն՝ Աստուծոյ»:

Մեր Սուրբ Եկեղեցու կոչումն է լինել այս ճշմարտութիւնների քարոյիչը իր կեանքով, խօսքով, գիրով և գործով, ինչպէս եղել է նա աւելի քան 1700 տարիներից ի վեր: Ահա թէ ինչո՛ւ, որպէս Կաթողիկոս

Ամենայն Հայոց, հաւաստիացնում ենք Ձեզ, Վսեմաշուք Նախագահ և մեր Հանրապետութեան բոլոր պատասխանատու այլ անձինք, որ մեր Ս. Եկեղեցու բոլոր կարողութիւններն ու կարելիութիւններն ի սպաս ենք դնելու մեր նոր ազգային վերակերտումի և վերաբիրեղացումի այս նուիրական և անմիջականօրէն ստիպողական գործին:

Ահա թէ ի՞նչ զգացումներով, խոհերով և տրամադրութիւններով այժմ արտասանելու ենք մեր օրհնութեան աղօթքը՝ հայցելով Բարձրեայն Աստծուց, որ մեր երկիրն ու ժողովուրդը պահի ապահով և անվտանգ «յերևելի և յաներևոյթ» թշնամոյն» և շնորհի բարգաւաճման նոր շրջան ընդ նախագահութեամբ Ձերդ Սիրելիութեան:

«Պահպանիչ և յոյս հաւատացելոց, Զրիստոս Աստուած մեր, օրհնեա՛, պահեա՛, պահպանեա՛ վնորընտրեալ Նախագահն Հանրապետութեան Հայոց և զհայրենի աշխարհն մեր և զՀանրապետութիւնն սորա, և առաջնորդեա՛ զսա ի շաւիղս խաղաղութեան, արդարութեան, բարօրութեան և բարգաւաճութեան, ի վայելումն համայն ժողովրդեանս մեր հայկազնեան ընդ հովանեաւ սուրբ և պատուական խաչիդ քո ի խաղաղութեան: Փրկեա՛, Տէր յերևելի և յաներևոյթ թշնամոյն, արժանաւորեա՛ գոհութեամբ փառաւորել զՔեզ ընդ Հօր և ընդ Սուրբ Հոգւոյդ, այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից. Ամէն»:

ԳԱՐԵԳԻՆ Ա

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏՆ ԱՅՅԵԼԵՅ

<< ՆԱԽԱԳԱՀԻՆ

Ապրիլի 13-ին Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Ա-ն, Հայ Առաքելական Եկեղեցու հայաստանյան թեմերի առաջնորդների և բարձրաստիճան այլ հոգևորականների ուղեկցությամբ, այցելեց նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանին և իր հայրապետական մաղթանքները հաղորդեց նորընտիր նախագահին: Վեհափառ Հայրապետի խոսքերով՝ Հայ Եկեղեցին միշտ կանգնած է եղել պետականության կողքին, և դարեր շարունակ չունենալով պետականություն՝ հայ ժողովուրդը Եկեղեցու շնորհիվ է պահպանել իր ազգային նկարագիրն ու դերը: Այսօր, երբ հայոց պատմության մեջ նոր էջ է բացվում, Եկեղեցին իր ողջ կարելիությամբ, ներքին և արտաքին հզոր կառույցներով պատրաստ է զորավիգ լինել հայրենի պետությանը: Ծնորհակալություն հայտնելով ջերմ բարեմաղթանքների համար՝ պրն. Ռոբերտ Քոչարյանն ասաց. «Նախագահի պաշտոնն ստանձնել եմ պատասխանատվության մեծ զգացումով և պատրաստ եմ արդարացնել ժողովրդի վստահությունը»:

Նախագահի գնահատմամբ՝ հասարակության տրամադրություններում կա որոշակի դրական տեղաշարժ, ստեղծվել է բավականին բարենպաստ միջավայր, և այդ մթնոլորտի պահպանման գործում մեծ է նաև Եկեղեցու դերը: Հանդիպման ընթացքում խոսվեց նաև հոգևոր դաստիարակության ոլորտում Հայ Եկեղեցու դերի և կրթական համակարգում կրոնի դասավանդման մասին: Անդրադառնալով քրիստոնեության պետական կրոն հռչակման 1700-ամյակին՝ նախագահը նշեց, որ այն նաև լուրջ քաղաքական իրադարձություն է, ուստի անհրաժեշտ է, որ անցնի բարձր մակարդակով և որակով:

<< Նախագահի մամուլի գրասենյակ

ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏՆ ԱՅՅԵԼԵՅ

ՀՀ ՎԱՐՉԱՊԵՏԻՆ

Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Ա Ամենայն Հայոց Հայրապետը հայաստանյան թեմերի առաջնորդների ուղեկցությամբ ապրիլի 13-ին այցելեց վարչապետ Արմեն Դարբինյանին: Վեհափառ Հայրապետը շնորհավորեց պարոն Դարբինյանին՝ ՀՀ վարչապետի պաշտոնում ճշմանկվելու կապակցությամբ: Կարևորելով պետական իշխանության գործադիր մարմնի դերը անցումային փուլում տնտեսության և հասարակության կայուն, շարունակական զարգացման գործընթացում՝ Նորին Սրբությունն ասաց. «Գաղափարների իրականացումը կախանքի բացառիկ ունակություններ»: Վեհափառ Հայրապետը համոզվածություն հայտնեց, որ արհեստավարժության և իրազեկության սկզբունքներով ձևավորվող կառավարությունն ի գործու կլինի լուծել հիշյալ խնդիրները:

Պատասխան խոսքում վարչապետ Արմեն Դարբինյանը ճշեց, որ իր հիմնական խնդիրը տնտեսական բարեփոխումների շարունակական ընթացքի ապահովումն է: Խնդրի լուծման նպատակով կառավարության ղեկավարն առանձնապես կարևորեց կառուցողական ուժերի նկատմամբ ներքին վստահության ամրապնդման, արտերկրում մեր պետության գործընկերներին այդ վստահության ներշնչման անհրաժեշտությունը:

Քննարկվեցին քրիստոնեությունը Հայաստանում որպես պետական կրոն հռչակման 1700-ամյակի տոնակատարության նախապատրաստման, հայեցի կրթության և դպրության համակարգում Հայ Եկեղեցու դերի և ճշմանկության, զանգվածային լրատվական միջոցներով նրա դավանանքի քարոզության, ինչպես նաև Երևանի Մայր տաճարի շինարարությանը վերաբերող հարցեր:

«Վարչապետի մամուլի գրասենյակ

ԳԱՐԵԳԻՆ Ա ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԳԱՀԱԿԱԼՈՒԹՅԱՆ

ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԵԴԱՐՁԸ

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ ՍԲ. ԷԶՄԻԱԾՆՈՒՄ

Կիրակի, ապրիլի 5-ին, Մայր Աթոռ Սբ. Էջմիածնում զԶվեց Նորին Սուրբ Օծություն Տ.Տ. Գարեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի գահակալության երրորդ տարեդարձը:

Հընթացս Սբ. Պատարագի Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի գահակալության երեք տարիների գործունեությանն անդրադարձավ Մայր Աթոռի դիվանապետ Տ. Ներսես արք. Պողոսյանը:

Այսպե՛ս Մայր Տաճարի Սբ. Խորանին Հայաստանի թեմակալ առաջնորդների և եպիսկոպոսաց դասի մասնակցությամբ կատարվեց հայրապետական գոհաբանական աղոթք:

Պատարագին ներկա էին թեմակալ առաջնորդներ, Մայր Աթոռի միաբանության, Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի, Ճարտարապետական հանձնաժողովի անդամներ, Հայաստանի Հանրապետության Կրոնի գործերի պետական խորհրդի նախագահ Լազար Սուջյանը, ինչպես նաև Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսության ներկայացուցիչներ, որոնք Հայաստան են ժամանել մասնակցելու Հայաստանի Հանրապետության նորընտիր նախագահի երդման արարողությանը:

Հավարտ Սբ. Պատարագի վեհաբանում տեղի ունեցավ ճաշկերույթ: Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին բարեմաղթանքի ու գնահատանքի խոսք ուղղեցին Մայր Տաճարի լուսարարապետ Տ. Հուսիկ արք. Սանթրույանը, Տ. Ներսես արք. Պողոսյանը, Կենտրոնական Եվրոպայի Հայրապետական պատվիրակ Տ. Մեսրոպ արք. Գրիգորյանը, Վրաստանի թեմի առաջնորդ Տ. Գևորգ արք. Սերադարյանը, Արարատյան Հայրապետական թեմի առաջնորդական փոխանորդ Տ. Գարեգին արք. Ներսիսյանը, Թիրակի թեմի Առաջնորդական փոխանորդ Տ. Փառեն ծ. վրդ. Ավետիքյանը, Գուգարաց թեմի առաջնորդ Տ. Սեպուհ եպս. Չուլջյանը, Կիլիկիո Աթոռի ներկայացուցիչներ Տ. Սուրեն արք. Գաթարյանը և Ոսկեբերան Արզումանյանը, Մայր Աթոռ Սբ. Էջմիածնում Անգլիկան Եկեղեցու ներկայացուցիչ հայր Ֆիլիպը և այլ հրավիրյալներ:

ՄԱՄԼՈ ԴԻՎԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ

ՎԵՏԱՓԱՌ ՏՈՐԸ

ՍՐՏԻ ԽՈՍՐ ԻՄ, ԶՈ, ԻՄԿ ԱՎԵԼԻ ԾԻՇՏ՝
ԱՄԵՆՔԻՍ ԿՈՂՄԻՑ

Լո՛ւյս առավոտի,

Դու, որ նման ես հավիտենության...

Տո՛ւր ամենեցուն դու խաղաղության շնորհը վերին,
Հեղի՛ր ամենուր արդարությունդ որպես մանանա...

ՎԱՀԱԳՆ ԴԱՎԹՅԱՆ

Դուք եկաք, երբ Հայոց աշխարհում կրկին գարուն էր, գեփյուղի մեղմ խաղից հեզիկ խոնարհվում էր ծաղկած ծիրանին... Եկաք ամենքի հետ՝ Լուսավորչանիւստ գահից վերցնելու սգո փողը, ի լուր համայն հայության ավետելու այն անունը, որ ոսկյա տառերով պիտի գրվեր ազգիս պատմության անցյալի ու ներկայի փառահեղ էջերից ամենանորում: Եկաք, որ ետ դառնաք, փանքի Հայոց Սփյուռքում մի մեծ ընտանիք ունեիք, որի ամեն մի անդամն իր այգաբացն առանց Ձեզ չէր պատկերացնում:

Այո, Վեհափառ Տեր, դա ճիշտ երեք տարի առաջ էր: Սովորականի նման Դուք՝ Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսդ, Մայր Տաճար մտաք՝ մասնակցելու երեկոյան ժամերգությանը: Դեռ ընտրությունները չէին սկսվել: Հանդարտ ու վեհ ֆայլված-ֆոլ առաջացաք դեպի ձախակողմյան դասը, և ամենքի հետ սկսեցիք աղոթել առ Բարձրյալը: Գուցե Ձեր շուրթերին, ժպիտի հետ մեկտեղ, թրթռում էր նաև նույն ցանկությունը, ինչն այդ օրերին համարվում էր համայն հայությանը: Հիմա դժվար է ասել: Չգիտեմ ինչու, երբ այդ օրը տեսա Ձեզ, ինձ թվաց, թե Դուք էլ, ինչպես շատ տարիներ առաջ լուսահոգի Վազգեն Ա Վեհափառը, եկել եք վերադառնալու պայմանով, քայց պիտի մնաք Սուրբ Էջմիածնում առանց պայմանի՝ հայոց ազգի հավատավոր զավակների նվիրական ցանկությանն ընդառաջ գնալով:

ՀԻՇՈ՞ՒՄ ԵՔ...

1995 թվականի ապրիլի 3-ին հայոց լույս հավատի հոգևոր կենտրոն Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում գումարվեց Ազգային-Եկեղեցական սրբազումար ժողովը: Աշխարհասփյուռ հայության պատգամավորները հավաքվեցին վերանկայացյալ Հայաստանում՝ մեկ կամք ու մեկ հոգի դարձած ընտրելու առաքնախիմն և լուսավորչահաստատ գահի 131-րդ գահակալին:

Ազգային-Եկեղեցական ժողովն սկսվեց Մայր Տաճարում մատուցված Սուրբ և անմահ Պատարագով: Պատարագիչն ու ֆարդխոսը ԱՄՆ-ի Արևելյան բեմի առաջնորդ գերաշնորհ Տ. Խաժակ արքեպիսկոպոս Պարսամյանն էր: Հընթացս Սուրբ Պատարագի, տեղի ունեցավ աշխարհական պատգամավորների երդման հանդիսավոր արարողություն՝ կաթողիկոսական տեղապահ, երուսաղեմի

Պատրիարք Ամենապատիվ Տ. Թորգոմ արքեպիսկոպոսի երդմնեցուցությամբ, որից հետո տարբեր նախասիրությունների ու ցանկությունների տեր բոլոր պատգամավորներն ստացան Ս. Հաղորդություն: Հավարտ Սուրբ Պատարագի, երջանկահիշատակ Վազգեն Ա Վեհափառ Հայրապետի շիրմի մոտ կատարվեց հոգեհանգստյան կարգ:

Ժամը 11-ին Վեհարանում սկսվեց Ազգային-եկեղեցական ժողովի պատգամավորների գրանցումը: Գրանցվեց 398 պատգամավոր:

Հետմիջօրեին, ժամը 14.30-ին, Վեհարանի հանդիսությունների սրահում տեղի ունեցավ ժողովի բացումը՝ Կոստանդնուպոլսի Պատրիարք Ամենապատիվ Տ. Գարեգին արքեպիսկոպոս Գազանյանի աղոթքով:

Ժողովական ընթացիկ հարցերի լուծումից հետո, պետական ավագանու ուղեկցությամբ, ժողովասրահ մտան կաթողիկոսական տեղապահ Ամենապատիվ Տ. Թորգոմ արքեպիսկոպոս Մանուկյանը, Դուխ՝ Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոս Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ Հայրապետը, ՀՀ վսեմաշուք նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանը:

Կաթողիկոսական տեղապահ Թորգոմ արքեպիսկոպոսն իր ողջույնի խոսքից հետո ձայնը տվեց ՀՀ նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանին, ապա դիվանի ֆարտուղարությանը հանձնվեցին ԼՂՀ դեկլարության շնորհավորագրերը:

Այնուհետև ժողովին Ձեր խոսքն ուղղեցիք Դուխ՝ Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսը:

Հաջորդ օրը, ապրիլի 4-ի առավոտյան, սկսվեց երկրորդ նիստը: Տեղապահի զեկույցից հետո, պատգամավորները դիմեցին դեպի Մայր Տաճար, ուր գաղտնի փնարկության ընթացքում, Իշման Սուրբ Սեդանի առջև մնալով փնաթերթիկի ու իրենց խղճի հետ, համաձայն նախորդ օրվա տված երդման, պետք է ընտրեին Հայոց Առաքելափիմ գահի 131-րդ գահակալին:

Հետո ընտրության երկար ու ձիգ ժամերն էին: Ամեն ոք յուրովի էր ապրում այդ ժամերը...

Ի վերջո ավարտվեցին փնարկությունը և փնեների հաշվումը: Ձայները բաշխվեցին հետևյալ կերպ.

ա) Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գարեգին Բ - 186 ձայն,

բ) Տ. Գարեգին արքեպիսկոպոս Ներսիսյան - 145 ձայն,

գ) Տ. Պարզև եպիսկոպոս Մարտիրոսյան - 61 ձայն:

Համաձայն կանոնակարգի, հետագա ընտրությունը պետք է ընթանար Ձեր և Արարատյան Հայրապետական թեմի առաջնորդական փոխանորդ գերաշնորհ Տ. Գարեգին արքեպիսկոպոս Ներսիսյանի միջև: Սակայն Գարեգին Սրբազանը, դրսևորելով որդիական ակնածամբ, դիմելով սրբազումար ժողովին, ասաց. *«Ինձ թվում է, այսօր պետք է ավարտենք այս ընտրությունները: Իմ կողմից ես ուզում եմ շնորհավորել Վեհափառ Հորը, որպես նորընտիր Հայրապետ, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս...»*:

ՀԵՏՈ՞...

Հետո, երբ բարակ-բարակ անձրև էր մաղում, իսկ գարնանային ցուրտ երեկոն փորձում էր Մայրավանքիս բակում անհամբերությամբ ճշմարտության ավիստանն սպասող հավատավորին հաղթել, ի լուր ամենքի, համայն աշխարհի ցնձագին,

ԻՍԿ ՀԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀՈՒՄ ԿՐԿԻՆ ԳԱՐՈՒՆ Է...

Ամենասիրելի Վեհափառ Հայոց, ճիշտ երեք տարի է Ձեզ բաժանում պատմություն դարձած այս ժամանակից: Սակայն անցյալը երբեք, Ձեր իսկ քառերով ասած, անցած չէ: Նրա մեջ ներկան է, նաև՝ ապագան, եթե փոքր-ինչ ուշադիր լինեմք: Այսօր Դուք իրավամբ կարող եք շիտակ ու հստակ հայացքով նայել հավատացյալ հայորդուն: Հիմա ես՝ այս տողերիս նվաստ ու տկար հեղինակը, չեմ պատրաստվում մեկ առ մեկ բվարկել երեք տարում Ձեր այածք: Դրա անհրաժեշտությունը չկա, քանզի ամեն ոք տեսնում է այն: Անկարող եմ նաև գնահատանքի խոսք ասել, որովհետև մեծերը դրա անհրաժեշտությունը չունեն: Նրանց գնահատում են ժամանակն ու պատմությունը:

Բայց այս մեկը հաստատ ինձ կարելի է: Ամենայն Հայոց Հայրապետ, այս երեք տարվա ընթացքում Դուք հասցրեցիք մոտիկից նանաչել Ձեր ժողովրդին, տարբեր բեմեր՝ Շիրակ, Գուգարք, Արցախ, Վիրք, Օդեսա, Մոսկվա, Լիբանան, Ռումինիա, ԱՄՆ, Անգլիա, Ֆրանսիա, Կանադա, Եգիպտոս, Գերմանիա, Իտալիա և այլուր այցելելով, եղաք նրա հետ, կիսեցիք նրա հոգսն ու ցավը, ուրախության համատեղ պահեր ապրեցիք, բազմաթիվ պաշտոնական այցելությունների ընթացքում առաջնային խնդիր համարեցիք Հայոց հինավուրց հողում հանուն հավերժության մահադուռ ազգիդ նվիրական երազանքը, Ձեր հայրենակներն ու ազգապահպան գործունեությամբ կարողացաք սիրով տրոփող սրտեր նվաճել, Ձեր հայրական պատգամին, խրատ-խորհուրդներին անհամբերությամբ սպասող հավատավորներ շահել, աշխարհի բոլոր ծագերում Ձեզնով հպարտացող, Ձեզ արևշատություն մաղթող հայորդիներ գտնել:

Հիմա իմ երկրում դարձյալ գարուն է: Այս երեք տարիների ընթացքում Դուք նույնպես ունեցաք Ձեր հոգու օվկիանոսի ալբերսությունները: Դրանք առավել էին, նման Ձեր անհանգիստ, միշտ պրպտող, սակայն բարին արարելիս, բարու հետ դեմ-հանդիման ելնելիս մանկան պես ուրախացող քնավորությանը: Հիմա Դուք էլ Ձեր յուրահատուկ ու ներանձնական հաշվետվությունն եք բերես պատրաստել: Ոչ, անշուշտ, իմ նմանների, այլ Ձեր ու Տիրոջ համար: Բայց գուցե ավելի շուտ միմիայն Ձեզ համար: Հասկանում եմ, անելիքները շատ են, ժամանակը՝ սահմանավոր: Բայց չէ՞ որ Դուք մտքի բռնիք երբեք չեք սանձում ժամանակի պարանով: Հետևաբար, Ձեզ համար ժամանակը անժամանակ է, անհնարինը՝ հնարավոր, չարը՝ պարտվող, իսկ բարության երկնակամարում միշտ փայլատակում է երջանկության ու խաղաղարքեր արեցակը:

Թող հենց այդ արեգակն էլ լինի Ձեր հարատև ուղեկիցը, Վեհափառ Հայոց, որպեսզի լինեք Ձեր հոտը դեպի ճշմարտության ու անմահության առաջնորդող արժանի հովիվ, որպեսզի դեռ երկար տարիներ Ձեր ներկայությամբ գարունը գա Հայոց աշխարհ ու Ձեր ազգանկեր գործունեության շնորհիվ չհեռանա այդ հինավուրց հողից, որպեսզի Նոյի շունչը պարագրող պեհեր լեռան հովանու տակ լույս նառագի Հայոց առաքելահաստատ Աթոռից՝ Սուրբ Էջմիածնից:

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Մայր Աթոռ Սբ. Էջմիածնի դիվանը հայտնում է, որ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Ա Վեհափառ Հայրապետը ապրիլի 14-ին, բժշկական քննության նպատակով, ուղևորվեց Լոնդոն:

Ապրիլի 20-ին Վեհափառ Հայրապետը Լոնդոնից մեկնեց Նյու Յորք՝ շարունակելու բժշկական քննությունը, նհամատեղելով այն նախապես ծրագրված հովվապետական այցելության հետ: Այցի ընթացքում Նորիմ Սուրբ Օծությունը նախագահելու է Հայ Առաքելական Եկեղեցու Ամերիկահայոց թեմի 100-ամյակի տոնակատարությանը:

Ուրախությամբ հայտնում ենք, որ որևէ մտահոգիչ հարց չկա Վեհափառ Հոր առողջության կապակցությամբ:

Շուտափույթ և կատարյալ առողջություն ենք ցանկանում մեր սիրեցյալ Վեհափառ Հայրապետին:

ԴԻՎԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՐ

ԳԱՐԵԳԻՆ Ա

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԸ

«Ս. ՍԱՀԱԿ-Ս. ՄԵՍՐՈՊ»

ՇՐԱՆՇԱՆՈՎ ՊԱՐԳԵՎԱՏՐԵՅ

ԽՐԻՍՏՈՍ ԼԱՄՊՐԱՔԻՍԻՆ

ՍԻՐԵՅԵԱԼ ՍՊԱՍԱԻՐԻՆ

ՀԵԼԼԵՆԱԿԱՆ ԴՊՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՄՇԱԿՈՅԹԻ

ՏԻԱՐ ԽՐԻՍՏՈՍ ԼԱՄՊՐԱՔԻՍ

ՈՐ յԱԹԷՆՔ, Ի ՅՈՒՆԱՍՏԱՆ

Սրտի խոր գոհունակությամբ տեղեկացանք Յուդահայոց Թեմի բարեջան Առաջնորդ՝ Գերշ. Տ. Ոսկան Արքեպիսկոպոս Գալիաքեանին Ձեր բազմամեայ, բազմաճիղ և բազմաբեղուն ծառայությանց մասին, զորս այնքան սիրով և նուիրումով մատուցած էք Հելլեն ժողովուրդին թե՛ մասնովի, թե՛ գրականության, թե՛ արուեստի և այլ բնագաւառներուն մէջ:

Վերջերս անհուն ուրախությամբ իմացանք Ձեր հովանաւորած Արուեստի Համալիրին՝ ՄԵԿԱՐՈՆԻ երաժշտական կեդրոնին միջոցաւ հայկական մշակոյթի և արուեստի հետ Ձեր ստեղծած նոր և բարոյք յարաբերությանց զարգացման մասին: Վստահաբար, այդ փոխ-հաղորդակցութիւնները պիտի դառնան փոխադարձ հարստացման գեղեցիկ առիթներ Հելլեն և Հայ ժողովուրդներու շարունակական եղբայրական գործակցության զարգացման տեսակետէն:

Ի գնահատութիւն Ձեր բազմօգուտ ծառայութիւններուն և քաղաքակրթական նուաճումներուն՝ այսու Հայրապետական Կոնդակա Ձեզի կը շնորհենք Հայց. Եկեղեցւոյ Հոգեւոր Կեդրոնին՝ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի շքանշանը

Ս. ՍԱՀԱԿ-Ս. ՄԵՍՐՈՊ :

Կ'աղօթենք առ Բարձրեալն Աստուած, որ Ձեզի և Ձեր գործակիցներուն պարզևէ քաջատողջ և երկար կեանք և նորանոր իրագործումներ հելլենական և հայկական մշակոյթներու փոխ-յարաբերության այնքան կարևոր բնագաւառին մէջ:

Ողջ լերուք ի Տէր, զօրացեալ շնորհօք Սուրբ Հոգւոյն, և յաւէտ օրհնեալ ի Մէնջ. ամէն:

ԳԱՐԵԳԻՆ Ա

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Տուա Կոնդակա ի 2 Ապրիլի
Յամի Տեառն 1998 և ի թուին Հայոց ՌՆԽԷ
ի Մայրավանս Սրբոյ Էջմիածնի
Ընդ համարաւ Է/157

ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԳՆԱՀԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում Հայոց թեմի հիմնադրության առիթով և ԱՄՆ Արևելյան թեմի առաջնորդ Խաժակ արքեպս. Պարսամյանի ներկայացմամբ, Ամենայն Հայոց Հայրապետ Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Ա Կաթողիկոսը հայրապետական գնահատության է արժանացրել եկեղեցական, ազգային և համայնքային կյանքում իրենց աշխույժ մասնակցությունն ու աջակցությունը բերած հետևյալ անհատներին:

«ՍՈՒՐԲ ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՎՈՐԻՉ» շքանշանով պարգևատրվել են.

1. Վահագն և Հասմիկ Հովնանյաններ
2. Տեր և Տիկին Ալեքս Տատուրյան
3. Տիար Սարգիս Տատուրյան
4. Տեր և Տիկին Հայկ Տատուրյան
5. Տեր և Տիկին Ժիրայր և Մերի Տեմիրճյաններ
6. Տեր և Տիկին Մուշեղ և Մարի Հարությունյաններ
7. Տեր և Տիկին Ռաֆի և Շողակ Հովհաննիսյաններ
8. Լուիզ Սիմոն-Մանուկյան
9. Տեր և Տիկին Նազար և Արտամիս Նազարյաններ
10. Տեր և Տիկին Նշան և Մարգարիտ Աթընըզյաններ
11. Տեր և Տիկին Գեորգ և Ժաքլին Աթընըզյաններ
12. Տիկին Կարոլայն Մուկար
13. Օրիորդ Անուշ Մաթևոսյան
14. Տեր և Տիկին Սարգիս և Սիրան Գաբրիելյաններ
15. Տեր և Տիկին Սարգիս և Թագուհի Սուրբանյաններ
16. Տեր և Տիկին Ասպետ և Մարգարեթ Զաքարյաններ
17. Տեր և Տիկին Սարգիս և Այդա Քեչեճյաններ
18. Տեր և Տիկին Հայկ և Էլզա Դիդիզյաններ
19. Տեր և Տիկին Սարգիս Հակոբյան
20. Տեր և Տիկին Բյուզանդ և Անահիտ Փիրանյաններ

ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՕՐՀՆՈՒԹՅԱՆ ԳՐԻ ԵՆ ԱՐԺԱՆԱՅԵԼ.

1. Տեր և Տիկին Հարություն և Ծաթե Մխչյաններ
2. Տեր և Տիկին Հրայր և Աննա Հովնանյաններ
3. Տեր և Տիկին Գերոգ և Սիրվարդ Հովնանյաններ
4. Տեր և Տիկին Հարություն և Զոզեֆին Կյուլասմերյաններ
5. Տիար Սուրեն Ֆեճեյան
6. Տեր և Տիկին Գրեգորի և Բրիստին Բարսեղյաններ
7. Տեր և Տիկին Էդուարդ և Բերբորա Փիթրոզներ
8. Տեր և Տիկին Հայկ և Վարդուհի Թուրակներ

9. Տիար Ալբերթ Զոռանճյան
10. Տեր և Տիկին Հովհաննես և Անի Պետերյաններ
11. Տեր և Տիկին Զորջ և Լյուսի Դաբադյաններ
12. Դոկտոր Կարապետ Կարիպյան
13. Տիար Էդ Կյուլպենկյան
14. Տ. Գառնիկ Ա քհն. Հալաճյան
15. Տեր և Տիկին Զորջ և Զիլ Քասիսներ
16. Տեր և Տիկին Հերի և Էդենա Քելեշյաններ
17. Տեր և Տիկին Հակոբ և Իզա Գույումճյաններ
18. Տեր և Տիկին Գեղամ և Սոնիկ Գրաճյաններ
19. Տեր և Տիկին Չարլզ և Գրեյս Փինաճյաններ
20. Տեր և Տիկին Զեյսն և Սանդրա Լայթնորներ
21. Տեր և Տիկին Մարտիրոս և Մարիամ Թադոսյաններ
22. Տիկին Հելեն Մարտիրյան
23. Տեր և Տիկին Էդուարդ (Զեյսի) Ժամագործյան
24. Տիար Արսեն Ծերեճյան

Իսկ Կանադահայոց Առաջնորդ գերաշնորհ Տ. Հովնան արքեպս. Տերտերյանի ներկայացմամբ «Սուրբ Ներսես Ծնորհալի» շքանշանի է արժանացել տիար Պատրիկ Աֆեյանը՝ իր երկարամյա և բազմաթիվ գործունեության համար:

«ԽԱՋՆ ԿԵՆԱՐԱՐ, ՈՐ ԵՂԵԻ ՄԵԶ ՓՐԿՈՒԹԻՒՆ»

«Կ'ապրինք...

Մեր նահատակներուն հոգիներուն
համար այսօր մոմ կը վառենք...

Որ վաղը, քանաստեղծին հետ միասին,
կարենանք ըսել.

- Մտեղներուս իբրեւ խաչ ես այս ծառը
տնկեցի»:

ՎԱԶԳԵՆ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

«Մեր պատմության ընդարձակ դաշտին վրայ հսկայ գերեզմանոց մը ունինք, որուն մեջտեղը հոգեղեն Յուշարձան մը կանգնած է, ու խաչ մը տնկուած է անոր վրայ, նման Գողգոթայի խաչին, կարճ արձանագրությոն մը դրոշմուած է այդ կոթողին վրայ - «1915, Ապրիլ 24. Աստ հանգչին մէկ միլիոն հայ նահատակներ», այսքան միայն»¹: Սակայն հայոց հոգեղեն փուշարձանը, ելնելով սեփական ժողովրդի պատմության ընդարձակ սահմաններից, խախտելով անձեռակերտ կոթողի ընդգրկումությունն ու անպարագելիությունը, ձեռակերտ փուշարձաններ դարձած «շրջեց» Երկիր մոլորակով՝ սթափության կոչելով համայն մարդկությանը, ճշմարտության անեղծելի ձայնը հնչեցնելով ամենուր, թե անմահ է հայը, իր սեզ լեռների պես անկոտրում՝ նրա ոգին, իր երկրի պես հպարտ... Եվ աշխարհասփյուռ հայության առջև, ի վերջո, խոնարհվեց առաջադեմ մարդկությունը: Հասկացավ, որ Ապրիլ 24-ի արմատները դեպի մեզ են ձգվում Հայկ Նահապետից, Վարդանանց դյուցազնամարտից, Վահագնանց անմեկնելի հաղթանակից, որ Զեյթունի ու Վանի, Այնթապի ու Հաճնի և մյուս քաղաքների անհավասար մարտերը մեր փոքրիկ ածուխ հերոսական մաքառումների ու ինքնապաշտպանության անեղծելի պատմության անօրինակ էջերն են:

Հասկացավ նաև Ապրիլ 24-ի մեծ խորհուրդը. այն հայի համար սգո օր չէ, այլ՝ ուխտի օր: Ողբի ու լացի օր չէ, այլ՝ քաջության ու հավատարմության, քրիստոնեական հավատքի ու աղոթքի, վերընձնությունն ու Տիրոջ փրկարար խաչի զորությամբ անմահության որդեգրման օր: Հենց այս խորհրդի մեծ գիտակցումով էլ ամեն տարի Ապրիլ 24-ին բարձր ու հնչեղ դրոշմազույց են Հայաստանյայց Եկեղեցու զանգերն ի Հայաստան, ի Արցախ և ի Սփյուռս աշխարհի, ու Ծիծեռնակաբերդի բարձունք են ելնում բոլորը, մեծ թե փոքր՝ մասնակցելու հայոց հավատքի ու անմահության դասին:

Եվ 1998 թվականի ապրիլի 24-ին այդ դասը կրկնվեց 83-րդ անգամ, որին մասնակցելու համար դեռ վաղ առավոտից հայ ժողովրդի երախտագետ զավակները, աշխարհի տարբեր ծագերից ժամանած, բարձրանում էին Ծիծեռնակաբերդի բարձունք՝ խոնարհության ու հարգանքի տուրք մատուցելու Մեծ եղեռնի

¹Միոն Եպիսկոպոս Մանուկեան, Լուսաշող դեմքեր և կյանք և խորհուրդ, Բոստոն, 1949, էջ 111:

անմեղ զոհերի հիշատակին, ծնրադրելու նրանց արդար դատի առջև, որ մերօրյա հայորդու դավաճանքն է:

Առավոտյան ժամը 11.00-ին իրենց խոնարհությունը բերեցին ՀՀ նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանը, ՀՀ Ազգային ժողովի նախագահ Խոսրով Հարությունյանը, ՀՀ վարչապետ Արմեն Դարբինյանը, ՀՀ Սահմանադրական դատարանի նախագահ Գագիկ Հարությունյանը, Ազգային ժողովի պատգամավորներ, կառավարության անդամներ, բարձրաստիճան պաշտոնյաներ, զինվորականության ներկայացուցիչներ, ՀՀ հավատարմագրված արտակարգ և լիազոր դեսպաններ, դիվանագիտական այրեր, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի հոգևորականաց դասը՝ դիվանապետ Տ. Ներսես արքեպս. Պողոսյանի նախագահությամբ:

Նահատակաց հուշարձանին ծաղկեպսակներ դրվեցին ՀՀ նախագահի, ՀՀ Ազգային ժողովի, ՀՀ կառավարության, ՀՀ Սահմանադրական դատարանի, Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի կողմից: Պսակներ դրվեցին նաև ԼՂՀ իշխանությունների, Երևանի քաղաքապետարանի, քաղաքական կուսակցությունների, արտասահմանյան երկրների դեսպանությունների, Ամերիկայի Հայկական Համագումարի, Միլանի քաղաքային խորհրդի, ՀՀ նախարարությունների, գերատեսչությունների, տարբեր կազմակերպությունների, անհատ անձանց կողմից:

Ծաղիկներ դրվեցին նաև Սումգայիթում և Ադրբեջանի մյուս քաղաքներում կատարված մերօրյա ցեղասպանության զոհերի հուշաքարին:

Հավերժական կրակի մոտ Հայաստանի Հանրապետության ղեկավարությունը, հոգևորականաց դասը և հյուրերը մեկ րոպե լուռությամբ նախ հարգեցին մեկ ու կես միլիոն զոհերի անմահ հիշատակը, որից հետո Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի հոգևորականաց դասը, հանուն Ամենայն Հայոց Հայրապետի, կատարեց հոգեհանգստյան կարգ, ապա հակիրճ խոսքով օրվա մեծ խորհուրդը մեկ անգամ ևս մեկնեց դիվանապետ Տ. Ներսես արքեպս. Պողոսյանը: Դիմելով ներկաներին, Սրբազան Հայրը պատգամեց մշտավառ պահել Եղեռնի անմեղ զոհերի հիշատակը և հավատարիմ մնալ նրանց ուխտին:

Նույն այդ ժամին, երբ հավատավոր հայ ժողովրդի զավակների մի ստվար մասը խոնարհ հոգով բարձրանում էր դեպի Ծիծեռնակաբերդի բարձունք, Հայաստանյայց բոլոր եկեղեցիներում մատուցվում էր Սուրբ և անմահ Պատարագ՝ ի հիշատակ Ապրիլյան նահատակների և ի ոգեկոչումն Մեծ եղեռնի 83-րդ տարեկիցի:

Սուրբ Պատարագ էր մատուցվում նաև Էջմիածնի Մայր Տաճարում: Օրվա պատարագիչն ու քարոզիստն էր Գևորգյան Հոգևոր Ծննդարանի տեսուչ հոգեհոգին Տ. Հայկազուն Ծ. վրդ. Նաչարյանը:

Օրվան պատշաճող գեղեցիկ քարոզում հայր սուրբը նախ անդրադարձավ մեր Տիրոջ՝ Հիսուս Քրիստոսի հրաշափառ Հարության խորհրդին՝ զուգահեռաբար հայոց պատմության 1915 թվականի ճերմակ էջը համադրելով քառասունյա Մեծ Պահքին հաջորդող շրջանի խորհրդի հետ:

Շարունակելով խոսքը, հայր սուրբն ի մասնավորի ասաց. «Ահա Զատիկվա՝

հետևաբար շրջանի մեջ է, որ գտնվում ենք զուգահեյություն մեջ այն դեպքին, որ մեզ՝ հատկապես քրիստոնյաներու համար կյանքի, մահվան ու հարության իմաստ է բացահայտվում: Այդ նույն դեպքի շրջանում է, որ գալիս ենք որպես հայ ժողովուրդ, հատկապես հիշատակելու համար մեկ ու կես միլիոն մեր մահատակներին, որոնք ընկան վասն Հիսուսի և վասն հայրենյաց:

Սիրելի հավատացյալներ, մեր ժողովուրդը դժվար պատմություն է ունեցել: Մենք չենք նմանվում այն ժողովուրդներին, որոնք մի քանի հարյուր տարվա պատմություն ունեն: Մենք երկար ճանապարհ ենք անցել: Եվ միզուցե առաջին հազարամյակը մեր հեթանոսական միջավայրում, իսկ երկու հազարամյակը՝ քրիստոնեական լույսի ներքո: Եվ այդ երկու հազարամյակի ընթացքում հատկապես ունեցել ենք լավ օրեր, խաղաղ օրեր և ստեղծագործել ենք, սակայն եթե նայելու լինենք, պիտի տեսնենք, որ պատերազմները, ավերները ավելի շատ են եղել այն աշխարհագրական դիրքի պատճառով, որ ունի մեր Հայրենիքը:

Այստեղով հնուց ի վեր եկել ու անցել են հոռմեացիները, բյուզանդացիները, հարավից՝ արաբները, արևելքից՝ պարթևները, սասանյանները և այնուհետև սելջուկները, մոնղոլները, թաթարներ և վերջին շրջաններում՝ մահալաները:

Այստեղ՝ Հայաստան աշխարհում երբ քայլում ես, ամեն մի քար պատմություն է, մի դյուցազներգություն, և, ինչպես մի ակեղարո ծերունի, չգիտի, իր կյանքի ո՞ր դեպքը հիշի, ո՞ր մեկը՝ անտեսի, մեզ համար էլ դժվար է՝ ո՞ր մեկը մենք ասենք և ո՞ր մեկը մոռանանք: Սակայն 20-րդ դարու սկզբի մի դեպք՝ Հայոց Եղեռնը, անմոռանալի պիտի մնա»:

Այնուհետև իր քարոզում հայր սուրբն անդրադարձավ մահալան Օսմանյան կայսրությունում հայ ժողովրդի վիճակին, 1915-ին նախորդող ջարդերին, երիտթուրքերի կեղծավոր ու շողորթ քաղաքականությանը, առաջին աշխարհամարտի ժամանակ ծրագրված կերպով կազմակերպված համընդհանուր ջարդերին՝ չմոռանալով հայոց հերոսական ու անհավասար մարտերը, ինքնապաշտպանական կռիվները: Ապա շեշտեց Սարդարապատի հերոսական ճակատամարտում հայ ժողովրդի զավակների սխրանքը, անդրադարձավ մահատակ հոգևորականներին, մահաց, ովքեր Սուրբ Գիորքը գեներով փոխարինած, առաջնորդեցին սեփական ժողովրդին դեպի հաղթանակ: Հայր Հայկազունն առավել հանգամանորեն ներկայացրեց Եղեռնի հիշատակության, ոգեկոչման խորհուրդը՝ մերօրյա հայրդու համար: Արտագաղթից ծագող վտանգը ևս դուրս չմնաց հայր սուրբի քարոզից: Նա հիշեցրեց, որ «հայության հավիտենականության պայմանը ա՛յս հողն է, այստե՛ղ ապրող ժողովուրդն է»:

Լուսաշող մի հայացք նետելով դեպի հարազատ ժողովրդի ապագան, հայր սուրբը լավատեսական այս խոսքերով ավարտեց իր քարոզը. «Արդարության ժամը պիտի հնչի, և Եզեկիել մարգարեի մամ տեսիլք ունեցող մարգարեներ պիտի վկայեն, թե այն օրը պիտի գա, երբ հայ շարականներ պիտի հնչեն Ամիի Մայր Տաճարում, Աղթամարի Սուրբ Խաչում, Կարսի Առաքելոցում, Սսի եկեղեցիներում և ամեն տեղ, ուր գոյություն է ունեցել սուրբ խորան»:

Հավարտ Սուրբ Պատարագի Մայրավանքի բակում գտնվող Ապրիլյան մահատակների հիշատակն անմահացնող հուշարձան-կոթողի մոտ կատարվեց հոգեհանգստյան կարգ:

Հոգեհանգստյան կարգն ավարտվեց, սակայն մինչև ուշ գիշեր հայ ժողովրդի

სამეგრელოს მთავრობის წარმომადგენლები
სამეგრელოს მთავრობის წარმომადგენლები
სამეგრელოს მთავრობის წარმომადგენლები

բոլոր զավակները, ավագ թե կրտսեր, շարունակում էին խոնարհության ու հարգանքի ծաղիկներով բարձրանալ դեպի Միծեռնակաբերդ՝ հոգիներում մեկ ու կես միլիոն մահատակների սուրբ կտակը սեփական ազգին. հավատարիմ մնալ այն արդար դատին, հանուն որի իրենք մահատակվեցին, չդրժել քրիստոնապանդ այն հավատքի լույսը, հանուն որի իրենք զոհվեցին, սիրել հայոց Ազգն ու Հայաստանյայց Եկեղեցին:

Հայը կոպտարի գոյատևելուց միայն այն ժամանակ, երբ թոշնի այդ ոգին, երբ մշուշվի մահատակաց հիշատակը: Սակայն մեր բոլոր հերոսամարտերի բյուր մահատակաց հոգիները Ոսկեղենիկ Եղիշեի բերանով պատգամում և պատգամելու են մեզ, որ «*Մահ ոչ իմացեալ մահ է, մահ իմացեալ՝ անմահութիւն*»:

ՄԱՐԻԱՄ ՎԱՐԳԱՆՅԱՆ

ԳԱՐԵԳԻՆ Ա ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՅԱՎԱԿՅԱԿԱՆ ՀԵՌԱԳԻՐԸ ՀՈՒՆԱՍՏԱՆԻ ՕՐԹՈԴՈՔՍ ԵԿԵՂԵՅՈՒ ՍՈՒՐԲ ՍԻՆՈԳԻՆ

Աթենքի և համայն Հունաստանի Օրթոդոքս Եկեղեցու պետ Սերաֆիմ արքեպիսկոպոսի մահվան կապակցությամբ Նորին Սուրբ Օծություն Տ.Տ. Գարեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը հետևյալ ցավակցական հեռագիրը հղեց Աթենքի և Հունաստանի Սուրբ Սինոդին.

«Սիրելի եղբայրք ի Քրիստոս,

Մենք խորապես վշտացանք՝ լսելով Հունաստանի Ուղղափառ բոլոր Եկեղեցու պետ Սերաֆիմ արքեպիսկոպոսի մահվան լուրը:

Աղոթք ենք հղում առ Աստված, որպեսզի ընդունի նրա հոգին հավիտենական խաղաղության և երանության մեջ:

Սերաֆիմ արքեպիսկոպոսի ավանդը Հունաստանի Եկեղեցուն միշտ կհիշվի երախտագիտությամբ: Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու և նրա սուրբ կենտրոնի Մայր Աթոռ Սբ. Էջմիածնի Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսարանի անունից Մենք մեր խորին ցավակցությունն ենք հայտնում Սբ. Սինոդի նվիրյալ անդամներին, բոլոր եպիսկոպոսներին և հոգևոր դասին, ինչպես նաև Հունաստանի ժողովրդին:

Աղոթում ենք առ Աստված, որ Սբ. Սինոդի բոլոր անդամներին, եպիսկոպոսներին և հոգևորականներին շնորհի երկար կյանք և արժանի ծառայություններ Հունաստանի Եկեղեցուն և ժողովրդին»:

Վեհափառ Հայրապետի բարձր կարգադրությամբ Մայր Աթոռ Սբ. Էջմիածնի անունից Սերաֆիմ արքեպիսկոպոսի թաղման արարողությանը կմասնակցի Հունաստանի թեմի հայրապետական պատվիրակ և առաջնորդ Տ. Ոսկան արք. Գալփաքյանը:

ԳԱՐԵԳԻՆ Ա ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԸ ՇՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ՀԵՌԱԳԻՐ ՀՂԵՅ ԱԹԵՆՔԻ ԵՎ ՀԱՄԱՅՆ ՀՈՒՆԱՍՏԱՆԻ ՕՐԹՈԴՈՔՍ ԵԿԵՂԵՅՈՒ ՆՈՐԸՆՏԻՐ ՊԵՏԻՆ

Նորին Սուրբ Օծություն Տ.Տ. Գարեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը ապրիլի 30-ին ԱՄՆ-ից շնորհավորական հեռագիր է հղել Աթենքի և համայն Հունաստանի Օրթոդոքս Եկեղեցու նորընտիր պետ խրիստոդուլոս արք. Պարասկևայիսին:

Հեռագրում Վեհափառ Հայրապետն իր և Հայ Առաքելական Եկեղեցու անունից բարեմաղթանքներ է հայտնում երջանկահիշատակ Սերաֆիմ արքեպիսկոպոսի հաջորդը դարձած Աթենքի և համայն Հունաստանի Օրթոդոքս Եկեղեցու հոգևոր նոր պետին և հույս հայտնում, որ Հայ և Հույն երկու Եկեղեցիների բարեկամությունը այսուհետև ևս կշարունակվի:

«Հույն և Հայ Եկեղեցիների ու ժողովուրդների սերտ համագործակցությունը սկիզբ է առնում դարերի խորքից: Նրանք հաճախ կիսել են նույն ճակատագիրը, դիմագրավել նույն դժվարություններն ու մարտահրավերները:

Մենք Ձեզանից ու Ս. Սինոդից ակնկալում ենք, որ այսուհետև ևս կնպաստեք մեր Եկեղեցիների և ժողովուրդների միջև եղբայրական հարաբերությունների և համագործակցության խթանմանը», - ասվում է հեռագրում:

ՄԱՄԼՈ ԴԻՎԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒԻ

ԿՐՈՆԸ - ԲԸՆԸՍԻՐԸԿԸՆ

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ «ԱՅՍՕՐ ՅԱՐԵԱՒ»-Ի ԱՌԹԻԻ

Հայ հոգեւոր երաժշտութեան անհատնում զանձերին հաղորդ դառնալու եւ ներկայացնել փորձելու եւս մի կարելիութիւն ստեղծուեց, երբ 1996-ի ձմեռնամուտին Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի կողմից առաջարկ եղաւ մեր եկեղեցական խոշորագոյն տօներից իւրաքանչիւրին նուիրուած մեկական ծայներիզ պատրաստել՝ փնջուած տուեալ տօնի կանոնի կամ կանոնների ամենացատուն շարականներից եւ երգերից: Այդ աշխատանքների իրականացման պատիւն ու բախտը վիճակուեց «Հոգեւոր Երգի երգչախմբին», որն այդ առաքելութեանը նուիրուած էր իր կազմաւորման օրից՝ 1990 թուականից:

Անշուշտ բոլորիս համար էլ պարզ էր, թէ ինչպէս Խորհրդային Հայաստանում հայ մասնագիտական (պրոֆեսիոնալ) երաժշտութեան իրական զարգացման ծիրից դուրս ու գրեթէ անտեսուած մնաց հայ երաժշտութեան հոգեւոր (եկեղեցական) ճիւղը (ի բացառեալ երկրորդ հանրապետութեան վերջին մէկ-մէկուկէս տասնամեակի մէկ ափ նուիրեալների խիզախումները):

Ձեռնարկելով միւթերի հաւաքման նախապատրաստական աշխատանքներին, շատ յաճախ բախուում էինք այն հիմնահարցին, երբ անհրաժեշտ շարականը բազմաձայն մշակում չունէր: Այդ խնդրի լուծման իր լաւագոյն առաջարկներով մեզ օգնութեան եկաւ հայ եւ եւրոպական հոգեւոր երաժշտութեան անուանի գիտակ՝ երգահան-նուագավար Դանիէլ Երաժիշտը («Խորհուրդ Մեծ» շարականի նրա մշակումը տե՛ս «Էջմիածին» ամսագրի 1-ին համարում), որը շուրջ երկու տասնամեակ նուիրուած է յատկապէս հայ երաժշտութեան մշակման ու մատուցման շնորհակալ գործին:

«Հոգեւոր Երգի երգչախմբի» կողմից առ այսօր պատրաստուած է երեք ծայներիզ՝ նուիրուած Ս. Ծննդեան, Ս. Յարութեան եւ Ս. Վարդանանց տօներին: Ստորեւ ներկայացուող Ներսէս Լամբրոնացու «Այսօր Յարեաւ» օրհնութեան շարականն է Ս. Ջատկուայ կանոնից եւ մեր բազմաձայնեցման առաջին փորձերից մէկը:

ՄԻՅՐԱՆ ՂԱԶԷԼԵԱՆ

ԱՅՍՈՐ ՅԱՐԵԱԻ

Ռոսթ և երաժշտ. Կերես Լամբրոնացու

Մշակումը Միհրան Ղազըխյանի

Համերգատոր

First system of the musical score. It consists of four staves (treble and bass clef). The melody is in 7/4 time. The lyrics are:
 Սյ - սօր յար - եաւ ի մե - ռե - լոց փե -
 Սյ - սօր յար - եաւ ի մե - ռե - լոց փե -
 Սյ - սօր յար - եաւ ի մե - ռե - լոց փե -
 Սյ - սօր յար - եաւ ի մե - ռե - լոց փե -

Second system of the musical score. It consists of four staves. The melody continues in 7/4 time. The lyrics are:
 սայն ան - մահ եւ երկ - նաւ - տօր
 սայն ան - մահ եւ երկ - նաւ - տօր
 սայն ան - մահ եւ երկ - նաւ - տօր
 սայն ան - մահ եւ երկ - նաւ - տօր

Third system of the musical score. It consists of four staves. The melody continues in 7/4 time. The lyrics are:
 քեզ ա - լե - տիք խրն - դու - թեան
 քեզ ա - լե - տիք խրն - դու - թեան
 քեզ ա - լե - տիք խրն - դու - թեան
 քեզ ա - լե - տիք խրն - դու - թեան

First system of the musical score. It consists of four staves (treble and bass clefs). The melody is in 2/4 time, with a key signature of one sharp (F#). The lyrics are in Armenian: հարսն ի յերկ - րէն - կե - ղե - ղե - ցի.

Second system of the musical score. It consists of four staves. The melody continues in 2/4 time. The lyrics are: օրհ - նեա ի ճայն ցըն - ծու - թեան.

Third system of the musical score. It consists of four staves. The melody continues in 2/4 time. The lyrics are: զԱ - տը - ուած քո Սի - օ - ն:.

ԱՅՈՐ ՅԱՐԵԱՒ

Այսօր յարեաւ ի մեռելոց
փեսայն անմահ եւ երկնաւոր,
քեզ աւելիք խընդորեան
հարսն ի յերկրէ եկեղեցի,
օրհնեալ ի շայն ցրնծութեան
զԱստուած քո Սիօն:

Այսօր անճառ լոյսն ի լուսոյ
լուսաւորեաց զմանկունքս քո,
լուսաւորեալ Երուսաղէմ,
քանզի յարեաւ լոյս քո Քրիստոս,
օրհնեալ ի շայն ցրնծութեան
զԱստուած քո Սիօն:

Այսօր խաւարն անգիպութեան
հալածեցաւ երբեակ լուսովն,
եւ քեզ ծագեաց լոյս զհիւրութեան
յարուցեալն ի մեռելոց Քրիստոս,
օրհնեալ ի շայն ցրնծութեան
զԱստուած քո Սիօն:

**ՂՊՏԻ ՈՒՂԱՍՓԱՌ ԵԿԵՂԵՅՈՒ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐՈՍԻ
ՊԱՏՐԻԱՐՔԱՐԱՆԻ «ՄԱՐԿՈՍԻ ԶԱՅՆԸ» ԼՐԱԹԵՐԹԻԿ**

**ԱՍՏՎԱԾԱԾՆԻ ՀՐԱՇԱԼԻ ՀԱՅՏՆՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԶԵՅԹՈՒՆՈՒՄ**

(1968 ապրիլ 2, 1998 ապրիլ 2)

ԱՍՏՎԱԾԱԾՆԻ ԵՐԵՎՈՒՄՆԵՐԻ 30-ՐԴ ՏԱՐԵԴԱՐԶԸ

Փախուստ դեպի Եգիպտոս

«Երբ նրանք այնտեղից գնացին, ահա Տիրոջ հրեշտակը երազի մեջ երևաց Նովսեփին ու ասաց. «Վե՛ր կաց, վերցրո՛ւ այդ մանկանը և նրա մորը ու փախի՛ր Եգիպտոս. և այնտեղ մնա՛, մինչև որ ինձ ասեմ, քանի որ Հերովդեսը փնտրում է այդ մանկանը՝ կորստյան մատնելու համար»: Եվ նա վեր կացավ, առավ մանկանն ու իր մորը, գիշերով, և գնաց Եգիպտոս ու այնտեղ մնաց մինչև Հերովդեսի մահը, որպեսզի կատարվի մարգարեի բերանով Տիրոջ կողմից ասվածը, թե՛ Եգիպտոսի՛ց պիտի կանչեմ իմ Որդուն» (ՄԱՏԹ. Բ 13-15):

Այսպես է Ավետարանիչը պատմում փախուստը դեպի Եգիպտոս: Ավանդույթյունը պատմում է, թե ինչպես Սուրբ Ընտանիքն Արաբական անապատով Կանտարայից և Բաստայի բլուրներից ուղևորվեց Գեսեմի հող: Ենթադրվում է, թե Նեղոս գետն անցնելը տեղի է ունեցել Սամանուդում: Նրանց անցած ճանապարհի վրա հետագայում հիմնվել են վանքեր: Երկու վանքեր կառուցվել են Ուադի Նատրուն ֆաղաֆում:

Վերադարձի ճանապարհին Սուրբ Ընտանիքը կանգ առավ Հին Կահիրեի մի ֆարայրում, որի անունը Բաբիլոն է: Այս ցույց տեղում հիմնվեց Սուրբ Սարգիս վանքը՝ Աբու Սեբգայի եկեղեցին: Այս եկեղեցին գոյություն ունի մինչև այսօր: Սրբավայրը գտնվում է ֆարայրի վրա:

Անցան նաև Զեյթունով: Մաթարիեհում կանգնեցին մի ծառի մոտ, որը մինչև այսօր ցույց է տրվում, ապա ուղևորվեցին Մոսթորոդ: Զեյթունում կա մի եկեղեցի՝ Սուրբ Կույսի անունով, որ հիշատակում է Սուրբ Ընտանիքի այցելությունը: Այս Ուղղափառ Ղպտի եկեղեցին կառուցված է Թուման-Բեյ փողոցում, որը Կահիրեի արվարձանի հիմնական թաղամասն է: Եկեղեցին կենտրոնագմբեթ է, ինչպես նաև ունի չորս գմբեթներ՝ եկեղեցու չորս անկյուններում:

Եկեղեցու դիմաց գտնվում է հասարակական տրանսպորտի կենտրոնակայանը:

ԱՌԱՋԻՆ ԵՐԵՎՈՒՄԸ

1968 թվականի ապրիլի 2-ին, մայրամուտից մի քանի ժամ հետո, վարորդների և մեխանիկների ուշադրությունը գրավեցին փողոցից եկող ձայներն ու

շարժումները: Ապա տեսան մարդկային մի կերպարանք, մի սպիտակազգեստ կին, որ կանգնած էր կենտրոնական գմբեթի վրա՝ խաչը ձեռքին: Տեսնողները մտածեցին, թե այս անձնավորությունը մի մայրապետ էր: Նկատելով, որ գտնվում էր գեղաձև և սահուն գմբեթի վրա՝ ազդարարեցին, որ զգուշ լինի և սպասի: Նրանցից մեկը, վախենալով, որ նա փորձում է ինքնասպանություն գործել, ուստի կանություն է կանչում, մեկ ուրիշը, որ գաղութի ֆահանայի որդին էր, թակեց եկեղեցու դուռը և կանչեց իր հորը, որը նույնպես տեսնելով Կույսին, լուր է տալիս իր առաջնորդին: Այդ ժամանակ մի մեծ բազմություն հավաքվեց եկեղեցու առջև՝ խափանելով Թուման-Բեյ փողոցի երթևեկությունը:

ԳԱՂՈՒԹԻ ՔԱՀԱՆԱՅԻ ԶԵԿՈՒՅՅԸ

Գաղութի ֆահանա հայր Կոնստանդին Մուսան պաշտոնական մի զեկույց գրեց այս մասին, որում մասնավորապես նշում է. «Այս հիշատակելի երեկոյից հետո Սուրբ Կույսը երևաց մեկից ավելի անգամներ և հայտնվեց զանազան մարդկանց, այդ թվում նաև՝ Միշել Սոլիմային և իր ընտանիքին, որոնք եկեղեցու դիմացն են բնակվում, Սուրբ Կույսը վերստին երևաց ապրիլի 9-ին: Հաջորդ երեկոյան հարևան դպրոցի մայրապետները, ինչպես նաև անդրանիկ զավակա ասացին, որ դարձյալ տեսել են Սուրբ Կույսին: Փութացի դեպի հրապարակ և հայտնությունը տեսա այս անգամ ծաղի նմանողությամբ, եկեղեցու հյուսիս արևելյան գմբեթի կողմից: Դա լուսավորված և ոսկյա մի մարմին էր»:

ՄԱՀՄԵԴԱԿԱՆՆԵՐԻ ՎԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Բազում մահմեդականների վկայությունները խտացրեցին զեկույցների շարքը: Իմիջիայլոց կարող ենք նշել մի ֆանիսի առումները. Մահմուդ Աբդլ Ռահման «էլ Մասաահ» օրաթերթի լրագրող, Համդի Հիրազ՝ Զեյթունի տեղական խորհրդի երեսփոխան, Մահմուդ Նագիբ՝ «Ալ Գոմորեհյա» լրագրի թղթակից, և այլոք:

ԲԱԶՈՒՄ ԵՐԵՎՈՒՄՆԵՐ

Հարյուրավոր երևումների ընթացքում Սուրբ Կույսը կատարյալ լուրջությամբ է պահել: Կարող ենք նրան շփոթել մի արձանի հետ, բայց նա անշարժ չէր: Եկեղեցու տանիքի վրա նա անցնում էր մեկ կողմից մյուս կողմ, որպեսզի բոլորը բախտն ունենան Իրեն տեսնելու: Խոնարհվում էր, որպեսզի ողջուներ բազմությունը: Իր շարժումը որևէ ֆայլվածքի նման չէր, այլ կարծես սահում էր օդի մեջ: Նրա զգեստը ծածանվում էր օդի շարժման հետ, իսկ դեմքը հաճախ ժպտում էր, մեկ այլ անգամ՝ ավելի խիստ և տխուր, բայց միշտ բարյացակամ:

Նրա գլխին երբեմն սպիտակ սսակ կար, որը Իրեն վեհ կերպարանք էր տալիս, երբեմն՝ բազ, իսկ երբեմն էլ՝ ոչինչ: Նույն երեկոյի ընթացքում երևումից երևում այս կերպարանքը փոփոխվում էր: Պատահել էր, որ Նրա գրկում լիներ Հիսուս Մանուկը (ինչպես սրբապատկերների Աստվածածինը): Զավակն ու Իր Մայրը երբեմն-երբեմն բազադրված էին լինում: Առնվազն մեկ անգամ Սուրբ Կույսը երևացել է նաև Հովսեփի և Հիսուս Մանկան ընկերակցությամբ, որտեղ Հիսուս տասներկու տարեկանի հասակում էր: Իր անվան տոներին ավելի հաճախ էր երևում:

Տիրամոր երևումը կանոնավոր կերպով շարունակվում էր երեկոյան ժամը 21.00-ից մինչև առավոտյան ժամը 06.00-ն՝ երբեմն տևելով մի քանի րոպե, իսկ երբեմն էլ՝ երկու ժամ և ավելի, երբեմն էլ ընդմիջվում էր և ապա շարունակվում նույն երեկոյի ընթացքում: Ընդհանրապես առաջին ամիսների ամեն մի երևում ավելի երկար էր լինում: 1968 թվականի հունիսի 8-ի երեկոյան երևումն անդադար չարունակվեց երեկոյան ժամը 21.00-ից մինչև առավոտյան ժամը 04.30: Սկզբում գրեթե ամեն երեկո երևում էր լինում, այնուհետև շաբաթը երեք անգամ՝ անկանոն կերպով, այնպես որ չէինք կարողանում գուշակել երևումների ընթացքը:

ՀԱՅՏՆՈՒԹՅԱՆ ՆՇԱՆՆԵՐ

Սովորաբար Աստվածածնի երևումները ուղեկցվում էին խորհրդավոր լույսերով՝ երբեմն այնքան լուսավոր մի գնդով, որ որոշակի ժամանակ էր պետք, մինչև հստակվեր Սուրբ Կույսի դեմքը, երբեմն շաքարեման փայլերով, երբեմն էլ՝ աստղերի աղամանդանման ճառագայթներով: Հաճախ լույսը երևում էր գմբեթներից մեկի վրա, ապա լուսավորում ամբողջ տանիքն ու մնացած գմբեթները:

ԹՈՂՈՒՆՆԵՐ

Այս երևումներից զուգահեռ տեսնվում էին աղավնիներից մեծ սպիտակ և լուսավոր թռչուններ: Նախապես հայտնվում էին երևումների ժամանակ և դրանցից հետո, բայց երբեմն երևում էին այն երեկոներից, երբ Աստվածածինը չէր երևում: Հանկարծակի երևում էին և ապա անհայտանում: Այս թռչունները, ինչպես նաև Սուրբ Կույսը լուսանկարվել են:

ՁԵՅԹՈՒՆԻ ԲԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

Երևումների 14 ամիսների ընթացքում մեծ բազմություն էր հավաքվել Ջեյթունի Սուրբ Մարիամ եկեղեցու շուրջ: 1968 թվականին օրական մոտավորապես 50.000 հոգի ուխտավոր էր լինում, իսկ երբեմն էլ՝ 100.000 և ավելի: Եկեղեցու արևմտյան կողմի բակը այնքան փոքր էր, որ ցանկապատը ֆանդվեց: Կահիրեի ֆաղաֆապետարանը որոշեց եկեղեցու բաղամասում երթևեկությունն արգելել: Այս բոլորով հանդերձ, բազմությունն այնքան շատ էր, որ դժվար էր մի փոքր տեղ գտնել: Այն մեծ ցնծությամբ ողջունում էր Սուրբ Կույսի յուրաքանչյուր երևումը և դեպի նա էր դիմում մեծ հավատով: Մահմեդականները Դուրանից հատվածներ էին արտասանում, Ղաթի ուղղափառները և կաթոլիկներն աղոթում և երգում էին մեղեդիներ արաբերենով, ոմանք աղոթում էին հունարենով և այլն: Նկատվում էր հավատքի վերանորոգում, նույնիսկ շատերը դարձի եկան: Ուղղափառ, Կաթոլիկ և Բողոքական եկեղեցականները միաձայն նկատում էին, որ ավելի մեծ բազմությամբ էր ժողովուրդը մասնակցում արարողություններին:

ՊԱՏՐԻԱՐԺԱՐԱՆԻ ԴԻՏԱՐԿՈՒՄՆԵՐԸ

1968 թվականի ապրիլի 23-ին Աղեֆանդրիո Պապ և Սուրբ Մարկոսի հաջորդ՝ Նորին Սրբություն Կյուրեղ Զ-ն մի հանձնախումբ կազմեց, որը պետք է

ուսումնասիրեք այս բոլոր դեպքերը: Այս ժամանակավոր հանձնախմբի անդամներն էին պապական գրասենյակի ընդհանուր տնօրեն հայր Գիրգիս Մաթան, եկեղեցական գործերի հանձնախմբի անդամ, երեսփոխան հայր Հաննա Արղմեսիեր, Նորին Սրբության անձնական ֆարտուղար հայր Բենիամին Քամիլը:

Երկարատև ուսումնասիրություններից հետո պաշտոնական այս հանձնախումբը պաշտոնական զեկույց հրապարակեց, որում մասնավորապես նշվում է հետևյալը.

«Մեր աչքերով ցանկացանք այս երևույթները տեսնել, մի ֆանի երեկոներ զննցիմ եկեղեցու մոտակայք, վերջապես Սուրբ Կույսի դեմքը տեսանք՝ պսակը գլխին, ապա ամբողջապես երևաց, այնուհետև խաչի առջև ծնրադրեց, և վերջապես, օրհնեց բազմությանը: Մեկ այլ երեկո ձյունից ավելի ներմալ լուսապայծառ աղավաղներ տեսանք, որոնք հանկարծ հայտնվում էին և իսկույն անհայտանում խորհրդավոր կերպով: Կարծես թե գմբեթից դեպի երկինք էին թռչում, բայց իրենց թևերը չէին թափահարում ինչպես մյուս թռչունները»:

ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՁԵԿՈՒՅՅԸ

Լրատվության տնօրեն, տուրիզմի նախարար Հաֆեզ Ղանեմին մի զեկույց ներկայացրեց, որտեղ գտնվում էին ավտոհավաքակալանի գործավորների վկայությունները՝ փաստելով Սուրբ Կույսի 27 երևույթների մասին 1968 թվականի ապրիլի 2-ից մինչև զեկույցի թվականը: Դպտի-Կաթուղի Պատրիարք Ստեփաննոս կարդինալը և Հույն-Կաթուղի եկեղեցու վարդապետ հայր Այրուրը կառավարական զեկույցի առիթով վերահաստատեցին իրենց վկայությունները Սուրբ Կույսի հրաշալի երևույթների մասին: Ստեփաննոս կարդինալն ավելացրեց, որ այս հրաշքը բարի պատգամ է, որն աշխարհի բոլոր ուխտավորներին Զեյթունի եկեղեցի է հրավիրում:

Բենիսույեֆի եպիսկոպոս Աթանասիոսը ապրիլի 29-30-ի գիշերը գտնվում էր բազմության մեջ: Նա ասաց. «Առավոտյան ժամը 02.45-ին Սուրբ Կույսը հայտնվեց, և բոլորը տեսան Նրան: Ամբողջությամբ երևաց ֆոսֆորե արձանի պես: Քիչ հետո նա անհայտացավ և վերահայտնվեց առավոտյան ժամը 04.00-ին: Սուրբ Կույսը գնում էր դեպի արևմուտք, երբեմն ձեռքն էր պարզում, գլուխը խոնարհում և օրհնում բազմությանը: Մի լուսն պսակ ուներ գլխին: Տեսնում էինք նաև մի ֆանի լուսավոր պատկերներ կապույտ գույնով՝ աստղերի նման: Այս տեսարանը հուզիչ և հոյակապ էր»:

ՀՐԱՇԱԽ ԲԺՇԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Պատրիարքարանի կողմից բժշկական հանձնախումբ կազմվեց, որպեսզի հայտնված բժշկություններն ուսումնասիրվեն: Զանազան հիվանդությունների (ֆաղկեղ, մկանային հիվանդություններ և այլն) բժշկույթներ ի հայտ եկան:

ՊԱՊԱԿԱՆ ՀԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Աղեֆաանդրիո Պապ Նորին Սրբություն Կյուրեղ Զ-ն, այս բոլոր զեկույթներին և վկայություններին հետո, հայտարարեց իր խորունկ հավատքը այս հրաշքի իրողության հանդեպ: Նա ասաց. «Այս երևույթները երկու մեծ շնորհներ

բերեցին. առաջինը՝ հավատփի գորացում, իսկ երկրորդը՝ անհուսալի հիվանդությունների պարագաներում՝ հրաշալի բժշկություն»։ Նա շնորհակալություն է հայտնում Տիրոջը այս հրաշալի երևումների համար այն եկեղեցում, որտեղ Հերոդոտոսի ախարի ժամանակ հանգրվանել է Սուրբ Ընտանիքը։

Յրանսերենից թարգմանեց

ՀԱԿՈՒԲ ՍԱՐԿՍՎԱԳ ՄԱԼՃՅԱՆԸ

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԿՈՂՄԻՑ

Սույն հաղորդագրությունը մենք հրատարակում ենք առանց մեկնաբանության՝ եզրակացությունները բողոքելով մեր ընթերցողներին։ Մնում է միայն ավելացնել, որ Աստվածածնի նմանաբնույթ հայտնություններ տեղի ունեցան նաև մեզ մոտ՝ Հայաստանում, 1988 թվականի ահեղ երկրաշարժից հետո, Մասիսի շրջանի Սայաթ-Նովա գյուղում, ապա շարունակվեցին Հայաստանի տարբեր շրջաններում։ Սակայն, ցավով մենք և՛ չցանկացանք, և՛ չկարողացանք հավատալ այդ իրողությանը։ Դեռ ավելին, մամուլում հնչեցին հայտարարություններ, կարծիքներ, տեսակետներ, վարկածներ, որոնք բոլորը այս դեպքը բացատրում էին հոգեբանական՝ ցանկալին իրականություն ներկայացնելու տեսանկյունից։

Ինչևէ, այս տեղեկությունը ևս մեկ անգամ փաստում է մեզ մոտ տեղի ունեցած Աստվածածնի հայտնության վավերականությունը։

Ընթերցելով վերոբերյալ նյութը, հոգեկան հրեմվանքի մեջ մենք ևս աղոթք հղեցինք բոլորիս հովանավոր Մայր Աստվածածնին, Մովսես Խորենացու շարականի աղոթքով՝ միացած մեր բույր Ղպտի եկեղեցու հավատացյալների աղոթքներին.

Քեզ ենք ապավինել, մեր Քրիստոս Աստուծո Մայր,

Որ բարձր ես, քան երկինքը՝ պարծանք եկեղեցու

Մեր Քրիստոս Աստուծո Մայր։

Ո՛վ Մարիամ, որ պայծառ ես, քան արեգակը,

Մի դադարիր բարեխոսել մեզ համար,

Մեր Քրիստոս Աստուծո Մայր։

Բագրատ արեղա Գալստյան

ՀԱՅՐ ՖԻԼԼԻՊ ՍԹՈՐՐ-ՎԵՆԹԸՐԻ ՔԱՐՈՉԸ՝ ԽՈՍՎԱԾ ԵՐԵՎԱՆԻ ՍԲ. ՉՈՐԱՎՈՐ ԵԿԵՂԵՅՈՒՄ

(15 ապրիլի, 1998)

*«Ահա յառաջագոյն երթայ քան զձեզ ի Գալիլիա,
անդ տեսանիցեք զնա, որպէս ասացն ձեզ»:*

*«Նա գնում է Ձեր առջևից դեպի Գալիլիո երկիր:
Դուք կտեսնեք նրան այնտեղ, ինչպես որ նա խոստացել էր»:
(ՄԱՐԿ. ԺՁ 7-8)*

Այսօր մենք կկարդանք հատվածներ Սբ. Մարկոսի Ավետարանից, ամենավաղ և համառոտ գրված Ավետարանից: Այն գրված է պարզ և կենդանի ոճով՝ ընթերցողին հակիրճ ու հստակ ներկայացնելով մեր Տիրոջ կյանքը երկրի վրա: Սբ. Մարկոսի Ավետարանը ավարտվում է Տիրոջ հարության լուրով: Ի տարբերություն Սբ. Մատթեոսի ու Սբ. Դովասի Ավետարանների, Սբ. Մարկոսի Ավետարանում չկան մանրամասներ Քրիստոսի հարությունից հետո իր հետևորդների հետ հանդիպումների մասին: Սբ. Մարկոսը միայն ասում է, որ Քրիստոս հարություն է առել, և որ նրան կարելի է տեսնել Գալիլիո երկրում: Ըստ Սբ. Մարկոսի, Տիրոջ հարությունից հետո մանրամասների կարիք չկա, քանի որ իր համար հենց այդ փաստն է ամենից կարևորը: Փաստ, որ Քրիստոս հարություն առավ մահացածներից, ինչպես և խոստացել էր: Այդ իրադարձությունը որքանով էլ միակն է աշխարհի պատմության մեջ, դեռևս պատմության վերջը չէ, այլ մի նոր սկիզբ:

Ավետարանի երիտասարդի համար գտնել Քրիստոսին Գալիլիո աշխարհում մի քիչ տարօրինակ ու անսպասելի է, քանի որ Քրիստոսը պետք է լիներ Երուսաղեմում՝ Հուդաիզմի Սուրբ քաղաքում: Երուսաղեմը Դավիթ արքայի քաղաքն էր, տաճարների քաղաք էր, քաղաք, ուր Քրիստոսը եկել էր մշելու հրեաների՝ եգիպտական լծից ազատագրվելու տոնը: Դա նաև այն քաղաքն էր, որ մերժել էր Նրան ու Նրա միջոցով՝ Աստծո ուղարկած լուրը: Գալիլիո երկիրը Սրբազան հոգի առևտրատեղն ու շուկայատեղն էր ու շատ հեռու Երուսաղեմի աստվածապաշտությունից ու նրա ուղղափառությունից: Իսրայելն այսօր ճիշտ այդ ձևով է բաժանված: Երուսաղեմը Մովսեսի կրոնի գերուղղափառ քաղաքն է, ուր պահպանվում է օրենքի տառը: Վերելակները չեն աշխատում, կերակուրը չի տաքացվում, և ծխելն արգելվում է շաբաթ օրը, քանի որ լուցկի վառել՝ նշանակում է աշխատանքի մեջ ընդգրկվել: Երուսաղեմից դուրս կյանքը տարբեր է ու եռում է ճիշտ այնպես, ինչպես Քրիստոսի ժամանակ:

Ես հավատացած եմ, որ Քրիստոս չգնաց Երուսաղեմ ոչ այն քանի պատճառով, որ այդ քաղաքը չէր ընդունել իրեն, այլ որ նա ժամանակ չունեիր դատարկ ու անիմաստ արարողությունների համար, որ ուղղափառ հրեա հոգևորականությունն առաջարկում էր ժողովրդին: «Բացեք ձեր սրտերը» արտահայտությունը

տեղին է հիշել այստեղ: Քրիստոս գնաց Գալիլիո երկիր, որովհետև դա այն տեղն էր, ուր մարդիկ ապրում էին իրական աշխարհում, ուր կար կյանք, ուր կարելի էր գտնել կյանքը իր լավ և վատ կողմերով: Եվ այսօրվա աշխարհում մենք ապրում ենք մեր «Գալիլիո» աշխարհում, այն առևտրատեղում, ուր կարելի է գտնել աշխարհի լավն ու վատը: Եվ ինչպես մեր հարությունն առած Տիրոջը մենք գտանք Գալիլիո աշխարհում (ըստ Սուրբ Մարկոսի Ավետարանի), ճիշտ այդպես էլ մեր հարությունն առած Տիրոջը մենք կգտնենք մեր «Գալիլիո» երկրում այս Զատիկին:

Անցյալ շաբաթ ես այցելեցի Խոր-Վիրապ: Այն եղել է Սուրբ Գրիգոր Լուսավորչի բանտարկության վայրը երկար տարիներ: Մինչ ես կանգնած էի այդ խոր գետնափոր բանտախցում՝ նայելով այդ փոքրիկ լույսի ճշույլին, որ թափանցում էր բանտախցից, իմ հանկարծակի ապշեցրեց մի հակասող գաղափար այն առումով, որ այդ Սուրբ մարդը բանտարկված էր մթության մեջ՝ նայելով վերև, դեպի լույսը, միևնույն ժամանակում այդ երկրային խավարի մեջ նա այն միակն էր, որ ապրում էր Հիսուս Քրիստոսի իրական լույսով: Իսկ նրանք, ովքեր ապրում էին երկրային լույսի մեջ, իրականում խաբխափում էին խավարում: Նրանց աչքերը դեռևս պիտի բացվեին մկրտությանը և Քրիստոսին որպես մեր Տեր ընդունելով:

Աշխարհը, ուր մենք ապրում ենք, այսօր ոչնչով չի փոխվել: Գիտությունն առաջ է գնում, և մեր գիտելիքներն ավելանում են, բայց մենք մեզ դեռևս պահում ենք այնպես, ինչպես Քրիստոսից առաջ: Նայեք ձեր շուրջը ընթացող պատերազմներին, աղքատությանը, առեւտրյանն ու տգիտությանը: Մարդը մարդու նկատմամբ անմարդկային է: Եվ այս ամենից հետո մենք համոզում ենք մեզ, որ մենք կարող ենք վերահսկել մարդու կյանքը լաբորատոր պայմաններում, արհեստական միջոցներով:

Մենք ապրում ենք մի աշխարհում, ուր լավատեսությունը, որը ողջունեց ԺԹ դարի հայտնագործությունները, երբ գիտնականներն ու ճարտարագետները կարծում էին, թե գիտեն աշխարհի բոլոր խնդիրների պատասխանները, փոխարինվեց իրականությամբ, այն է՝ երկրի պաշարները անսահմանափակ չեն, և որ մարդկային ցեղը պատասխանատու է երկրագնդի ոչնչացման համար: Բայց դեռևս մենք չենք ընդունում այն, որ Քրիստոսի մեծության հետ համեմատած մենք պարզապես երեխաներ ենք, որոնց աչքերը նոր են բացվում:

Նրանք, ովքեր հավատացած են, թե գիտեն աշխարհի բոլոր խնդիրների պատասխանները, պարզապես հիմարներ են, որ ապրում են այս աշխարհի կեղծ լույսով, ճիշտ այնպես, ինչպես Գրիգոր Լուսավորչին տանջողներն իրենց կերպարանափոխությունից առաջ: Սուրբ Պողոսը ճիշտ մեծատիպ իրավիճակ ապրեց: Նա հավատացած էր, թե ապրում է ճշմարտության լույսով ողողված մի աշխարհում, աշխարհ, որ կառուցված էր հունական տրամաբանության վրա, որ ամենից վերն ու հզորն էր: Բայց միայն կուրանալուց հետո նա գիտակցեց, թե որն է իրական լույսը: Դա Հիսուս Քրիստոսի լույսն էր: Իրականում նա ապրել էր խավարում ողջ ժամանակ: Այս Զատիկին, ինչպես միշտ, մեզ հնարավորություն է ընձեռնված՝ խորհել հարության ճշմարտության մասին: Հարության պատմության մեզ հիշեցնում է Հիսուս Քրիստոսի՝ մեզ հաղորդած լուրի յուրահատկության մասին: Հիսուս Քրիստոս հարություն առավ մահացածներից և հայտնվեց իր հետևորդներին՝ ապացուցելու Ավետարանում ասվածի ճշմարտությունը: Եթե

Քրիստոս պարզապես մահանար խաչի վրա, այդ դեպքում մեզ համար ոչ մի հայտնություն չէր լինի: Բայց նա պարզապես չմահացավ խաչի վրա: Նա նորից հարություն առավ մահացածներից: Նոր Կտակարանի այսօրվա ընթերցվածը կարդալիս Սուրբ Պողոսը կենտրոնացնում է առանցքային և առանձնահատուկ իրադարձության վրա, որը բերել է մեզ մեր հայտնությունը: Սուրբ Պողոսը, որը գրում էր իր թղթերը Ա դարի կեսին, հանդիպել է մեր Տիրոջ հարության ականատեսներից ոմանց: Նա նույնիսկ չէր էլ կասկածում Քրիստոսի ֆիզիկական հարությամբ: Դա տեսիլք չէր, տեմչալից մի հույս, թե Քրիստոս վերադառնում է: Քրիստոս հարություն էր առել մահացածներից և ոգևորել իր հետևորդներին: Նա գնացել է նրանց առջևից Գալիլիո երկիր, և չնայած այն հաճախմանը, որ նա հետագայում համբարձվել է իր հետևորդների տեսադաշտից, նա մնում է մեզ հետ, ինչպես և խոստացել էր:

Այսօր, Հարության այս սուրբ օրը, մենք եկել ենք հաղորդվելու մեր Տիրոջ մարմնի և արյան հետ: Հաղորդությունը մի սուրբ խորհուրդ է, որի ժամանակ մենք բացում ենք մեզ մեր Տիրոջ աստվածային ներկայության համար: Մենք նման ենք կավի, որին կավագործը տալիս է ավարտուն առարկայի տեսք, իսկ Աստված մի սուրբ ու մաքուր կրակ է, որ կթօծի մեզ թրծարանում: Այս հաղորդության ժամանակ մենք գիտակցում ենք մեր թուլություններն ու ձախողումները և ընդունում Աստվածային էության հզորությունն ու մեծությունը:

Սա մի հնարավորություն է, որ մենք բացենք մեր աչքերը իրական լույսի առաջ, ինչպես պատահեց Սուրբ Պողոսի, Սուրբ Գրիգոր Լուսավորչի և այլ սրբերի հետ, լույս, որը ճառագայթում է միայն մեր Արարիչ, Փրկիչ և Լուսավորիչ Աստծուց: Մենք լսեցինք Հիսուս Քրիստոսի բարի լուրը: Թող մենք գտնենք Նրան մեր սեփական Գալիլիո աշխարհում այս Զատիկին, այստեղ՝ Երևանում:

Աստված ձեզ հետ այս Զատիկին, և մաղթում եմ ձեզ և ձեր սիրելիներին Սուրբ և օրհնված Զատիկ:

ՍՈՒՐԲ ԲԱՐՍԵՂԻ ԽՈՍՔԸ

/ընթերցվում է Ավագ Հինգշաբթի՝ Ս. Հաղորդությունից առաջ/

Լսեք ինձ, իմ սիրելի որդիներ, և ես աննախանձաբար Տիրոջ երկյուղը կուսուցանեմ ձեզ՝ իբրև հարազատ որդիների. որովհետև պարտականություն է դրված իմ վրա, և վայ է ինձ, եթե ձեզ հանապազօր չավետարանեմ, որպեսզի թերևս կարողանամ ճանաչել տալ ձեզ, թե ինչ է Աստծո կամքը՝ բարին, հաճելին ու կատարյալը:

Որովհետև եզեկիել մարգարեն Աստծո խոսքով հանապազ զարհուրեցնում է ինձ՝ քահանաների վերաբերյալ այսպես ասելով.

Մարդու որդի, քեզ այդ ժողովրդի վրա տեսուչ եմ նշանակել. եթե տեսնես, որ սուրբ գալիս ու վրա է հասնում, և փողով չազդարարես, և նրանք չզգուշանան, և սուրբ գալով որևէ մեկին անպատրաստ գտնի, նա կմահանա իր անօրեննության մեջ, և նրա արյունը քո ձեռքից կպահանջի:

Արդ, սուրբ գեհենի սպառնալիքն է, իսկ փողը՝ Աստծո պատվիրանը, որն այսօր զեկուցում եմ ձեզ բնմի վրա: Ես, ո՛վ եղբայրներ, ձեզ նման մարդ եմ և առավել ևս ծանրաբեռնված եմ մեղքերով, բայց քանի որ ձեզ տեսուչ ու խրատող կարգվեցի, ուստի արտասուքներով և սրտի բազում հառաչանքով՝ սիրով ձեզ եմ ներկայացնում Աստծուն հաճելի բաները:

Ոչ թե ինչ-որ նորաձայն մտացածին խոսքերով ձեզ վտարանդի դարձնելով, քանզի ես ստուգապես հաշիվ եմ տալու ձեզ համար կենդանի Աստծո առջև. որի պատճառով սուրբ հայրերի վաղուց անտի դրոշմված կանոնը դուրալուր խոսքերով ձեզ եմ մատուցում. բայց նախ սա իմացեք, որ քահանայության պատիվը չվստահվեց հրեշտակներին, քանզի անմեղ են, այլ՝ մարդկանց. որպեսզի ինչպես որ մենք ենք մեղանչում և հույս ենք դնում Քրիստոսից թողության վրա, նույնպես և ձեզ տանք թողության ու ապաշխարության հույսը:

Եվ արդ, աղաչում եմ ձեզ բոլորիդ՝ համբերությամբ լսել ինձ:

Ահա բացվում է երկինքը, և Քրիստոս իջնելով բազմում է սուրբ սեղանի վրա. և երկնքի ողջ զորքերը աներևութապես երկրի վրա են ծավալվում՝ սպասավորելու Աստծո Որդուն, և բոլորվում են սեղանի շուրջ. և Սուրբ Հոգին առատապես շնորհներ է բաշխում սրբությամբ մերձեցողներին:

Արդ, գուր, իմ եղբայրներ, բազում զգուշությամբ ու երկյուղով ձեր սրտերում դրեք հետևյալը՝ չնկատել միայն տեսանելի հացն ու զինին, այլ այն մեծ խորհուրդը, որ ծածկված է մարմնավոր աչքի տեսությունից, որ միայն հոգու աչքով է երևում նրանց, ովքեր սրբությամբ փնտրում են այն. որից ճաշակելով ուրախանում են աստվածային ցնծությամբ, որովհետև Աստված այն կարող է վերածել հում մսի և արյան, ինչպես եղավ սրբերից մեկի հետ:

Սակայն քանի որ զգայուններս չենք կարող տանել հում միսն ու արյունը, այդ պատճառով Աստված հացով ու զինով տպավորեց. սակայն մի նայեք որպես հացի, և ոչ էլ որպես զինի նկատեք, քանզի սա է Աստծո Որդու ճշմարիտ Մարմինն ու Արյունը. որևէ մեկն արհամարհանքով, սովորական ընդունելությամբ թող չմերձենա որպես մի ինչ-որ կերակրի,

որովհետև մեղավորներին այրող ու սպառող կիզիչ հուր է, ուստի նախ ապաշխարության միջոցով պետք է սրբվել մեղքերից, որպեսզի մեղքերի բազմությունը չկիզվենք հրի մեջ. որովհետև սպառվում են հոգիները նրանց, ովքեր նախապես չեն բաժանվում մեղքերից, այլ բեկուված են մեռած նրանց վրա:

Եվ դարձյալ թող ոչ ոք անհույս կերպով չհեռանա և սնոտի երկյուղ առաջ չբերի, որովհետև դա երկյուղ է, այլ արհամարհանք, քանզի սա է երկնքի արքայության դուռն ու նույն ինքը արքայությունը, որ է Քրիստոս՝ Աստծո Որդին և մեր Աստվածը. և սրբությունը մերձեցողներին զրանցում է որպես երկնավոր Հոր անջնջելի որդեգիրներ:

Այլ պետք է նկատի ունենալ, որ յուրաքանչյուր Հարազատ որդի իր մեջ հոր կերպարանքի նմանությունն է կրում. և դու, երբ ասում ես՝ «Հայր մեր, որ երկնքում ես», և խնդրանք ես մատուցում, պետք է նույն նմանությունը քո մեջ ունենաս, որպեսզի լսելի լինի. ապա եթե չունենաս բարերար ու մարդասեր երկնավոր Հոր նմանությունը, նա չի լսի քեզ և չի խոնարհվի դեպի քո աղաչանքները, այլ քեզ կլսի նա, որի գործի կերպարանքն ունես, և որն անդունդներում է:

Արդ, այս լսելով, ձեր անձերից ի բաց փարատեցեք չարությունն ու ամեն տեսակի խարդախությունը, յուրաքանչյուրդ ի սրտե ներքե ձեր եղբոր Հանցանքներն ու ամեն տեսակի անհամաձայնություն, որ ունեք միմյանց հետ, որպեսզի և դուք, թողություն գտնելով երկնավոր Հորից, արժանի լինեք այս զենմանը:

Ձեզանից ամենքդ ի բաց մերժեցեք անհավատությունը, արատավոր խիղճն ու թերահավատությունը:

Սրբեցեք ձեզանից նախանձը, նենգությունը, չարությունը, կեղծավորությունը, հպարտությունը, ամբարտապանությունը, սնապարծությունը, մարդահաճությունը, հակառակությունը, ոխը, վաշխառությունը, տոկոսատվությունը և բոլոր չարիքների արմատ արծաթաիրությունը, ագահությունը, այլև կանացի դյուխանքներն ու կախարդիչ հրապույրները և ամեն տեսակի չարախոսությունները, թշնամությունը, ցանկության ցավերը, մանավանդ սրբեցեք ձեր բերանից տգեղ ու տխեղձ Հայհոյիչ խոսքերը, որով միմյանց եք նախատում, նաև անօրեն կռապաշտությունը և անկարգ ու անառակ մոլորությունը, որոնց հիշելը ապականում ու զարչեցնում է նախ իր, ապա՝ լսողներին միտքը, քանզի դատաստանի օրը որդանալից են լինելու գարշելի բերանները նրանց, ովքեր չեն բաժանվում զրանցից. որովհետև Տերն ասաց, թե նա, ով իր եղբորը հիմար է անվանում, դատապարտվելու է գեհենի հրին. արդ, պետք է մեզանից արմատախիլ անել այդպիսի չարիքները. թող ոչ ոք չլինի չուռ, պոռնիկ, արվագետ, գող, հափշտակող, ցանկասեր, որովայնամոլ, հարբեցող, չարակամ, կռվարար, սպանող, խռովարար, բարկացող, անողորմ, բանասրկու, պիղծ, թշնամացող, երգմնազանց, ուխտադրուժ, անօրեն, անիրավ, բամբասող և ուրիշ մեղքերով ծանրաբեռնված. որովհետև կան մեղքեր, որ մահվան հավասար են, որոնք այստեղ հիշելու իսկ արժանի չեն համարում:

Եվ այս ասելով պատվիրում եմ, որ հին մարդն ամբողջովին զեն նետեք իր բոլոր չար գործերի հետ միասին:

Այլ զգաստանալով ամենքդ զգեստավորվեք պարկեշտ, սուրբ, բարեմիտ, հեզ, քաղցր, անոխակալ, խաղաղարար վարքով՝ հիվանդների ու

վշտացածների նկատմամբ ողորմած, տնանկների, աղքատների ու կարոտյալների հանդեպ գթացող, զարգարված ամեն տեսակի արդարությամբ, սիրով, հավատով, հույսով. կատարյալ սեր ունենալով առ Աստված և դեպի մարդիկ, քանզի բոլոր արդարությունների լրումը սերն է՝ սուրբ սրտից և անկեղծ հավատից:

Պատվեցեք ձեր հայրերին ու մայրերին. տղամարդիկ, սիրեցեք ձեր կանանց ձեր անձերի նման. և դուք՝ կանայք, հնազանդ եղեք ձեր ամուսիններին. միասին երկուդ ունեցեք Աստծուց, պատվեցեք կիրակի օրը:

Երիտասարդներ և կույսեր, սրբություն սիրեցեք, որպեսզի, այս սրբությունն ընդունելով, լուսավորվեք ինչպես լուսավառ հայելին, երբ արեգակի շողերը ճառագայթում են նրա վրա. և անելով առաքելությունների մեջ՝ ապրեք արդարությամբ և չդատապարտվեք ըստ առաքյալի խոսքի, որովհետև արդարև մահտարածամենքն ու անտանելի ցավերի բազում հոգնությունները, բորոտություններն ու մնացած ամեն ինչ անարժան հաղորդությունից են լինում:

Որևէ մի կեղծավոր թող ներսում չմնա՝ կարծիք ստեղծելով դրսում կանգնածների մեջ, թե իբր հաղորդվողներից է, որովհետև անարժանն ու երկմիտը Աստծուց ոչինչ չի ստանում, քանզի Աստված չի փորձվում. մարդկային ամոթը պատճառ մի բերեք, որովհետև այս ամոթը ոչինչ է, այլ ա՛յն է մեծ ամոթ, որը տիեզերական հրապարակի վրա է. այն, որ այժմ թաքցնում ես ինձանից և չես խոստովանում ու ապաշխարում, այնտեղ՝ մեծ դատավորի առջև հրապարակվելով կբացահայտվի. և այլևս չես կարող թաքցնել քո գործերը, որովհետև քո հոգին քեզ դատախազ կլինի:

Արդ, ահա այս բոլորն աննախանձաբար ասացի ձեզ. այսուհետև անպարտ եմ. ձեր արյունը՝ ձեր գլուխը. քավված եմ ես ձեր արյունից, որ մինչև հիմա ինձ վրա կար:

Սակայն դիտեմ, որ ձեր մեջ կան ոմանք, որ արհամարհում են ասածներս. ուստի ձեզ ի վկայություն եմ դնում այս խոսքերը, որոնք այսօր բեմի վրա խոսքի ձեզ. դատաստանի օրը՝ Քրիստոսի ահավոր բեմի առջև ձեզ դեմ-հանդիման կբերեմ Սուրբ Ավետարանի վկայությամբ. ապա այն ժամանակ այլևս արհամարհողը չի կարող արհամարհել, այլ կշտամբվելով պատուհասակոծ կլինի և կուղարկվի դեպի գեհենն՝ դեպի հուրն անշեջ:

Այժմ խոսքիս ավարտումն անեմ, որովհետև խորհրդի մասին ամեն ինչ ասացի ձեզ համառոտ ու պատշաճ կերպով:

Արդ, նրանք, ովքեր արժանաբար են հաղորդվում՝ զարգարված բարի գործերով, Պետրոսի և մյուս սուրբ առաքյալների հետ պսակվում են մեր Աստծուց՝ Քրիստոսից. և ովքեր ըմբոստությամբ են հաղորդվում, կրկին խաչ են հանում Աստծո Որդուն. և ովքեր լիբր երեսով ու անարժանությամբ են հաղորդվում, մատնիչ Հուդայի և խաչողների մասն ու բաժինն են ստանում: Չե՛ր օգուտը դուք դիտեք:

Այլ Սուրբ Հոգին, որ սրբերի բնակարան է և ամենայն բարիքի աղբյուր, թող մաքրի ձեր հոգիներն ու մարմինները և փրկական խորհրդի հաղորդությունը թող ձեզ համար մեղքերի թողության վերածի:

Որին Հոր և մեր Տիրոջ՝ Միածին Որդի Հիսուս Քրիստոսի հետ փառք հավիտյանս. ամեն:

ԱՂՈԹՔ ՅՈՒՂԻ ԵՎ ԶՐԻ ՎՐԱ

Մեր Տեր Հիսուս Քրիստոս՝ սքանչելիագործ Աստված, հզոր և փառավորված, անխմանալի, վերացած ու բարձրացած՝ քան բոլոր փառքերը, Դո՛ւ, որ նստում ես քերովբեական կառքիդ մեջ և վերնային սրբասաց սերովբեների կողմից դավանվում ես որպես մեկը Սուրբ Երրորդությունից, որի համար Քեզ, Հոր և Սուրբ Հոգու հետ, սոսկալի ձայնով երեքսրբյան փառարանություն են մատուցում իրենց հրեղեն բերաններով՝ սարսափելով Քո աստվածության Աթոռի փառքի առջև, ասելով՝ լի է ողջ երկիրը Քո փառքով:

Դո՛ւ, Տեր, տեղի տալով Քո մարգասիրությանը, չկարողացար անտեսել Քո արարածներին՝ Հողից ստեղծվածներին, այլ բարեհաճեցիր նաև մեր բնությունից փառավորվել՝ մեր հոգեղեն ու ստորակա բնությունը խառնելով վերնական, հոգեղեն ու հրեղեն աննյութական բնության հետ. աշխարհ եկար Հոր և Սուրբ Հոգու կամքով, ծառայի կերպարանք ստացար սուրբ և անարատ կույս Մարիամից, և Հոր ճշմարիտ խոսքը՝ անեղծ ու անապական, նոր ու անճառելի խառնումով մարմնանալով և կատարելով բոլոր ստվերատիպ օրենքները, եղար օրենքի ու մարգարեների լրում՝ ճշմարիտ օրենսդիր, իմ Աստված Հիսուս Քրիստոս:

Եվ ամեն ինչի ավարտին եկար խորհրդի վերնատուն, կատարեցիր նաև սա՝ նոր փրկագործության մովսիսադիր, ստվերատիպ, գառնաղեն խորհուրդը, ուր նախ Եզրիպտոսում պատկերվեց. և արդ, Դու Ինքնին սուրբ քահանայապետը՝ խորհուրդի կատարողն ու Աստծո Գառը, որ վերցնում ես աշխարհի մեղքը, մեկ անգամվա պատարագով սիրով հատեցիր Քո մարմինը՝ բաշխելով Քո ընտրյալ աշակերտներին. և նրանց հրամայեցիր մեզ համար եղած Քո կամավոր չարչարանքներն ու մահը պատմել մինչև Քո մյուս անգամվա երկրորդ ու փառավոր գալուստը:

Բայց նախքան այս բոլորը, անճառելի խոնարհությամբ մեկ կողմ դնելով հանգերձները, դաստառակով զգեստավորվեցիր՝ Դո՛ւ, որ լույսը հագած ունես որպես վերաբիւ. և Դո՛ւ, Ում ծնրադրում են երկնավորներն ու երկրավորները, հոգեղեն ոտքերը լվանալու նպատակով տնօրինական մարդեղությունը խոնարհվելով աշակերտների ծնկների առջև և մասնավորապես սուրբ ավագանի խորհուրդը պատկերելով, միայն ոտքերը լվանալով ճանաչեցնել տվեցիր. իսկ կատարյալ խոնարհությունը հայտնապես ուսուցանեցիր ու ավանդեցիր՝ ասելով, թե՛ մի օրինակ տվեցի ձեզ, որպեսզի ինչպես որ ես ձեզ արեցի, դուք էլ միմյանց անեք:

Եվ արդ, բարերար Տեր, մենք՝ Քո մեղավոր ծառաներն ու Քո արոտի հոտը, սուրբ առաքյալների միջոցով մեզ ավանդված Քո աստվածային օրենսդրության համաձայն սուրբ եկեղեցու գավիթում հավաքվածներս, աղաչում ենք Քեզ, արքունական աթոռից ուղարկիր Քո հակից և Քո ծնողին փառակից Սուրբ Հոգուդ, որպեսզի գալով հանգչի մեր հավաքատեղիում և սրբի այս ջուրը՝ մեր մեղքերի թեթևության և ամեն տեսակի

բարի ճանապարհների ընթացքի համար, որպեսզի սրանով զորացնելով մեր գարշապարները, խաչով զգեստավորված՝ անխափան ընթանանք Քո պատվիրանների հավիտենական ճանապարհով և արժանի լինենք հասնելու սրբերի ժառանգության բաժնին՝ լույսի մեջ, և գոհանալով փառավորենք ամենասուրբ Երրորդությունդ այժմ և միշտ և հավիտյանս հավիտենից. Ամեն:

Խաղաղություն ամենեցուն

Աստուծոյ երկրպագեսցուք

Դարձյալ երկրպագում և աղաչում ենք Քո ամենագութ ողորմությանը, քաղի՛ր մեր հոգիների խիտն ու անօրենությունը այս ջրի միջոցով, ինչպես ողջ երկրի անօրենությունը Նոյի օրոք՝ հեղեղի ջրով, և ինչպես Նեեման Ասորու բորոտությունը՝ Հորդանանի ջրով, և ինչպես զանազան խիտերը՝ Սելովմի ջրերի հուզվելու միջոցով, և ինչպես ողջ աշխարհի մեղքը՝ վերստին ծննդյան սուրբ ավազանի միջոցով. և ինչպես որ այն ժամանակ, հաստատելով Քո ճշմարիտ մարգեղությունը, տնօրինաբար խոնարհվեցիր և լվացիր Քո երանելի առաքյալների ոտքերը՝ զորացնելով նրանց գարշապարները ողջ տեղերքում Քո Ավետարանով ընթանալու, ինչպես և աներկյուղ համարձակությամբ թշնամու զորությունները կոխտեսելու համար, նույնպես և մեր մեջ հրաշագործիր, մարդասեր Տե՛ր, Քո աներևույթ գալստյամբ, որպեսզի և մենք, Քո շնորհներով զորացած, անխափան ընթանանք Քո պատվիրանների շավիղներով, որով և փրկության հասնելու արժանանանք Քո բոլոր սրբերի հետ, և գոհանալով փառավորենք Հորը, Որդուն և Սուրբ Հոգուն այժմ և միշտ և հավիտյանս. Ամեն:

Ապա աղոթք միայն յուզի վրա

Ամենքի գլուխ մեր Քրիստոս Աստված, Քո մեծ ողորմության պատճառով յուզի օծումն ընդունեցիր պոռնիկ կնոջից և նրա հիշատակն ավանդեցիր ողջ տիեզերքում՝ Քո քարոզության սուրբ Ավետարանի միջոցով:

Ուստիև սուրբ առաքյալները, օրհնության նույն յուզը Սուրբ Հոգու տվչությամբ ընդունելով, ավանդեցին Քո բոլոր հավատացյալներին, որպեսզի քահանայական խորհրդակատարությունքով պաշտվի Քո սուրբ եկեղեցու մեջ:

Արդ, մենք, ըստ այն յուզի օրինակի, օրհնում ենք այս յուզը Քո հավատացյալների ոտքերի օծման համար և խնդրում ենք Քո մարդասիրությունից՝ ուղարկի՛ր մեզ մոտ Քո շնորհների նույն Հոգին, որը գալով թող բնակվի մեր մեջ և բժշկի մեր հոգիների վերքերը:

Որպեսզի միշտ և ամեն ժամ գոհանալով Քո ամենառատ գթությունից, կատարենք Քո Աստվածային խոնարհության հիշատակը և փառավորենք Քո սքանչելի տնօրենությունների զորությունը, ըստ որի փառավորված ես բոլոր արարածներից, մեր Տե՛ր և Փրկիչ Հիսուս Քրիստոս, Հոր և Սուրբ Հոգու հետ այժմ և միշտ և հավիտյանս հավիտենից. Ամեն:

ԱՂՈԹՔ ԱՐՁԱԿՄԱՆ

Տեր Աստված մեր, որ Քո մեծ սքանչելագործ մարդասիրության համաձայն անարժան չհամարեցիր լվանալ Քո աշակերտների ոտքերը, որովհետև խոնարհությամբ բարձրանալ սովորեցրիր նրանց, ուրբեր գալիս են Քո լուսավոր հրամանների հետևից, Տեր. Դու՛ նույն ինքը Փրկիչդ աշխարհի, այժմ նույնպես նորոգիր մեր մեջ Քո պատվիրանի սահմանը և այս երևելի ջրի լվացումով շնորհիր մեզ Սուրբ Հոգուդ մաքրությունը, և սրբիր մեր հոգին ու մարմինը ամեն տեսակի սատանայական ներգործություններից, որովհետև Դու ես մեր թագավորը և Քո անունն է դրված մեր վրա. թույլ տուր մեզ բաժնեկից լինել Քո սուրբ առաքյալներին՝ լուսո որդիներին, որպեսզի նրանց հետ արժանի լինենք փառավորել Հորը, Որդուն և Սուրբ Հոգուն այժմ և միշտ և հավիտյան հավիտենից. Ամեն:

Խաղաղութիւն ամենեցուն

Աստուծոյ երկրպագեսցուք

Քաջ Հովիւ, մեր բարի ու մարդասեր Տեր՝ Հիսուս Քրիստոս, որ կամավոր կերպով հանձն առար Քո անձը զոհել Քո բանավոր հոտի համար, Հոր կամքով և Սուրբ Հոգու հաճությամբ եկար փնտրելու մոլորված ոչխարին, Դո՛ւ, որ գտար մոլորվածներին և հոգով վիրավորվածներին բժշկեցիր սուրբ ավագանի ջրի լվացումով և Քո անապական մարմնի ու արյան ճաշկամամբ, որի պատճառով և այսօր, անճառելի խոնարհությամբ սկիզբը դնելով, տնօրինական մարդեղություն մեր՝ երկու փրկագործությունները կատարեցիր վերնատան մեջ՝ լվանալով Քո աշակերտների ոտքերը և նրանց բաշխելով Քո կենդանարար սուրբ մարմինն ու արյունը. և Քո կամավոր չարչարանքների նույն հիշատակը նրանց միջոցով ավանդեցիր բոլոր հավատացյալներին՝ կատարելու մինչև Քո երկրորդ սուրբ գալուստը:

Եվ արդ, բարեբար Տեր, մենք՝ Քո մեղավոր ծառաները, մեր տկարության չափի համաձայն կատարելով Քո օրենքը, Քո ողորմության շնորհներն ենք աղբսում. Հովիւ Քո բանավոր հոտը Քո կենդանարար ավետարանական վարդապետության արոտներում, հանգչեցրու մեզ սուրբ ավագանի ջրում՝ Քո սուրբ Հոր որդեգրության մեջ, արբեցրու մեզ, Տե՛ր, փափկության մտակներով Քո անապական արյան, որ հեղեցիր մեզ համար, և տուր մեզ Քո կենդանարար մարմինը, որը երկնքից իջած և աշխարհին կյանք պարգեւած կենաց հաց է, առաջնորդիր մեզ Քո պատվիրանների շավիղներով՝ առաջնորդող Սուրբ Հոգով, Քո երկյուղած հոգիների համար պահապան կարգի հրեշտակների բանակներին՝ շուրջանակի ամրացնելով մեր հոգին ու մարմինը բանասարկուի մեքենայությունների դեմ, մեզ իմաստություն տուր՝ ճառագայթված հոգով Քեզ հետ աղոթքի ելնելու Ձիթենյաց սուրբ լեռան վրա՝ կցորդ լինելու Քո կամավոր չարչարանքներին:

Շնորհիր մեզ, Տե՛ր, արտասովոր զգլում երանելի Պետրոսի նման՝ մեր մեղքերի լվացման համար, և արժանի դարձրու մեզ մաքուր հոգով հանդիպելու Քեզ՝ Քո հաջորդ փառավոր գալստյան ժամանակ, և Քո բոլոր սրբերի հետ մշտագլարճ բերկրանքով, ուրախությամբ օրհնել, գովել և փառավորել ամենատուրք Երրորդությունդ, այժմ և միշտ և հավիտյան հավիտենից. Ամեն:

/Ճաշոց, Վաղարշապատ, 1872, էջ 205-206/

Արևելահայերենի վերածննդ՝
ՄԻՔԱՅԵԼ Ծ. ՎՐԴ. ԱՋԱՊԱՆՅԱՆԸ

ՀԱՎՈՐ ՔՅՈՍԵՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու

ՔԵՐՈՎԲԵ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ՆՈՐԱՀԱՅՏ

«ՊԱՏՃԱՌ ԳԱԼՍԵԱՆ ՏԵԱՌՆ ՅԵՐՈՒՍԱԴԷՄ» ԵՐԿԸ

Հայերեն ձեռագրերում այս հեղինակի անունով պահպանվել է երկու ճառ՝ «Պատճառ գալստեան Տեառն յերուսաղէմ» ի բազում աւրինակաց հաւաքեալ ի Քերոր վարդապետէ», «Սկիզբն եւ պատճառ առականոր բանիցն Սողոմոնի յայն, որ ասէ. «Ունայնութիւն ունայնութեանց» եւ զոր կամիցի ոք ի նոյն գրոց նորին Քերորէի հաւաքեալ» խորագրերով: Ե՞րբ է ապրել Քերովբե վարդապետը: Այս մասին որեւէ տեղեկութիւն չի պահպանվել: Նրա խնդրո առարկա առաջին ճառը գետեղված է Ժ-ԺԱ դդ. մեծանուն մատենագիր Սամվել Կամրջաձորեցու կազմած Տոնապատճառ ժողովածուի մեջ: Այդ ժողովածուի ներկայացուցիչը Հանդիսացող Մաշտոցի անվան Մատենադարանի թիվ 2021 ձեռագիրը¹ համաձայն Հետազայի հիշատակագրութեան, ընդօրինակված է 1184 թ.: Գրչութիւնը ե ուղղագրական առանձնահատկութիւնները վկայում են, որ ձեռագիրն իրապես ընդօրինակված է ԺԲ դարում: Հասկանալի է, որ ուսուցողական նպատակներ հետապնդող Տոնապատճառի նման կարևոր մի ժողովածուի մեջ ընդօրինակված երկասիրութեան հեղինակը պետք է որ մինչ այդ արդեն մեծ հռչակ ե ճանաչում վայելեր: Ուստի մտածելու է, որ այդ հեղինակը ապրել է կա՛մ ժողովածուն կազմողի օրոք, կա՛մ, որ առավել հավանական է, նրանից առաջ: «Պատճառ գալստեան Տեառն յերուսաղէմ» ճառը շարադրելիս, ինչպես ծանուցված է խորագրում իսկ, Քերովբե վարդապետն օգտագործել է նյութին նվիրված «բազում» երկեր՝ այդ թիւում, ինչպես պարզվում է, Մամբրե Վերծանողի (ե դ.) համարնույթ ճառերը: Համեմատութիւնը ցույց է տալիս, որ Քերովբեն խմբագրումով օգտագործել է Մամբրե Վերծանողի «Վասն յարութեան Ղազարու յաւուր շարաթու» ե «Ի մեծի աւուր գալստեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի յերուսաղէմ» ճառերը²: Տվյալ իրողութիւնը ակներե դարձնելու նպատակով զուգարենը համապատասխան հատվածներից մի քանիսը.

¹ Այս մասին տե՛ս Փայլակ Անթարյան, Տոնապատճառ ժողովածուն, «Բանբեր Մատենադարանի», 1971, թիվ 10, էջ 121:

² Տե՛ս Հետեյակ Հրատ. մեջ. «Կորին վարդապետի, Մամբրե Վերծանողի եւ Դաւիթ Անյաղթի մատենագրութիւնը», Վենետիկ, 1833, էջ 55-93:

Մամբրէ

*Վասն յարութեան Ղազարու
յաւոր շարաթոյ*

Քերորէ

*Պատճառ գալստեան
Տէառն յերուսաղէմ*

«Ասէ. Ո՞ւր եղիք զնա: Ասեն. եկ եւ տես»: Ոչ անգիտութեամբ, որպէս Հայր Նորա հարցանէր. «Ո՞ւր ես Աղամ» եւ ցկայեն. «Ո՞ւր է Արեւ եղբայր քո», եւ ցՄովսէս. «Զի՞նչ է այդ, որ ի ձեռին քո է...» (էջ 66): «Քանզի չորեքսուրեայ է»: Զչորեքնիւքեան բնութիւնս մարդկան, բուրի թէ զչորեքնեքեան աշխարհս նշանակէ...» (էջ 68-69):

«Եկն, ասէ, Յիսուս ի Բեբանիա եւ եգիտ զՂազար չորեքսուրեա ի գերեզմանի», այսինքն՝ զչորեքնիւքեա բնութիւնս Աղամայ ի դժոխս բաղեալ: Եւ հարցանէր. «Ո՞ւր եղիք»: Եւ մի ոք անգիտեալ նմա գտեղին համարեցի զայս. զի եւ այս հայրական է բան, որպէս յորժամ ցԱղամ ասաց. «Ո՞ւր ես Աղամ» եւ ցկայեն, թէ՛ «Ու՞ր է Արեւ եղբայր»:

Մամբրէ

*Ի մեծի աւոր գալստեան Տէառն
մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի
յերուսաղէմ*

Եւ զայս ոչ վայրասպար, այլ ի ժամանակին, յորում պատուհասակիրն եղանիւր մարդն, եւ երկրի բարեկայելչութիւն, որ մարդոյն աղագաւ էր կազմեալ ի նոյն ժամանակի ի գարնանային հասարակութեանս, յորում լինելութեան երկրիս գոլ սկիզբն, ի նոյն հասարակաւորութեան զայ եւ վերադարձուցանէ գերկիր յառաջին կարգս: Վասն որոյ ծերք եւ տղայք ոստս ի ծառոց ի նանապարհին տարածանելով տերեւագեցտ եւ ծաղկազարդս, որովք նշանակէին զանէծս երկրի հանդերձ փշաբերութեամբն պարարտեալ, եւ յառաջին աստուածակերտ բուրաստանտեսական յեղանակել...» (էջ 82):

Իսկ ըստ իմանալի տեսակի, ծառ է հրեշտակական զարութիւնք, որք ի բանական եւ ի հոգեւոր բնութիւնս գտեալ որոշեցան բարձրակայ վայրիւք, յորս եւ վերածայրեալք սերովքէիցն բարձրութիւնք, որ ի ներքոյ տէրունական ոտիցն ստկացեալ՝ գինգն՝ անկարողացեալ պարփակեալ զինգն՝ անկարողացեալ գտեսութիւնս բերել ի կիզմանէ

Վասն զի ի պատճառս մարդոյն բարի վայելչութեամբ գոյացաւ երկիր ի գարնանային զուգաւորութեան: Եւ զի ընդ անիծիւք պարփ կեալ էր փուշ եւ դժնիկ բուսուցանելով ի նոյն հասարակաւորութեան գա երկրորդն Աղամ՝ վերադարձուցանելով յառաջին կարգն գերկիր: Վասն որոյ զուարեացեալ ծերոցն եւ մանկանցն ոստս ծառոց ի նանապարհին տարածանէին տէրունան գալստեանն. զի եկն ի բառնալ զանէծս փշաբերութեան եւ յառաջին դարձուցանել պայծառութիւն:

Իսկ ըստ իմանալի տեսութեան, ծառ է հրեշտակական զարութիւնք՝ գտեալք ի ստորնայնոցս, յոր եւ վերածայրեալ սերոքէն ստկացեալ ի ներքոյ տէրունեան ոտիցն յաղրական ձայնիւ նուագեն զսրբութիւն Սուրբ Երրորդութեան:

սարսափելով գյաղթական և զպանծալի սրբասացութեանն անհատաբար գոչելով (էջ 82):

«Սաստեա ժողովրդեանդ, զի լոնսցեն, և նա ասէ, զի եթէ գլոսա լոնցուցից, քարիննդ աղաղակեսցին»: «Քարինն զանպտղութեան ունին զքնուրիւն և զամուրեան, այսպէս և հեքանոս, որպէս և զնոյն տեսակ քարացեալ սրտիւ՝ անպտուղ և անբոյս գլատուածային քարեպաշտութենէն, որք հանդերձեալ էին ի ձեռն առաքելական քարոզութեան խոստովանել զԱստուծութիւն Նորա...» (էջ 85-86):

Արդ, «եթէ մանկտիդ լոնսցեն»՝ Պետրոս վէմն՝ հանդերձ առաքելովք աղաղակեսցէ զՈրդւոյ զեկաւորութիւն մարմնապէս և աստուածաբար անանջատելի ի Հաւրէ... (էջ 86): Եթէ զմանկտիդ արգելից. Պաւլոս և Նիկողիմոս և Գամաղիէլ և Կայիափայ, որք են տակաւին անպտուղ և քարատեսակ ի հաւատս...» (էջ 93):

Եւ այն, զի ասէին. «Սաստեա աշակերտացդ», և «Բէ դո՛ւք լոնսցեն՝ քարիննդ աղաղակեսցեն». «Քար» անպտղութիւն ունի, այսպէս հեքանոս քարացեալք անպտուղ էին յաստուածապաշտութեան արգասեաց, և հանդերձեալ էին քարոզութեամբ առաքելոցն՝ պտղաբերիլ Աստուծոյ, որպէս Նիկողիմոս և Գամաղիէլ և Պաւլոս:

Քերովք վարդապետի «Պատնառ գալստեան Տեառն յերուսաղէմ» ճառը հրատարակվում է ըստ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի թիվ 2021 (= Ա), 1204 (= Ե) ձեռագրերի:

2021 ձեռագիրը բովանդակությամբ Տոնապատնառ է՝ ընդօրինակված 1184 թ. (°), ժէ դար: *Գրիչը՝* Մխիթար, Հովհաննես (Ա): *Թերթ՝* 224: *Նյութ՝* բուրբ: *Մեծություն* 16,5×12,5: *Գրություն* միասյուն: *Գիր՝* բոլորգիր, նոտրգիր: *Տող՝* 26,16: *Բնագիրը՝* գրադեցնում է 117ա-133բ թերթերը:

1204 ձեռագիրը ժողովածու է՝ գրչազրված 1231-1234 թթ.: *Վայրը՝* Սանահին: *Գրիչ՝* Մաքեոս, Ստեփանոս, Կարապետ: *Կազմող՝* Հուսեփ: *Ստացող՝* Համազասպ: *Թերթ՝* 325: *Նյութ՝* բուրբ: *Մեծություն* 25×16,5: *Գրություն* միասյուն: *Գիր՝* բոլորգիր: *Տող՝* 26-33: *Բնագիր՝* 242ա-258ա³:

³ Նկարագրությունն ըստ «Ցուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի», հտ. Ա, կազմեցին Օ. Եգանյան, Ա. Չեյրունյան, Փ. Անրաբյան, խմբագրությամբ Լ. Խաչիկյանի, Ա. Մնացականյանի, Երևան, 1965, էջ 500, 701

չ մս . լզրտտոն ողորտեցույ ոմսց ցողգմսգորստողն ցողգմսոմիկ ցկեց յաշն ուր
վնմսմսւ Դ 61 կվմսոմ ոկող : Լողնովր զորստող Դ , նմոր Դ զորստող 81 Դվմ
մշ նմոր կոտ չս վն Դ : լզրտտոն ցվցողիկ 11 չցշմսեցնմոր վ չմս , ոտկիւն ,
ոսկմոն , ոսշմոն , Եդր չ վտցցուր վ ոմիկ ովմց Դ Դսկմց : 91 «ցոմ վնզցտտող
նվմիկ նվմց Դ նսկմց» , չոտ մս , ցնցվմտ տոմ , ննմոր ոշնոմ , ոմսց
51 ցողգմսեցնմոր մշ նսովն չոմիկ Դ կվմսոմ ցոտի , ննմցորստոտ ոշնոտմորչց
ցվմսեցնմորն Դ զորստող ցցույ Դկեց նմոր ոշնոմստո վն ցոտի ԼՈՂ

[illegible]

ՀԱՅԿԱՆԵՐՈՒՄԻ ՀԵՄՆԱԳԺ Կ

ក្រសួងកសិកម្ម រុក្ខាប្រមាញ់ និងនេសាទ

ԱՃԼՈՐՈՎՍԵ ԴՄՈՐՏ ԴՈՐՏՈՂՈՒ ՍՈՋՏՈՒՆ

Յոհաննէս որդին Որոտման, որ զի բարձանց ծնունդ եւ զժազումն ի ծոցոյ Հարի ի վերուստ որոտալով աւետէ՝ յասելն. «Ի սկզբանէ էր. բանն, եւ բանն էր առ Աստուած»^{4*} 20:

Եւ զի բազում բանից պէտք են ընդ միմեանս համեմատել աւետարանչացս բան կամ ի սկզբանէ կարգաւ գալ ի խորհուրդ տաւնիս եւ ի բանս, զոր պահն²¹ ի մէջ պահանջէ ասէլն Մակոսի աւետարանչի վասն Տեառն, երէ՛ «գա²² յերիւով»^{5*}: Արժան է գիտել, թէ ուստի գայր յերիւով. յայտ, երէ ի կողմանցն Յորդանանու, քանզի ամենայն աւետարանիչն միաբան միմեանց անտի ասեն գալ, որպէս Մարէոս ասէ. «Փոխեցաւ ի Գալիլիէ եւ եկն ի Հրէաստան յայնկոյս Յորդանանու»^{6*}: Եւ զդառնայն եւս ասէ այսպէս. «Իբրեւ ելանէր յերուսաղէմ առ զերկոտասանն առանձինն»^{7*}: Իսկ Ղուկաս ի դիմաց հրէիցն ցուցանէ, որք ասացին առ Տէր²³. «Եւ եւ գնաւ աստի, զի Հերովդէս խնդրէ սպանանել զեզ»^{8*}: Առ որս ասաց Յիսուս. «Պարտ է զեզ ի²⁴ միւսում աւուր»^{9*}: Եւ զնացին, ասէ, զհետ նորա ժողովորդն²⁵ բազում: Եւ զդարձն այսպէս ցուցանէ²⁶ «Ահաւասիկ ելանեմք յերուսաղէմ»^{10*}: Բայց Մարկոս յայտնապէս ասէ. «Անտի յարուցեալ գա ի կողմանս Հրէաստանի յայնկոյս Յորդանանու»^{11*}: Եւ վասն դարձին զայն գայս ասէ, որ առաջիկա մեզ առ ի քննել: «Եւ գան, ասէ, յերուսաղէմ»: Այլ քանզի մերձաւոր տաւնիս խորհրդական եւ ձեռնտու քան զայլոց²⁷ աւետարանչացն²⁸ քան առաւել զՅովհաննու քանն գտանեմք զկարգ պատմութեան, որ վասն յարութեան Ղազարու ամբողջ պահելով, զի ասէ. «Էր Յիսուս յերուսաղէմ ի տանարին: Եւ ասէին հրէայն, թէ դու ես Քրիստոսն, ասա մեզ համարձակ»^{11ա*}: Իսկ նա, զի բազում ինչ խաւսեցաւ բարձրագոյն վասն իւրոյ Աստուածութեան եւ ընդ Հարի հաւասարութեան: Վասն որոյ զչարեալ²⁹ հրէիցն խորհեցան սպանանել զնա: «Եւ զի չեւ էր հասեալ ժամանակ, խոյս ետ եւ զնաց անտի յայնկոյս Յորդանանու». Ի տեղին Յովհաննու: Եւ անդ էր իբրեւ³⁰ յերկինս լինելով, յորժամ առաքելն առ նա քորքն Ղազարու, այսինքն՝ նախապէտքն եւ մարգարէն զաղաչանս առ ի կոչել զԵղեղիս: «Տէր, ասեն, զոր սիրէիր, հիւանդացեալ դնի»^{12*}, այսինքն՝ Աղամ ախտացեալ մեղաւ³¹: «Իբրեւ լուա Յիսուս, ասէ. Այն հիւանդութիւն չէ առ ի մահ, այլ՝ վասն փառացն Աստուծոյ»^{13*}: Որպէս եւ վասն կուրիւն ասէր. «Ոչ դորա վնաս է³² եւ ոչ նոցա, այլ զի յայտնի լիցին գործք Աստուծոյ ի դմա»^{14*}: Այսպէս եւ վասն Իւրոյ մահուն ասէր եւ փառս կոչէր «Էհաս, ասէ, ժամ»³³, զի փառաւորեցի Որդի մարդոյ այնուիկ»^{15*}: Ապա յետ երկու աւուրց ասէ. «Եկայք երբիցուր»^{16*}: Եւ վասն է՞ր յետ երկուց աւուրց. զի մեռցի Ղազար եւ նշան սմանելեացն աստուածային լինիցի³⁴ եւ ոչ՝ մարդկային ինչ հնարից գիտ: «Ասեն աշակերտն. Հրէայն խնդրեն սպանանել զեզ»³⁵ եւ դու երբս անդ»^{17*}: Ասէ Յիսուս. Ի Բեթանիա երբամ եւ ոչ յերուսաղէմ, զի յաւժարեցին: «Եկն ասէ, Յիսուս ի Բեթանիա եւ եգիտ զՂազար չորեքաւորեա ի զերեզմանի»^{18*}, այսինքն՝

4* Յովհ. Ա 1:

5* Մրկ. Ժ 46:

6* Մար. ԺԹ 1:

7* Մար. Ի 17:

8* Ղկ. ԺԳ 31:

9* Ղկ. ԺԳ 33:

10* Մար. Ի 18:

11* Մրկ. Ժ 1:

11ա* Յովհ. Ժ 24:

12* Յովհ. ԺԱ 3:

13* Յովհ. ԺԱ 4:

14* Յովհ. Թ 3:

15* Յովհ. ԺԲ 23:

16* Յովհ. ԺԱ 7:

17* Հմտ. Յովհ. ԺԱ 8:

18* Յովհ. ԺԱ 17:

զորեւեմիւրեա քնուրիւնս Ադամայ ի դժոխս բաղեալ: Եւ հարցանէր. «Ո՞ւր եղիք»^{19*}: Եւ մի ոք անգիտանալ նմա գտեղին համարեցի զայս, զի եւ այս հայրական է բան, որպէս յորժամ ցԱդամ ասաց³⁶. «Ո՞ւր ես Ադամ»³⁷»^{20*}, եւ ցկատէն. քէ՛ «Ո՞ւր է Աքել եղբայր»^{21*}: Ոչ եթէ ոչ գիտէր, այլ յապաշխարութիւն կոչէր: Ի նոյն միտս եւ Որդին հարցանէր, զի զմարդեղութիւն նշմարիտ ցուցցէ եւ ոչ՝ առ աշաւ: Եւ զի նոքա տարցին զնա ի տեղին եւ տեսողք լինիցին նշանացն վասն որոյ եւ ասացին իսկ. «Տէր եկ եւ տես»: Եւ արտասուեաց ասէ Յիսուս³⁸»^{22*}: Ընդէ՞ր արդեւ արտասուեր, զոր յարուցանելն կամէր. զի զազակցութիւն ցուցցէ ի մեր վշտակցութիւն: Եւ զի զշափ առցում զարտասուաց: Եւ կամ քէ ի վերայ հրէիցն արտասուէր. զի գիտէր, քէ չեն հաւատալոց ի բան նորա, որպէս յորժամ հոսս զհաղաքն ելաց ի վերա նորա. «Համբարձ, ասէ³⁹, զաչս ի վեր Յիսուս եւ ասէ. Հայր գոհանամ զքէն, զի լուար ինձ»^{23*}: Ոչ եթէ կարատ ինչ էր ազնականի, այլ զի զմիակամութիւն ընդ Հաւր յայտնի արասցէ Հրէիցն, որք հակառակ Հաւր կարծէին զնա: Ոչ եմ, ասէ, հակառակ, այլ՝ կարի քաջ միաբան այնքան մինչ զի ամենայն ինչ, զոր առնեմ զնշանսն զնա ունիմ զործակից: «Ապա ի ծայն բարձր աղաղակեաց Յիսուս եւ ասէ. Ղազարէ, եկ արտաք»^{24*}: Եւ ընդէ՞ր ի ծայն բարձր. զի յամենեցունց հասցէ ի⁴⁰ լսելիս, եւ իմանայցեն եւ միտ առնուցուն, եթէ զծայցի⁴¹ նորա լուեալ կենդանացաւ մեռեալն: «Եւ յարեաւ, ասէ, վաղվաղակի». Քանզի ծայցն աստուածային ընթացեալ ի դժոխս դողորեաց զամենեւեան: Եւ քէ չէր յականէ յանուանէ միայն⁴² զՂազար կոչել. զամենեւեակն առ հասարակ⁴³ առ ահին արձակել կամէր: Այլ զի զայն այլում մեծի ժամու պահեալ ունէր, զի մինն միայն այժմ յաւրիանակ Ադամայ յարուցանէր աստուածային զարութեամբ: Եւ զի մերձ էր յերուսաղէմ տեղին, եւ բազումք ի հրէիցն եկեալ էին մխիթարել զնոսա, որք հրքեալ պատմեցին քահանայապետիցն զնշանսն: Եւ ասեն. Աշխարհս ամենայն զնա զկնի նորա, քէ ոչ լոնցուցանէր զնա: Առ որ ասաց⁴⁴ կայիափա. «Լաւ է միոյ առն մեռանելի, քան թովանդակ ազգիս կորնչել»^{25*} զի քէ լուիցեն, ասէ հոռոմք, քէ բազաւոր ծնաւ նոցա, որ մոգքն ասացին՝ եւ ժողովուրդն խնդրէ առնել զնա բազաւոր:

Եւ եթէ զայս եւս լիցեն, ասէ, քէ սխալելիս առնէ եւ զարս ժողովէ, զայցեն հռոմայեցիք⁴⁵ եւ բառնայցեն զազգս մեր եւ զբազաւորութիւն: «Եւ խորհեցան, ասէ սպանանել զնա»^{26*}: Աւրեմն զսպանողն հրամայեն սպանանել: Եւ նոքա ասեն, քէ զի յարոյց⁴⁶ զՂազար՝ մեռցի, այլ, քանզի ժամանակն չեւ էր լցեալ խոյս եւս եւ զնաց միանգամ յայնկոյս Յորդանանու: Եւ յորժամ էհաս ժամանակն ինքնակամ գա ի յարչարանս Խաչին.

«Եւ էր, ասէ⁴⁷, մերձ գատիկն հրէից, եւ բազումք ելին յերուսաղէմ յառաջ քան զտաւնն, զի սրբեցին»^{27*}: Յորս հարցանէին հրէային վասն Յիսուսի եւ ասէին. միքէ՞ ոչ զայցէ ի տասն այսր, միքէ՞ զանգիտեաց ինչ, ասեն զի սպանուցաք մեմ, եւ նախապատիւ⁴⁸ համարի զանձն քան զարեւնս հրամանին Աստուծոյ: Իսկ Յիսուս վեց աւուրք յառաջ քան զգատիկն եկն «միւս անգամ⁴⁹ ի Բեթանիա, ուր էր Ղազար մեռեալն, զոր յարոյց»^{28*} յառաջագոյն: Յետ վեց շաբաթուց այլակերպութեան ի

19* Յովի. ԺԱ 33:

20* Մենդ. Գ 9:

21* Մենդ. Գ 9:

22* Յովի. ԺԱ 34:

23* Յովի. ԺԱ 41:

24* Յովի. ԺԱ 43:

25* Յովի. ԺԱ 50:

26* Յովի. ԺԱ 53:

27* Յովի. ԺԱ 55:

28* Յովի. ԺԲ 1:

նշանակել գմիսուս Փրկիչ աշխարհի, որ մկրտեցան ի Յորդանան, և առափաղ գմկրտիչն լրսեսել զդժոխս, և երկուսսան առափաղսն: Եւ եւրն փողն և ձայնն, որով կործանեցաւ պարիսպ Բաղափն, զեւթմարփի շնորհս Հոգւոյն Սրբոյ⁶⁷ յայտ առնէ, որ եւ Քրիստոսի խաչելութեամբն և ձայնին պարիսպ պղծնի և նիզ գերկաթի⁶⁸ և դրունք դժոխոց» կործանեցան և մահ լուծաւ և սատանայի չիլն հատան և ոգիլն ազատեցան: Յետո նգովեաց զԲաղափն որ շինէ զնա: Ազան Ռեբելացի երամանա Ահաբու շինեաց զնա⁶⁹: Եւ վասն զի արիամարեհաց զարէնան Յետուա՝ պատուհասեցաւ: Զի Արեւնեքաւ անդրանկաւ արկ իմուռն և զերծեաւ կրսերա կանգնեաց զդրունան^{33*}: Իսկ Տէր մեր Յիսուս աւերեաց զդժոխս և նգովեաց, որ շինիլ⁷⁰ ձեռնարկէ: Վասն այսորիկ, որք արիամարեհն զիրաման տէրունական և շինն յար գործով՝ զհոգի և զմարմին սատակին անողորմաբար ի հուր գեհեննին: Եւ զի⁷¹ յարինակ Եւայի ապրեալ եղբւ կարմիր նշանաւ կինն պողնիկ՝ Ռահաբ⁷², որ ցանկացաւ Յետուայ^{34*}: Այսպէս և արեամբն Քրիստոսի եկեղեցի հեքանուաց, որ ցանկացաւ Յիսուսի: Յետո ձգամբ զախտն⁷³ ոտն կապեաց զարեգակն և զլուսին մինչեւ վանեաց զբշնամիսն^{35*}, և Յիսուս բազկատարած կալով ի Խաչին խաւարեցոյց զնոսա մինչեւ վանեաց զսատանա: Եւ սակա այս⁷⁴ ամենայնի ի խորին խորհրդոյ զայր Տէրն յերիւով⁷⁵:

«Եւ ընդ ելանիլ⁷⁶ նորա յերիւովէ աշակերտաւն⁷⁷ առ⁷⁸ և բազում ժողովորդաւ»^{36*}, Ուստի՞ արդեւ էին բազմութիւն ժողովրդեանն, զոր բան ցուցանէ. զի յայնկոյս Յորդանանու անապատ էր, ուստի զայրն Յիսուս, և յերիւով միայն Զակէէ հաւատաց յարինակ Ադամայ: Արդ, երեւի, բէ ի⁸⁰ գալիլեացոցն էին, որք տեսող՝ եղեն աստուածագործ նշանացն Յիսուսի, որ ի տանի⁸¹ նաւակտեացն զկոյրն ի ծնէ թշկեաց և զՂազար չորեքաւրեա ձայնիւ միայն յարոյց ի մեռելոց: Եւ վասն այնորիկ ամենայն գալիլեացիլն և որ յերուսաղէմէ եկեալ էին, և տեսին զնշանն, յայնկոյս Յորդանանու ժողովեցան: Եւ զի սերտ էին հաւատով և սիրէին զնա, վասն այնորիկ յար ընդ նմա շրջէին: Իսկ ոմանք ոչ այսպէս, այլ ասեն, բէ տեա ամենեքեան⁸² յերիւով հաւատացին և կամ բէ անդ ժողովեցան առ նա՝ յարինակ տիեզերաց, զի հանդերձեալ էր ի Խաչէն՝ իշանել ի զերեզման մարմնով և զարութեամբ Աստուածութեան ի դժոխս: Եւ յերիւ աւուր ելանել ի դժոխոց բազում ժողովորդով⁸³, որ յախտնից ննջեցեալ էին, նա դարձեալ և զայն ևս նշանակէր, որ յետ յարութեան նորա⁸⁴ տիեզերք ամենայն զնացին զկնի նորա առաքելոցն Բարոգութեամբ:

«Որդի Տիմէի Բարտիմեոս կոյր»^{37*}: Միւս աւետարանիչն երկու կոյր նշանակէ՝ ոչ հակառակ ամին և ոչ տու ինչ ասացեալ, այլ բոլի բէ մինն բնաւին կոյր զոյով, զոր և աստ առէ «Բարտիմեոս կոյր»⁸⁵, որ և ոչ յաննշանից ոք էր, այլ եւ՝ յերեւելի հարց, մինչ զի զանուն հարն և զիրն յականէ յանուանէ յիշատակէ, իսկ այս աւետարանիչ՝ այլ եւ՝ կարի Բաշահաւատ և համարձակախաւ իսկ⁸⁶ էր: Իսկ միւսն, զի ունէր սակա մի նանանչ լուսոյ, և յայն յուսացեալ յոյլ և հեղզ երեւէր ի հաւատան: Այլ զի Մաթէոս երկուս առէ, զիւրեայս և զհեքանոս նշանակէ⁸⁷: Թ՛վի բէ վասն այնորիկ, զի նա, որ զակաւ լուսին ունէր միւսոյն զնանապարհ այն, և տանէր ի վերայ Յիսուսի՝ յարինակ հրէից և հեքանոսաց: Զի բէպէտ և հրէայն

33* Տե՛ս Յեսու Զ 26, Գ Թագ. ԺԶ 34:

34* Տե՛ս Յեսու Բ 1-21, Զ 17-25, նան՝ Երբ.

ԺԱ 31, Յակոբ Բ 25:

35* Տե՛ս Յեսու Ը 18-29:

36* Մաթ. Ի 29:

37* Մրկ. Ժ 46:

նշանակէր զՅիսուս Փրկիչ աշխարհի, որ մկրտեցան ի Յորդանան, եւ առաքեաց զՄկրտիչն լրսեալ զդժոխս, եւ երկուստան առաքեալսն: Եւ եւթն փութն եւ ձայնքն, որով կործանեցաւ պարիսպ Բաղադին, զԵրեմիայի շնորհս Հոգւոյն Սրբոյ⁶⁷ յայտ առնէ, որ եւ Քրիստոսի խաչելութեամբն եւ ձայնքն պարիսպ պղծօրի եւ նիզք երկաթի⁶⁸ եւ դրունք դժոխաց» կործանեցան եւ մահ լուծաւ եւ սատանայի ջիւքն հատան եւ ոգիքն ազատեցան: Յետո նգովեաց զԲաղադն որ շինէ զնա: Ազան Ռեբելացի հրամանաւ Ահաբոս շինեաց զնա⁶⁹: Եւ վասն զի արիամարեհեաց զարեւման Յետուա՝ պատուհասեցաւ: Զի Արեւմտաւ անդրանկաւ արկ իմուռնս եւ զերծեալ կրսերաւ կանգնեաց զդրունան^{33*}: Իսկ Տէր մեր Յիսուս աւերեաց զդժոխս եւ նգովեաց, որ շինի⁷⁰ ձեռնարկէ: Վասն այսորիկ, որք արիամարեհեան զհրամանն տէրունական եւ շինեն յար գործով՝ զհոգի եւ զմարմին սատակին անողորմաբար ի հուր գեհեհնին: Եւ զի⁷¹ յարինակ Եւայի ապրեալ եղբւ կարմիր նշանաւ կինն պողնիկ՝ Ռահաբ⁷², որ ցանկացաւն Յետուայ^{34*}: Այսպէս եւ արեւման Քրիստոսի եկեղեցի հեքանոսաց, որ ցանկացաւ Յիսուսի: Յետո ձգամք զախտն⁷³ ոսն կապեաց զարեգակն եւ զլուսին մինչեւ վանեաց զբշւամիսն^{35*}, եւ Յիսուս բազկատարած կալով ի Խաչին խաւարեցոյց զնոսա մինչեւ վանեաց զսատանա: Եւ սակս այս⁷⁴ ամենայնի ի խորին խորհրդոյ զայր Տէրն յերիւով⁷⁵:

«Եւ ընդ ելանի⁷⁶ նորա յերիւովէ աշակերտաւն⁷⁷ առ⁷⁸ եւ բազում ժողովորդաւ»^{36*}, Ուստի՞ արդեւ էին բազմութիւն ժողովորդեանն, զոր բանս ցուցանէ. զի յայնկոյս Յորդանանու անապատ էր, ուստի զայրն Յիսուս, եւ յերիւով միայն Զակէէ հաւատաց յարինակ Ադամայ: Արդ, երեւի, բէ ի⁸⁰ գալիլեացւոցն էին, որք տեսող՝ եղեն աստուածագործ նշանացն Յիսուսի, որ ի տանի⁸¹ նաւակտեացն զկոյրն ի ծնէ թշկեաց եւ զՂազար չորեքաւրեա ձայնիւ միայն յարոյց ի մեռելոց: Եւ վասն այնորիկ ամենայն գալիլեացիքն եւ որ յերուսաղէմէ եկեալ էին, եւ տեսին զնշանն, յայնկոյս Յորդանանու ժողովեցան: Եւ զի սերտ էին հաւատով եւ սիրէին զնա, վասն այնորիկ յար ընդ նմա շրջէին: Իսկ ոմանք ոչ այսպէս, այլ ասեն, բէ տեա ամենեքեան⁸² յերիւով հաւատացին եւ կամ բէ անդ ժողովեցան առ նա՝ յարինակ տիեզերաց, զի հանդերձեալ էր ի Խաչէն՝ իշանել ի զերեզման մարմնով եւ զարութեամբ Աստուածութեան ի դժոխս: Եւ յերիւ աւուր ելանել ի դժոխաց բազում ժողովորդով⁸³, որ յախտեանց ննջեցեալ էին, նա դարձեալ եւ զայն՝ եւս նշանակէր, որ յետ յարութեան նորա⁸⁴ տիեզերք ամենայն զնացին զկնի նորա առաքելոցն Բարոգութեամբ:

«Որդի Տիմէի Բարտիմեոս կոյր»^{37*}: Միւս աւետարանիչն երկու կոյր նշանակէ՝ ոչ հակառակ ամին եւ ոչ տու ինչ ասացեալ, այլ բոլի բէ մինն բնաւին կոյր զոյով, զոր եւ աստ առէ «Բարտիմեոս կոյր»⁸⁵, որ եւ ոչ յաննշանից ոք էր, այլ եւ՝ յերեւելի հարց, մինչ զի զանուն հարն եւ զիրն յակամէ յանուանէ յիշատակէ, իսկ այս աւետարանիչ՝ այլ եւ՝ կարի Բաշահաւատ եւ համարձակախաւս իսկ⁸⁶ էր: Իսկ միւսն, զի ունէր սակաւ մի նանանչ լուսոյ, եւ յայն յուսացեալ յոյլ եւ հեղգ երեւէր ի հաւատան: Այլ զի Մաթէոս երկուս առէ, զերէայս եւ զհեքանոսս նշանակէ⁸⁷: Թ՛վի բէ վասն այնորիկ, զի նա, որ զակաւ լուսին ունէր միւսոյն զնանազարի այն, եւ տանէր ի վերայ Յիսուսի՝ յարինակ հրէից եւ հեքանոսաց: Զի բէպէտ եւ հրէայն

33* Տե՛ս Յեսու Զ 26, Գ Թագ. ԺԶ 34:

34* Տե՛ս Յեսու Բ 1-21, Զ 17-25, նան՝ Երբ.

ԺԱ 31, Յակոբ Բ 25:

35* Տե՛ս Յեսու Ը 18-29:

36* Մաթ. Ի 29:

37* Մրկ. Ժ 46:

առ ժամանակ մի զլոյս արիւնացն ունէին սակայն՝ կոպաշտութեամբն, եւ նոքա եւս⁸⁸ կուրացեալ եղեն յիմանալի լուսոյ փառացն Աստուծոյ: «Նստէին» ասէ. «նստելով ի խաւարի»^{88*} կոպաշտութեան թափուր եւ անգործ ի բարեաց՝ ոչ զոք ունելով առաջնորդ կամ բժիշկ: «Ի⁸⁹ վերայ ճանապարհի», ասէ: Ճանապարհն⁹⁰ արիւնակ աշխարհիս է, զի որպէս⁹¹ «Ճանապարհն զուղեւորն յառաջ խաղացուցանէ: Այսպէս եւ կենցաղս զմեզ ի հանդերձեալսն առաքէ: «Եւ իբրեւ լուան, թէ Յիսուս անցանէ»։ Լուան հրէային ի մարգարէիցն, թէ՛ «Բխեսցէ գաւազան յարմատոյն Յեսսայ»^{39*}, եւ թէ՛ «Դու Բեթղեհէմ ի բէն ելցէ ինձ իշխան», եւ «նա փրկեսցէ»^{40*} գծողովորդ իւր⁹²: Լուան եւ հեթանոս⁹³, թէ՛ «Ի նա հեթանոս յուսացին»^{41*}, եւ թէ՛ «Խնդրեա յինէն եւ տաց ինք»⁹⁴ հեթանոսս⁹⁵ ի ժառանգութիւն⁹⁶»^{42*}, եւ թէ՛ «նա է ակնկալութիւն հեթանոսաց»^{43*}: Եւ աղաղակեցին առ հասարակ հրէայ եւ հեթանոս ի միասին, եւ խնդրէին ի բարեբար Տեառնէ զողորմութիւն: «Աղաղակէին», ասէ: Տեսանես զկուրացն բարբառ, որ կարի լաւագոյնք էին, քան զաշխարհ: Որ թէպէտ եւ ոչ առաջնորդ ունէին եւ ոչ զնա տեսանել կարէին, թէ ուր իցէ, սակայն ջանային մերձեմալ առ Յիսուս, զի ի մտի եղեալ էր նոցա, եւ հաւատային ստուգիւ, թէ ի մերձեմալ առ նա զբժշկութիւն գտանեն: Եւ զի՞նչ ասէին. «Ողորմեաց մեզ»^{44*} ասեն: Ողորմութիւն⁹⁷ հայցեն, որ է ճրի տուրք եւ պարգեւ, այլ ոչ վարձ, քան զի եւ ոչ ինչ ի ներսս բերեալ գործս բարիս, այլ ճրի գտաք զողորմութիւն ի նմանէ, զի եւ ողորմութիւն Աստուծոյ միայնոյ վայելէ՝ արարչական եւ ամենառատ նորայն մեծութեան, որ ոչ ի տալն սպառի, այլ եւ՝ առաւելու⁹⁸ եւս:

«Եւ ամբոխն սաստեր»⁹⁹ նոցա, զի լոնեսցեն»^{45*}: Թուի թէ պատիւ առնելոյ սակս վարդապետին, որպէս երբեմն ի նոյն միտս ոչ թողացուցանէին մանկտոյն մերձեմալ առ նա: Եւ կամ թէ էին ումանք ի չարաբարո հրէիցն, որք յար ընդ նմա շրջէին ոչ զի արգտեսցին, այլ զի բարուս ինչ յաւիտեան: Որոց տեսեալ զկոյսն, զի խնդրէին զՅիսուս, սաստէին, զի մի մերձեալ բժշկեսցեն եւ ելեալ բարոզեսցեն զԱստուածութիւն նորա տիեզերաց: Իսկ նոքա եւս առաւել աղաղակէին ի բարբառն յաւելեալ զՏէրն և զՈրդին Դաւթի. «Ողորմեա մեզ, ասեն, Տէր, որդի Դաւթի»: Քարոզիչք լինէին¹⁰⁰ կոյրքն Աստուածութեան նորա եւ մարդեղութեան. «Տէր» զԱստուածութիւն խոստովանէին եւ «որդի Դաւթի»՝ զմարդեղութիւն անուանէին: Եւ բարիօք կոչեն զնա «որդի Դաւթի», այնմ, որ արար ողորմութիւն ի վերայ կուրաց եւ կաղաց յերուսաղոց: «Որդի Դաւթի» ասեն յուշ առնէին զառաքինութիւն հաւրն, զի եւ Որդին դրդուեսցի¹⁰¹ նոյն առնել:

«Եւ նոքա եւս առաւել աղաղակելոյն ոչ դադարէին: Զի այնպիսի է ժուժկալացն ոգիքն. որչափ այլք խաբանել ջանան, նոքա եւս քան զեւս յորդորին: «Սաստէին», ասէ: Եւ Յիսուս թոյլ տայր հրէիցն ըմբերանել զնոսա, զի նոցա յաւաքութիւն երեսեցի, եւ զի ուսցիս, եթէ արժանի էին շնորհին: Վասն որոյ զնոպա ոչ հարցանէր որպէս զայլսն, թէ՛ «հաւատայք» զի աղաղակելն եւ դիմելն ի վերայ բաւական էր ամենեցուն յայտնել զհաւատս նոցա, վասն որոյ ընդունէին զհայցելին, զի իմացիս, ով սիրելի, որ զի թէպէտ կարի արհամարհ ոք իցես եւ

38* Սղմ. ՃԶ 10:

39* Եսայի ԺԱ 1:

40* Միք. Ե 2, Ովսէ ԺԳ 10:

41* Եսայի ԽԲ 4:

42* Սղմ. Բ 8:

43* Մենդ. ԽԹ 10:

44* Մտք. Ի 30:

45* Մտք. Ի 31:

խոտան եւ հաւատով մատչիցիս առ Աստուած, կարողանաս անձամբ իսկ առնուլ զինչ եւ կամեսցիս: Եւ արդ տեսի իսկ զի ոչ ոք յառաքելոցն ունէին բարեխաւս, այլ եւ ըմբերանէին բազումք: Եւ կարացին ընդ խափանիչսն անցանել եւ գալ մերձեանալ առ Յիսուս: Զի թէպէտ եւ աւետարանիչն ոչ ինչ վկաէ վասն վարուց նոցա, այլ բաւական եղիւ նոցա ընդ ամենայնի յաժարութիւն եւ հաւատն, զոր համարձակութեամբ¹⁰² Տէր եւ Աստուած խոստովանէին: «Զտեղի առ Յիսուս եւ հրամանաց կոչել զնոսա»^{46*}, այսինքն՝ արգելել զգնացսն, եւ եկաց կանգուն մինչեւ եկին առ նա կոյրքն: Այլ նշանակէ այս գլխոյ բազում ամաց գալն ի լուսաւորել զաշխարհս, եւ զայն զի զերեսուն ամ¹⁰³ լուռ եղիւ: Եւ ապա հրամանաց կոչել զիրէայս եւ զհեթանոսս յերկրպագութիւն Աստուածութեան իւրոյ:

«Եւ ասէ. Զի՞նչ կամիք». եւ վասն է՞ր հարցանէր. զի մի կարծիցի, թէ նոքա յայլ ինչ կամէին խնդրել եւ նա զայլ ինչ տա. զի ամենայն ուրեք սովոր էր¹⁰⁴ իսկ զայս առնել՝ նախ հարցանել եւ ապա բժշկել.

«Ռաբբի, ասեն, զի բացցին աչք մեր», այսինքն զի լուսաւորեսցես ոչ միայն զմարմնոյ զաչս, այլ եւ զհոգւոյ, որ է միտք, զի ծանիցուի զեզ գմարմնոյ աչաւք եւ հոգւոյ՝ Աստուած եւ մարդ միացեալ:

«Գրացաւ, ասէ, ի նա Յիսուս», զի վասն գրաւոյ խոնարհեցաւ յարարածս, որով եւ զկուրութիւն մտաց մերոց մեծաւ գթութեամբ կամեցաւ բժշկել:

«Մերձեցաւ, ասէ, յաչս նոցա»¹⁰⁵, մարմնովն յայս մարմնոյ եւ ստեղծագործեաց Աստուածութեամբն, եւ զմիտսն լուսաւորելով, այսինքն՝ «զնեբքին մարդն»^{47*} եւ բեւեռեաց զիրէայս եւ զհեթանոսս ի սէր Աստուածութեան իւրոյ:

«Եւ¹⁰⁶ կոյրքն, որ բժշկեցան¹⁰⁷» զնացին զհետ նորա¹⁰⁸,^{48*} այսինքն՝ հրէայք եւ հեթանոսք, եւ ամենայն¹⁰⁹ հաւատացեալք զհետ հաւատոցն Քրիստոսի զնացին, եւ զնան հանապազ մինչեւ ցկերիցն Երուսաղէմ, ի նշմարիտ խաղաղութիւն: Որպէս եւ ասաց Տէրն: «Ուր ենք եմ, անդ եւ՝ պաշտօնեայն¹¹⁰ իմ եղիցի»^{49*}:¹¹¹ Իսկ այս աւետարանիչ, զի մի կոյր ասէ, եւ զնա «որդի Տիմէի» անուանէ՝ ոչ հակառակ այլոցն, այլ վասն խորհրդոյն զարութեան, զի ամենայն ուրեք այսպէս առնել աւետարանիչն արժան է եւ մեզ նոցին բանիցն մտաց զհետ երթալ, մանաւանդ թեւ ոչ նոցա համարել զայն, այլ՝ Հոգւոյն, որով նոքա խաւսեցան: «Որդի Տիմէի Բարտիմէոս»^{50*},¹¹² Տիմէի որդի, թուի, թէ զԱդամ առակէ նշանակաւ որ ստեղծմամբ Աստուծոյ ի չորից տարեք ծնեալ եղիւ իբր ի մարէ, զոր Տիմէ կոչէ, զի անունս այս չորիւք տառիւք գոյանա: Իսկ Բարտիմէոս զհոգի եւ մարմինն Ադամայ նշանակէ¹¹³. զի «Բար» հոգին եւ «Տիմէոս»՝ մարմինն¹¹⁴ միով¹¹⁵ չափով եւ միով րովանդակութեամբ բաղկացեալ¹¹⁶: «Կոյր» ասէ, այսինքն՝ հոգւով եւ մարմնով, հոգւով կոյր վասն մահուն, որ մեռաւ մարմնով: Զի որպէս ի մեռանել մարդոյն բնաւորեալ խաւարիլ աչացն եւ կուրանալ, այսպէս եւ ի մեղանչելն թէպէտ եւ կենդանի է մարմնով՝ մեռեալ է հոգւով եւ կոյր մտաւ:

«Մուրացիկ» ասէ. Այլ եւ այս անուն խորհրդական. զի Ադամ, զոր ի չորից տարեքաց ասացաք ծնեալ «որդի Տիմէի եւ կոյր»: Ամենեքեան սոքա ի չորից տառից գոյանան: Եւ զոյգ զոյգ յութենբորդն ելանեն¹¹⁸ գիր, զոր «մուրացիկ»

46* Մտք. Ի 32:

47* Տե՛ս Հոովմ. է 22:

48* Մտք. Ի 34:

49* Յովհ. ԺԲ 26:

50* Մկ. Ժ 46:

կոչեաց: Որ բուի ինձ, թե ամենայն իրաւ կոյրս այս զառական առակին երկրորդէ մեզ. «Ակաւ, ասէ, չխառնել եւ ցանկանայր խոզիցն կերակրոյ»: Ձի յեկանին Ադամայ ի դրախտէն դեռեւս ճանաչ լուսոյ աստուածգիտութեան ընդ ինքեան ունէր եւ զմարմնոյն աչա՝ բաց, թէպէտ եւ կուրացեալ էր հոգւով, այլ զի յաւել մեզս ի վերայ մեղացն ամենայն ծննդաւ իւրաւ¹¹⁹: «Ձի կեայր անառակութեամբ»^{51*}, սկսաւ այնուհետեւ չխառնիլ ի լուսոյ Աստուածգիտութեան¹²⁰, զի թողեալ զԱրարիչն՝ արարածոցս երկրպագէին՝ կուրացեալ հոգւով եւ մարմնով: Եւ «Մուրացիկն», այսինքն կարաւս եւ փաղցեալ Աստուածգիտութեան¹²¹, «Տեսէր, ասէ, ի վերայ ճանապարհին^{52*}, այսինքն՝ ի վերայ դրանցն մահու, զի արդարեւ այն է ճանապարհ ի բազմաց կոխեալ եւ կոխի, ըստ այնմ, թէ՝ «Ամենայն ծնեալ մեռանի», եւ թէ՝ «զնաց եւ զնա մարդ ի տուն իւր յաւիտեանից»^{53*}:

Իբրեւ լուսւ, թէ Յիսուս անց անցանէ»^{54*}. յումմէ՞ լուսւ. ի Յովաննէ եւ ամենայն մարգարէիցն, որ ի վաղուց ժամանակաց զմարմնանալն, եւ զմեռանելն, եւ զյարութիւնն, եւ զվերելիսն, որ նովաւ լինելով էր աշխարհի, գուշակեցին: «Լուսւ» ասէ. չէր կարելի¹²² յինքնէ իմանալ, զի կոյր էր հոգւով եւ մարմնով, ի լսելոյ իմանայր: Լուսւ, եթէ մեռանելոց է կեցուցիւն, պահէր զնաճարհին, հարցանէր զբազումս: Նստէր յերկար ժամանակս եւ մնայր լուսաւորչին, զդրունս մահու բռնացեալ ունէր: Եւ թէպէտ եւ սաստիկն նմա դեմք եւ պաշտաւնեայք դիւացն, ոչ ինչ զանգիտէր, այլ «աղաղակէր», ասէ, այսինքն՝ Ադամ եւ բովանդակ բնութիւնս բերանով ճահապետացն եւ մարգարէիցն, որք աղաղակէին առ Տէր ի նեղութեան իւրեանց, ըստ առակին Յիսուսի, որ ասաց. «Իսկ Աստուած ո՞չ առնիցէ վրէժխնդրութիւն ծառայից իւրոց, որ աղաղակէն առ նա ի տուն եւ ի գիշերի»^{55*}:

«Իբրեւ լուսւ, թէ Յիսուս ճազարեցի»¹²³ անց¹²⁴, ասէ. Տէր¹²⁵, ողորմեաց¹²⁶ մեզ¹²⁷, որդի Դաւթի»^{56*}: Ուսաւ ի հրէիցն, թէ ճազարեցի է գորդին Դաւթի, եւ «զՏէրն» ասել ուստի՞ ուսաւ. յայտ է, թէ ի մարգարէիցն: Ձի ի Բեթղէեմէ ասացին, եւ այն փաղաք Դաւթի էր: Իսկ «Տէրն» անուն ի հրեշտակէն յերկնից բերեալ, որ ասաց. «Ծնաւ ձեզ այսար Փրկիչ, որ է աւծեալ Տէր ի փաղաքի Դաւթի»^{57*}: Այլեւ աստի ուսանիմք, թէ ի չարարարո հրէիցն էին, որք սաստիկն կուրացն, զի յորժամ հարցին, թէ ով է՝ չասացին, թէ Տէրն է, որդին Դաւթի, այլ թէ՝ «Յիսուս ճազարեցին» է, զի նախատանաց անուն կոչէին զայս Տեառն մերոյ, իբր աննշան փաղաքի փաղաքացի: Որպէս երբեմն եւ Նաթանայէլ զայս ասէր. «Ի ճազարեթէ մարթ ինչ իցէ բարոյ»^{58*}: Իսկ յապաղելն եւ թոյլ տալն, զի աղաղակիցէ, զհինգ հազար դարուցն ունի արքինակ: Եւ ասելն, թէ՝ «գտեղի առ Յիսուս»^{59*} ի հայրական ծոցոյն յարգանդ Կուսին, եւ յերկնից յերկիր իջեալ «գտեղի» կալաւ, այսինքն՝ լուսւ աղաղակին եւ եկն: Ձերեսուն ամ կալաւ գտեղի, եւ ապա հրամանեց կարապետին Յովիաննու կոչել ի դժոխոց գկոյրն Ադամ: Ձի արդարեւ նմա ի դէպ էր այն կոչումն, որ նախաժամանեաց¹²⁸ ի դժոխս եւ ուսոյց Ադամայ կալ ի վերայ ճանապարհի դրանցն մահու մինչեւ ի գալ կենդանարարին Յիսուսի: «Կոչեն զկոյրն եւ ասեն. փաշալերեաց, արի կոչէ զեզգ»: Յովիաննէս եւ ամենայն մարգարէն փաշալերես մատուցանէին Ադամայ, յորժամ խնամքն Աստուծոյ այց արարին նմա:

51* Ղկ. ԺԵ 13-16:

52* Մրկ. Ժ 46:

53* Ժող. ԺԲ 5:

54* Մրկ. Ժ 47:

55* Ղկ. ԺԸ 7:

56* Մտք. Ի 30, Մրկ. Ժ 47:

57* Ղկ. Բ 11:

58* Յովի. ԱԿ 6:

59* Մրկ. Ժ 49:

«Եւ նորա ընկեցեալ¹²⁹ զհանդերձս իւր եկն առ Յիսուս»^{60*}: Տեսանե՞ս. փաշայրեցաւ եւ բեքեւացաւ¹³⁰, զի թէ ունէր բանկոնակ¹³¹ ինչ կամ տարմալակ, ուր զմուրանսն ժողովէր, ընկեց ի բաց, այսինքն՝ զհնութիւն մեղացն՝ խոստովանութեամբ եւ ապաշաւանաւ: Եւ զպատառոտուն մաշկեակն, որ էր հանդերձ. սգոյ յանցաւորութեան, ի բաց ընկեցեալ, զի զաւազանին շնորհս զգեցցի:

Եւ գրածն հարցանէր. «Զի՞նչ կամիս»^{61*}, յայտ արարեալ այնու, թէ զամենայն կամս քո տալոց եմ քեզ: Եւ նա ասէ. «Զի բացցես զաչս իմ» եւ տեսից զՔեզ՝ զիտեղով, թէ տեսանելն զԱստուած առիթ է ամենայն բարեաց: Վասն որոյ գրացեալ Յիսուս մերձեցաւ յաչս նորա, եւ ետես: Արդարեւ մեծաւ գրութեամբ մեծեցաւ Միածինն մարմնակից եղեալ¹³² Աղամայ, եւ լուսաւորեաց զբովանդակ բնութիւնս մարդկան՝ ճանաչել զնա եւ զգարութիւն Աստուածութեան¹³³ նորա, եւ զնալ զհետ պատուիրանի փաղցր վարդապետութեան Միածնին, որ ասաց. «Եկայք առ իս ամենայն աշխատեալք եւ ծանրաբեռնիք¹³⁴ եւ ես¹³⁵ հանգուցից զձեզ»^{62*} «ի տան Հաւր իմոյ»^{63*}, զի «Ես եմ յոյս աշխարհի»^{64*}:

«Ետես», ասէ, «եւ զնաց¹³⁶ զհետ նորա զճանապարհ»^{65*} մինչ ելանէր յերուսաղէմ: «Երուսաղէմ» Խաղաղութիւն թարգմանի, զի անդ խաղաղանայր զբաւորական ժողովուրդն ի ձեռն փահանայիցն եւ պատարագացն, որ զխաղաղականն մատուցանէին ի հաշտութիւն Աստուծոյ: Վասն որոյ գա Տէրն ի խաղաղութեան տեղի, զի հանդերձեալ էր ի նմա փահանայապետել եւ պատարագել զիւր¹³⁷ մարմինն ի սեղան Խաչին վասն փրկութեան աշխարհի՝ ասելով աշակերտացն եւ նոքաւ՝ ամենեցուն եթէ՝ «Զխաղաղութիւն զիմ տամ ձեզ»^{66*}: Վասն որոյ եւ Պաւղոս ասաց. «Քրիստոս է խաղաղութիւն մեր»^{67*}:

(Շարունակելի)

60* Մրկ. Ժ 50:

61* Մրկ. Ժ 51:

62* Մտք. ԺԱ 29:

63* Յովհ. ԺԴ 2:

64* Յովհ. Ը 12:

65* Մրկ. Ժ 52:

66* Յովհ. ԺԴ 27:

67* Եփես. Բ 14:

ԱՌԱՋԱԲԱՆ

«ՈՒՂԵՑՈՒՅՑ ԲԱՐԵՊԱՇՏ ԿՅԱՆՔԻ» ԳՈՐԾԻ

Հայաստանյայց մեր Մայր Եկեղեցին, Ե դարից ի վեր կատարյալ անկախություն ձեռք բերելով հանդերձ, երբեք իրեն և իր ժողովրդին չի դատապարտել մեկուսացման կամ ինքնափակման, այլ երկար ու ձիգ դարերի ընթացքում շարունակել է չփման մեջ մնալ քրիստոնյա մյուս Եկեղեցիների հետ և յուրացնել այն լավն ու օգտակարը, որ կարող էր հաջող կերպով պատվաստվել մայր ծառի վրա՝ նոր համ ու հոտ հաղորդելով մեր ինքնատիպ ժառանգությանը:

Այդպես է, որ երբեք չեն դադարել թարգմանական աշխատանքները, և զանազան քրիստոնյա (և ոչ միայն քրիստոնյա) արևմտյան ու արևելյան հեղինակներ թարգմանաբար ներկայացել են հայ հավատացյալին՝ միմիայն հոգևոր օգուտ և դաս տալով նրան:

Այսօր էլ այդ թարգմանական աշխատանքը կանգ չի առել: Այսօր էլ եկեղեցական մամուլի էջերում շարունակվում են թարգմանաբար ներկայանալ հին ու նոր հեղինակներ, որոնց ստեղծագործական գոհարները համաշխարհային քրիստոնեական գրականությանն են պատկանում, ուստիև ուղղակի անհնարին է հայ քրիստոնյա մարդուն հաղորդակից չդարձնել այդ հոգևոր արժեքներին:

Այդ սկզբունքով և մղումով է թարգմանված նաև Ֆրանցիսկոս դը Սալի «Ուղեցույց բարեպաշտ կյանքի» գործը, որը հոգևոր դաստիարակության մի սքանչելի գոհար է, որով բարեպաշտ ապրելու արվեստն է սովորել արդեն քանի սերունդ:

Ֆրանցիսկոս դը Սալի անունը վաղուց անտի հայտնի է իր երկրի սահմաններից դուրս: Իր երկերը թարգմանվել են աշխարհի բազմաթիվ լեզուներով: Ռուսերեն թարգմանությամբ այն հայտնի է նաև հայ ընթերցողներից ոմանց, սակայն հայերեն թարգմանությամբ կաթոլիկ Եկեղեցու այս մեծ սուրբը դառնում է հայախոս և հայաբարբառ:

Ֆրանցիսկոս դը Սալը (1567-1622) եղել է Ժնևի եպիսկոպոսը (1602-ից) և իր գրչի գործությամբ դարձել կաթոլիկ Եկեղեցու առաջնորդող պաշտպաններից մեկը՝ ընդդեմ կալվինականության հարձակման: Փայլուն ապագա խոստացող աշխարհիկ ծառայությունը թողնելով, Ֆրանցիսկոս 26 տարեկան հասակում ձեռնադրվեց քահանա և իր ամբողջ կյանքը նվիրեց Եկեղեցու ամբողջականության և միության ջատագովությանը և, անգամ արհամարհելով իր կյանքի դեմ եղած

սպառնալիքները, եռանդուն քարոզչություն ծավալեց բողոքական-կալվինականների շրջանում՝ զգալի հաջողությամբ:

Իր ամենահայտնի գործերն են՝ «Ուղեցույց բարեպաշտ կյանքի» և «Աստուծո սիրո մասին», որոնք անհատական կյանքի քրիստոնեական կազմակերպման հոյակապ դասագրքեր են:

Ֆրանցիսկոս դը Սալի գործերի հիմնական արժեքն այն է, որ այն հեռու է դավանաբանական վիճահարույց կետերի նույնիսկ աննշան արծարծումից և ըստ այդմ հավասարապես ուսանելի է ցանկացած դավանանքի տեր քրիստոնյայի համար: Այնուամենայնիվ, հեղինակի տողերում զգացվում է խորին համոզումը վավերական և առաքելական Եկեղեցու միություն և ամբողջականության վերաբերյալ, որ նույնքան օրինակելի է մեզ համար:

Կարծում ենք, որ այս գործը օգտաշատ կլինի բոլոր նրանց համար, ովքեր ցանկանում են «ընտրել Տիրոջ ճշմարտության ճանապարհներն... ու ընթանալ Տիրոջ պատվիրանների ճանապարհով» (Սաղմ. ձժԸ 30, 32):

Մ. Ծ. Վ. Ա.

ՖԻԼՆՑԻՍԿՈՍ ԴԸ ՍԱԼԻ
(1567-1622)

ՈՒՂԵՑՈՒՅՑ ԲԱՐԵՊԱՇՏ ԿՅԱՆՔԻ

ՄԱՍ Ա

*Մտածումներ և վարժություններ, որոնք ամիրաժեշտ են, որպեսզի
բարեպաշտ կյանք վարելու սկզբնական ցանկությունը վերաճի այն
իրագործելու վճռականության*

ԳԼՈՒԽ Ա

Որն է ճշմարիտ բարեպաշտությունը

Դու ձգտում ես բարեպաշտության, սիրելի՛ բարեկամ, որովհետև քրիստոնյա լինելով, քաջ գիտակցում ես, որ այդ առաքինությունն առավել հաճելի է Աստծուն: Բայց այն ձեռք բերելուց առաջ նախ պետք է հստակ պատկերացում կազմել, թե որն է ճշմարիտ բարեպաշտությունը, քանի որ գոյություն ունեն նաև բազմաթիվ թյուր, ունայն, սնուտի պատկերացումներ բարեպաշտության մասին:

Հաճախ նկարիչները, կանացի դիմանկարներ կերտելիս, նրանց նմանեցնում են իրենց սիրելի եակներին: Այդպես էլ շատերը բարեպաշտության մասին կարծիք են կազմում՝ ղեկավարվելով սեփական երևակայությամբ և զգացմունքներով: Նա, ով առավել կարևորում է պահքը, համարում է, որ պահեցողությունն է մարդուն բարեպաշտ դարձնում: Ինչ հոգ, որ մարդու սիրտը շարունակում է մնալ անմաքուր: Մեկ ուրիշն իրեն բարեպաշտ է համարում, որովհետև երկար աղոթքներ է ընթերցում, թեև դրանից հետո ընդհարվում է տան անդամների և հարևանների հետ: Երրորդը պատրաստակամ ողորմություն է տալիս պղծատներին, բայց զուրկ է հեզությունից և չի ներում թշնամիներին: Ընդհանրապես, բոլոր այս մարդիկ համարվում են բարեպաշտ, աստվածասեր, բայց իրականում հեռու են այդպիսին լինելուց:

Դավթի կինը՝ Մեղբողն, ամուսնուն թշնամիներից փրկելու համար խրտվիլակին հագցրեց ամուսնու զգեստները և դրեց մահճակալին, որ կարծեն, թե նա հիվանդ պառկած է անկողնում (Ա Թագ. ԺԹ11-16): Այդպես էլ ոմանք քողարկվում են՝ բարեպաշտության արտաքին գործերով, որպեսզի մարդիկ նրանց հոգևոր և աստվածապաշտ համարեն, սակայն իրականում միայն աստվածապաշտության ձևական և շինծու կերպարանք ունեն: Այնինչ ճշմարիտ և կենդանի բարեպաշտությունն իր խորքում Աստուծո նկատմամբ սերն է: Աստված է պարգևում մարդուն բարիք գործելու ունակությունը: Բարեպաշտությունն այդ ունակության գերազույն արտահայտությունն է: Չայլամներն ընդունակ չեն թռչելու և երբեք չեն թռչում, հավերը թեն թռչում են, բայց մի կերպ և հազվադեպ: Այնինչ արծիվները, աղավնիները և ծիծեռնակները թևածում են մշտապես, արագ և բարձր: Մեղավորները ամենևին չեն ձգտում թռչել Աստուծո մոտ, նրանք

իրենց մտածումներով և գործերով ամուր կառչած են հողին: Մարդիկ, ովքեր կատարում են բարի գործեր, բայց դեռ չեն հասել կատարյալ բարեպաշտության, ինչ խոսք, իրենց բարի գործերով մոտենում են Աստծուն, բայց հազվադեպ, դանդաղորեն և դժվարությամբ: Մինչդեռ բարեպաշտները սկանում են վեր՝ առ Աստված՝ հաճախ, արագ և բարձր:

Սերը մեզ հնարավորություն է տալիս գործնական և հարատև կատարելու Աստուծո պատվիրանները: Սերն է օգնում գործել էլ ավելի արագ և ջանադրաբար: Նա, ով մշտապես չի հսկում ինքն իրեն՝ ամեն քայլափոխին հետևելու Աստծու պատվիրաններին, ո՛չ բարի է և ո՛չ էլ կրոնասեր, որովհետև բարի լինել՝ նշանակում է սիրո գործեր կատարել, իսկ բարեպաշտ լինել՝ նշանակում է այդ անել ամենայն պատրաստակամությամբ և ջանասիրությամբ: Իսկ քանի որ բարեպաշտությունը զգալի չափով հենց կատարյալ սիրո արտահայտություն է, այն ոչ միայն մեզ դարձնում է ավելի գործունյա և ջանասեր Աստուծո բոլոր պատվիրանները կատարելու մեջ (Սղմ. ճԺԸ 32), այլև մղում մեզ արագ և ամենայն պատրաստակամությամբ անելու այնպիսի բարի գործեր, որոնք մենք կարող ենք նույնիսկ այն ժամանակ, երբ նրանք մեզ պարտադրված չեն, այլ միայն ցանկալի են, այսինքն՝ կատարել ոչ միայն իրահանգները, այլև խորհուրդները:

Ինչպես հիվանդությունից մոր ապաքինվող մարդն ընդամենը անհրաժեշտ քայլերն է անում, այն էլ դանդաղ և դժվարությամբ, այնպես էլ մեղավորը, որը դեռ չի հասել բարեպաշտության, փորձում է ի կատար ածել Աստուծո պատգամները, սակայն դանդաղորեն և ուժերի լարումով: Եւ ինչպես կատարելապես առողջն ի վիճակի է ոչ միայն քայլելու, այլև վազելու, ցատկելու, այնպես էլ բարեպաշտության մեջ հմտացածը ոչ միայն կատարում է այն, ինչ սահմանված է, այլ նաև ի վիճակի է առաջնորդվելու խորհուրդներով և ի վերուստ ոգեշնչմամբ: Սերն ու բարեպաշտությունը զանազանվում են իրարից, ինչպես կրակը՝ հրից: Սերը հոգու կրակն է, բոցավառվելիս վերածվում է բարեպաշտության: Բարեպաշտությունը ոչինչ չի ավելացնում սիրուն, այլ միայն հաղորդում է կենդանություն, եռանդ և հարատևություն ոչ միայն աստվածային պատվիրանների, այլ նաև հորդորների և խրատների կատարման համար:

ՓԼՈՒԽ Բ

Բարեպաշտության յուրահատկությունները և գեղեցկությունը

Դեպի Ավետյաց երկիր խորայելացիների ուղևորվելու ընթացքում շատերը հակաճառում էին՝ պատճառաբանելով, որ այնտեղ ապրելն անհնար է, որ այն երկրի բնակիչները մարդակերներ են (Թվ. ԺԳ 33-34) և այլն: Միրելի բարեկամ, նույն ձևով և աշխարհի մարդիկ են վարվում նրանց հետ, ովքեր մտադրվում են ընթանալ բարեպաշտության ճանապարհով՝ վախեցնելով, թե բարեպաշտ մարդկանց դեմքերը միշտ մռայլ են, տրտում և թախծոտ, որ բարեպաշտության հետևանքով ձևավորվում է մեկամաղձոտ և անտանելի բնավորություն: Եւ ինչպես Դեսուն և Քաղեբն էին առարկում ազգակիցներին՝ վստահեցնելով, որ

Ավետյաց երկիրը չափազանց լավն է, և նրան տիրանալը ուրախություն և երանություն կբերի (Թվ. ԺՂ 7-8), նույնպես և Սուրբ Հոգին բոլոր սրբերի և Տիրոջ բերանով (Մտք. ԺԱ 28-30) վկայում է, որ բարեպաշտ կյանքը հիանալի է և երջանիկ: Աշխարհը տեսնում է, որ կրոնասեր մարդիկ պահք են պահում, աղոթում, տանում վիրավորանքներ, խնամում հիվանդներին, օգնում աղքատներին, հսկում գիշերները, զսպում զայրույթը, հագուրդ չեն տալիս կրքերին, հրաժարվում են զգայական հաճույքներից, ինչը թվում է ծանր, խիստ և դժվարին, սակայն չէ՞ որ աշխարհն անհաղորդ է սրտի մեջ տեղ գտած աստված-սիրությանը, որն այս բոլոր գործերը դարձնում է հաճելի, թեթև և ցանկալի:

Նայենք մեղուներին: Նրանք ծաղկից վերցրած կծու հյութը վերածում են մեղրի, ինչը նրանց յուրահատկությունն է: Ո՛վ աշխարհի մարդիկ... Իրապես շատ դառն է պայքարն ինքդ քեզ հետ, բայց ի վերջո այդ դառնությունը վերածվում է քաղցրության և մխիթարության: Կրակը, հուրը, անիվներն ու բրիչները նահատակներին բուրումնավետ ծաղիկներ էին թվում, որովհետև նրանք աստվածապաշտ էին: Ուրեմն եթե բարեպաշտությունն ավտորժելի է դարձնում սոսկալի տանջանքները և անգամ մահը, ապա որքան առավել է նրանով զարդարվում առաքինի կյանքը:

Շաքարն ավելի հաճելի համ է տալիս թերահաս պտուղներին և մեղմում չափից ավելի հասած մրգերի սուր համը: Բարեպաշտությունն ասես հոգևոր շաքար լինի: Այն թեթևացնում է տանջանքների սաստկությունը և մխիթարությամբ լցնում: Այն վերացնում է աղքատների տրտմությունն ու հարուստների սնապարծությունը, անտեսվածի վիատությունն ու պատվարժանի մեծամտությունը, մենակության մատնվածի տխրությունն ու լայն հասարակության հետ գործակցողի ցրվածությունը, ջերմացնում է ցուրտ ձմռանը և զովացնում շոգ ամռանը, օգնում է մարդու սրտին համարյա նույնաման արծագանքելու ե՛լ վշտին, ե՛լ ուրախությանը, ե՛լ նույն օգուտը քաղելու թե՛ պատվից, թե՛ անպատվությունից:

Հակոբի սանդուղքը (Ծնդ. ԻԸ 12) բարեպաշտ կյանքն է պատկերում: Երկու կողմի բազրիքները խորհրդանշում են աղոթքներն ու խորհուրդները՝ բարեպաշտ կյանքի հենարանները, աստիճանները՝ սիրո տարբեր չափերը, որոնցով հոգին բարձրանում է մեկ առաքինությունից դեպի մյուսը: Երբեմն գործողությամբ իջնում է մերձավորին օգնելու, երբեմն հայեցությամբ բարձրանում աստվածային սիրուն միանալու:

Խնդրում եմ, մայի՛ր, ովքեր են սանդուղքի վրա: Մարդիկ՝ հրեշտակային սրտերով, կամ հրեշտակներ՝ մարդու մարմին առած: Նրանք բոլորը մանկահասակ են թվում, որովհետև լի են հոգևոր գորությամբ և կայտառությամբ: Նրանք թևավոր են և աղոթքով սլանում են առ Աստված, բայց նաև ոտքեր ունեն, որպեսզի գնան մարդկանց հետ գրուցելու: Նրանց դեմքերը ուրախ են ու գեղեցիկ, գլուխները, ձեռքերն ու ոտքերը բաց են, որովհետև նրանց միակ նպատակն Աստծուն հաճելի լինելն է ե՛լ գործով, ե՛լ մտքով, ե՛լ սրտով: Իսկ մարմնի մնացած մասերը ծածկված են թեթև և հիասքանչ զգեստով, քանի որ նրանք կապված են աշխարհին և աշխարհային բարքերին, սակայն պարզ և անկեղծ, միայն թեթևակի առնչվելով՝ ըստ համգամանքների: Ահա այսպիսին են բարեպաշտ, աստվածասեր մարդիկ: Հավատացնում են քեզ, աստվածասեր

բարեկամ, աշխարհում եղածից ամենաքաղցր, ամենաքնքուշ բանը բարեպաշտությունն է: Նա առաքինության թագուհին է, իր մեջ պարունակում է կատարյալ սերը: Եթե սերը ծիլն է, ապա բարեպաշտությունը՝ ծաղիկը, եթե սերը փայլատակող անգին քար է, ապա բարեպաշտությունը նրա փայլն է, եթե սերը բուրմունք է արծակում, ապա բարեպաշտությունը հենց այդ բուրմունքն է, որը մխիթարում է մարդկանց և զվարթացնում հրեշտակներին:

ԳԼՈՒԽ 4

Բարեպաշտություն՝ անկախ զբաղմունքից և դիրքից

Բուսական աշխարհն ստեղծելիս Աստված յուրաքանչյուրին հրամայեց՝ պտղաբերել «իր տեսակին համապատասխան» (ԾՆՈ. Ա 11): Աստված ակնկալում է, որ քրիստոնյաները՝ եկեղեցու կենդանի բույսերը, առատամաս բարեպաշտության պտուղներով, յուրաքանչյուրն ըստ իր ունակությունների և կոչման: Բոլորովին այլ են ազնվականի, արհեստավորի, ծառայի, իշխանի, այրու, օրիորդի, ամուսնացած կնոջ բարեպաշտության դրսևորումները: Բացի դրանից, այն պիտի լինի ամեն մեկի մտավոր և ֆիզիկական հնարավորություններին, զբաղմունքին, պարտականություններին համապատասխան: Բարեկամս, փորձիր պատկերացնել, ի՞նչ կկատարվեր, եթե եպիսկոպոսը հեռանար անապատ, իսկ արհեստավորն օր ու գիշեր անցկացներ եկեղեցում վանականի պես, իսկ վանականն ընդուներ տարբեր այցելուների՝ ինչպես եպիսկոպոսը: Չէ որ այդ բարեպաշտությունը կլիներ սխալ, ծիծաղաշարժ, անընդունելի: Այնուամենայնիվ, մնան սխալներ հաճախ են պատահում, և աշխարհը, որ չի՝ կարող կամ չի՝ ուզում տարբերակել, բողոքում է, թե բարեպաշտության հետևանքով կյանքում խառնաշփոթ է առաջանում:

Արմատապես սխալ է այն կարծիքը, իբր բարեպաշտությունը անհարիր է զինվորական զորանոցին կամ արհեստավորի արտադրամասին, իշխանական ապարանքին, ընտանիքի կյանքին: Իրապես, նրանց անհարիր է վանականին հատուկ հայեցողական բարեպաշտությունը, բայց նրանց համար, ովքեր ուզում են փրկվել՝ մնալով աշխարհում, կան բազմաթիվ այլ հնարավորություններ և տարբերակներ բարեպաշտ կյանք վարելու: Աբրահամը, Իսահակը և Յակոբը, Դավիթը, Յոբը, Տոբիթը, Սառան, Ռեբեկան և Յուդիթը՝ ահա բարեպաշտ մարդկանց օրինակներ Յին Ուխտից: Իսկ Նոր Ուխտից՝ Սբ. Յովսեփը, Սբ. Լիդիան, Սբ. Կրիսպոսը միանգամայն բարեպաշտ կյանք էին վարում իրենց արհեստանոցներում, Սբ. Ակյուղասը, Սբ. Պրիսկիլլան՝ իրենց ընտանիքներում, Սբ. Կոռնելիոսը՝ զինվորական ծառայության մեջ, Սբ. Կոստանդիանոսը, Սբ. Յեղիենն՝ գահի վրա:

Առանձնությունը, ինչ խոսք, նպաստում է կատարելությանը: Սակայն եղել են դեպքեր, երբ միայնության մեջ չի հաջողվել կատարելության հասնել, այլ հաջողվել է մարդկային հասարակության մեջ, ինչն առաջին հայացքից թվում է անիրագործելի: Ինչպես ասում է Գրիգոր Նազիանզացին՝ Ղովտը պահպանում էր իր մաքրությունը այլասերված քաղաքում, սակայն առանձնության մեջ մեղանչեց: Ուր էլ որ լինեմք, մենք կարող ենք ձգտել կատարյալ կյանքի:

ԳԼՈՒԽ Դ

Անհրաժեշտ է առաջնորդող ունենալ սկսելու և բարեպաշտության ուղիով ընթանալու համար

Մարաց երկիր ուղևորվելիս՝ պատանի Տոբիան ասաց.

-Ես ճանապարհը չգիտեմ:

-Դու քեզ համար մի մարդ փնտրիր, որ հետդ գա և ճանապարհը ցույց տա,- պատասխանեց հայրը: Նույնն ասում եմ և քեզ, աստվածասեր բարեկամս: Եթե մտադիր ես ընթանալ բարեպաշտության ուղիով, գտիր մեկին, ով քեզ ճիշտ ուղղություն ցույց կտա:

Իմացիր, հնազանդությունից բացի ուրիշ ճանապարհ չկա: Այդ եմ վկայում հոգևոր հայրերը հմուտ ի վեր:

Տեսնելով եկատերիմա Կարդոնացու ապաշխարությունը՝ Սբ. Թերեզան¹ մղվեց նմանվելու նրան: Բայց նրա խոստովանահայրն ասաց. «Աստված քեզնից ոչ թե ապաշխարության սխրանք է ակնկալում, այլ՝ հնազանդության»: Շատ ազնիվ հոգիներ բարեպաշտության ճանապարհով ընթանալու համար իրենց կամքը հնազանդեցին Աստուծո սպասավորների կամքին:

«Հավատարիմ բարեկամը»,- ասում է Սբ. Գիրքը,- «հզոր պատվար է, ով գտնի նրան՝ գանձ է գտել... Տիրոջից երկնջողները միայն կգտնեն նրան» (Սիրաք Զ 14-16): Նա իմաստության գանձ է մեզ համար՝ մեր փորձությունների, վշտերի, անկումների ժամանակ, սփոփում է մեր սիրտը հոգևոր տկարությունների ժամանակ, զգուշացնում չարից: Ո՞վ կարող է նման բարեկամ գտնել: «Տիրոջից երկնջողները» (Սիրաք. Զ 16).- պատասխանում է իմաստունը, հոգով խոնարհները, ովքեր ձգտում են հոգևոր առաջընթացի: Քանի որ դու նպատակադրվել ես մեկնելու հոգևոր ճամփորդության՝ վստահելի առաջնորդի ղեկավարությամբ, առանց երկմտելու խնդրիր Աստծուն, որ քեզ նման առաջնորդ ուղարկի* : Աստված կկատարի քո խնդրանքը, եթե մույնիսկ ստիպված լինի իրեշտակ ուղարկել, ինչպես արեց պատանի Տոբիային: Եվ երբ գտնես, մի վերաբերվիր նրան որպես սովորական մարդու, այլ որպես իրեշտակի՝ վստահելով ոչ թե նրան և նրա մարդկային գիտելիքներին, այլ Աստծուն, որ այդ մարդու միջոցով օգնելու է քեզ: Բաց արա սիրտդ նրա առաջ, և այն, ինչ բարի է քո մեջ, կճշտվի, իսկ այն, ինչ վատ է, կշտկվի. քո հարգանքն ու վստահությունը նրա նկատմամբ թող լինի մաքուր, հոգևոր և անկեղծ: Ավիլան ասաց. «Ընտրիր հազարից մեկին», իսկ ես ասում եմ՝ տասը հազարից մեկին, որովհետև չափազանց քիչ են այնպիսի մարդիկ, ովքեր իրականում ընդունակ են ստանձնելու այդ պարտականությունը: Այդ մարդու մեջ միավորված պիտի լինեն սերը, գիտությունը և իմաստությունը: Վտանգավոր է վստահել մեկին, ով չունի այս երեք բաղադրիչներից որևէ մեկը: Իսկ երբ, Աստուծո օգնությամբ, գտնես նման առաջնորդի, այլևս ուրիշին մի որոնիր, այլ լիակատար վստահությամբ և խոնարհությամբ մեկնիր ճամփորդության, որն անպայման կպսակվի հաջողությամբ:

¹ Սուրբ Թերեզա Ավիլացի (1515-82)՝ իսպանացի կարմելիտ միաձճնուհի և միստիկ, որը մեծ ազդեցություն է թողել կաթոլիկ խորհրդապաշտական աստվածաբանության վրա:

* Հեղինակը առաջնորդ ասելով նկատի ունի միայն հոգևորականի կոչում ունեցողին:

ԳԼՈՒԽ Ե

Պետք է սկսել հոգին մաքրելուց

«Ծաղիկները երևացին մեր երկրում, էտելու ժամանակը հասավ» (Երգ Բ 12), ասում է փեսան: Մեր սրտի ծաղիկները, ո՛վ աստվածասեր բարեկամ, մեր բարի ցանկություններն են: Նրանց երևալուն պես պետք է զինվել դանակով, պետք է կտրել մեր հոգու անպիտան և անկենդան ծիւրերը: Երբ օտարազգի աղջիկն ամուսնանում էր իսրայելացու հետ, նա հանում էր իր վրայից գերության զգեստները (Բ Օր. ԻԱ 12-13): Նույնպես և հոգին, որ ցանկանում է դառնալ Քրիստոսի հարսնացուն, «պետք է հեռու վանի իրենից հին մարդուն և հազմի նոր մարդուն» (Եփ. Դ 22-24) և թողնի այն ամենը, ինչ հեռացնում է իրեն Աստուծո սիրուց:

Մաքրված հոգին մեր առողջության սկիզբն է: Պողոս առաքյալի հոգու մաքրագործումը կատարվեց ակնթարթորեն, ինչպես շատերինը, օր. Սբ. Եկատերինա Ջենովացու², Սբ. Մագդաղենացու, Սբ. Պելագեայի³ և ուրիշների: Մենք չենք կարող ակնկալել նմանօրինակ մաքրագործումը՝ աստվածային շնորհի բացառիկ և սքանչելի պարզը:

Մաքրագործումը աստիճանաբար է ընթանում, ինչպես և ֆիզիկական ու հոգևոր հիվանդությունից ապաքինումը: Հակոբի սանդուղքի վրայի հրեշտակները թևավոր են, բայց չեն թռչում, այլ բարձրանում և իջնում են աստիճաններով: Այն հոգին, որ բարձրանում է մեղսալի կյանքի խավարից դեպի բարեպաշտ կյանք, նման է արշալույսի, որը, բռնկվելով արևելքում, ոչ թե միանգամից է ցրում գիշերվա մթնշաղը, այլ հետզհետե: Թե՛ հոգևոր, թե՛ մարմնավոր հիվանդությունները, ինչպես ասում է Ժողովուրդը, «գալիս են փթերով, բայց հեռանում՝ հատիկներով»: Այս գործընթացը, աստվածասեր բարեկամ, պահանջում է քաջություն և համբերություն: Խղճալի են այն հոգիները, որոնք բարեպաշտության ճանապարհին առաջին քայլերն անելիս երբ գիտակցում են իրենց անկատարությունը, շատ շուտ սկսում են տագնապել, սասանվել և նույնիսկ ենթարկվում ամեն ինչ թողնելու և նախկին կյանքին վերադառնալու գայթակղությանը: Բայց պակաս վտանգավոր չէ և մյուս վիճակը, երբ հոգին առաջին իսկ օրվանից համարում է իրեն մաքրված, հասած կատարելության և փորձում է թռչել դեռ թևերը չաճած: Ի՞նչ մեծ վտանգ է սպառնում նրան: «Իգուր եք վաղ արթնանում» (Սաղմ. ԾԻԶ 2),- ասում է մարգարեն: Մեր հոգու մաքրագործումը կարող է ավարտվել միայն մեր կյանքի հետ: Ուրեմն չտրտմենք մեր անկատարությունից: Մենք հասնում ենք կատարելության միայն մեր անկատարության դեմ պայքարելով, իսկ որպեսզի կարողանանք պայքարել նրա դեմ, պետք է տեսնենք նրան, իսկ հաղթելու համար՝ ելնենք նրա դեմ կռվելու: Հաղթել՝ չի նշանակում չզգալ սեփական անկատարությունը, այլ նշանակում է չկարեկցել նրան, մերժել, չընդունել: Մենք

² Սուրբ Եկատերինա Ջենովացի (1447-1510)՝ կին միստիկ, որ 26 տարեկան հասակում դարձի եկավ և հասավ հոգևոր բարձունքների, թեև ամուսնացած էր:

³ Սուրբ Պելագեա (Գ. 311)՝ կույս և նահատակ, որ մահը գերադասեց անպատվությունից և կայսեր սիրուհին չդարձավ:

միայն այն ժամանակ կհասկանանք, թե ինչ բան է խոնարհությունը, երբ պարտություններ կրենք այդ հոգևոր մարտերում: Բայց մենք պարտված չենք, քանի դեռ չենք զրկվել կյանքից կամ կորցրել արիությունը: Հոգին սպանել կարող է միայն մահացու մեղքը: Մեր խնդիրն է՝ մնալ արի և անկոտրում: «Նայիր ինձ, քանզի անձկությամբ տրտմեցի ու խռովվեցի» (Սղմ. ԾԴ 3): Այս հոգևոր պատերազմի առանձնահատկությունն այն է, որ քանի դեռ մենք պատրաստ ենք մարտնչելու, մեզ հաղթելն անհնար է:

ԳԼՈՒԽ Զ

Մահացու մեղքերից մաքրագործվելը (մաքրագործման առաջին աստիճանը)

Մեղքից մաքրագործվելու միջոցը ապաշխարության խորհուրդն է: Պատրաստիր խիղճդ խոստովանության: Վերհիշիր քո բոլոր մեղքերը գիտակցական կյանքիդ սկզբից ի վեր: Եթե չես վստահում քո հիշողությանը՝ գրի առ, ինչ հաջողվեց մտաբերել: Այս կերպ խիղճդ քննելուց հետո, ջանա զայրությով և սրտմտությամբ մերժել, վանել մեղքերը, որոնք զրկում են մեզ Աստուծո շնորհից և հեռացնում Աստուծո հավիտենական սիրուց: Դու կռահում ես, աստվածասեր բարեկամ, որ ես խոսում եմ ամբողջ կյանքին վերաբերող խոստովանության մասին, որը չափազանց օգտակար է սկզբում, և այդ իսկ պատճառով խրախուսում եմ քեզ՝ մեծ ուշադրության արժանացնել նրան: Հաճախ աշխարհիկ կյանքով ապրող մարդկանց խոստովանությունը բազմաթիվ բացթողումներ է ունենում, նրանք անփութ են գտնվում և վատ նախապատրաստվում: Մարդիկ գալիս են խոստովանության՝ առանց մեղքից երես թեքելու կամ մեղքի պատրվակներից խուսափելու վճռականության, առանց կյանքը փոխել ցանկանալու անցյալից հրաժարվելու, Աստուծո երկայնամտությունը գիտակցելու մտադրության: Լիարժեք խոստովանությունը խաղաղեցնում է մեր սիրտը. բխեցնում բարի նկատառումներ, մեր հոգևոր հորը հնարավորություն տալիս ավելի հստակ պատկերացնելու մեր վիճակը, նպաստում էլ ավելի խորը վստահության հաջորդ խոստովանության ժամանակ:

ԳԼՈՒԽ Է

Մաքրագործման երկրորդ փուլը՝ ազատագրում մեղքի հակումից

Բոլոր խրայելացիները Եգիպտոսից դուրս եկան, բայց ոչ բոլորը թողեցին նախկին սովորություններն ու նախասիրությունները: Ահա թե ինչու նրանցից ոմանք անապատում դեգերելիս ավստասանքով էին հիշում միսն ու բանջարեղենը, որ ուտում էին Եգիպտոսում (Թվ. ԺԱ 4-5): Նույնպես և ապաշխարողները հաճախ խոստանում են չլրկնել մեղքը, բայց պահպանում են մեղքի նկատմամբ հակվածությունը: Նրանց սրտերը ժամանակ առ ժամանակ դարձյալ դեպի ետ են շրջվում, ինչպես Սողոմից հեռանալիս արեց Ղովտի կինը (Ծնն. ԾԹ 26): Նրանք հիշեցնում են այն հիվանդներին, ում բժիշկը խստիվ արգելել է սեխ

ուտել, քանի որ այն կարող է մահացու վնաս պատճառել, բայց նրանց չի լքում սեխին ձեռք տալու, հոտոտելու ցանկությունը, և նրանք երջանիկ են համարում բոլոր նրանց, ում թույլատրվում է սեխ ուտել: Տկար ու երկչոտ են այն մեղավորները, ովքեր ափսոսում են, որ թողել են մեղքը: Նրանք հաճույքով են այն մտաբերում և համարում են, թե ովքեր չեն հրաժարվել, բավարարվածություն են գտնում: Օրինակ՝ մեկը, որ տառապում էր վրեժխնդրությունից, խոստովանությունից հետո հրաժարվեց իր մտադրությունից, բայց որոշ ժամանակ անց նա պատմում է ընկերներին վեճի մանրամասները, ասում, թե վրեժխնդիր կլինեմ, եթե Աստուծոց չվախենամ, և թե որքա՞ն ծանր է ներելու աստվածային պատվիրանը: Օ՜, եթե միայն կարելի լիներ վրեժ լուծել... Մի՞թե պարզ չէ, որ այս մարդը թեև «եգիպտոսից դուրս է եկել», սակայն չի մոռացել այնտեղի խորտիկների համը: Մի կին, որը թեև մերժել է անօրինական սերը, բայց ամենևին էլ դեմ չէ, որ իրեն շրջապատեն և սիրահետեն...: Ի՞նչ վտանգավոր է նրանց կացությունը: Իմ աստվածասեր բարեկամ, առաքինի կյանք վարելու համար անհրաժեշտ է ոչ միայն դադարել մեղանչել, այլև սրտից անխնա վտարել այն ամենը, ինչ նպաստում է մեղազործությանը: Այդ չարաբաստիկ հակումները կարող են արմատաճալ և նորանոր անկումների առիթ հանդիսանալ: Նրանք այնպես են ծանրաբեռնում հոգին, որ այն անկարող է դառնում հաճախակի, արագ և ջանասիրաբար բարիք գործելու, ինչու՞մ էլ կայանում է ճշմարիտ բարեպաշտության ելությունը: Այն հոգիները, ովքեր արդեն մեղսունակ չեն, բայց դեռ պահպանում են հակումը և կապվածությունը մեղքին, իմ կարծիքով, նման են տկար օրիորդների, որ իրականում հիվանդ չեն, բայց նրանց բոլոր դրսևորումները հիվանդագին են՝ ուտում են, բայց չեն հագնում, քնում են, բայց չեն հանգստանում, ծիծաղում են, բայց չեն ուրախանում, և կարծես հագիվ են գոյատևում, այլ ոչ թե ընթանում կյանքի ճանապարհով: Ամեն մի բարի գործ այնպես է հոգնեցնում նրանց, որ գործերը քանի գնում, սակավաթիվ և անարդյունավետ են դառնում:

ԳԼՈՒԽ Ը

Երկրորդ մաքրագործմանը նպաստող միջոցները

Երկրորդ մաքրագործմանը նպաստող առաջին պահն է մեղքը՝ որպես ահավոր չարիք, վառ և հստակ պատկերացնելը: Ճշմարիտ ապաշխարությամբ և խորհուրդների ներգործությամբ մաքրվում ենք ոչ միայն մեղքի ներգործությունից, այլև հակվածությունից: Եթե մենք բարյացակամ չենք վերաբերվում մեկին, ապա պարզապես խուսա ենք տալիս նրան հանդիպելուց, իսկ եթե ատելությամբ ենք լցված նրա նկատմամբ, ապա ոչ միայն նրանից ենք ճողկում, այլև մեզ տհաճություն է պատճառում անգամ նրա դիմանկարը, նրան պատկանող իրերը, մենք խորշում ենք անգամ նրա ազգականներից և ընկերներից: Նույնը կատարվում է և այն դեպքում, երբ գործած մեղքի համար զղջումը մակերեսային է, մենք ուղղակի աշխատում ենք այն չլրկնել, բայց եթե մեր ապրած զղջումը խորն է և հզոր, մեզ համակում է ատելությունը ոչ միայն տվյալ մեղքի, այլև նրա հետ կապված բոլոր զգացմունքների, արարքների և

պարագաների նկատմամբ: Այդ իսկ պատճառով, աստվածասեր բարեկամ, պետք է զղջումը հասցնել այնպիսի ուժգնության, որպեսզի այն տարածվի մեղքի հետ կապվող ամեն ինչի վրա: Իր դարձից հետո Մարիամ Մագդաղենացին երես թեքեց ոչ միայն մեղքից, այլև նրա հետ կապված բոլոր հաճույքներից: Դավիթն ատեց ոչ միայն գործած մեղքը, այլև չարիքի բոլոր ճանապարհները (Սղմ. ԾԺԸ 104-128): Ահա թե ինչու մեծ է կայանում հոգու երիտասարդության նորոգումը, որի մասին ասում է մարգարեն՝ համեմատելով այն արծվի նորոգության հետ (Սղմ. ԾԲ 5):

Այս հոգեվիճակին մերժենալու համար անհրաժեշտ է, Աստուծո շնորհի ներգործությամբ, ձգտել արմատախիլ անելու սրտի միջից ամեն տեսակ մեղսունակ հակվածություններ:

Այս լուրջ գործընթացը մատչելի դարձնելու համար անհրաժեշտ է լրջորեն խորհել հետևյալ հարցերի շուրջ:

ԳԼՈՒԽ Թ

Արարչագործության մասին

Խորհիր այսպես. մի քանի տասնյակ տարի առաջ ես դեռ աշխարհում չկայի: Որտե՞ղ էիք այն ժամանակ քեզ հետ, հոգի իմ: Աշխարհը գոյություն ունի վաղնջական ժամանակներից, երբ իմ և քո հետքն անգամ չկար: Աստված ոչնչից ստեղծեց ինձ՝ միայն ու միայն Իր գթասրտության շնորհիվ: Մարդը միակ արարածն է տեսանելի աշխարհում, որն ընդունակ է միանալ Աստծուն և ապրել հավերժ: Խորապես խոնարհվիր Աստուծո առջև, սրտի խորքից կրկնիր սաղմոսերգուի խոսքերը. «Ո՛վ իմ Տեր, ես ոչնչություն եմ Զո առջև, ինչպե՞ս հիշեցիր, որ ստեղծես ինձ» (Սղմ. ԼԸ 6 և Ը. 5): Ո՛վ հոգի իմ, դու մինչև հիմա անգոյության գրկում կլինեիր, եթե Աստված չհաներ քեզ այնտեղից: Ո՛վ իմ ամենագութ Արարիչ, դու ինձ անգոյությունից կերտեցիր: Ինչպե՞ս շնորհակալ լինեմ Զեզ: Ի՞նչ կարող եմ անել, որ Զո անունը փառավորվի: Վա՛յ ինձ, ես ոչ միայն չեի ձգտում միանալ Զեզ և ծառայել Զեզ, այլև մշտապես հեռանում էի իմ մեղքերի պատճառով: Ո՛վ իմ անձ, հիշիր, որ քո Արարիչը Տերն է, դու Նրա ձեռքի գործն ես (Սղմ. ԴԹ 3): Դու չեիր կարող ինքդ քեզ ստեղծել: Ինչո՞վ կարող եմ փառավորել Զո անունը, ես, որ հող ու մոխիր եմ (Սիր. Ժ 9): Ես ուզում եմ նվիրել Զեզ իմ սիրտը և իմ ամբողջ կյանքը:

Օրհնիր Տիրոջը, ով իմ անձ, և իմ բոլոր ոսկորները թող օրհնեն սուրբ անունը Նրա (Սղմ. ԾԲ 1):

ԳԼՈՒԽ Ժ

Ո՞րն է մեզ ստեղծելու նպատակը

Աստված ինձ ստեղծեց միայն ու միայն Իր գթասրտության շնորհիվ: Նա օժտեց ինձ բանականությամբ, որ ճանաչեմ Իրեն, հիշողությամբ, որ հիշեմ Իրեն, կամքով, որ սիրեմ Աստծուն, երևակայությամբ, որ պատկերացնեմ Իր բարերա-

րությունները, աչքերով, որ ականատես լինեմ իր ստեղծագործության հրաշալիքներին, լեզվով, որ փառաբանեմ Նրան, և բազմաթիվ այլ ընդունակություններով:

Եթե հասկանանք, թե ինչի համար ենք ստեղծված և ինչու ենք եկել այս աշխարհ, մենք պետք է հրաժարվենք այն ամենից, ինչ այդ նպատակին չի ծառայում, ինչպես հրաժարվում են անպետք իրերից: Խորհրդածիր մարդկանց տառապանքների մասին, որոնք այնպես են ապրում, կարծես ստեղծված են միայն տներ կառուցելու, ծառեր տնկելու և նյութական բարիքներ դիզելու համար:

«Ինչո՞վ էր զբաղված իմ միտքը, երբ չէի մտածում Աստուծո մասին: Ի՞նչ էի սիրում, երբ դեռ լցված չէի Աստուծո սիրով: Ես լի էի ունայնությամբ և ծառայում էի աշխարհին, որն ստեղծված է ինձ ծառայելու համար»:

Հրաժարվիր նախկին կյանքիցդ՝ անօգտակար և ունայն մտածումներից, ավելորդ հիշողություններից, թեթևամիտ և անկայուն ընկերակցություններից, դարձիր Աստուծո:

«Աստված, Փրկիչ իմ, այս պահից Դու ես լինելու իմ մտածումների միակ առարկան, ես այլևս չեմ զբաղեցնելու իմ միտքը Քեզ ոչ հաճելի բաներով: Կյանքիս ամբողջ ընթացքում հիշողությանս մեջ վառ կպահեմ Քո բոլոր բարերարությունները: Քեզնով է ուրախանալու և դեպի Քեզ են ուղղվելու իմ սրտի բոլոր մղումները»:

Մտածիր-քննիր, թե ինչն է անհրաժեշտ փոխել քո կյանքում: Գոհացիր Աստծուց, որ քեզ ստեղծել է այդքան վեհ նպատակի համար: «Դու ստեղծեցիր ինձ, Տեր, Քեզ համար, Քո հավիտենական փառքին մասնակից լինելու համար: Ինչպե՞ս կարող եմ կատարել իմ պարտքը և արժանանալ Քո փառքի մեջ մտնելուն: Ես աղոթում եմ, որ իմ իղծերն ու խոստումները ընդունելի լինեն Քո առաջ, և խնդրում եմ Քո օրհնությունը, որ հոգիս ի զորու լինի կատարելու իր խոստումները»:

ԳԼՈՒԽ ԺԱ

Աստվածային բարեգործությունների մասին

Եկ, տեսնենք, թե Աստված ինչ կենսական բարիքներ է բաժին հանել քեզ:

ա. Ֆիզիկական. Որոշ մարդկանց առողջությունը կամ մարմնի անդամները խեղված են: Ոմանց կյանքն էլ անցնում է քամահրանքի կամ անպատվության, կամ ծայրահեղ աղքատության պայմաններում: Դու առողջ ես, ապահովված, ունես ընկերներ և այլն:

բ. Հիմա նշենք, թե ինչ մտավոր կարողությունների է արժանացրել քեզ Աստված: Մարդկանց մի մասը զուրկ է խոսելու կամ այլ ընդունակություններից, կամ հոգեպես հիվանդ է, կամ կրթություն ստանալու հնարավորություն չունի: Իսկ քեզ Աստված տվել է այս ամենը:

գ. Ուշադրություն դարձրու հոգևոր բարիքներին. Դու Եկեղեցու զավակ ես, աստվածասեր բարեկամ, դու վաղ հասակից Աստծուն ճանաչելու հնարավորություն ես ունեցել: Ոգեշնչման, ներքին պայծառացման քանի՞ պահեր ես ապրել: Որքա՞ն հաճախ ես մեղքերի թողություն ստացել, քանի-քանի անգամ ես

ազատվել քեզ սպառնացող վտանգից: Ինչպիսի՞ պայմաններ են ստեղծվել քո հոգևոր առաջընթացն ապահովելու համար անցած տարիների ընթացքում: Քանի՞ անգամ ես մոտեցել հաղորդությանը: Ուշադրություն դարձրու Աստուծո գթասրտությանը, որքան ողորմած է եղել քո հանդեպ: Ինչքան բարիքներ է շնորհել քեզ կյանքում: Իսկ հիմա մտաբերիր քո անշնորհակալությունը. «Տե՛ր, ես չեմ գնահատել Քո ողորմությունները, չարաշահել եմ Քո պարգևները և իմ անհուն անշնորհակալությամբ հակադրվել Քո անհուն գթասրտությանը»:

«Ամենազանգու ու անշնորհակալ մի եղիր, սիրտ իմ: Ինչպե՞ս կարող ես, հոգի՛, անտարբեր մնալ Աստուծո բոլոր պարգևների հանդեպ» (Սղմ. ԿԱ 2): Բարեկամս, քո ամբողջ ուշադրությունն ուղղիր այն բանին, որ ճանաչես և իմանաս Աստծուն՝ եկեղեցու մատնանշած բոլոր ճանապարհներով:

ԳԼՈՒԽ ԺԲ Մեղքի մասին

Մտաբերիր, թե երբևանից ես մեղանջել, և տես, թե որքան են բազմացել քո մեղքերը այն ժամանակից ի վեր, ինչպես են օրըստօրե ավելացել մեղքերդ Աստուծո, մերձավորիդ և ինքդ քո դեմ, որ կատարել ես գործով, խոսքով, մտքով և ցանկությամբ: Մտածիր քո չար հակումների մասին, թե որքան հաճախ էիր տեղի տալիս նրանց, և կհամոզվես, որ մեղքերդ ավելի շատ են, քան գլխիդ մազերը, քան ծովի ավազը:

Առանձնապես մտածիր Աստուծո հանդեպ անշնորհակալ լինելու մասին: Այդ մեղքն ամենակարևորն է և, գումարվելով մյուս բոլոր մեղքերիդ, շատ ավելի ծանրացնում է նրանց:

Որքան պարգևների է արժանացրել քեզ Աստված, իսկ դու չես օգտագործել: Քանի՞ անգամ ես հաղորդվել, իսկ ո՞ւր են պտուղները: Ինչպե՞ս ես նախապատրաստվել հաղորդությանը: Քանի՞ անգամ Աստված քեզ ընդառաջ է եկել, որ փրկի, իսկ դու երես ես թեքել նրանից, որ կործանվես:

«Տե՛ր իմ, ինչպե՞ս եմ կանգնելու Քո առջև: Ես անհետևողական և անշնորհակալ մեկն եմ: Իմ կյանքում մի օրն անգամ չի անցել առանց մեղանջելու, ոչ մի ընդունակություն չեմ թողել, որ չփչացնեմ: Ես արհամարհել եմ իմ Արարչի բարերարություններն ու իմ Փրկչի արյունը»:

Ներում խնդրիր, ընկիր նրա ոտքերը, ինչպես անառակ որդին, ինչպես Մարիամ Մագդաղենացին, ինչպես պոռնիկը. «Տե՛ր իմ, ողորմիր ինձ, մեղավորիս»:

Ջանա՛ փոխել քո կյանքը: Աղոթիր, որ Աստված գորացնի քեզ:

ԳԼՈՒԽ ԺԳ Մահվան մասին

Մեղմահվան օրը հայտնի չէ: Հոգի իմ, անխուսափելի է այն օրը, երբ պիտի բաժանվես մարմնից: Ե՛րբ է դա լինելու՝ ծնո՞ւմ, թե՞ ամռանը, քաղաքո՞ւմ, թե՞

գյուղում, ցերեկը, թե՞ գիշերը, հանկարծակի՞ է վրա հասնելու, թե՞ նախօրոք պատրաստվելուց հետո, հիվանդությունի՞ց, թե՞ դժբախտ պատահարից, ժամանակ կունենա՞ս խոստովանելու, թե՞ ոչ, արդյո՞ք այդ պահին ներկա կլինի քո խոստովանահայրը: Մենք ոչինչ չենք կարող իմանալ այդ ամենի մասին: Մենք միայն ստույգ գիտենք, որ անպայման մեռնելու ենք, և շատ ավելի շուտ, քան ենթադրում ենք: Աշխարհն այլևս գոյություն չի ունենալու մեզ համար, և այնժամ մեր բոլոր հաճույքները, երկրային ուրախությունները, ունայն կապվածությունները հողս կցնդեն: Դու կտեսնես, կհասկանաս, որ լքում էիր Աստծուն դատարկության համար: Հակառակը, աստվածապաշտությունն ու բարեգործությունը այնքա՜ն հաճելի ու ցանկալի կթվան: «Ինչո՞ւ ես չեի ընթանում այդ հրաշալի ճանապարհով», - կմտածես դու: Այն մեղքերը, որ աննշան էիր կարծում, սարեր կհամարես, իսկ բարեպաշտությունդ՝ այնքան խղճուկ: Մտածիր այն տխուր պահի մասին, երբ հոգին հրաժեշտ է տալիս աշխարհին, հարստությանը, վայելքներին, ընկերներին, հարևաններին, երեխաներին, կնոջը, ամուսնուն, բոլոր արարածներին և վերջապես՝ մարմնին, որը վերածվելու է մի գունատ, անկենդան, տգեղ դիակի: Մտածիր, թե ինչպես են շտապելու այն թաքցնել հողի տակ և հետո աշխատելու են այլևս չմտածել քո մասին, ինչպես դու հիմա չես մտածում ուրիշների մասին:

«Տե՛ր, խաղաղություն տուր նրա հոգուն», - կասեն մարդիկ: Ընդամենը այդքանը: Ո՛վ մահ, ինչ անողորմ և նշանակալից ես դու:

Մտածիր այն մասին, որ հոգին մարմնից բաժանվելուց հետո պիտի գնա կա՛մ աջ, կա՛մ ձախ: Ո՞ր ուղղությամբ կգնա քո հոգին: Այն ուղղությամբ, որի սկիզբը դրվել էր դեռ այս կյանքում:

Այսպե՛ս աղոթիր. «Տե՛ր, օգնության հասիր ինձ այդ ահարկու օրը, թող իմ կյանքի մնացած ժամերը տխուր լինեն, բայց այդ ժամը լինի խաղաղ ու երջանիկ»:

Ես չեմ ուզում կապվել քեզ, աշխարհ, որովհետև չգիտեմ, թե որ ժամին եմ բաժանվելու քեզանից: Իմ թանկագին ընկերներ, ես ուզում եմ ձեզ սիրել այն սուրբ սիրով, որ հավիտենական է, ես չեմ ուզում այնպիսի բարեկամություն, որ պիտի ընդհատվի ու անհետանա:

Ես ուզում եմ նախապատրաստված դիմավորել այդ ժամը, հոգալ, որ ուրախությամբ փոխադրվեմ այլ աշխարհ:

ԳԼՈՒԽ ԺԴ

Դատաստանի մասին

Երբ գա Աստուծո կանխորոշած աշխարհի վախճանի ժամանակը, կիրականանան բազմաթիվ սարսափազդու կանխատեսումներ, որ մարդիկ ահից կործանվելու են (Դուկ. ԻԱ 26): Կրակե հուրը մոխրացնելու է երկրի երեսը: Կրակե հեղեղից հետո, հրեշտակապետի փողի հնչմամբ բոլոր մարդիկ հարություն են առնելու: Բայց ավա՜ղ... ո՞նամք՝ փառավորված, իսկ ո՞նամք՝ ահավոր զգվելի մարմիններով:

Դատավորը հայտնվելու է հրեշտակների և հրեշտակապետների շքախմբի ուղեկցությամբ, երկնքում երևալու է արևի պես փայլող խաչը: Ահա՛, Գերագույն Դատավորը բարիներին կանգնեցնելու է Իր աջ, իսկ չարերին՝ ձախ կողմում, և նրանց առհավետ բաժանելու է իրարից:

Խղճմտանքի գրքերը բացվելու են, և ամեն բան ի հայտ է գալու:

Ինչ չփոթություն ունանց, և ինչ մխիթարություն՝ մյուսների համար: Լսի՛ր, թե ինչ վերջնական վճիռ է կայացվում չարերի համար. «Անիծյալներ, հեռացրե՛ք ինձից հավիտենական կրակը, որ պատրաստված է սատանայի և իր հրեշտակների համար» (Մատթ. ԻԵ 41): Աստված վտարելու է չարերին Իր առջևից: Ի՛նչ զարհուրելի է այս հավիտենական անեծքը: Հավիտենական կրակ: Ի՛նչ սարսափելի են մշտնջենական տառապանքները:

Հիմա լսի՛ր, թե որն է բարիների դատավճիռը. «Եկեք, իմ հոր օրհնյալներ, ժառանգեցեք աշխարհի սկզբից ձեզ համար պատրաստված արքայությունը»: Ո՛վ Աստված, ինչպիսի՛ օրհնություն, այս թագավորությանը վերջ չի լինելու:

ԳԼՈՒԽ ԺԵ

Դժոխքի մասին

Դատապարտվածները գտնվում են դժոխային անդունդում, կարծես մի դժբախտ քաղաքում: Նրանք չարաչար տանջվում են իրենց մարմնի բոլոր անդամներով և զգայարաններով: Քանի որ նրանց անդամները և զգայարանները ծառայում էին մեղքին, ապա հիմա բոլորը ենթակա են տանջանքի: Չար և կեղծավոր հայացքներ նետող աչքերի առաջ այժմ դժոխքն է ու նրա բնակիչները՝ դևերը: Ամմաքուր խոսքեր ախորժող ականջներին հավիտյան հեկեկոցների, հառաչանքների, լացի ձայներ են հնչելու:

Այս բոլոր տառապանքներից բացի, կա ևս մեկը, ամենածանրը՝ նրանք երբեք չեն տեսնելու Աստուծո փառքը: Աբիսողոմի համար ոչ այնքան ծանր էր իր արտաքսումը, որքան իր սիրելի հոր՝ Դավթի դեմքը տեսնելու հնարավորությունից զրկվելը (Բ Թագ. ԺԴ 32):

Պատկերացրեք այս տանջանքների հավերժությունը, որն ինքնըստինքյան անտանելի է դարձնում դժոխքը: Եթե ականջի ցավից կամ բարձր ջերմությունից կարճ գիշերը թվում է երկար և տրտում, ապա որքա՛ն ահավոր է հավիտենական տանջանքների գիշերը՝ անսպառ, անվերջանալի հուսահատություն:

Հոգի՛, ահաբեկվիր Եսայի մարգարեի խոսքերից. «Հոգի՛ իմ, դու ուզո՞ւմ ես ապրել բորբոքված լափող կրակի մեջ» (Ես. ԼԳ 14):

Մի՞թե դու ուզում ես ընդմիշտ թողնել քո Աստծուն...

ԳԼՈՒԽ ԺԶ

Դրախտի մասին

Պատկերացրո՛ւ մի հիասքանչ, խաղաղ գիշեր. ի՛նչ հաճելի է դիտել երկինքն ու աստղերի բազմությունը: Ավելացրո՛ւ սրանց նաև օրվա խաղաղ գեղեցկու-

թյունը և մտածիր, որ այս ամենն անհամեմատելի է դրախտի շքեղությամբ: Ի՞նչ բանկ, բաղձալի և սիրելի է այդ վայրը:

Տե՛ս, որքա՛ն գեղեցիկ են այդ երջանիկ երկրի անհամար բնակիչները՝ միլիոնավոր հրեշտակներ, քերովքներ և սերովքներ, առաքյալներ, մարտիրոսներ, վկաներ, կույսեր, սուրբ կանայք: Նրանց թիվն անսահման է, նրանցից յուրաքանչյուրն ավելի հրաշալի է, քան ամբողջ աշխարհը:

Որքա՛ն երջանիկ են նրանք, որ մշտապես վայելում են Աստուծո ներկայությունը: Նրանք թռչնակների պես թևածում են ու երգում այդ աստվածային մթնոլորտում՝ լցված անհմանալի բերկրանքով: Նրանցից ամեն մեկը գովք է երգում Ստեղծչին: Նրանք անդադար օրհնում են իրենց Արարչին ու Փրկչին, և Նա իր հերթին օրհնում է իր սրբերին. «Օրհնված եք դուք, իմ թանկագին արարածներ, որ ծառայում եք ինձ և հավերժ փառաբանում ձեր սիրով»:

Ձմայլվիր և փառավորիր երկնային հայրենիքը: Ի՞նչ հրաշալի ես դու, երուսաղեմ, և որքա՛ն երջանիկ են քո բնակիչները: Դու այնքան քիչ արիություն ունեիր սրտումդ և այնքան հաճախ էիր երեսդ թեքում դեպի փառքի բնակավայրը տանող ճանապարհից: Դու կհարցնես քեզ. «Ինչո՞ւ էի ես հեռանում գերագույն երջանկությունից»: Խեղճ մարդ, քանի՞ անգամ ես հեռացել հարատև ուրախություններից՝ հանում ունայն ու փուչ հաճույքների: Ինչո՞ւ էի ես աննշան ցանկություններն ավելի բարձր դասում, քան այս երանավետ բարիքները: Ձգտեք հասնել այդ հրաշալի բնակավայրը:

ԳԼՈՒԽ ԺԷ

ԸՆՏՐՈՒՅՈՒՆ

Քեզ պատկերացրու մենակ, դաշտի մեջ, քո պահապան հրեշտակի հետ, ինչպես Տոբիան էր Մարաց երկիր գնալիս, և թող նա քեզ ցույց տա վերնային դրախտը՝ իր երկնային բոլոր ուրախություններով, իսկ ներքևում՝ դժոխքը՝ իր բոլոր տանջանքներով հանդերձ:

Պատկերացրու, որ դու գտնվում ես դժոխքի և դրախտի մեջտեղում և պիտի ընտրություն կատարես: Հիշիր, որ այս աշխարհում կատարած ընտրությունից է կախված քո հավիտենական ճակատագիրը:

Դու ազատ ես քո ընտրության մեջ, բայց Աստված իր անսպառ զթափությանը ուզում է, որ ընտրես դրախտը: Նույնը քեզ դրդում է և պահապան հրեշտակդ՝ աշխատելով օգնել քեզ:

Հիսուս Քրիստոս նայում է քեզ երկնային բարձունքներից և ասում. «Արի իմ հավիտենական հանգիստը, հոգի՛, Իմ սիրո հարատև բերկրանքին ընդառաջ»:

Աստվածամայրն աղերսում է քեզ. «Ձավալս, մի՛ մերժիր Որդուս հրավերը և անսա՛ իմ հառաչանքներին, շտապիր դեպի հավիտենական փրկություն»:
Միլիոնավոր սրբագործված սրտերի ցանկությունն է, որ քո սիրտն էլ միանա իրենց բազմությանը: Նրանք հավաստիացնում են քեզ, որ դեպի երկինք տանող ճանապարհն այնքան էլ դժվար չէ, ինչպես կարծում են աշխարհում:
«Համարձակ եղիր,- ասում են նրանք,- սերելի՛ բարեկամ, նայիր աստված-պաշտության մեր անցած ուղուն, որով հասանք աշխարհին անհայտ այս մեծ ուրախություններին»:

Պատկերացրու, որ դու մենակ ես ամայի դաշտում, աջից քո բարի հրեշտակն է, իսկ ձախից՝ բարձր գահին բազմած սատանան շրջապատված ընկած ոգիներով: Նրա առաջ մարդկային մի ամբոխ է կուտակված, որ հաճոյանում է նրան մեկ այս, մեկ այն մեղքով: Տե՛ս, ինչ զարհուրելի են այդ ահարկու թագավորի պալատականները: Նրանցից ոմանք լի են ատելությամբ, նախանձով, բարկությամբ, ոմանք սպանություն են ծրագրում, ոմանք հարստության և փառքի հետևից են վազում, շատերն այլակերպված են իրենց բիրտ նախասիրություններից ու հակումներից: Տե՛ս, նրանք չափ ու սահման չեն ճանաչում, այնտեղ կարգ ու կանոն գոյություն չունի, հանգիստ չունեն, նրանց սերը կեղծավոր է, նրանք արհամարհում են միմյանց: Դու շատ կցավես այդ դժբախտ երկրի համար, ուր թագավորում է հրեշավոր բռնակալը:

Իսկ աջից կտեսնես խաչին գամված Հիսուս Քրիստոսին, որն աղոթում է այդ դժբախտների համար և կանչում նրանց Իր մոտ, որպեսզի նրանք ազատվեն զարհուրելի բռնակալի իշխանությունից:

Հիմա հայացքդ ուղղիր դեպի բարեպաշտության հրաշալի երկիրը: Դու կտեսնես շուշանների պես մաքուր կույսերի, այրերի և կանանց: Ահա՛ պարկեշտ կյանք վարող այրիներ, ահա՛ փոխադարձ սիրո և հարգանքի վրա խարսխված ընտանիքներ: Դու կտեսնես, թե ինչպես են այդ աստվածասեր հոգիները հաջողությամբ հոգում թե՛ իրենց արտաքին աշխարհիկ, թե՛ ներքին հոգևոր հոգսերը, թե ինչպես է սերն ընտանիքի հանդեպ միաբանվում Երկնային Փեսայի հանդեպ տածած սիրո հետ: Բոլորն ականջ են դնում Աստուծո խոսքին և այն պահում իրենց սրտերի խորքում: Նրանց ուրախությունները գեղեցիկ են, հանդարտ և զուսպ, նրանք սուրբ և մաքուր սիրով են կապված իրար: Տրտմությունը չի անդրադառնում նրանց տրամադրությանը: Նրանք Աստծով են մխիթարվում և ամբողջ սրտով ձգտում առ Աստված:

Քո բարի զգացմունքների և ձգտումների շնորհիվ դու արդեն հեռացել ես սատանայից և նրա սարսափելի կամակատարներից, սակայն դեռ չես միացել սուրբերի երջանիկ և անարատ ընտանիքին, դեռ գտնվում ես նրանց միջև:

Սբ. Աստվածամայրը, Սբ. Հովսեփը և հարյուր-հազարավոր սրբեր, որ ապրել են աշխարհիկ կյանքով, քեզ կանչում և քաջալերում են:

Խաչին գամված Տերը կանչում է քեզ քո անունով. «Եկ ինձ մոտ և կարժանանաս պսակի» (Երգ Դ 8):

«Ո՛վ աշխարհ, ես այլևս չեմ քայլելու քո դրոշի տակ: Ես ընդմիշտ թողնում եմ քո ունայնությունը, ես հրաժարվում եմ քեզանից, հպարտության թագավորություն, տառապանքի թագավոր, դժոխքի ոգի, քո բոլոր դատարկ հանդիսություններով հանդերձ, ես նողկում եմ քո բոլոր գործերից: Ես դառնում եմ դեպի Քեզ, Հիսուս, հավիտենական փառքի և երջանկության թագավոր, հոգով և սրտով ամբողջությամբ հանձնվում եմ Քեզ, մեկընդմիշտ ընտրում Քեզ, որպես իմ հոգու թագավոր, հնազանդվում եմ քո սուրբ օրենքին և պատվիրաններին: Ո՛վ հիաքսանչ կույս, Երկնային թագուհի, Դու առաջնորդիր ինձ, խոնարհաբար մեծարում եմ Քեզ:»

Իմ պահապան հրեշտակ, ինձ ընկերակից դարձրու սուրբերին, մի թող ինձ այնքան ժամանակ, մինչև չդասվեմ նրանց շարքին և իմ ծայրը միացնեմ հավերժ երգող նրանց ծայներին «Փառք Հիսուս Քրիստոսին»:

ԳԼՈՒԽ ԺԸ

Անցած ողջ կյանքի խոստովանություն

Իմ աստվածասեր բարեկամ, սրանք են մեր նպատակին հասնելու համար անհրաժեշտ բոլոր մտորումները: Այս ամենի մասին խորհրդածելուց հետո կարող ես խոնարհաբար դիմել այս խոստովանությանը:

Կարիճի խայթը թունավոր է: Բայց եթե նույն թույնը լուծենք համապատասխան բաղադրության մեջ, այն դառնում է դեղ՝ կարիճի խայթի դեմ: Կատարման պահին ամոթալի մեղքն ապաշխարության ընթացքում փրկարար է դառնում: Խոստովանությունն ու զղջումն այնքան հիանալի են, որ ոչնչացնում են մեղքի այլանդակությունը: Սիմոն Փարիսեցին ասաց, որ Մագդաղենացին մեղսագործ է, բայց Տերն ասաց՝ «ոչ», որովհետև զնահատեց նրա սիրո կեհությունը (Ղկ. է 39):

Եթե մենք իսկապես խոնարհ լինենք, բարեկամս, մենք կատենք Աստծուն անարգող մեր մեղքերը: Հոծարաբար խարազանենք մեզ մեր մեղքերի համար, որովհետև այդպիսով է փառավորվում Աստված:

Զէ որ մենք թեթևություն ենք զգում, երբ պատմում ենք բժշկին մեր ցավերի մասին: Երբ գալիս ես խոստովանության, պատկերացրու, որ Գողգոթայում ես, խաչված Քրիստոսի ոտքերի մոտ: Բաց արա սիրտդ, որ մաքրվես մեղքերից, որովհետև որքան սիրտդ մաքուր լինի մեղքից, այնքան ավելի պատրաստ կլինի ընդունելու աստվածային շնորհը: Խոսիր պարզ, անկեղծ: Սահմանափակվիր առայժմ դրանով և հանգստացրու խղճմանդ: Հետո ուշադրությամբ լսիր հոգևոր հոր նախազգուշացումները և ցուցումները: Լսիր նրան այնպես, ինչպես կլսեիր Տիրոջը, որ ասաց. «Ով լսում է ձեզ, ինձ է լսում»:

ԳԼՈՒԽ ԺԹ

Պետք է ազատվել ամեն տեսակի մեղքերի գերությունից

Որքան ավելի է բացվում առավոտը, այնքան ավելի է լուսավորվում, և մենք հայելու մեջ պարզ տեսնում ենք դեմքի կեղտն ու մուրը: Ճիշտ նույնն է կատարվում, երբ Սուրբի ներքին լույսն սկսում է լուսավորել մեր խիղճը, ավելի բացահայտ և հստակ ենք տեսնում մեր մեղքերը, ինչպես նաև մեր բոլոր թերություններն ու հակումները, որոնք խանգարում են մեզ հասնել ճշմարիտ բարեպաշտության: Եւ այդ նույն լույսը, որն օգնում է գիտակցել մեր անկատարությունը, դրդում է մեզ մաքրագործվելու և ազատվելու մեղքերից: Անհմար է ամբողջովին մաքուր լինել մեղքից կամ, համեմայն դեպս, մման վիճակը երկար տևել չի կարող, բայց կարող ենք գոնե կապված չլինել մեղքին: Օրինակ՝ մի բան է, երբ մարդը կատակով մեկ անգամ խաբում է մեկին որևէ մանրություն, և այլ բան, եթե խաբելը նրա համար սովորական է և հաճելի: Մեղքը միշտ տհաճ է Աստծուն, ինչքան էլ փոքր լինի: Կապված լինել որևէ մեղքի՝ նշանակում է միտումնավոր հակադրվել Աստծու կամքին: Մի՞թե հնարավոր է, որ բարի հոգին ոչ միայն որոշի անել այն, ինչ հաճելի է Աստծուն, այլև անի

միտումնավոր կերպով: Այդ կապվածությունները, աստվածասեր բարեկամ, ուղիղ հակադիր են բարեպաշտությանը: Նրանք թուլացնում են հոգին, խափանում Աստվածային մխիթարության ներհոսքը, բացում դռները գայթակղությունների առջև: Եթե անգամ չեն սպանում հոգին, ապա, անշուշտ, հիվանդացնում են: Սարդոստայնի մեջ ընկած մեղուն չի սատկում, բայց եթե երկար է խճճված մնում ցանցի մեջ, կորցնում է մեղր պատրաստելու ընդունակությունը: Նույնը վերաբերում է հոգուն: Այն կարող է ապաշխարությամբ մաքրվել բազմաթիվ մեղքերից, բայց եթե պահպանում է կապվածություն որևէ, թեկուզ աննշան, մեղքին, ապա կորցնում է գործնականորեն բարեպաշտ կյանք վարելու ընդունակությունը:

Մի փոքրիկ սուտը, դատարկաբանությունը, ավելորդությունները վարքում, խոսքում, սովորություններում, հագուստի, զվարճությունների մեջ, - ահա այն հոգևոր սարդոստայնը, որի մեջ խճճվում է մեր գիտակցությունը; և մենք պիտի ամեն կերպ ջանանք դուրս պրծնել, ազատվել, ինչպես մեղուներն են ձգտում դուրս սողալ ֆիզիկական սարդոստայնից: Բայց եթե մենք կառչում ենք մեր թերություններից և թույլ ենք տալիս, որ նրանք գրավեն մեր սիրտը, և նույնիսկ պահպանում և բազմապատկում ենք նրանց, ապա շատ շուտով նկատելի կդառնա, թե ինչպես է հոգևոր կյանքի մեղրը հետզհետե ցամաքում, և մեր հոգու փեթակը մնում թունավորված և դատարկ:

ԳԼՈՒԽ ԺԻ

Անհրաժեշտ է ազատվել անօգուտ և վտանգավոր երևույթների գերությունից

Խաղերը, պարահանդեսները, տոնախմբությունները, ներկայացումները, ինքնընտանքյան, մեղսալից չեն, բայց չարաշահելիս դառնում են այդպիսին, և մեծան բաներին կապվածությունը վտանգավոր է հոգու համար: Եթե թույլ տանք, որ մեր հոգուն տեղ գտնեն այդ փուչ և ունայն կապվածությունները, մեր հոգևոր կյանքը խիստ կտուժի:

Հնուն մագվրեցի ուխտավորները ոչ միայն խուսափում էին արբեցությունից, այլև չէին փորձում ոգելից խմիչքի համը, որպեսզի ախորժելի չդառնա: Ես չեմ հորդորում բոլորովին հրաժարվել մեծան ժամանցից, բայց պետք է չափազանց զգուշավոր լինել, որովհետև այդ կապվածությունների հետևանքով քայքայվում է բարեպաշտությունը:

Եղջերուն գերադասում է թաքնվել թփերում, եթե չափից շատ է կերել վայրի հատապտուղներ, քանի որ կոժվարանա փախչել վտանգից: Անիմաստ, մակերեսային և վտանգավոր սովորություններով և հակումներով լեցուն սիրտն ի վիճակի չէ առանց արգելքի և անհողդողդ ձգտել առ Աստված: Ահա թե ինչու է անհրաժեշտ, սիրելի՜ բարեկամ, լիովին ազատվել բոլոր մոլություններից, որոնք թեն առաջին հայացքից չեն հակասում բարեպաշտությանը, բայց իրականում միշտ վտանգավոր և քայքայիչ են:

ԳԼՈՒԽ ԻԱ

Պետք է մաքրվել վատ հակումներից

Կան մարդկային այնպիսի հակումներ, որոնք իրականում բնական են ամեն մարդու համար և նեղ իմաստով մեղք չեն համարվում, բայց դիտվում են որպես թերություններ: Օրինակ՝ տխրության և անցյալի համար ափսոսելու հակումը: Ոմանք բնականից թեթևամիտ են, մյուսները՝ մռայլ, ուրիշները՝ բարկացկոտ, մի մասը չի հանդուրժում այլ կարծիքներ: Շատ քիչ են թերություններից ամենևին զուրկ մարդիկ: Մարդն, անշուշտ, կարող է պայքարել իր թերությունների դեմ, ուղղել և նույնիսկ բոլորովին ազատվել նրանցից, և ես պնդում եմ, բարեկամս, որ այդ անելն անհրաժեշտ է: Չէ՞ որ մարդիկ գտել են դառը նուշը քաղցրացնելու ձևը: Ուրեմն, ինչո՞ւ մեր վատ հակվածություններին չհակադրենք լավերը: Ի ծնե մարդկային լավ բնավորությունն էլ կարող է արատավորված լինել վատ սովորությունների հետևանքով: Հակառակը՝ նույնիսկ ամենավատ բնավորության տեր մարդը կարող է ուղղվել Աստուծո շնորհով և բավականաչափ ջանք թափելուց հետո: Հետագայում մենք կանդրադառնանք, թե ինչ միջոցներով կարող ենք մաքրվել վտանգավոր հակվածություններից, թերություններից և մեղսալից կապվածություններից: Թող Աստված քեզ ամբողջ կյանքում այդ ուղղությամբ ջանասիրաբար աշխատելու վճռականություն շնորհի:

Ուսերենից թարգմանեց
ԱՐՓԻՆԵ ՊԱՊԱՅԱՆԸ

ՍՏԵՓԸՆ ՍՏԵՓԸՆՅԱՆՆԵՐ

Պատմական գիտությունների թեկնածու

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԵՎ ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

1914 թ. հուլիսի 15-ին (28) սկսվեց առաջին համաշխարհային պատերազմը, որը հայ ժողովրդի բազմադարյան պատմության ընթացքում դարձավ ամենաողբերգականը:

Արևելյան Հայաստանը Ռուսաստանին միանալուց հետո, արևմտահայության հայացքն անընդհատ շրջվում էր դեպի քրիստոնյա ռուսական պետության կողմը: Հայերին դեպի Ռուսաստան էր ձգում Բալկանյան ժողովուրդների օրինակով ձեռք բերելու երկարատև ազատություն ու անկախություն: Հայ Եկեղեցին, ի դեմս Կ. Պոլսի Պատրիարքի, Կիլիկիո Կաթողիկոսի, թեմերի առաջնորդների, ամբողջությամբ պաշտպանում էին իրենց ժողովրդի ձգտումը, մասնավոր 1909 թ. Ադանայի ջարդերից հետո: Քրդական աշիրեքները և չերեքեզ ավազակախմբերը, թուրքական իշխանությունների դրդմամբ, ամենօրյա բռնությունների էին ենթարկում հայ ազգաբնակչությանը: 1912 թ. հուլիսի 19-ին և օգոստոսի 25-ին Ադթամարի Կաթողիկոսական տեղապահ Եզնիկ վարդապետն իր նամակներում ուղղված Կ. Պոլսի Պատրիարքությանը, հայտնում էր հայերի բազմաթիվ սպանությունների մասին, որ կատարում էին թուրքերն ու քրդերը, հայկական գյուղերում կատարվող թալանի, ինչպես նաև այն մասին, որ հայերը սարսափի ներքո ստիպված են լքել հարազատ գյուղերը, իսկ Հաճնի թեմակալ առաջնորդ Պետրոս Եպիսկոպոս Սարաջյանը Կ. Պոլսի Պատրիարքին զեկուցում էր քուրդ Բեկ Միր-Մխիթի գազանությունների մասին, որը բռնությունների էր ենթարկում Շատախի հայ բնակչությանը:

Թուրքական իշխանությունների խիստ ուժեղացող հակահայկական տրամադրությունները ստիպեցին Կ. Պոլսի Հայոց Պատրիարք Հովհաննես Արքեպիսկոպոս Արշարունուն՝ 1912 թ. սեպտեմբերի 4-ին օգնության դիմել Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գևորգ Ե-ին: Նա գրում էր. «Սկսվեց նոր ժամանակաշրջանը՝ ամենուր լի նոր չարիքներով և այժմ մասնավորապես նրանց համար բեմ հանդիսացան Վանի, Ադթամարի, Բիթլիսի, Մուշի, Սղերդի թեմերը: Նորերս ստացված հեռագրերը հայտնում են սպանությունների, ավերածությունների, կանանց առևանգման և նույնիսկ անչափահասների իսլամացման մասին»: Պատրիարքը Կաթողիկոսին խնդրում էր անհրաժեշտ «ցուցում կամ խորհուրդ տալ, որին ենթարկվելով հնարավոր լինի խելամիտ և գործնական ելք գտնել»: Պատրիարքի այս ուղերձն ստիպեց Գևորգ Ե Կաթողիկոսին դիմել Կովկասի փոխարքա կոմս Ի. Ի. Կորոնցով-Դաշկովին: Նա իր ուղերձ-խնդրանքում մասնավորապես գրում էր. «Հայոց Կ. Պոլսի Պատրիարքը բազմիցս դիմել է Բ. Դռանը արդարադատության և իր հոտը պաշտպանելու խնդրանքով, բայց ստանալով սոսկ դատարկ խոստումներ, իր հայացքը իմ միջոցով ուղղում է ռուս մեծ ժողովրդին և ինքնակալ մեր Տիրոջը և Նորին Մեծությունից սպասում է պաշտպանություն և հովանավորություն»: Եվ այդ բանի համար Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը, լսելով թուրքական հալածանքների տակ գտնվող սեփական ժողովրդի ձայնը, փոխարքայից

խնդրում էր. «Բարեխոսել մեր միապետի առջև և աղերսել Նորին Մեծությանը Թուրքիայի հայ ժողովրդին վերցնել իր հզոր հովանավորության տակ»:

1912 թ. դեկտեմբերի 24-ին Կաթողիկոսն ուղղակիորեն դիմում է Նիկոլայ երկրորդ կայսրին, խնդրելով նրան անհրաժեշտ բարենորոգումներ անցկացնել Թուրքահայաստանում՝ «Չերդ կայսերական մեծության հզոր և բարձր հովանավորության ներքո»: Կայսրը Վեհափառին խոստացավ մեծ հովանավորություն ցուցաբերել և պաշտպանել Թուրքիայի հայ ազգաբնակչությանը:

Սակայն բարենորոգումները չթեթևացրեցին հայ ժողովրդի վիճակը, քանի որ դրանց իրագործմանը խանգարեց երիտթուրքական կառավարությունը և սկսված Համաշխարհային պատերազմը: Հայերի համար ստեղծված կացությունից դուրս գալու ելքը պիտի լիներ 1914 թ. հոկտեմբերի 16-ին (29) Ռուսաստանի և Թուրքիայի միջև սկսված պատերազմը, որը խոստանում էր, վերջինիս ջախջախումից հետո արևմտահայությանն ազատել թուրքական լծից:

Լինելով իմաստուն և հեռատես հոգևորական, Գևորգ Ե Կաթողիկոսը չէր կարող չնկատել, որ կովկասյան ռազմաճակատի ռազմական գործողությունների հենց սկզբից և հատկապես ռուսական զորքերի թուրքական տարածքները մտնելուց հետո, հայ ազգաբնակչությունը, որը գտնվում էր ռազմաճակատի գծից ներս, հայտնվելու էր ծանր վտանգի առջև: Այս պատճառով Վորոնցով-Դաշկովին ուղղված իր նոր ուղերձում Վեհափառ Հայրապետը գրում էր. «Կովկասյան սահմանի վրա պատերազմական գործողություններն սկսվելու ժամանակից, որոնք առաջացան մեր սևծովյան ափերի վրա տաճկական նավատորմի դավադիր հարձակմամբ, պատերազմի գլխավոր բեմը Տաճկաստանի հետ ներկայացնում է Տաճկահայաստանը, և կասկած չկա, որ սկսված սարսափները հետագայում առաջ կբերեն անհամար և անլսելի դժբախտություններ բազմաչարչար հայ ժողովրդի համար»:

Արևմտահայաստանի հայ բնակչության ոչնչացումը սկսվեց Բաշկալեի հայերի 1914 թ. նոյեմբեր-դեկտեմբերի կոտորածից: Բայց դա դեռ զանգվածային ոչնչացում, եղեռն չէր: Առաջին փախստականները հայտնվեցին Նախիջևանում: Տեղի հոգևոր հովիվ Սիոն վարդապետը, դիմելով Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, փախստականների համար, իբրև օգնություն, սննդամթերք և դեղորայք խնդրեց: Հայտնվելով փախստականների դժվարին խնդրի առջև, Կաթողիկոսը ստեղծեց «Եղբայրական օգնություն» կոմիտեն, որի հիմնական նպատակը բժշկական, ֆինանսական և նյութական օգնության ցուցաբերումն էր փախստական հայերին, ինչպես Թուրքիայից, այնպես էլ Հյուսիսային Իրանից: Գլխավոր կոմիտեն ղեկավարեց Հայոց եկեղեցու Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի անդամ Եփրեմ Եպիսկոպոս Սուբիասյանը, իսկ նրա մահից հետո՝ Բագրատ Եպիսկոպոս Վարդապարյանը: Երևանի նահանգային բաժանմունքի նախագահ դարձավ Երևանի փոխթեմակալ Խորեն Եպիսկոպոս Մուրադբեկյանը: 1915 թ. սկզբին Կալկաթայի հայերը, իբրև օգնություն փախստականներին, ուղարկեցին 800 ֆունտ ստերլինգ: Սուրաբայա քաղաքի հայերից փախստականների հաշվին փոխանցվեց 48.510 ռուբլի, իշխան Ս. Ս. Աբամելիք-Լազարևը և Դետրոգրադյան «Եղբայրական օգնություն» կոմիտեի նախագահ գեներալ Պ. Ս. Սուլթանշահը՝ 25 հազար ռուբլի, Մոսկվայի կանանց կոմիտեն «Կովկասի պատերազմի վիրավորների և զոհերի համար Ս. Էջմիածին ուղարկեց այլուր, քեյ շաքար և տաք սպիտակեղեն: Պետրոգրադում կազմակերպվեց հայերին

օգնող կոմիտե, որի պատվավոր նախագահ ընտրվեց Պետրոգրադի քաղաքագլուխ կոմս Ի. Ի Տոլստոյը: Մայրաքաղաքի քաղաքային բաժինը 50 հազար ռուբլի տրամադրեց, իսկ Պետրոգրադի բնակչությունը՝ 78 հազար ռուբլի:

1915 թ. հունվարի 19-ին ռուսական բանակի գնդապետ Վեբերը հեռագրեց երևանի փոխթեմակալ Խորեն Եպիսկոպոսին հետևյալը. «Ղարաքիլիսայից Ալաշկերտ հասան հազարավոր կանայք և երեխաներ՝ բոլորը քաղցած ու ցնցոտիավոր: Անհրաժեշտ է 30 ֆուրգոն երեխաների տեղափոխման համար»: Խորեն Եպիսկոպոսը օգնության համար դիմեց Կովկասյան բանակի 4-րդ կորպուսի հրամանատար գեներալ Պ. Օգանովսկուն, և նա ուղարկեց կարիքավոր հայերին ամեն անհրաժեշտը:

Վերջապես, 1915 թ. ապրիլին արևմտահայության վիճակն էլ ավելի ողբերգական դարձավ՝ նրանք այնտեղ մնացին իբրև գերի: Ապրիլի 4-ին Բուլղարիայից Թիֆլիս՝ Ազգային Բյուրոյի հասցեով ստացվեց հեռագիր՝ հետևյալ բովանդակությամբ. «Հայ բնակչության անընդմեջ ջարդերը տեղի են ունենում Էրզրումում, Դերջանում, Ձեթունում և շրջաններում: Անողոր ընդհարումներ են տեղի ունենում Բաղեշում, Վանում, Մուշում, ապստամբություններ Կիլիկիայում, բռնություններ, կոռուպուտ, սպանություններ Ալևում և Փոքր Ասիայում: Բողոքեք չեզոք երկրների կառավարությունների առջև, որպեսզի արգիլվի ընդհանուր սպանողը»: Ստանալով այդ հեռագիրը, Թիֆլիսի Ազգային Բյուրոյի նախագահի տեղակալ Հովսեփ Խանունցը հայտնեց նրա բովանդակության մասին Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին և Նոր Նախիջևանի և Բեսարաբիայի թեմի կոնսիստորիայի նախանդամ Տիրայր վարդապետ Տեր-Հովհաննիսյանին: Կաթողիկոս Գևորգ Ե-ն դիմեց ԱՄՆ-ի և Իտալիայի ղեկավարներին: ԱՄՆ-ի նախագահ Վ. Վիլսոնին Վեհափառը գրում էր. «Մեզ հասած տեղեկությունների համաձայն, Միջագետքում, Հայաստանի և Մոսուլի միջև, ինչպես նաև Կիլիկիայում և Կ. Պոլսում մի քանի հարյուր հազար հայեր անելանելի վիճակում են, որը սպառնում է նրանց գոյատևմանը: Ռազմական գործողությունների թատերաբեմում հայտնված իմ ժողովրդի միջոցները չնչին են, որպեսզի օգնություն ցույց տա իր թշվառ եղբայրներին: Ընդ որում մենք զրկված ենք օգնությունը տեղ հասցնելու հնարավորությունից: Իմանալով Ձեր մարդասիրական վերաբերմունքը տանջվածների նկատմամբ և Ձեր բարեհոգի սիրտը, դիմում են Ձեզ մեծ խնդրանքով՝ ստանձնել թուրքիայում մահվան դատապարտված իմ ժողովրդին փրկելու և նրան սնունդով, հագուստով և կացարանով ապահովելու նախաձեռնությունը»: Կաթողիկոսը նաև պատվիրեց ազգային պատվիրակության ղեկավար Պողոս Նուբար փաշային՝ պաշտոնական բողոք ներկայացնել դաշնակից և չեզոք պետություններին՝ հայերի զանգվածային ջարդերի և թուրքական կառավարության՝ հայերին Միջագետք թշնամի օրագրի վերաբերյալ:

1915 թ. մայիսի 4-ին Ռուսաստանի Արտաքին գործերի նախարար Ս. Ղ. Սազոնովին ուղղված իր դիմումում Կաթողիկոս Գևորգ Ե-ն գրում է. «Ճնշված ազգությունները, այդ թվում նաև Թուրքաստանի մեր բազմաչափ ժողովուրդը անփոփոխ ուշադրությամբ հետևում է ձեր փառավոր բանակի հաղթական առաջընթացին, որը ամրապնդում է ձեր արդյունավետ քաղաքականության իրական նվաճումները: Սակայն որքան մոտենում է պատմականորեն հասունացած հարցերի իրագործումը, այնքան ավելի գազանաբարո են դառնում դատապարտված պետությունների դրսևորումները, մանավանդ Թուրքիան, որը ձգտում է անմեղ մարդկանց թափված արյան հեղեղներում

տպավորել իր տիրապետության սարսափները քրիստոնյա խաղաղ տարրի վրա»: Մայիսի 17-ին Երևանի փոխքենակալ հորեն եպիսկոպոս Մուրադբեկյանը և Արսեն վարդապետ Ղլտճյանը Իգդիրում այցելեցին գեներալ Պ. Օգանովսկուն և փոխանցեցին Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ուղերձը, գեներալից խնդրելով օգնել փախստականներին տեղափոխվել նոր վայրեր, ապահովելով նրանց սերմերով և գյուղատնտեսական գործիքներով:

«Եղբայրական օգնություն» գլխավոր կոմիտեն 1915 թ. հունիսի 4-ի նիստում որոշեց. 1. Ալաշկերտի շրջանում փախստականներին օգնություն ցույց տալ քայքայված տնտեսությունների վերականգնման համար, 2. փախստականներին ապահովել գյուղատնտեսական գործիքներ, 3. փախստականներին վերադարձնել հայրենիք:

Նրանց հոսքը դեպի Արևելյան Հայաստան մեծանում էր: 1915 թ. հուլիսի 10-ին Անդրանիկը Բերկլիկալեից հեռագրում է հորեն եպիսկոպոսին. «Իմ անունից և իմ ժողովրդի անունից խնդրում եմ Աստուծո սիրույն, իրար հետևից Իգդիր ուղարկեք 20 և 40 ֆուրգոն՝ հայ փախստական հայերի համար: Հսկայական քանակով փախստական է գալիս ձեզ մոտ Վանից, բոլոր տեղերից, Վանա լճի շրջակայքից, ինչպես նաև Մուշի շրջանից: Հացը ուղարկեք հիմա և մինչև այն ժամանակ, քանի դեռ չի ավարտվել փախստականների հոսքը»:

Կաթողիկոսը փախստականներին ընդառաջ Իգդիր է ուղարկում հորեն եպիսկոպոսին, Արսեն վարդապետին, ինչպես նաև հայ հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչներին՝ փախստականներին անհրաժեշտ օգնություն ցույց տալու համար: Այդ առաքելության իրականացման համար Հակոբ քահանա Խաչվանքյանը Ալեքսանդրապոլից Երևան ուղարկեց 600 փութ հաց: Շուտով առաքելությունը հասավ Իգդիր: Այստեղ հորեն Սրբազանը նորից հանդիպեց 4-րդ բանակային կորպուսի հրամանատար գեներալ Պ. Օգանովսկուն և զայրացած ասաց նրան, որ ռուսական բանակի գործողությունները հիշեցնում են մագուրկա պարը — մեկ ռուսները հարձակվում են, մեկ էլ անսպասելի նահանջում, իսկ արդյունքում տուժում է խաղաղ հայ բնակչությունը: Փախստականների հիմնական մասը վերջապես հասնում է Արևելյան Հայաստան: Մարդիկ քաղցած էին ու կեղեքված: Փախստականների մեծ մասը տեղավորվեցին Երևանում և Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում: Մայր Աթոռի միաբանությունը անընդմեջ անհրաժեշտ օգնություն էր ցույց տալիս հայրենիքը կորցրած մարդկանց: Մայր Աթոռի միաբանության աստվածահաճո գործունեության մասին 1915 թ. օգոստոսի 7-ին Օդեսա՝ Տիրայր վարդապետին ուղղված նամակում Գերագույն Հոգևոր հորհրդի անդամ, «Արարատ» ամսագրի խմբագիր Բաբկեն վարդապետ Աղավելյանը գրում էր. «Իմ շուրջը գտնվող փախստականների բազմությունը ներկայացնում է ահավոր տեսարան: Ամբողջ օրը զբաղվում են նրանցով: Ամեն օր եկելեցի են մտնում և դուրս գալիս 5-6 հազար, իսկ այստեղ՝ Էջմիածնում, մշտապես գտնվում են ավելի քան 60000 մարդ: Որբերին հավաքել են Վեհարանում, որը վերածվել է որբանոցի և հիվանդանոցի: Չի հերիքում աշխատող ուժ: Այստեղ ամեն օր մահանում է 120 փախստական: Վիճակը սարսափելի է: Թաղված է ավելի քան 3000: Մահացավ Վահան հայր սուրբը, իսկ երեկ՝ Եփրեմ եպիսկոպոսը»: Շուտով տիֆով հիվանդացավ Բաբկեն վերդապետը և 1916 թ. հունվարի 4-ին մահացավ:

1915 թ. դեկտեմբերի 28-ին Կ. Պոլսի Պատրիարք Զավեն արքեպիսկոպոս Եղիայանը, իր նամակում ԱՄՆ-ի հոգևոր հովիվ Արսեն վարդապետ Վեհունուն

նկարագրելով հայ ազգաբնակչության ջարդերը, չէր կարող չնշել արևմտահայոց եկեղեցու կորուստները: «...Վանքերն ու եկեղեցիները մեծ մասամբ կործանվեցին կամ անարգ գործունեությանց հատկացվեցան: Մշո Ս. Կարապետը թոզանոթի բռնված և հիմնահատակ փլած է, նույնպես Կարնո Կարմիր վանքը, Սեբաստիո Ս. Փրկիչ և Ս. Սարգիս եկեղեցիները և այլն: Իսկ եկեղեցականությունը գրեթե ամբողջովին կոտորված է, ոչ մեկ քահանայի ողջ մնացած լուրը ունիք ցարդ: Առաջնորդներն Կարնո Սմբատ եպիսկոպոս Սաատեթյանը իր ժողովրդին հետ դեպի Միջագետք տարված ժամանակ Քեմախի մոտերը հրոսակներու կողմե սպանված է: Տրապիզոնի Գեորգ ծ. վարդապետ Թարյան Կարնո պատերազմական առյանին ղրկված ըլլալով ճանփան սպանված է: Շապին Գարահիսարի Վաղինակ ծ. վարդապետ Դառնապետյան կախաղանի վրա իր հոգին ավանդած է տեղական վճիռով: Մշո Վարդան ծ. վարդապետ Դակոբյան բանտին մեջ բրածոծ մահացած է: Տիգրանակերտի Սկրտիչ ծ. վարդապետ Զըլդատյան բանտին մեջ զանախար սպանված է: Եվդոկիայի Շավարշ ծ. վարդապետ Սահակյան ձերբակալվելով Սեբաստիա, ղրկված ատեն ճանփուն սպանված է: Խարբերդի Պսակ ծ. վարդապետ Տեր-Խորենյան շղթայակապ դեպ Տիգրանակերտ այլոց հետ ղրկված ատեն խողխողված է: Յոզղատի Ներսես եպիսկոպոս Դանիելյան Սեբաստիո մոտերը Ալիսի ափերուն վրա ուրիշ 450 յոզղատցիներու հետ սպանված է: Եղեսիո Արտավազ ծ. վարդապետ Գալենտերյան քաղաքին մեջ սպանված է ուրիշ 60-70 հայերու հետ վերջին ջարդեն առաջ: Բալուի Եզնիկ եպիսկոպոս Գալիաքճյանի, Բաղեշի Սուրեն ծ. վարդապետ Գալենյանի, Սղերդի Եղիշե վարդապետ Զանոյանի, Զարսանճաքի Գեորգ ծ. վարդապետ Նալբանդյանի, Երզնկայի և Քեմախի Մելքիսեդեկ վարդապետ Դովիվյանի, Սամսոնի Դամազասպ ծ. վարդապետ Եղեսյանի և Կյուրիհի խորեն եպիսկոպոս Դիմաքսյանի մահը ստույգ է, բայց պարագաները տակավին անծանոթ կմնան: Կեսարիո Խոսրով եպիսկոպոս Պեհրիկյան մշտնջենական և Պրուսայի Պարզ և ծ. վերդապետ Դանիելյան հնգամյա բերդարգելության դատապարտված են: սակայն հայտնի չէ, թե ուր կգտնվին: Նիկոմիդիո Ստեփանոս եպիսկոպոս Դովակիմյան, Կոնիայի Գարեգին վարդապետ Խաչատրյան և Պանդոնայի Կարապետ եպիսկոպոս Սաղունյան տարագրված են իրենց հոտին հետ, և առաջինը Դալեպ, երկրորդը Մուսպիճ և երրորդը Քելիսի Ազիզե գյուղը: Ատոցմե գատ ողջ մնացող առաջնորդներն են՝ Գնել եպիսկոպոս Գալենքերյան, որ կմնա Սեբաստիա տան մը մեջ արգելափակ, Իզմիրի Սատթեսու եպիսկոպոս Ինճյան և Դաճընի Պետրոս եպիսկոպոս Սարաճյան իրենց վիճակներու մեջ: Զխնայելով նույնիսկ Կիլիկիո Սահակ Ա Կաթողիկոսը, որ Դալեպի քովերը Պապ աքսորվեցավ և ապա ղրկվեցավ Երուսաղեմ, ուր կմնա այժմ»:

Այսպիսով թուրք զավթիչներն առաջին հարվածը հասցրեցին Դայ եկեղեցուն: Դայոց եղեռնից անցել է ավելի քան 80 տարի, մինչդեռ բոլոր այդ տարիներին Դայ եկեղեցին, հանդիսանալով քրիստոնեական հավատի ջատագով և տարածող, շարունակել է իր մեծ առաքելությունը՝ հսկայական կորուստներ տալով ստալինյան բռնապետության օրոք: Եթե 1915 թ. եղեռնին զոհ է զնացել ավելի քան 1200 հոգևորական, ապա ստալինյան բռնապետության «խաղաղ» ժամանակներում՝ բռնադատվել է ավելի քան 200 հոգևորական: Դայ եկեղեցին սակայն դիմացավ այս ահեղին և Դայաստանում անկախության հաստատումից հետո նորից ձեռք բերեց իր իսկական իրավունքները, և արժանի դիրքը և հեղինակությունը:

Ա. Ա. ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՕՐՀՆԱԳԻՐ ՅՈՀԱՆՆԵՍ ԼԵՓՍԻՈՒՍԻՆ

Հանուն հայ ժողովրդի ոտնահարված իրավունքների պաշտպանության բոլորանվեր աշխատանքում և հայոց երկնակամարում լուսաշող փայլող անսղերից մեկն է Յոհաննես Լեփսիուսը, որն իր պայծառ կյանքի համարյա կեսը նվիրաբերեց ի նպաստ տառապյալ հայ ժողովրդի, լինելով նրա հետ երեսուն տարի շարունակ, մինչև իր փառավոր կյանքի վերջին րոպեն, 1926 թ. փետրվարի 3-ը, ձգտեց իր ուժերի հնարավորությունների սահմաններում օգտակար լինել նրան:

Լեփսիուսի խառնվածքի մարդը, որի ամբողջ էությունը շաղախված էր երկնային արդարության թթխմորով, որի հոգին չէր կարող չտառապել մարդկային սվայտամեքենից ու անարդարություններից, չանսալ նրա օգնության աղերսաճին ու փրկության ճիչերին, բնականորեն անտարբերությամբ չէր կարող անցնել հայոց դաժան ճակատագրի կողով, որը բաժին էր ընկել նրան բուրքական բռնատիրության անել պայմաններում:

Ի պատասխան Բեռլինի վեհաժողովի 61-րդ հոդվածի պահանջներին, բուրքական կառավարողները կենսագործեցին Սասունի կոտորածը, որին զոհ գնացին 300.000 անմեղ հայեր:

Միանգամայն բնական էր, որ Լեփսիուսի պես առաջինի հոգու տեր մարդը չէր կարող անտարբեր մնալ հայության բախտի նկատմամբ, և նա նետվեց այդ մարդակուլ հորձանուտը: Նա մանրամասն ուսումնասիրելով իրական վիճակը և արհեստականորեն եվրոպական տերությունների թողտվությամբ ու աջակցությամբ Օսմանյան կայսրության մեջ հայության համար ստեղծված անասելի ծանր պայմանները, 1896 թ. հրատարակեց «Հայաստանը և եվրոպան» վերտառությամբ մի սփանչելի աշխատություն, որը մի շառաչուն ապտակ էր փաղափակիրք եվրոպայի դեմքին՝ հայ ժողովրդի նկատմամբ բուրքական բարբարոսությունների համար կանաչ ճանապարհի բացելու գործում: Նրա այդ աշխատությունը թարգմանվել է ֆրանսերեն և անգլերեն լեզուներով, որը ոչ միայն ընթերցող լայն հասարակայնությանը ծանոթացնում է մեր ժողովրդի ծանր վիճակը, այլև պաշտպանում նրա պատմական իրավունքները:

Նա, բացի վերը հիշատակված աշխատությունից, հրատարակել է «Քրիստոնեական արևելք», «Արևելյան Առաքելության տարեգիրք», «Տեղեկագիր հայ ժողովրդի կացության մասին Թուրքիայում» ու «Գերմանիան և Հայաստանը» աշխատությունները: Մեր նպատակից դուրս է վերլուծել այդ աշխատությունները, սակայն ճշեմք, որ դրանց հիմնական լեյտմոտիվը կազմում են Հայաստանն ու հայ ժողովուրդը, նրա պատմական իրավունքների ոտնահարման դատապարտումը մեծանուն հեղինակի կողմից, որն այնքան սառնասրտությամբ իրականացնում էին մեծ տերությունները բուրքական արյունոտ ձեռքերով:

Հանրահայտ է այն փաստը, որ Բեռլինի վեհաժողովի նախատեսած բարեփոխումների իրականացմանը մեծապես խանգարում էր մեծ տերությունների, այդ թվում հենց Գերմանիայի անհետևողականությունը, եթե չասեմք՝ ցանկության բացակայությունը: Չնայած այն բանին, որ վեհաժողովից արդեն անցել էր 35 տարի, սակայն Գերմանիան դեռևս ոչ միայն չէր ճշգրտել իր դիրքը այդ հարցում, այլև բացահայտորեն դեմ էր հայկական նահանգներում բարեփոխումներին: Այդ հանգամանքը, և ոչ միայն այդ, խստորեն անհանգստացնում էր Լեփսիուսին, որը նրան ստիպեց դեռևս 1913 թ. մեկնել Կ. Պոլիս և հանդիպում ունենալ գերմանական դեսպանի հետ: «Հիշյալը Պալմանյան պատերազմին (1913) եկավ Պոլիս ույժ տալու գերման դեսպանատան մոտ հայ նահանգներում բարեկարգման ծրագրին և հաջողեցավ բարյացակամ դարձնել գերման դեսպանը, որ մինչ այն արդեն հակառակ էր նույն ծրագրին» (եվրոպայում հայոց կաթողիկոսական պատվիրակության նամակից): Բացի այդ, մեծ մարդասերին մտահոգում էին նաև Թուրքիայում ապրող հայության գլխին կուտակված մահաբեր ամպերը: Նա չի խորշում նաև հանդիպումներ ունենալ երիտթուրքական ղեկավարների հետ և փորձում է նրանց մոտ արթնացնել մարդկային բանականության ձայնը՝ կանխել նրանց կողմից արդեն ծրագրված հայկական կոտորածները: Բայց, ավա՛ղ: Մարդակերները անդրդվելի էին: 1921 թ. Բեռլինում կայացած Սողոմոն Թեկլերյանի դատավարության ժամանակ իր պաշտպանողական ելույթում Լեփսիուսը նշում է. «Ես 1913-ին Կոստանդնուպոլսում էի... երիտթուրքները շատ զայրացած էին, որ հայկական բարեփոխման հարցը դարձյալ կգրադեցնե պետությունները... Կըսեին. «Եթե Դուք, հայերդ, բարեփոխումներե ձեռք չեք փաշեր, պիտի պատահի բան մը, որուն հանդեպ Արդուլ Համիդի ջարդերը տղու խաղալիք էին»:

Պոլսում ձերբակալված Վարդգեսը՝ «անճանական բարեկամը Թալեաթին», երբ տակավին չէր ափսոսված, կհարցնե իրեն. «Ուրեմն կդիտվի Արդուլ Համիդի գո՞րծը շարունակել»: Թալեաթ պատասխանեց. «Այո՛»:

Նույն դատավարության վկա կանչված Գ. Պալմանն ասաց, որ Թալեաթի արածը չի պատահած նույնիսկ 500 տավա մեջ, որ Չանդուրում եղած ժամանակ բուրք հազարապետը ըսավ. «Ինչ որ մեր նախկին սուլթանները չըրին, մենք ըրինք, պատմական ազգ մը երկու ամսվան մեջ մեռցուցինք»:

Այսպիսով Լեփսուսի ջանքերը՝ Թուրքիայում հայոց կոտորածները կանխելու ուղղությամբ, ի դերև անցան:

Բացի գիտական աշխատություններից, նա լուրջ գործնական ֆայլեր է կատարել մեր ժողովրդին ամենօրյա օգնություն կազմակերպելու համար: Նա հիմնադրել է «Դոչե Օրինեդ Միսիոն» ընկերությունը, որը 1895-ից մինչև համաշխարհային առաջին պատերազմը պատասպարել և խնամել է Պարսկաստանի և Հայաստանի տարբեր շրջաններում որք երեխաներին ու ալրիներին: Պատերազմի արհավիրքից հետո Միջագետքի շիկացած ավազուտներից նա հավաքում է 800 հայ որբուկների և նրանց հայեցի կրթելու, դաստիարակելու նպատակով Սիրիայում հիմնում է վարժարան՝ յուրաքանչյուր երեխայի համար հանգանակելով 120 մարկ կամ 6 անգլիական ոսկի: Չնայած իր առաջացած տարիքին, նա մեծ խանդավառմամբ է մոտենում մեր ժողովրդին ու նրա պատմությանը, նախապատրաստվում էր հրատարակել «Հայ ժողովրդի նորագույն պատմությունը» աշխատությունը: Նա ցանկանում էր Գերմանիայում բացել մի հայկական վարժարան, որի

«տնօրինությունը հանձնված է Պ. Քրիշչյանի, որ այս պատճառով հրաժարեցավ ֆահանջանալի» (Եվրոպայի հայերի կաթողիկոսական պատվիրակության 1925 թ. օգոստոսի 12-ի նամակից):

Յոհաննես Լեփսիուսի հայանվեր գործունեությունը ամբողջությամբ ներկայացնելը մի փոքրիկ հոդվածում ոչ միայն անհնարին, այլև աննպատակ կլինի, քանզի նրա սահմանները անընդգրկելի են: Այդ նպատակին պետք է նվիրել ծավալուն աշխատություն: Բայց, այնուամենայնիվ, չենք կարող չնշել, որ նրա մեծագույն հաղթանակը թուրքական մարդակերների ու նրանց հովանավորող ռեակցիայի նկատմամբ դարձավ 1921-ին Բեռլինում թուրքական եռապետության պարագլուխներից առաջինի՝ Թալեաթ Փաշայի սպանության համար Սոդոմոն Թեհլերյանի դատավարությունը:

Գերմանական իրավագիտությունը, որն այնքան էլ զերծ չէր ոչ հեռու անցյալի ֆալաֆականության ճնշումից և իր, արդեն երբեմնի դարձած, դաշնակից Թուրքիային հովանավորելու զգացումից, դոկտոր Լեփսիուսի անհառելի մերկացնող փաստերի ճնշման տակ ստիպված եղավ մինչ այդ «վտանգավոր ահաբեկիչ» ճանաչված Սոդոմոն Թեհլերյանին անպարտ ճանաչել և դատարանի դահլիճից ազատ արձակել:

Գերմանական դատավարական գործելակերպում դա մի աննախադեպ իրադարձություն էր, երբ դատարանը ազատ էր արձակում մեկին, որը մեղադրվում էր դաշնակից պետության ամենաբարձր աստիճանի գործիչներից մեկին, օրը ցերեկով, Բեռլինի փողոցներից մեկում սպանելու մեջ. «հանցագործություն», որը գերմանական փրեական օրենսգրքով խստագույնս պատժվում էր:

Հայկական հարցին ներված Լեփսիուսի տասնամյակների գիտական ու գործնական նպատակալաց աշխատանքը և դատարանում ներկայացրած հավաստի փաստարկները մինչև արմատները բացահայտեցին թուրք դահնապետի կողմից հայ ժողովրդի բնաջնջման ու ստոնասրտորեն իրականացման անբեկալայելի պատկերը, որոնց մղձավանջային ազդեցության տակ հայ երիտասարդը իրագործել էր այդ արդար դատաստանը:

Լեփսիուսի գերմարդկային ջանքերի շնորհիվ էր, որ Սոդոմոն Թեհլերյանը, ի պատիվ գերմանական դատարանի, անպարտ ճանաչվեց, իրադարձություն, որը համընդհանուր արձագանք գտավ միջազգային մամուլում:

Դատավարությունից հետո գերմանական մամուլը գրեց Լեփսիուսի ծառայությունների մասին: «Berliner Tageblatt» թերթը գրել է, որ «Հայերը որսում են Թալեաթին, էնվերին և ուրիշներին. «Արար աշխրհը գիտե, թե ինչու: Արդեն դոկտոր Լեփսիուսի հրատարակություններից բոլորն էլ գիտեն, որ 1915 թ.-ի գարնանը Ժիոն (Երիտ.-խմբ.) թուրք կառավարությունը փորձեց, իրեն օրինակ առնելով Արդուլ Համիդի նախորդ կառավարությունը, բռնի միջոցներով ընդմիջելու իսլամական հարցը»:

Անկախ սոցիալիստների օրգան «Freiheit»-ը, ֆենդատելով սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցության «Vorwärts»-ի թրփառական դիրքը, ցույց է տալիս, որ Լեփսիուսի հրատարակած դիվանագիտական փաստաթղթերը լիովին մերկացնում են Թալեաթին, որը «ուզում էր երկրի մեջ միատարրություն ապահովել, օտար կրոնների ժողովուրդների ոչնչացումով»:

Խիստ ուշագրավ է այս կապակցությամբ դոկտոր Յոհաննես Լեփսիուսին հղված Հայոց բարեգործական ընդհանուր միության նախագահ Պողոս Նուբար փաշայի 1921 թ. հունիսի 6-ի նամակը, որում ասված է. «Սիրելի տոկտոր Լեփսիուս. բերթերու մեջ կարդացի Թեհլերյանի դատավարության ընթացքին Ձեր վկայության մանրամասն զեկուցումը: Անաչառության և արդարամտության ազնիվ զգացումով հիշատակեցիք ու դատապարտեցիք էնվեր ու Թալեաթ փաշաներու հրամանով գործադրված վայրագությունները, շարադրելու համար արարքը անոր, որ Պեռլինի դատարանը հանած է:

Ձեր մեծ սիրտեմ ուրիշ կերպ չէի սպասեր, հիշելով Ձեր ֆաջությունն ու անձնուրացությունը, որով Դուք երբեք չվարանեցաք ստանձնելու հայության պաշտպանությունը այնպիսի շրջանի մը, երբ այդպես ձեռնարկումը աղետաբեր էր, մանավանդ Ձեզ համար:

Մեր հայրենակցին անպարտ արձակումը ևս պացուցեց, որ դատավորներ կան Պեռլինի մեջ և չեմ տարակուսիր, որ Ձեր միջամտությունը մեծապես ծառայեց լուսաբանելու և շարժելու խիղճը անոնց, որոնք անմեղ հոչակեցին Թեհլերյանը:

Իմ, Ազգային պատվիրակության և համայն հայության, բոլոր սրտով Ձեզի կիսյունեմ մեր խոր երախտագիտությունը շահագրգռության այս նոր փաստին համար, որ կրեք մեր դատին ի նպաստ:

Ընդունեցեք, Սիրելի Լեփսիուս, իմ լավագույն զգացումները»:

Ընթերցող հասարակայնությանը թող չթվա, թե Յոհաննես Լեփսիուսը իր հայանպաստ մարդասիրական առաքելության իրականացման ընթացքում արժանանում էր կայզերական Գերմանիայի կառավարիչների օրհնությունը: Ընդհակառակը, այդ վեհ գործի նախապահը նա անցել է բազում անասելի դժվարություններ հաղթահարելով, արժանացել իր իսկ կառավարության և թուրքական ռեակցիայի անլուր հալածանքներին, որի հետևանքով նա ստիպված է եղել թողնել իր հայրենիքը՝ Գերմանիան, և վտարանդու կարգավիճակով ապաստանել Հոլանդիայում: Նրա գործունեության համար որոշակի նպաստավոր պայմաններ ստեղծվեցին միայն կայզերական Գերմանիայի անկումից հետո, որը նրան հնարավորություն ընձեռեց հայրենիք վերադառնալ և շարունակել իր համամարդկային առաքելությունը:

Երախտագետ հայ ժողովուրդը ինչպես բուն հայրենիքում, այնպես էլ ի սփյուռս աշխարհի, բարձր է գնահատել իր իսկական բարեկամներին, որոնք, չընկրկելով ոչ մի դժվարությունից, աշխատել են իրենց կյանքի գնով աջակից լինել իրեն: Յոհաննես Լեփսիուսի անունը հպարտության, մարդասիրության ու ազնվագույն ֆաջամարտիկի խորհրդանիշ է դարձել համայն հայության համար, որը կհարատևի այնքան, քանի դեռ ապրում է մեր հավերժող ժողովուրդը:

Հայոց ոգու և արդարության կրող Հայ Առաքելական եկեղեցին, որը 1700 տարի շարունակ եղել է իր ժողովրդի հետ, եղել է նրա լուսավոր իդձերի ու ծրագրերի իրականացման նախապահը լուսավորող կանթեղը, ընկել ու բարձրացել նրա հետ, երբեք չդավանանելով արդարության ու ազատության վեհ գաղափարին, չէր կարող անտես առնել այն լուսավոր ֆաջամարտիկ «օտարներին», որոնք իրենց կյանքն են դրել ճշմարտության ու հալածված փոքրաթիվ ազգերի ու ժողովուրդների ազատության ու արդար իրավունքների պաշտպանության զոհասեղանին: Մեր ժողովրդի Գողգոթայի փոշոտ նախապահին այդպիսի անհատ ֆաջամարտիկներին

մեկն էլ հենց Յոհաննես Լեփսիուսն էր: Եվ բոլորովին էլ պատահական չէր, երբ 1925 թ. սեպտեմբերի 28-30 Բեռլինում կազմակերպվում էր նրա գործունեության 30-ամյակի հորելյանական հանդիսությունները, Ս. Էջմիածնի եվրոպայի հայության կաթողիկոսական պատվիրակությունը միջնորդեց Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Տեր Տեր Գևորգ Կաթողիկոսին՝ Լեփսիուսին պարգևատրել Ս. Գրիգոր Լուսավորչի բարձրագույն պատվո նշանով: Ավելորդ չենք համարում ընթերցողներին ներկայացնել պատվիրակության 1925 -ի օգոստոսի 12-ի միջնորդությունը ամբողջությամբ, որն ընդհանուր գծերով ներկայացնում է այդ պայծառ-հիշատակ գերմանացու ծառայությունները մեր ժողովրդին՝

« Կաթողիկոսական պատուիրակության Ս. Էջմիածնի հայոց եվրոպայի

12 օգոստոսի 1925

հ. 288

Փարիզ

Նորին Ս. Օծուքին

S.S. Գեորգ Արքագնագոյն Կաթողիկոս

Ամենայն Հայոց

Ի Ս. Էջմիածին

Վեհափառ Տէր,

Հայ ժողովուրդին և անոր փառական արդար դատին 1895-96-ի ահաւոր կոտորածներէն ի վեր անկեղծ ու անձուէր բարեկամ Soff. Johannés Lepsius յառաջիկայ սեպտեմբեր 28-30 պիտի տօնէ իր հայանպաստ գործունէութեան երեսնամեակը:

Յիշեալը Պալֆանեան պատերազմին (1913) եկաւ Պոլիս ուժ տալու գերման դեսպանատան մոտ հայ նահանգներու բարեկարգման ծրագրին և յաջողեցաւ բարեացակամ դարձնել գերման դեսպանը որ մինչ այն ատեն հակառակ էր նոյն ծրագրին:

Համաշխարհային պատերազմին (1915) կրկին եկաւ Պոլիս հայ ժողովուրդին նակատագրական ահաւոր օրերուն, տեղեկութիւններ փոխելու համար հայ նահատակութեան մասին և գերմաններուն գեթ բարոյական աջակցութիւն ապահովելու հայութեան գոնէ մնացորդն ազատելու համար:

Ապա Պերլին դառնալով հրատարակեց հոյակապ գործ մը, փաղելով գերման արտաքին գործոց արխիվէն և ապացուցանելով, որ հայ ժողովուրդն ապստամբութիւն չէ ըրած ու անմեղ էր, և եղած թրջական բնաշնչումի փառականութիւնը յաւիտենական արատն է և՛ բուրժուական, և՛ մարդկութեան: Նա գերման միապետական կառավարութեան հալածուեցան և կամաւոր ահաբեկի ի Հոլանտա մինչև որ գերման հանրապետութիւնն հաստատուեցաւ և կրցաւ դառնալ Պերլին:

Դալեաթ Փաշայի սպանման դատավարութեան պահուն ինք եղաւ սպաննիչ Դալլեբեանը մեր կողմին պաշտպանողը թէ՛ դատարանէն ներս և թէ՛ դուրս:

Իսկ այժմ արդեն իր ծերունագարդ հասակին մէջ կրկին սկսած է հայանպաստ իր գործունէութեան և պատրաստութիւն կը տեսնէ հրատարակելու «Հայ ժողովուրդի նորագոյն պատմութիւնը» խորագրով գիտական աշխատութիւն մը և Գերմանիոյ մէջ բանալու հայ ուսուցչանոց մը, որուն տնօրէնութիւնը յանձնուած է Պ. Քրիշչեանի, որ այս պատճառով հրաժարեցաւ փահանայանալէ:

Նոյնպէս 800 հայ որբեր Միջագետքի անապատներէն հավաքելու և Սուրիոյ մէջ հայ ոգիով կրթելու համար (իւրաքանչիւր որբի 120 մարֆ կամ 6 անգղ. ոսկի) հանգանակութեան ձեռնարկած է:

Վերջապէս հայ ժողովուրդին ֆաղափական և բարոյական շահերուն նուիրում է Տօֆ. Լեփսիուս աւելի քան 30 տարիներ է ի վեր, գրչով, խօսով և գործով, գերման ժողովուրդեան մէջ համարեայ միակն է, որ զուտ քրիստոնէական և մարդասիրական վեհ նպատակով ծառայած է հայ ժողովուրդին, առանց մարդորսական եպերելի նպատակներու, ուստի արժանի է, որ Զերդ Վեհափառութիւնը վարձատրէ հայոցս այս անշահախնդիր և ուխտեալ բարեկամն Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչի պատուանշանով, որ արդեն հաստատուած է հայոց բարեկամ օտարներու համար մանաւանդ:

Յուսալով, որ այս առաջարկը կարժանանայ Զեր Ս. Օծութեան բարեացակամ ուշադրութեան, կը խնդրեմք փութացնել և յառաջիկայ սեպտեմբեր 28-30-էն առաջ հասցնել, որպէսզի կարենանք, եթէ հնար է, անձամբ յանձնել մեր անձնուէր բարեկամին Հայրապետական օրհնագիր կոնդակն պատուանշանին հետ, յառաջիկային ձգելով իրեն գործակից ուրիշ գերման հայասերներու վարձատրութեան պարագան:

Մատչելով ի համրոյր Ս. Աջոյն Վեհափառութեանը,

Մնամ որդիական ակնածանօք,

Կաթողիկոսական Պատուիրակ Մայր

Աթոռոյ Հայոց Եվրոպայի.

Գրիգորիս Եպիսկոպոս Պալաֆեան

Հ. Գ. Պատուանշանն այստեղ կրնանք պատուիրել տալ:

նոյն»:

Անշուշտ, յուրաքանչիւր մեծ անհատականութիւն խորապես զգացւում է, երբ այն գործը, որին նվիրել է իր ողջ էութիւնն ու ջանքերը, ցանկացած հանգուցալուծումը չի ստանում: Այդպիսիներից մեկն էլ Յոհաննես Լեփսիուսն էր, որը 30 տարի անընդմեջ իրեն նվիրեց հայոց դատին, բայց չկարողացավ ապրել նրա բոնաբարկած իրավունքների վերականգնման բերկրանքը:

Նա, ինչպես նորվեգ ժողովրդի մեծ զավակ Ֆրիտյոֆ Նանսենը խորը վիշտ ապրեցին, երբ չկարողացան տեսնել այն վեհ գործի հաղթահանդեսը, որին նվիրեցին իրենց կյանքի լավագույն տարիները:

Զնայած այդ ամենին, հայ երախտապարտ ժողովուրդն իր սրտում ու հոգում հավերժ է պահում նման անմար անունները և իր ողջ էութեամբ պաշտում այդ նվիրյալներին:

Մարդ արարածը մահկանացու է: Այդ անմահ մահկանացուններից էր նաև Յոհաննես Լեփսիուսը, որը 68-ամյա հասակում, 1926 թ. փետրվարի 3-ին, առհպետ փակեց աչքերը: Սակայն նման մարդիկ չեն մեռնում, այլ անմահանում են, քանզի նրանք իրենց նվիրել են աստվածային արդարության անմահ գործին:

Մեր վերավոր ժողովուրդը խորապես սգաց Լեփսիուսի մահը և Սուրբ Էջմիածնի հոգևոր հայրերի միջոցով իր խորը վիշտն արտահայտեց նրա մահվան, իմա անմահացման առթիվ գրելով. «Նորին Սրբութիւնը խորին վշտով ստացավ Զեր տխուր հաղորդագրութիւնը դոկտոր Յոհաննես Լեփսիուսի մահվան մասին:

Այդ կորուստը միայն Ձերը չէ, այլ նաև այն հազարավոր խեղճ որբ երեխաների, որոնց ճշմարիտ հայր է հանդիսացել, փրկելով նրանց մահվան ու դժբախտության ճեղքից:

Հանգուցյալ դոկտոր Լեփսիուսի կյանքը ճշմարիտ հետևություն էր մեր Փրկչի (Ղուկաս Զ 37) հավիտենական և անսահման գթության ժամանակավոր և սահմանավոր կյանքի մեջ:

Նորին Սրբությունը հայտնում է Ձեզ յուր սրտի ցավն ու վշտակցությունը, օրհնում է հանգուցյալի հիշատակը. բող Աստված և նորա Սուրբ Հոգին Ձեր խորը վշտի մեջ մխիթարիչ և գորավիզ լինի»:

Համայն հայությունը ոչ միայն բարձր է գնահատում Յոհաննես Լեփսիուսի անմար հիշատակը, այլև ակնդետ հետևում է նրա անվան հետ կապված ամեն մի միջոցառման՝ իր խորին հարգանքի տուրքը մատուցելով նրա պայծառ հիշատակին:

Դեռևս 1986-ին Հալլեի «Մարտին Լութեր»-ի անվան համալսարանում կազմակերպվում է Յոհաննես Լեփսիուսի մահվան 60-ամյակին նվիրված գիտական նիստ, որից անմասն չմնաց հայ ժողովուրդը: Երջանկահիշատակ վազգեն Ա Կաթողիկոսը 1986 թ. փետրվարի 10-ին Հայրապետական Կոնդակ հոլեց այս համալսարանի տնօրինությանը և հայագետ դասախոս դոկտոր Հերման Գուլցին, որում օրհնության հետ մեկտեղ հաղորդեց իր խորը երախտագիտության խոսքը մեծ մարդասերի նկատմամբ՝ հավաստիացնելով, որ Հայր Յոհաննես Լեփսիուսը հավերժ կապրի, քանզի հավերժ է հայ ժողովուրդը:

Մենք նպատակահարմար ենք գտնում ընթերցողին ներկայացնելու վազգեն Ա Կաթողիկոսի սրբատառ Հայրապետական Կոնդակն ամբողջությամբ՝ ոչ միայն մեր ժողովրդի հիշողության մեջ վերանորոգելու մեր ազգի դատին իր կյանքը նվիրաբերած մեծ մարդասերի գործն ու հիշատակը, այլև ընդգծելու, որ մեր եկեղեցին միշտ էլ, ամեն մի պարագայում եղել է իր ժողովրդի իղձերի, մտածումների, ձգտումների ու հոգու լավագույն բարգմանն ու արտահայտիչը:

**«ՀԱԼԼԷԻ «ՄԱՐՏԻՆ ԼՈՒԹԵՐ»-Ի ԱՆՈՒԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ
ՏՆՕՐԷՆՈՒԹԵԱՆ, ԵՒ ՀԱՅԱԳԷՏ ԴԱՍԱԽՕՍ ՏՈՔԹ. ՀԵՐՄԱՆ
ԿՈՆՅԱՆ, ՄԵՐ ԲՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ՍԻՐՈՅ ՈՂՋՈՅՆԸ ԵՒ ԱՍՏՈՒԾՈՅ
ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ
ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱՇՆԻՅ**

Հայոց Մայր երկրից և Հայ եկեղեցու պատմական կենտրոն Սուրբ Էջմիածնից բերում ենք ողջոյն և օրհնութիւն Հայր Իոհաննէս Լեփսիուսի յիշատակին, որին նուիրուած է ձեր գիտական նիստը, նրա մահուան վաթսուամեակի առթիւ, նպատակ ունենալով մեր օրերի աշխարհին ներկայացնելու մեծանուն գերմանացի հոգևորականի առաքելատիպ կեանքն ու կրօնական, գիտական և ընկերային ծառայութեանց բեղուն վաստակը:

Մեր գոհունակութիւնը և Մեր ջերմ գնահատանքն ենք յայտնում Ձեզ, որ երջանիկ գաղափարն է՛ք ունեցել ձեր պատմական համալսարանի յարկի տակ կազմակերպելու սոյն հանդիսատը նիստը, որին հանել է՛ք հրաւիրել Մայր Աթոռիս երկու ներկայացուցիչներին, որոնք պիտի լինեն Մայր Աթոռիս դիւանապետը Տ. Ներսէս Եպիսկոպոս Պոգոսպետան և կենտրոնական եւրոպայի Մեր պատուիրակը

Տոմբ. Մեսրոպ Ժ. վարդապետ Գրիգորեան: Նրանք պիտի մասնակցեն ձեր հանդիսութիւններին բերելով բոլորիդ Մեր եղբայրական ողջոյնը և բարի մաղթանքները:

Հայ եկեղեցու և ժողովրդի համար Հայր Լեփսիուսը խորհրդանշել է գերման ազգի ֆրիստոնէական խղճի և արդարութեան զգացումի: Նրա անունը յաւերժ արձանագրուած կը մնայ ֆասաներոդ դարի պատմութեան գրքում որպէս այդպիսին, իսկ հայ ազգի պատմութեան էջերում որպէս ֆաշակորով ախոյեան մարդասիրութեան, որպէս անձնագոհ բարի հովիւ Յիսուսանման և որպէս դրօշ ու որպէս կոչ արդարութեան:

1915-1916 տարիներին էր, երբ Օսմանեան կառավարութիւնը ծրագրեց ու գործադրութեան դրեց բնաջնջումը հայ ազգաբնակչութեան Թուրքիոյ ամբողջ տարածքի վրայ: Իրենց պատմական հայրենի հողից տեղահան արուեցին ու կոտորուեցին անասելի տառապանքների մէջ աւելի քան մէկ ու կէս միլիոն հայ ֆրիստոնեաներ, ֆարուհանդ արուեցին հայաբնակ ֆաղաֆներ, գիւղեր, բազմադարեան հայ եկեղեցական ու մշակութային յուշարձաններ, հրկիզուեցին բազմա-հազար ձեռագրեր և հայ արուեստի գործեր: Կատարուեց ֆասաներոդ դարի առաջին ցեղասպանութիւնը անմարդակային սառնասրտութեամբ: Այդ տարիներին պատերազմ էր աշխարհում, երբ սուլթանական Թուրքիայի կառավարիչները առիթը գտել էին մեծ ռեփրէ գործելու, վայելելով լուռ մեղսակցութիւնը դաշնակից Վիլհելմեան Գերմանիայի կառավարութեան:

Այս ողբերգական օրերին էր ահա, որ գտնուեց մի ֆաշ հովիւ՝ Հայր Իոհաննէս Լեփսիուսը, որ իր արդար ձայնը հնչեցրեց բարձր ու համարձակ ի պաշտպանութիւն նահատակուող մի ֆրիստոնեայ ժողովրդի:

Ճշմարիտ է, որ Հայր Լեփսիուսի ձայնը խափանուեց կայսերական շահերի հարուածով, սակայն այդ ձայնը հզօր հնչեց ֆաղաֆակիրք մարդկութեան դատաստանի առաջ և շարունակում է հետզհետէ աւելի հզօր հնչել մեր օրերին իբրև երկինք բարձրացող արդարութեան աղաղակ:

Հայ եկեղեցին ու համայն հայ ազգը որ ի Սովետական Հայաստան և որ ի սփիւռս աշխարհի, երախտապարտ հոգով յիշում են Հայր Լեփսիուսի արդար պայքարը, նրա հրապարակած հայանպաստ պատմական գրքերը՝ «Հայաստան և եվրոպա» 1896-ին և «Գերմանիա և Հայաստան» 1919-ին, խոնարհուում են նրա յիշատակի առաջ ու աղօթում, որ նրա բարի հոգին միշտ լուսաւոր մնայ երկնային յաւերժութեան մէջ և այստեղ, երկրի վրայ, մարդկութեան յիշողութեան մէջ:

Հայոց ցեղասպանութեան օրերից անցել են 70 տարիներ, սակայն Հայր Լեփսիուսի բողոքող խօսքը հնչում է այսօր աշխարհով մէկ, առաւել ուժգնութեամբ, առաւել լայն արձագանքով:

Երբեմն ռեփրէները միառժամանակ մնում են թաքցուած կամ ֆողարկուած, սակայն արդարութեան լոյսը կարելի չէ ընդմիշտ խափանել: Արդարութեան լոյսը ճեղքում է խաւարը, փշրում է ստի ու կեղծիքի պատնէշը, ֆանդում ռեփրի բոյնը և յաղթական ճառագայրում հորիզոնից հորիզոն: «Յանցանել մրրկի, եղծանի ամբարիշտն, իսկ արդարոյն խոյս տուեալ՝ կեցցէ յաւիտեան» (Առակ Բ Սողոմ. Ժ 25):

Հայ եկեղեցին ու նրա ժողովուրդը հայցում են երկնից ու մարդկանցից, մեր օրերի աշխարհից, ճանաչումը ցեղասպանութեան եղբրական ճշմարտութեան և

արդար հատուցումը՝ հայութեան 1915-ի նահատակութեան: Այս նուիրական նախապարհի վրայ, 1915-ի ողբերգութեան մեծ վկան՝ Հայր Լեփսիուսը, այսօր էլ հանդիսանում է հայ ազգի անհուն վշտի մխիթարիչը ու փառամարտ պաշտպանը նրա արդար դատի:

Ու այս հանդիսաւոր առիթով Մենք յոյս ենք յայտնում, որ Հայր Լեփսիուսի ծայրը լսելի կը դառնայ նաև բուրբ ազգի մերօրեայ սերունդներին, և կը գայ աստուածադիր օրը, երբ նրանք էլ հայերի կողմին կ'աղօթեն մեր նահատակների հոգիների խաղաղութեան համար: Ազնիւ ու աստուածասէր մարդիկ երկրագնդի բոլոր հորիզոններից աղօթելու են ու գործելու, որ յետ այսու աշխարհում ոչ մի տեղ, ոչ մի ազգութեան կեանքում չկրկնուեն նման ողբերգութիւններ, և մեծ ու փոքր ժողովուրդներ ապրեն ու գոյատևեն այս երկրագնդի վրա՝ որ բոլորին սնուցում է հաւասարապէս, այս արևի տակ՝ որ բոլորին լուսաւորում է հաւասարապէս, Աստուծոյ օրհնութեան ներքէն՝ որ բոլորին բաշխում է հաւասարապէս:

Երանի մարդիկ ու ազգութիւններ լսէին եղբայրացնող այս պատգամը՝ Աստուծոյ, արևի ու մայր հողի:

Երանի մարդիկ ու ազգութիւններ կեանքի կոչէին պատգամը մեծ սաղմոսերգուի՝ «Ողորմութիւն և ճշմարտութիւն պահեսցին, արդարութիւն և խաղաղութիւն համբուրեսցին» (Սաղմ. 27 11): Ամէն:

ՎԱՉԳԵՆ Ա

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ

Տուաւ կուղակս ի 10 Փետրուարի

1986 Փրկչական ամի,

եւ ի տումարիս Հայոց ՌՆԼԵ

ի մայրավանս Սրբոյ Էջմիածնի:

Հմր. 1410»:

Թող հայոց երկնակամարում հավերժեն Յոհաննես Լեփսիուսները, Ֆրիտյոֆ Նանսենները, Ֆրանց Վերֆելները և այլք, որոնք իրենց գրչով ու գործով նպաստամատույց են եղել մեր տառապալ ու արյունաքամ ժողովրդի խորը վերքերի դարմանման սուրբ գործին:

ԱՐՄԵՆ ՄՈՒՇԵՂՅԱՆ

«ՏԵՆՉԱՅ ՍԱԹԵՆԻԿ»-Ի ԱՌԵՂԾՎԱԾԸ. ԵՎՍ ՄԵԿ ՄՈՏԵՅՈՒՄ

Եթե ընթերցողը հիշում է, ապա մեր նախորդ հոդվածն ավարտել էինք Սաթենիկի տենչանգ-աղոթքի՝ Խորենացու մեջբերման մեր բացատրությամբ՝ հենվելով որոշ խրթին բառերի և կապակցությունների գուտ լեզվական ֆննդության վրա /«Էջմիածին», 1997, Դ-Ե, էջ 92-96/: Այստեղ սակայն պետք է ֆննենք, թե ո՞ւմ էր դիմում Սաթենիկը, և ո՞րն էր այդ դիմումի նպատակը: Սա կարող է բացահայտվել միայն մեկ բան հաշվի առնելու կամ հստակ պատկերացնելու դեպքում: Խորենացու մեջբերած կտորները ավելի ընդարձակ մի էպիկական ստեղծագործության փշրանքներն են, որ պատմահայրը իրեն հատուկ լրջախոհությամբ և, թող ներվի ասել, «ժառոտությամբ» չի հրամցրել ընթերցողին, այլապես մենք այսօր գուցե կունենայինք դասական շրջանի կենդանի խոսքի մի փայլուն և ամբողջական նմուշ: Ինչևէ, բավարարվենք նրանով, ինչն առկա է, և հետևենք դեպքերի շղթային:

Նախ՝ անկասկած է, որ Խորենացու առասպելախառն կտորների մեծ մասը գուտ տիեզերածնական բնույթ ունի. դա առաջին հերթին վերաբերում է՝ «Երկնէր երկին, երկնէր երկիր», «Տենչայ Սաթենիկ տիկին», «Վիշապագունգ գողացան զմանուկն Արտաւազդ», «Ճաշ գործեալ Արգաւանայ ի պատիւ Արտաշիսի», «Դու յորս հեծցիս յազատն ի վեր ի Մասիս» հատվածներին. երկրորդաբար այս մոտիվներին են հարում նաև «Հեծաւ արի արքայն Արտաշէս» և «Մինչ դու գնացեր» կտորները: Սա պատահական չէ, քանի որ յուրաքանչյուր առասպելական ստեղծագործության, այդ թվում և ամենից առաջ հենց էպիկական պոեմի մեջ պետք է որ ընկած լինեն ժամանակագրորեն ավելի հին և սյուժեի կառուցվածքով ավելի կայուն միջուկը: Ինչպես իրավացիորեն նկատել է Աբեղյանը, վիպասանք տարբեր և իրար ուղղակիորեն չառնչվող պատմական հիշողությունների, կենցաղային գծերի և բուն առասպելների խառնուրդ է, որոնց մեջ նա, ի դեպ, առանձնացնում է՝ պատմական հիշողություններ Արտաշես Ա, Բ /գուցե և Արտաշես Գ/, Հրամիդդ և Տրդատ Ա թագավորների ժամանակից ու արքաներից և առասպելներ՝ 1. թագավորացն Արտավազդի կոիվը վիշապ Արգավանի և վիշապների դեմ ու նոցա կոտորելը և 2. վիշապ կամ դև Արտավազդի կապվիլը ֆաջֆերի ձեռով Մասիսի մեջ /Աբեղյան, Ը, 196-97/:

Վաղուց է նկատվել Օսական Սաթենի /Satana/ և հայկական Սաթենիկի անունների նմանությունը /տե՛ս օրինակ Դ. Лавров, Заметки об Осетии и осетинах, "Сборник Материалов для описания Местностей и Племен Кавказа", Тифлис, 1883, вып. 3, разд. I; G. Dumézil, "Le Dit de la Princesse Satinik", REA, 1929, pp. 41-53/:

Ամեն դեպքում անունների բացարձակ նույնություն գոյություն չունի. բացի այդ, երկու կերպարների գործողության դաշտը արձանագրում է որոշ

տարբերակված երանգներ սյուժեի զարգացման առումով: Ահա այս տեսանկյունից մոտենալով հայկական վիպասագիր, պետք է պնդել, որ ո՛չ Օսական /լայն առումով հյուսիսկովկասյան/, ո՛չ էլ հայկական նյութը չեն կարող բխել միմյանցից: Այստեղ պետք է փնտրել մեկ այլ ընդհանուր աղբյուր, թերևս, սկյութասարմատական ցեղերի ավանդությունները, ըստ որում հյուսիսկովկասյան էպոսի համար աղբյուր է ծառայել բուն սկյութական նյութը, հայկականի համար՝ մարական միջնորդությունը:

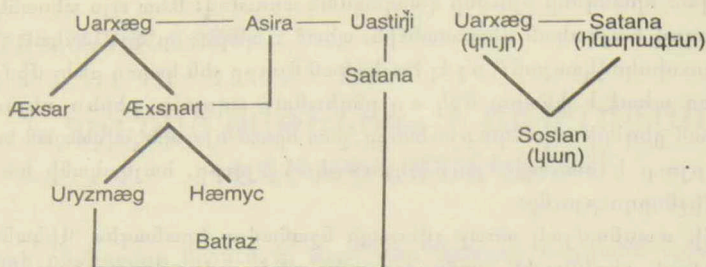
Մի ֆանի տասնամյակ առաջ շվեդացի նշանավոր իրանագետ Վիկանդերը անդրադարձավ «երկնային արքայության» թեմայով ավանդություններին՝ մասնավորապես ֆենեով իրանական վիպասագիր և այն զուգադրելով հունական և փյունիկյան համանման նյութի հետ: Ավելի ուշ Լիթթոնը փորձեց դրանք համադրել սկանդինավյան, խուտա-խեթական և բաբելական էպիկական աւբերի հետ: Եթե Վիկանդերը այն զուտ հնդեվրոպական թեմա էր դիտում, ապա Լիթթոնը փորձում է հաստատել, որ վերջինս մեծապես կրել է բաբելական և հին առաջավորասիրական աղասպելների ազդեցությունը: Բայց, դժբախտաբար, հայկական և օսական փաստերը այդ ուսումնասիրություններում բնավ տեղ չեն գտել, իսկ դա անտարակույս անհրաժեշտ է, քանի որ դրանք ընդհանուր առասպելածիսական և հին մշակութաբանական համատեքստից դուրս թողնելը կարող է հանգեցնել թերմոնումների և աղետված մեկնաբանությունների:

Ահավասիկ, համառոտ ներկայացնեմ այդ ընդհանրական սյուժեն. առաջին սերնդի երկնային աստվածությունը ամուսնանում է երկրային դիցուհու հետ և ունենում երկրորդ սերնդի ներկայացուցչին, որը սակայն բնավորությամբ շատ հակասական և իշխանատենչ է, որովհետև մի կողմից վնասում է իր նախորդին /զրկում է հորն առնական ուժից/, մյուս կողմից կործանում է իր ժառանգներին և փորձում ինճն իրեն օժտել հավերժական իշխանությամբ: Բայց նակատագրի կամքով փրկվում է զավակներից կրտսերը, որն էլ վրեժ է լուծում և՛ հորից, և՛ նրա կողմից արարված հրեշավոր ուժից:

Արդ, եթե փորձենք վերականգնել իշխանության ժառանգման՝ սերնդե-սերունդ անցնելու հաջորդական սխեման օսական էպոսի հիման վրա, ապա պետք է Ուրիգմագի մեջ տեսնել երկրորդ սերնդի հերոսին, որ «զրկում է» պապին՝ Ուարխագին /այլ ավանդությունում այդ դերը հատկացված է հորը / «առնական ուժից», մյուս կողմից՝ սպանում որդուն /անանուն որդի/: Ուարխագը Սաթենից ունենում է Սուլան դուստրուհին, որ դառնում է Ուրիգմագի խորթ որդին և իր ծննդով վերադարձնում է պապի՝ Ուարխագի առնական ուժը և տեսողությունը:

Հարց կարող է ծագել, թե ինչու՞ ենք Ուարխագին վերագրում Սուլանի հոր դերը, այն դեպքում, երբ էպոսում այդպիսի ակնարկ չկա: Այդպիսի հետևության ենք հանգում, որովհետև «Ինչպես ծնվեց Սաթենը» գլխի մի պատումի մեջ Սուլան-Սոգրիկոն փոխարինում է Ուարխագ-Ասիրա /Սասանա/ զույգից ծնված Սուրալցի հերոսին: Սա ինճին ենթադրում է Ուարխագ-Սաթեն և սրանցից ծնված Սուլան-Սոգրիկո կերպարային համապատասխանության մասին:

Այսպիսով, առաջին սերունդը մարմնավորում է Ուարխագը, երկրորդ սերունդը՝ Ուրիգմագը, երրորդ սերունդը՝ Բատրագը.

Վերադառնալով Սաթենիկի «տեմնանիկն» և տեսնենք, թե ինչ զուգահեռներ են առկա: Այդ նպատակով արժե համառոտ ներկայացնել գլխավոր հերոսներից մեկի՝ Ուրիզմագի /հայկ. վիպասանում՝ Արտաշես/ հետ կապված հիմնական մոտիվները. խորթ քույր՝ Սաթենի հետ ամուսնանալուց հետո, նա միայնակ է թողնում նրան և ձեռնարկում արշավի: Սաթենը հղիանում է և, մինչև ամուսնու վերադարձը, ծնում մի որդի և հանձնում Դոնքետիրների՝ ջրային ոգիների խնամքին, բայց, դժբախտ պատահականությամբ, վերադարձի ճանապարհին Ուրիզմագը հայտնվում է վերջիններիս մոտ և ճակատագրի հեղձանով պատճառ դառնում իր անանուն որդու մահվան /այս պատումի որոշակի մի մասը շատ է նմանվում հայկական «Կիկոսի մահը» պատմությանը/: Եվ այստեղ նարտական հերոսներից մեկը՝ Սաուլագը, որի հետ ճակատագիրը նույնպիսի, նույնիսկ ավելի չար մի խաղ էր խաղացել՝ իր իսկ ձեռքով սպանել տվել միանգամից յոթ որդիներին, խորհուրդ է տալիս Ուրիզմագին շատ չվշտանալ և աղաչել Աստծուն, որ նա մի օր իրեն պարգևի անմահ և հավերժական կյանքով օժտված զավակ: Ավելի ուշ հայտնվում է այդ զավակը՝ Ուրիզմագի խորթ որդին՝ Սոսլանը /հայկական վիպասանում՝ Արտավազդ/, արևային հերոսի մարմնավորումը:

Ժ. Դյումեզիլը թեև անցողակի նշում է «Արգաւանայ ճաշ գործնալ» հատվածի և նարտական էպոսի «Խնջուլի» էպիզոդի զուգադիպման մասին /Ж. Дюмезиль, Осетинский Эпос и Мифология, с. 55/, սակայն համոզված չէ վերջնականապես, թե դա կարող է լինել փոխադրեցության հետևանք՝ գտնելով, որ այդ ծուղակ-խնջուլի բեման ընդհանուր տարածում ունի և կարող է լինել պատահականություն: Այդպիսի մոտեցումը բնական կարելի է համարել, քանի որ Դյումեզիլին անհայտ էր «Տեմնայ Սաթենիկ տիկին...»-ի բովանդակային կողմը, մասնավորապես *զարտախոր խաւարտ* և *գտից խաւարծի* կապակցությունների բուն իմաստը, այլապես հազիվ թե նրա պես մեծ մտածողը զանց առներ և մինչև վերջ չմեկնաբաներ իր իսկ մատնանշած զուգահեռը: Այսպիսով, ինչ ենք մենք եզրակացնում. այն, որ «Տեմնայ Սաթենիկ տիկին» հատվածը «Արգաւանայ ճաշ գործնալ»-ի *անմիջական* շարունակությունն է: Ուստի, անտրամաբանական կլիներ, եթե այս դրվագը բացակայեր նարտական էպոսում. և իրոք այն գտնում ենք էպոսի «Ինչպես էին նարտերը ուզում արբեցնել Ուրիզմագին» գլխում, ըստ որում Ուրիզմագին փրկող հերոսը տարբեր պատումներում լինում է կա՛մ Բատրագը, կա՛մ Սոսլանը, կա՛մ երկուսն էլ միասին: Եթե Սոսլանը անիծված հերոսի մարմնավորումն է, ապա Բատրագը՝ փրկչի և երկնային հոր կողմից գոհաբերվող որդու մարմնավորումը: Իսկ թե ով է սրանցից իրականում փրկում

Ուրիզմագին և կոտորում նարտերին՝ վիճարկելի է, թեև պետք է նկատել, որ Սաթենը դիմում է Աստծուն և խնդրում, որ ուղարկի երկնային որդուն. եթե հավատանք Սաթենի աղոթքի մեջ հնչող "Бог богов сотвори чудо. отправь..." և այլն, ապա դա Բատրազն է, ինչպես և հաստատում է հայկական վիպասագիր /արտախոյր, բայց ոչ Արտաւազդ/:

Օսական էպոսում Ուրիզմագի նկատմամբ Սաթենի ունեցած հավատարմությունը կարծես թե սահմաններ չունի: Ամեն անգամ, երբ ամուսինը հայտնվում է ծանր կացության մեջ, հնարագետ Սաթենը գտնում է ելք և խորհուրդներ տալիս նրան: Ահա այդպիսի դրվագներից մեկն էլ ծեր Ուրիզմագին խնջույքի հրավիրելու հատվածն է, որի մոտիվը հետևյալն է. մի հին սովորույթի համաձայն, զառամյալ ծերունիներին, որոնք խուսափել են երիտասարդ հասակում ասպետական մահով իրենց մահկանացուն կնքելուց, ինչ-որ հնարքով կա՛մ վերջ էին տալիս նրանց կյանքին, կա՛մ ծաղր ու ծանակի ենթարկում մինչև մահ /տե՛ս Ж. Дюмезиль, Скифы и Нарты, Москва, 1990, XIX, сс. 199-204/:

Ահավասիկ, էպոսի այդ հատվածը. "Бората пригласили Оразмага на пир, и сказала ему Ахсина (կարդա՛ Տатана):

- Хотят тебя умертвить, и, когда поднесут тебе первую чашу, ты помолись и выпей ее. Вторую поднесут тебе как старшему среди нартов в ней будет яд, и ты вылей ее в трубку. Надень свою большую шубу, сам садись на шерстяные тюфяки, и тогда вся жидкость будет стекать в них" ("Нарты", с. 89).

Նարտական ավանդապատումներում սյուժեն ծավալվում է այսպես. Ուրիզմագը կատարում է Սաթենի հրահանգները, բայց նեղգ Սիրդոնի մատնությամբ վերջապես ընկնում է ծուղակը և չի կարողանում հրաժարվել պարտադրվող գավաթներից: Հետո Սաթենը, ճարը կտրած, դիմում է Աստծուն. О бог богов! Дай эту силу, чтобы наш молодой человек, который теперь находится на небе, между твоими чистыми ангелами, был между нартовским собранием на хадзаре алагата теперь же и чтобы он избавил нашего старика от постыдной смерти ("Нарты" Осетинский Эпос, Москва, 1989, с. 240):

Մի պատումի մեջ "Сатана... пошла на **Молитвенный холм**, медовыми лепешками..." (տե՛ս "Нарты", 1991, III, с. 64): Արդ, *ի բարձիցն Արգաշանայ* կապակցությունը, առասպելական նյութը ներգրավելուց հետո, կարելի է մեկնաբանել երկու կերպ. կա՛մ այն, որ Սաթենիկն է այդ անունը կրող աղոթքի լեռան վրա կանգնած տեղում դրանց հայտնվելը, կա՛մ եթե առկա է այլաբանություն, ապա այն տեղը, որտեղից ակնկալում է Բատրազ-Արտախոյր-ի «ծնունդ-վերարտադրություն»: Այս առումով կարևորություն է ստանում Բատրազի առասպելական ծնունդը. Սաթենը աշտարակի 7-րդ հարկում տեղադրում է պողպատե սուրը, իսկ ներքևում՝ ջրով լի յոթ կաթսա: Հոր՝ Նամիցի մեջքի վրայից պոկվելով, Բատրազն արագ թափով, հրե գնդի նման, ընկնում է ցած և, հերքով հայտնվելով կաթսաներից յուրաքանչյուրում, միայն յոթերորդից դուրս գալուց հետո է պարպած լինում իր «մոլուցքը» և «բոցեղեն էությունը»:

Բացի այդ, *բարձր Արգաշանայ*-ը իրացվում է ծխական մակարդակում՝ այն արհեստական լեռան ձևով, որ նարտերը պարտավոր էին «կառուցել» ամեն տարի՝ Բատրազի խորհրդանշական զենքը՝ սուրը, դրա գագաթին տեղադրելու

նպատակով, և որի մոտ հին ժամանակներում գերինների հոծ խմբեր էին գոհաբերվում՝ դրանով իսկ նմանակելով Բատրազի կողմից նարտերի կոտորումը:

Երբ Սոսլանը (այլ պատումներում՝ Բատրազը) փրկում է Ուրիզմագին խայտառակ մահից և վերադարձնում տուն, Սաթենը հարցնում է նրան, թե որպես ի՞նչ է ընդունելու Սոսլանին, որ մինչ այդ բանտված էր ստորերկրյա տանը, նա պատասխանում է. "Мне он нужен как сын, если у меня есть право выбора". Այդ պատասխանը լսելուց հետո, Սաթենը ստորերկրյա տնից դուրս է բերում Սոսլանին և պատմում, թե ինչպես է նա ծնել հրաշածին մանկանը ու անվանակոչել Մոս քարի անունով: Ուշագրավ է այն, որ այս փրկչական առաքելությունը Բատրազին վերագրող իրոնյան բարբառով ավանդված պատումներում հոր և որդու փոխադարձ ծանոթության, ինչպես նաև Ուրիզմագի կողմից նրան որդեգրելու մոտիվը բացակայում է: Սա մեկ անգամ ևս շեշտում է Սոսլան-Արտավազդ համապատասխանության մասին, իսկ Արտախույրին պետք է փնտրել Բատրազի կերպարի մեջ:

Ավելորդ է, կարծում եմ, որոշ չափով ուրվագծել Բատրազի կերպարը՝ ակնկալելով, որ հետագայում գուցե ի հայտ գան Արտախույրի նմանօրինակ կերպավորման փաստեր, եթե ոչ հայկական մատենագրության մեջ, ապա գոնե իրանական ավանդույթում:

Բատրազն ինքը շատ շուտ որբանում է՝ չունենալով ի ծնե մայր, իսկ շատ չանցած՝ նաև հայր. մնում է Սաթենի հովանավորության տակ և դառնում նրան հավատարիմ մեկը, սխալ էի լինի ասել՝ խորթ որդին՝ Սոսլանի կրտսեր եղբայրը: Հյուսիսկովկասյան ժողովրդական մի սովորույթի համաձայն, որբ, անձնող մնացած տղաներին նվիրաբերում էին դարբնին: Այդ սովորույթն իր հաստատումն է գտնում նաև էպոսում՝ Բատրազի առնչությամբ:

Ըստ որոշ հավատալիքային պատկերացումների, սրբազան կրակի (օջախ) պահապանը վերջինիս շուրջ գալարված օձն է (հունական առասպելներում Կենաց ծառի պահապանը վիշապն է. հնդիրանական դիցաբանության մեջ՝ Vitrա-վիշապը, որ պահպանում է rta-ն): Արարչությանն անմիջականորեն նախորդող մենամարտում կայծակ-որոտի աստվածությունը կամ ամպրոպային հերոսը փորձում է վերանվանել rta-ն (ինչպես, օրինակ, հնդկական վեդաներում՝ Ինդրան, որ հաղթանակից հետո ստանում է Visvakarman (սողդ. Vispakar - հայ. Վիշապաբաղ) «արարիչ» մականունը: Արդ, մենամարտը ինքնանպատակ է. բուն դրդապատճառը արարչությունն է, թեև չպետք է մոռանալ, որ գոյություն ունի երրորդ և եզրափակող գործողությունը, որն է՝ կատարածաբանությունը, որի շարժիչը բերևս պետք է որոնել երդմնազանցության մեջ. լինի դա դյուցազունների տոհմը, թե սովորական մահկանացուների համայնքը, միևնույն է, վերջիվերջո այն արժանանում է երկնային պատժին: Առասպելական հերոսների վերաբրտարությունը կամ նորոգումը վիճակված է նույն պատումներում գլխավոր աստծու՝ տվյալ ֆունկցիան իրականացնող կերպարին (ասեմք, Օսական էպոսում դա Kurdalægon - ն է, արիսգական ավանդության մեջ՝ Tleps -ը, նորվեգական ավանդության մեջ՝ Aslak -ը և այլն): Եվ ամեն անգամ արարչական որոշակի միջոցին, իր գործած և չգործած մեղքերի համար այդ հերոսը նորից է ձուլվում և կոփվում դարբնի կողմից:

ՔՆԱՐԻԿ ՏԵՐ-ՂԱՎԹՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների դոկտոր

ԹՈՎԱՄԱՅԻ ԱՎԵՏԱՐԱՆԻ ՀԵՏՔԵՐԸ ՀԱՅ ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ԶՐՈՒՅՑՆԵՐՈՒՄ

Հայ միջնադարյան թարգմանական արձակում բավական պատկառելի տեղ են գրավում Հին և Նոր Կտակարանների պարականոն կամ անկանոն գրքերը: V դարում և հետագայում հայերեն թարգմանված այդ երկերը առաջին անգամ միջազգային ճանաչում ստացան XIX դարի վերջերին, հատկապես Մկրտիչ Էմինի կողմից հավաքված, ապա և ռուսերեն թարգմանված պարականոնների¹, նաև հենց Էմինի հիշատակին նվիրված մխիթարյանների «Թանգարան հայոց հին և նոր դպրութեան» երեք հատորների շնորհիվ, որոնք լույս տեսան 1896, 1897 և 1904 թվականներին²:

Այս վերջիններում ներկայացվեց ձեռագրերում պահպանված պարականոնների հարուստ ժառանգությունը, ինչը և սկիզբ դրեց նրանց գիտական ուսումնասիրությանը:

Մի առանձին ճյուղ է կազմում այդ ուսումնասիրությունների շարքում պարականոնների ազդեցության հարցը հայ միջնադարյան գրականության վրա, ինչպես և նրանցից ժողովրդական ստեղծագործություն անցած առանձին փոքրիկ գրույցների, ավանդույթների տեղայնացման հարցը: Այդ բնագավառում ուշադրության է արժանի Ա. Ղանալանյանի կատարած աշխատանքը: Տարբեր ձեռագրերից և հրատարակություններից նա հավաքեց Հին և Նոր Կտակարանային պարականոն գրույցները: Դասելով դրանք եկամուտ գրույցների շարքը, նա միաժամանակ նշեց, որ հայկական պարականոն ավանդությունների մեջ կան և այնպիսիք, որոնց զուգահեռները բացակայում են մեզ հայտնի տպագիր և ձեռագիր պարականոն գրքերի մեջ³:

Հայտնի է, որ տարբեր աղանդավորական շարժումների դեմ մղված պայքարում ոչնչացվել է նաև նրանց գաղափարախոսությունն արտահայտող

1 Տե՛ս Эмин Н. О., "К вопросу о собрании армянских апокрифов", հետևյալ հրատ. մեջ. "Переводы и статьи Н. О. Эмина по духовной армянской литературе". Москва, 1897, с. 336-338, նույն տեղում տե՛ս հայկական պարականոնների ցուցակը. "Список армянских апокрифов, составленный по каталогу рукописей Эчмиадзинской библиотеки, изданному в 1863 году в Тифлисе", էջ 339-344:

2 Տե՛ս 1. Թանգարան հին և նոր մայիսեաց. Ա.- Անկանոն գիրք Հին Կտակարանաց. Զրատարակիչ՝ Սարգիս Զովսեփյան: Վենետիկ, 1896: 2. Թանգարան հայկական հին և նոր դպրութեանց. Բ.- Անկանոն գիրք Նոր Կտակարանաց: Զրատարակիչ՝ Եսայի Տայեցի: Վենետիկ, 1897: 3. Թանգարան հայկական հին և նոր դպրութեանց. Գ.- Անկանոն գիրք առաքելական: Զրատարակիչ՝ Քեր. Զրաքյան: Վենետիկ, 1904:

3 Տե՛ս Ղանալանյան Ա., Ավանդապատում: Երևան, 1969: Առաջաբան, էջ 62Գ-ԵԴ:

գրականությունը, այդ թվում և պարականոնների մեծ մասը⁴։ Սակայն անժխտելի է նաև այն փաստը, որ այդ գրականությունը, մասնավորապես պարականոն երկերը, հայ հասարակության որոշ շրջաններում գործածության մեջ են եղել և, անշուշտ, պետք է որ ազդեցություն թողած լինեին հայ միջնադարյան գրականության վրա։ Դա հատկապես վերաբերում էր ժողովրդական ակունքներ ունեցող, լայն զանգվածների ծաշակին և պատկերացումներին հարազատ վիպական արձակին, զրուցատիպ գրականությանը։ Այդ կարգի գրականություն էր նաև ժողովրդի կողմից շատ սիրված Մարիամ Աստվածածնին և Հիսուսին վերաբերող պարականոն ավետարանական զրույցները։

Սամվել Անեցու, Մխիթար Այրիվանեցու ցուցակներում, ապա Սարգիս Շնորհալու երկերում հիշատակվում են երկու նոր-ավետարանական պարականոններ, որոնք 591 թվականից առաջ Հայաստան բերվեցին նեստորականների կողմից և թարգմանվեցին հայերեն։ Անեցին նշում է. «Աստուածածնի պատմութիւն»-ը և «Մանկութիւն Տեառն» երկերը, Մխիթար Այրիվանեցին և Սարգիս Շնորհալին՝ «Մանկութիւն Տեառն» և «Աւետարան Թովմայի» երկերը⁵։ Ասել է, հայ մատենագիրների կողմից վկայված պարականոնները պատկանում են այն գրականությանը, որը գիտական շրջանակներում ստացել է մի ընդհանուր անվանում՝ «Տղայութեան Աւետարան» (Paidika)⁶։ Բազմաթիվ այդ տիպի Ավետարանների մեջ առավել արժեքավոր են համարվում հունարեն, ասորերեն, լատիներեն և այլ լեզուներով հայտնի «Նախաւետարան Յակոբայ» (Proteuangelium Jakobi) և «Պատմութիւն Թովմայի» (Narratio Thomae) երկերը, որոնք ստեղծվել են I դարի վերջում կամ II դարի սկզբում տարածված ավանդությունների հիման վրա և վերաբերում էին քրիստոնեական կրոնի սկզբնավորմանը։ Նրանք հիմք հանդիսացան մնացած բոլոր Տղայության Ավետարանների համար, թարգմանվեցին նաև արաբերեն, պարսկերեն և այլ լեզուների՝ գոյատևելով մինչև ուշ միջնադար⁷։

⁴ Այսպես, Երվանդ Տեր-Մինասյանը ցույց է տալիս, որ նեստորականության դեմ պայքարող Հայաստանում ավարտվեց հաղթանակով արդեն VII դարի վերջերին։ Ոչնչացվեց նաև նեստորականության և աղանդավորության կնիքը կրող գրականությունը, չհաշված առանձին հատակոտորների, որոնք փրկվեցին (տես Տեր-Մինասյան, Միջնադարյան աղանդների ծագման և զարգացման պատմությունից։ Երևան, 1968, էջ 146)։ Իսկ Մեսրոպ Տեր-Մովսեսյանը մատնանշում է, որ Սամվել Անեցու և Մխիթար Այրիվանեցու ցուցակներում հիշատակված 10 անկանոն գրքերից հայ մատենագրության մեջ պահպանվել են միայն երկուսը՝ «Աղամի ապաշխարութիւնը» և «Մանկութիւն Տեառն», «Իսկ մնացյալները ոչ միայն հայ մատենագրությանը, այլ ընդհանրապես հայտնի չեն» (Тер-Мовсесян М., История перевода Библии на армянский язык. Санкт-Петербург. 1902, с. 251)։

⁵ Տես Ամասյան Հ., Հայկական մատենագիտություն. հ. Ա։ Երևան, 1959, էջ XXI-XXIII, նաև Ի. Բ. Երևան, 1976, էջ 948-949։

⁶ Տես A. Meher. Erzählung des Thomas hntuljajl հրատարակության մեջ. E. Hennecke. Neutestamentische Apokryphen in Verbindung mit Fachgelehrten in deutschen Übersetzung und mit Einleitungen herausgegeben von Edgar Hennecke. Tübingen und Leipzig, 1904, s. 63.

⁷ Տես Զարբիանալեան Գ., Մատենադարան հայկական թարգմանութեանց, Վենետիկ, 1883, էջ 193-199, նաև Evangelium Thomae հետևյալ հրատ. մեջ. Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche. Leipzig, 1896, s. 657.

Նախավետարանը կամ «Գիրք Տղայութեան Քրիստոսի» անվամբ հայտնի և Տեառնեղբորը՝ Հակոբին վերագրվող Ավետարանը պահպանվել է նաև հայերեն թարգմանությամբ: Այն այլ ձեռագրական պարականոն նյութերի հետ երկու խմբագրությամբ հրատարակեց Եսայի Տայեցին⁸: Ուսումնասիրողների կարծիքով (Զարբհանալյան, Մառ) հայկական թարգմանությունը շատ է տարբերվում Արևմուտքում տարածված նույն Ավետարանից և, ըստ երևույթին, սերում է ասորական կամ պարսկական բնագրերից⁹:

Սակայն հայկական ձեռագրերում չի պահպանվել կամ մինչ այժմ չի հայտնաբերվել Թովմայի Ավետարանը, որի լրիվ անվանումն է «Իսրայելացի փիլիսոփա Թովմայի Պատմությունը Քրիստոսի մանկության մասին»¹⁰: Որ այն կարող էր ոչնչացված լինել Հայաստանում, շատ հավանական է: Նրանում առավել ցայտուն է ի հայտ գալիս մանիքեականների, մետափրականների և սրանց հաջորդած աղանդավորականների կողմից որդեգրված գնոստիկյան գաղափարախոսությունը, մասնավորապես, Docetism-ը, այսինքն՝ Քրիստոսի երևութականության և նրա աստվածային բնության վերաբերյալ ուսմունքը, նրա մարմնավորման փաստի ժխտումը: Հիսուսը իր հրաշագործություններով և իմաստությամբ, որոնք արտահայտություն են գտնում արդեն մանուկ

⁸ Տե՛ս Թանգարան հայկական հին և նոր դպրութեանց. Բ.-ԱՆՆԿԱՆՈՆ ԳԻՐԵ ՆՈՐ ԿՈՒՍԿԱՐԱՆԱՑ, էջ 1-126, էջ 127-235, նաև Марр Н., Из летописей поезда в Армению. Записка и извлечения из армянских рукописей, ч. II (Օմդ. օմմուսկ ւզ "Հանուսոկ ւզ Восм. Օմд. Импер. Рус. Археол. Общества". Том VI, с. 135-228): Ն. Մառը ձեռագրերից քաղված նյութերով լրացրել է Եսայի Տայեցու ձեռագրում բացակայող Տեառնեղբոր Ավետարանի 6 պատմությունները:

⁹ Տե՛ս Զարբհանալեան Գ., Մատենադարան հայկական թարգմանութեանց, էջ 192. Марр Н., Из летописей поезда в Армению (Օմд. օմմուսկ ւզ "Հանուսոկ...", V, с. 212).

¹⁰ Թովմայի Ավետարանի հնագույն բնագրերը՝ երկու հունական (ընդարձակ և համառոտ) և մեկ լատիններեն հրատարակեց Տիշենդորֆը (տե՛ս Evangelia Apocrypha ... edidit Constantinus Tischendorf, Lipsiae, Avenarius et Mendelssohn, 1853): Ընդարձակն ունի 19 զլուխ և ընդգրկում է Հիսուսի 5-12 տարեկան հասակում կատարած հրաշագործությունների պատմությունները, համառոտը՝ 11 զլուխ, Հիսուսի 5-ից 8 տարեկանը և լատիններենը՝ մինչև Հիսուսի 8 տարեկանը և պարունակում է 15 զլուխ (տե՛ս նաև Evangelium Thomae հետևյալ հրատարակության մեջ. Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche, s. 657).

Հունարեն և ընդարձակ խմբագրությունը զուգահեռ ասորերեն և լատիններեն տարբերակներով գերմաներեն թարգմանությամբ տե՛ս E. Hennecke. Neu testamentische Apokryphen: Նաև՝ ռուսերեն լեզվով Евангелие детства "Апокрифы древних христиан" (Москва, 1989) գրքում, էջ 142:

ՀՀփոքել «Թովմայի Ավետարանի» և «Գիրք Թովմայի» 1945 թ. Նագ-Խամմադիում (Եգիպտոս) հայտնաբերված երկերի հետ: Սրանց մասին տե՛ս Трофимова М. К., Историко-философские вопросы гностицизма. Москва, 1979, հատկապես էջ 59-98, 122-141, նաև նույնի՝ Гностицистические апокрифы из Хар-Хаммади, հետևյալ հրատարակության մեջ. Апокрифы древних христиан, էջ 250-262: Թեև Թովմա Իսրայելացու Տղայության Ավետարանը նույնպես համարվում է գնոստիկյան, սակայն այն իր բնույթով տարբերվում է վերը հիշատակված Նագ-Համմադյան Թովմայի առումը կրող երկու երկերից: Սրանցում ներկայացված է Հիսուսի ուսմունքը գնոստիկյան տեսանկյունից, իսկ Թովմա Իսրայելացու Ավետարանում՝ Հիսուսի մանկության տարիների պատմությունը և այդ տարիներին նրա կատարած հրաշագործությունների միջոցով գնոստիկյան հիմնական գաղափարի հաստատումը:

հասակում, ապացուցում է, որ ինքը չի պատկանում այս աշխարհին¹¹: Այս բնույթն ունեն մահ շիտուսի Տղայությանը նվիրված Ավետարանները: Սակայն թուվմայի Ավետարանն ունի ևս մի առանձնահատկություն. այն տարբերվում է մնացած բոլորից շիտուսի կերպարի կերտման ռեալիստական բնույթով: Մանուկ Քրիստոսի բնավորությունը աչքի է ընկնում արտակարգ խստությամբ և դաժանությամբ: Նա մերժավորի հանդեպ սեր չի քարոզում և հրաշագործ բարերարի դերում հանդես չի գալիս, այլ ներկայանում է որպես մի տղա, որն իրեն շրջապատող երեխաների հանդեպ ոչ միայն խիստ է, այլ հաճախ մահ դաժան: Օժտված լինելով երկնային ուժով, նա այդ ուժը գործադրում է պատժելու համար բոլոր նրանց, ովքեր չեն ընդունում նրա աստվածությունը: Ջրույցներից մեկում պատմվում է մի երեխայի մասին, որին հինգ տարեկան շիտուսը չորացնում է այն բանի համար, որ նա բաց էր թողել իր կողմից փոսում հավաքած ջուրը¹²: Մեկ ուրիշում, թե ինչպես, երբ յոթ տարեկան շիտուսը անցնում էր գյուղով, մի տղա ետևից վազելիս, հրում է նրան: Շիտուսը դառնալով երեխային, անիծում է սրան՝ ասելով. «Դու քո ճանապարհի վերջին չես հասնի»: Երեխան տապալվում է գետնին և մահանում: Յովսեփի և Մարիամի մոտ բողոքով եկած երեխայի ծնողները կուրացվում են շիտուսի կողմից¹³:

Շիտուսի այդ նկարագիրը շատ հեռու է կանոնական և նույնիսկ պարականոններում ներկայացված Քրիստոսից, և պարզ է, որ չէր կարող լայն տարածում ունենալ¹⁴:

Ասեմք մահ, որ թուվմայի Ավետարանը և «Գիրք Տղայութեան Քրիստոսի» առնչվում են միմյանց հետ¹⁵, և առաջինի զրույցների հայ բանահյուսության թափանցման ճանապարհներից մեկն էլ եղել է Տղայության կամ Մանկության Ավետարանը: Այս վերջինի հայերեն թարգմանության 28 գլուխներից առաջին 15-ը նվիրված են Մարիամի ծննդյան և մանկության, ապա շիտուսի ծննդյան պատմություններին, իսկ 16-րդ գլխից՝ շիտուսի մանկությանը՝ մինչև 18 տարեկան հասակը կատարած հրաշագործությունների պատմություններին: Եվ այս մասում հանդիպում են մի շարք զրույցներ, առնվազն 5-6, որոնց զուգահեռները կան մահ թուվմայի Ավետարանում:

Այդ զրույցներից երկուսը՝ շիտուսը հյուսն և շիտուսը ներկարար, անցել է մահ հայկական զրույցների մեջ¹⁶: Համեմատելով այդ պարականոնների

¹¹ Տե՛ս Երվանդ Տեր-Մինասյան, Միջնադարյան աղանդների ծագման և զարգացման պատմությունից, Գ. Գնոստիկականություն, էջ 17-21, մահ Եզնիկ Ծ. վարդապետ, Հայրաբանություն, Ա, էջ 234, 242-244, Ա. Էջմիածին, 1996:

¹² Տե՛ս "Апокрифы древних христиан" գրքում, զրույց III, էջ 142:

¹³ Տե՛ս անդ, զրույցներ IV, V, էջ 142-143:

¹⁴ Ռուս հանրաճանաչ գիտնական Մ. Ն. Սպերանսկին թուվմայի Ավետարանում շիտուսի կերպարի այդ դաժան նկարագրով է բացատրում այն փաստը, որ հիշյալ Ավետարանը, ի տարբերություն այլ պարականոնների, շատ հազվադեպ է հանդիպում (տե՛ս Пыпин А. Н., История русскою литературы, т. I, Санкт-Петербург, 1902, էջ 421):

¹⁵ Տե՛ս Զարբհանլեան Գ., Մատենադարան հայկական թարգմանութեանց, էջ 193:

¹⁶ Հմտ. Ես. Տալեցու հրատ. Գիրք տղայութեան Քրիստոսի (Թանգարանի հ. Բ.), գլ. Ի, ԻԱ, "Апокрифы...", Евангелие детства, զրույց XIII, շիտուսը հյուսն, մահ "Heinecke Neutestamentische Apokryphen...", զրույց XIII, "Апокриф"-ներում բացակայում է ներկարարի մասին զրույցը: 801-ի 6, 7, ապա 3, 4, 5 զրույցների հետ:

համապատասխան զրույցները Ավանդապատումում հրատարակվածների հետ, գալիս ենք այն եզրակացության, որ նրանց համար աղբյուր է ծառայել Հակոբի Գիրք Տղայության զրույցների խմբագրությունը:

Սակայն հայկական զրույցներում թեև շատ սակավ, ըստ մեզ, հանդիպում են նաև թուվմայի Ավետարանից հայ բանահյուսության անցած և տեղայնացած զրույցներ: Դրանք երկու տիպի են. 1) այնպիսիները, որոնք վերաբերում են անմիջապես Հիսուսին, և 2) ուր Հիսուսի մասին զրույցը վերագրվել է հայ ականավոր անձնավորությանը:

Հիսուսի կերպարը ընդօրինակման աղբյուր է հանդիսացել և հերոսին սրբացնելու միջոց հատկապես վարքա-վկայաբանական գրականության մեջ: Եվ դա առաջին հերթին կապվում է Գրիգոր Նարեկացու վարքի հետ, նրա անձի շուրջ ստեղծվել են բազմաթիվ զրույցներ:

Նարեկացու վարքը, ինչպես և զրույցները մանրագնին և լուրջ քննության է ենթարկել Նարեկացիագետ Պողոս Խաչատրյանը: Լրացնելով Ղանալանյանի՝ Նարեկացուն վերաբերող զրույցների հավաքածուն, նա ցույց տվեց, որ արդեն XIII դարում կար Նարեկացուն նվիրված հրաշապատումների գրանցված մի շարք¹⁷: Ահա այդ զրույցների մեծ մասում գերբնական ուժով օժտված Նարեկացին, Քրիստոսի նմանությամբ, մեկ հանդես է գալիս հովվի, մեկ՝ պարտիզպանի դերում: Շատ բան այստեղ գալիս է կանոնական Ավետարաններից կամ Ուղղափառ Եկեղեցու կողմից ընդունված պարականոններից, սակայն կան մի երկու զրույց, որոնք, ինչպես ասացինք, կրում են իրենց վրա թուվմայի Ավետարանի զրույցների կնիքը:

Կանգ առնենք հատկապես մեկի վրա: Մենք ի նկատի ունենք Գրիգոր Նարեկացու կողմից աղավնիների կենդանացման մասին զրույցը, որն անցել է նաև նրա վարքի Ծերենցյան խմբագրության մեջ:

Զրույցի սկզբում ասվում է, որ Նարեկացին ջանքեր էր գործադրում ծուլյերի և մարմնասեր առաջնորդների կողմից անփութության մատնված Սուրբ Եկեղեցու կարգերը հաստատել և վերստին նորոգել: Այդ պատճառով նրան հայիոյում էին բիրտ և սուպո մարդիկ և համբավում էին ծայր, այսինքն՝ աղանդավոր: Ապա եպիսկոպոսները և իշխանները, ազատների և տանուտների հետ, հավաքվում են և, ինչպես ասվում է զրույցում՝ «յղեպ կոչեցին զնա առ ի դատել և յանդիմանել հրապարակաւ և արքորել զնա պատուհասիւ որպէս զհերծուածօղ: Եւ եկեալ առ սուրբն հրաւիրեալքն, զի տարցեն զնա: Իսկ սուրբն՝ զիտացեալ զխորհուրդս նոցա, կամեցաւ յանդիմանել զանմտութիւն նոցա: Ասաց.

— Նախ կերիցուք հաց և ապա զնասցուք:

Եւ ետ տապակել երկու աղանիս: Եւ բերեալ եղ առաջի նոցա սեղան, որպէս զի կերիցեն: Եւ օրն այն ուրբաթ էր: Ընդ որ ևս առաւել գայթակղեցան հրաւիրեալքն և ասեն.

— Ո՞չ է օրս ուրբաթ:

Եւ նա, իբրև յանգեոս եղեալ, ասաց.

— Թողութիւն արարէք, եղբարք. ես ոչ գիտացի, թէ պահս է օրս այս:

Յայնժամ ասէ ցտապակեալ աղանիսն.

¹⁷ Տե՛ս Խաչատրյան Պ., Նարեկացին և հայ միջնադարը. Բանասիր. գիտ. դոկտ. գիտ. աստիճանի հայցման ատենախոսության Սեղմագիր: Երևան, 1993, էջ 20-22:

— Արիք գնացեք ի տեղիս ձեր և յերամս՝ զի պահս է օրս այս:

Եւ նոյն ժամայն ընդ ասել սրբոյն կենդանացան աղանիքն և թև առեալ թռեան առաջի ամենեցուն: Եւ տեսեալ զգարմանալի սքանչելիսն, որ եղեն, ապուշ մնացին. և յարուցեալ անկան յոտս նորա և երկիրպագին և թողութիւն անձանց հայցելին և Աստուծոյ փառս տային: Եւ գնացեալ պատմեցին զիրաշն, որ եղև, և նոքա լռեցին ի չար խորհրդոցն և անուանեցին զնա երկրորդ Լուսաւորիչ և երկրորդ Աքանչելագործ»¹⁸:

Այժմ բերենք Թովմայի Ավետարանի երկրորդ գրույցը:

«Երբ Հիսուս մանուկը հինգ տարեկան էր, նա խաղում էր առվակի ծանծաղուտի մոտ և ջրափոսի մեջ էր հավաքում ջուրը: Իր մի խոսքով նա դարձրեց այն զուլալ: Եվ փափկացրեց կավը ու ծեփեց 12 ճնճուկ: Եվ շաբաթ օր էր, երբ նա արեց: Այնտեղ կային շատ երեխաներ, որոնք խաղում էին նրա հետ:

Բայց երբ ինչ-որ երբայեցի տեսավ, թե ինչ է անում խաղալով Հիսուսը, նա անմիջապես գնաց նրա հոր՝ Հովսեփի մոտ և ասաց:

— Նայիր, քո որդին ծանծաղուտում է և պղծեց շաբաթ օրը:

Երբ Հովսեփը գնաց այնտեղ և տեսավ (Հիսուսին), նա բղավեց:

— Ինչո՞ւ ես անում շաբաթ օրն այն, ինչը չպետք է անես:

Իսկ Հիսուսը՝ ափն ափին խփեց և դիմեց ճնճուկներին:

— Թռե՛ք:

Եվ ճնճուկները ճլվլալով թռան-գնացին:

Երբայեցիները զարմացան տեսնելով այդ, գնացին ու պատմեցին ավագներին, որ տեսան, թե ինչպես Հիսուսը կատարեց իր ասածը»¹⁹:

Ինչպես տեսնում ենք, և՛ Հիսուսը, և՛ Նարեկացին կենդանացնում են թռչուններին: Մեկը ծեփում է ճնճուկներ հրեաների հանգստյան շաբաթ օրը, մյուսը աղավմիներ է տապակում ուրբաթ՝ հայերի պասի օրը, և ցանկանում հյուրասիրել իրեն այցելության եկածներին: Երկուսն էլ անթույլատրելի գործ են անում արգելված ժամանակ: Երկուսն էլ պարսավանքից հետո ափն ափին են խփում ու կենդանացնում թռչուններին: Դրանով հաստատվում է նրանց սրբությունը և գերբնական աստվածային էությունը:

Այստեղ պարզորոշ կարելի է ասել, որ պարականոնի գրույցը գրեթե անփոփոխ տեղայնացել է և կապվել Գրիգոր Նարեկացու անվան հետ:

Մեկ այլ գրույց, որը նույնպես անցել է Գրիգոր Նարեկացու վարքի հալթայան խմբագրություն, կապված է Նարեկացու գերեզմանի հրաշագործ ուժի հաստատման հետ, որի շնորհիվ կենդանացնում է թուխսը իր ճտերով²⁰: Թվում է, թե սրա հիմքում եւ ընկած է եղել նույն պարականոն գրույցը:

Եթե մեր բերած այս գրույցները, հատկապես առաջինը, կարելի է համարել Թովմայի Ավետարանի անմիջական փոխառության հետևանք, ապա սրանց հետ մեկտեղ պետք է մատնանշենք մի երկու գրույց՝ կապված հենց

¹⁸ Յայսմաւորք, 28 փետրվարի: Կ. Պոլիս, 1730 թ.:

¹⁹ Թարգմանությունը ռուսերենից (Анокреуфы древних хрусчан, т. 142, գրույց II) համեմատվել է նաև Տիշենդորֆի հրատարակած հունարեն խմբագրության հետ: Շնորհակալություն ենք հայտնում Օ. Վարդապարյանին Տիշենդորֆի հրատարակածը մեզ տրամադրելու համար:

²⁰ Տես Յայսմաւորք, 27 փետրվարի:

Քրիստոսի անվան հետ, որոնք իրենց բնույթով են համահունչ թովմայի գրույցներին: Նրանցում Քրիստոսի կերպարը աչքի է ընկնում նույն դաժանությամբ և խստությամբ: Դրանք են Ավանդապատումի հմր. 801-ի 8-րդ, ապա 13-րդ, 14-րդ գրույցները: Առաջինում ասվում է. «Երբ Քրիստոսը անցնում էր ճանապարհով, բոլորը գնում են նրան տեսնելու, բացի ջուլիակից, որն ասում է. «Այս էլ վերջացնեմ՝ հետո, այս էլ՝ հետո»: Այդպես շարունակվում է մինչև Քրիստոսի հեռանալը: Դիտուել տեսնելով, որ ջուլիակը չի եկել՝ անհիծում է նրան, ասելով. «Ինչքան աշխատես, կուշտ չուտես»:

Երկրորդ գրույցում Քրիստոսը հանդես է գալիս հարկահանի դերում, նա երեխաներից տասանորդ (հարկ) էր հավաքում: Մի կին, որ տասը երեխա ուներ, մի քանիսին թաքցնում է, որ տասանորդ չվճարի: Քրիստոսը գալիս է այս կնոջ մոտ: Վերջինս ցույց է տալիս իր երեխաներին: Դիտուել հարցնում է.

— Էլ որդիք չունե՞ս:

— Չէ, պատասխանում է կինը:

Քրիստոսը լուռ հեռանում է:

Կինը գնում, բաց է անում պահարանը, որտեղ թաքցրել էր իր երեխաներին, սակայն ոչ մեկին չի գտնում, բոլորը դարձել էին Չաչանք (քաջքեր-բարի հոգիներ):

Կա այս գրույցի մի այլ տարբերակ, ուր քահանան է ունենում 40 երեխա և 20-ին թաքցնում է:

Այս վերջին գրույցների զուգահեռները չեն հանդիպում թովմայի Ավետարանի խմբագրություններում և չի կարելի պնդել, որ նրանք գալիս են այդ Ավետարանից, սակայն վստահորեն կարելի է ասել, որ նրանք նույն միջավայրի և նույն տիպի աղբյուրներից ծնած և տեղայնացած գրույցներ են:

Ամփոփելով մեր խոսքը, կարող ենք ասել, որ Քրիստոսի Տղայության Ավետարանը, այդ թվում և՛ թովմայի, որոշակի հետք են թողել հայկական գրույցների վրա: Նրանք ոչ միայն ներշնչման աղբյուր են հանդիսացել կանոնական Ավետարանների՝ Քրիստոսի տղայության պատմության պակասը լրացնելու, այլ նաև ինքնուրույն հայկական գրույցներ ստեղծելու համար:

ՀՐԱՉՅԱ ՄԻՐՁՈՅԱՆ

Փիլիսոփայական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր

ՈՍԿԱՆ ԵՐԵՎԱՆՑՈՒ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՐԿԻ ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՐԺԵՔՆ ՈՒ ԿԱՐԵՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հայ մշակույթի բազմադարյան պատմության մեջ աչքի ընկած մեծ երախտավորների շարքում իր ուրույն տեղն ունի 17-րդ դարի ականավոր տպագրիչ, քերական, փիլիսոփա, բարգամնիչ ու հասարակական գործիչ Ոսկան վարդապետ Երևանցին, որի կյանքն ու գործունեությունն իր ժողովրդի լուսավորությանը, գիտական ու մշակութային առաջընթացին, նրա ինքնանախադրության ու ազգային ինքնագիտակցության բարձրացման գործին անմնացորդ ծառայելու մի բացառիկ օրինակ է: Ոսկան Երևանցու մասին ստեղծվել է բավական հարուստ գրականություն, որը, սակայն, հիմնականում նվիրված է նրա տպագրական տիտանական գործունեության լուսաբանմանը: Ճիշտ է, այդ ուղղությամբ դեռ շատ բան կա անելու, բայց, մեր կարծիքով, ոչ պակաս կաևոր է նրա թողած տեսական ծառանգության, լինի դա բարգամնական, թե ինքնուրույն, ուսումնասիրությունն ու գնահատությունը: Ընդ որում՝ եթե նրա ֆերականական հայացքները համեմատաբար գնահատված են¹, ապա նույնը չենք կարող ասել նրա փիլիսոփայական հայացքների մասին: Այդ տեսակետից առաջժմ, նիշտ է, ինչ-որ բան արվել է², որը, սակայն, անբավարար է հայ փիլիսոփայության պատմության մեջ Ոսկանի տեղն ու դերը հասկանալու համար:

Ոսկան Երևանցու իմաստասիրական ծառանգության մեջ առանձնահատուկ արժեք ունի ընթերցողի ուշադրությանը ներկայացվող ոչ ծավալուն աշխատությունը, որը հեղինակը զետեղել է Առաքել Դավրիժեցու «Գիրք պատմութեանց» կոթողային երկի առաջին հրատարակության մեջ (Ամստերդամ, 1669, էջ 638-645): Որպես նրա ՄԸ գլուխ: Իսկ քանի որ նույն գրքի նախորդ՝ ՄԵ գլուխը պարունակում էր հենց Ոսկանի ինքնակենսագրությունը և կոչվում էր «Պատմութիւն կենաց Ոսկանայ վարդապետի Երևանցոյ տպագրողի գրոյս և այլոց» (էջ 629-638), ուստի այն վերնագրված է՝ «Յաղագս միութեան եւ միաւորութեան. նոյնք են եթէ զանազանք: Արարեալ նունոյ Ոսկանայ

¹ Տե՛ս, օրինակ, Հ. Ներսես ՏԵՐ-ՆԵՐՍԵՍԵԱՆ, Ոսկան վարդապետի ֆերականական ըմբռնումները, «Բազմավեպ», 1966, թիվ 12, Հ. Մխիթարյան, Ոսկան Երևանցին իրրև ֆերականագետ, «Էջմիածին», 1966, թիվ ԺԱ-ԺԲ, Գ. Զահուկյան, Գրաբարի ֆերականության պատմություն, Երևան, 1974:

² Տե՛ս, օրինակ, Հ. Գաբրիելյան, Հայ փիլիսոփայական մտքի պատմություն, հ. 2, Երևան, 1958, էջ 308-319, Հ Միրզոյան, XVII դարի հայ փիլիսոփայական մտքի ֆնական վերլուծություն, Երևան, 1983, էջ 248-253:

վարդապետի»։ Փաստորեն «Արարեալ նույն Ոսկանայ վարդապետի» հատվածը չի մտնում աշխատության բուն վերնագրի մեջ, այլ ավելացված է պարզապես նախորդի հետ կապ հաստատելու համար։

Թե ինչո՞ւ Ոսկանն իր ինֆանկեմսագրությունը գետեղել է հենց Դավրիժեցու և ոչ թե մեկ այլ գրքում, ասենք թեկուզ իր Քերականության կամ Աստվածաշնչի մեջ, այս հարցի պատասխանը մենք տվել ենք Դավրիժեցու աշխատության ոսկանյան հրատարակության մասին մեր հոդվածում³։ Ավելորդ համարելով վերարտադրելու ամբողջը, ասենք միայն, որ Դավրիժեցու գրքում ամենայն մանրամասնությամբ ներկայացված տեսնելով դարի առաջին վեց տասնամյակի հայ մշակույթի աչիի ընկնող դեմֆերի գործունեությունը, մինչդեռ ոչինչ չգտնելով տպագրական իր տիտանական գործունեության մասին, Ոսկանը, որը ֆաջ գիտակցում էր իր կատարածի մեծությունն ու կարևորությունը, դարի պատմությունից դուրս չմնալու, ընդհակառակը, իր արժանի տեղը գտնելու համար, հարկ է համարել անձամբ լրացնելու Դավրիժեցու կամֆից անկախ ստեղծված լուրջ բացը։ Ձեռք որ Դավրիժեցին իր պատմությունը հասցրել էր մինչև 1662 թ., իսկ Ոսկանը տպագրական գործունեություն է ծավալել հենց այդ թվականից սկսած մինչև իր հանկարծահաս, մասամբ և առեղծվածային մահը՝ 1674 թ.։ Դրանով պետք է բացատրել, ավելի ճիշտ՝ այդ է հաստատում այն փաստը, որ իր ինֆանկեմսագրությունը Ոսկանը շարադրել է ոչ թե առաջին, այլ երրորդ դեմֆով՝ հարմարեցնելով Դավրիժեցու ոճին։

Ոչ պակաս կարևոր են նաև Ոսկանի խնդրո առարկա իմաստասիրական աշխատության ստեղծման ու տպագրության դրդապատճառներն ու տպագրության հանգամանքները։ Հանրահայտ է, որ, սկսած 17-րդ դարի առաջին տասնամյակներից, Հոռմի Կաթոլիկ եկեղեցին եռանդալի գործունեություն էր ծավալում քրիստոնեական եկեղեցիներն իր իշխանությանը ենթարկելու ուղղությամբ։ Այդ պատճառով Հայաստանում և հայկական գաղթօջախներում ծայրաստիճան սրվել էր միաբարականքների և հակամիաբարականքների պայքարը։ Ճիշտ է, ընդհանուր առմամբ այն ավարտվեց միաբարակների պարտությամբ, բայց և այնպես առանձին դեպքերում կաթոլիկ ֆարզիչները, կանգ չառնելով ոչ մի միջոցի առաջ, կարողացան հազարավոր հայերի դարձնել կաթոլիկադավան, որով սկիզբ դրեցին հայրենի ավանդույթներից նրանց օտարացման և ուժացման։ Այդ տեսակետից հատկանշական է լեհահայերի բռնի միացման տիտուր պատմությունը, միություն, որի սկիզբը դրվել էր 20-ական թվականների վերջերին, իսկ 60-ական թվականներին Կղեմես Գալանոսի, Ալոխոս Պիդուի և այլոց եռանդուն ղեկավարությամբ առաջ էր տարվում բուռն թափով։ Չբավարարվելով գործնական ֆայլերով, շատերը փորձում էին այդ ամենին տալ տեսական ու պատմական հիմնավորում։ Օրինակ՝ 1658-1660 թթ. տպագրված «Միաբանութիւն Սուրբ եկեղեցոյն Հայոց ընդ մեծի Սրբոյն եկեղեցոյն Հռոմէայ» եռամասնյա հայերեն-լատիններեն սովարածավալ աշխատության մեջ Կղեմես Գալանոսը պատմական փաստերի ու գրավոր աղբյուրների կեղծմամբ զարգացնում էր այն սուտ ու պատիժ պատմափիլիսոփայությունը, որ իբր հայերը ի սկզբանե եղել են

³ Տե՛ս Հ. Միրզոյան, Առաջին Դավրիժեցու պատմության առաջին հրատարակության մասին, «Բանբեր Երևանի համալսարանի», 1971, թիվ 2։

կաթուղիկադավան, բայց առանձին սադրիչների ջանքերով հեռացել են ճշմարիտ հավատից, որի համար, իբրև պատիժ, գրկվել են ազատությունից, ընկել օտարի լծի տակ: Ուստի վերջինից ազատվելու և սեփական ազատությունը վերագտնելու միակ ճանապարհը վերադառնալն է Հոռմեական եկեղեցու սուրբ գիրկը:

Այդ՝ Ոսկանի նման հայրենասեր մտածողը, որ պատանեկան հասակից ականատես էր եղել կաթուղիկ ֆարոգիչների գործունեությանը, մասամբ դարձել դրա զոհը՝ արժանանալով հայրենակիցներից ոմանց հալածանքին, փախել-հասել էր Լվով, որտեղ, լավ հասկանալով միաբարակա շարժման հեռուն գնացող հետին նպատակները, հիասթափված վերադարձել էր հայրենիք, ձեռնադրվել եպիսկոպոս, դարձել Ուշիի Ս. Սարգիս վանքի առաջնորդ, իսկ 1662 թ. Հակոբ Ջուղայեցու հանձնարարությամբ մեկնելով Եվրոպա, իր տպագրական գործունեության ընթացքում ստիպված էր եղել հաղթահարելու Հոռմի հարուցած գաղտնի ու բացահայտ բազում դժվարություններ, արդյո՞ք կարող էր անտարբեր մնալ միաբարենրի տեսական մոլորիչ ֆարոգչության և բռնի դավանափոխական գործունեության հանդեպ: Անշուշտ՝ ո՛չ: Մեր խորին համոզմամբ, դրա լավագույն հաստատումն է Ոսկանի խնդրո առարկա աշխատությունը, որով նպատակ է ունեցել ընթերցողին բացատրելու «միություն» և «միավորություն» հասկացությունների տարբերությունները, ցույց տալու «միավորության» տեսակները՝ զգուշացնելու համար կաթուղիկ ֆարոգիչների կողմից ամեն ֆայլափոխի լարվող երևելի ու անբերելի թակարդներից: Այդ է հաստատում թեկուզ այն փաստը, որ եթե Գալանոսը ընդունում էր երկու տեսակի միավորություն՝ շփոթմամբ և անշփոթ, ապա Ոսկանն ավելացնում է նաև երրորդ ձևը, «որ փոխարկմամբ ասի. յորժամ միաւորութեամբ մինն ի միւսոյն կլանիցի. այսինքն մի ի բնութիւն միւսոյն փոխարկիցի, կամ սակս նուազութեան, կամ սակս նուաստութեան» (ընդգծումն իմն է - Հ. Մ.): Թվում է, սխալված չենք լինի, եթե ասենք, որ այս հարցադրմամբ Ոսկանն ի հայտ է բերում իր աշխատության ստեղծման, Դավրիժեցու գրքում նրա զետեղման իրական դրդապատճառներն ու հեռահար նպատակը՝ հայ ընթերցողին հասկացնել, որ այնպիսի անհավասար մեծությունների, ինչպիսիք են Կաթուղիկ և Հայ Առաքելական եկեղեցիները, միավորումը կարող է տեղի ունենալ միայն ու միայն ուժեղի կողմից նվազի կլանման, այսինքն՝ Հայ եկեղեցու կաթուղիկացման ճանապարհով: Փաստորեն, եթե Առաքել Դավրիժեցին, իբրև հայրենասեր մտածող ու Հայ եկեղեցու անկախության պաշտպան պատմագիր, անարգանքի սյունին էր գամում լեհահայերի դավանափոխման նպատակով տխրահույզ կոչվող Թորոսովիչի և կաթուղիկ գործիչների գործադրած բռնարարքները, ապա Ոսկանը տեսականորեն հիմնավորում է արդարացումն է լեհահայերի և ընդհանրապես հակամիաբարակա պայքարը: Ինչ խոսք, դա նույնքան, գուցե և ավելի, կարևոր էր, հետևաբար ոչ պակաս անհանդուրժելի կաթուղիկ եռանդուն գործիչ Ալոիսուս Պիդուի համար, որքան Դավրիժեցու կծու խոսքերը Նիկոլ Թորոսովիչի մասին: Ուստի պատմական այն իրողությունը, որ Պիդուն, իբրև Կաթուղիկ եկեղեցու տեսուչ, արգելեց Լեհաստանում Դավրիժեցու գրքի վաճառքը, մեր խորին համոզմամբ, պատճառը միայն այն չէր, որ նրանում, ինչպես դեպքերի անհայտ ականատեսն է գրում,

կային «բանք անարգանաց զհովուէն իւրեանց»⁴, այլև, նույն հեղինակի վկայությամբ, «էին ի մատենին բանք անպատշաճ զլատինացոց և զհոռվմէական հաւատոց»⁵: Հարկ կա՞սեսելու, որ Պիղուի նման աչալուրջ գործիչը չէր կարող հասկացած չլինել Ոսկանի տեսական հարցադրումների անպատշաճությունը Կաթողիկ եկեղեցու համար: Բայց եթե դժվար էր, գուցեև անբույլատրելի, այդ պատճառով գրքի վաճառքն արգելելը, ապա նույնքան հեշտ ու համոզիչ էր «հովիվ» կոչված Նիկոլի մասին Դավրիժեցու արտահայտած անհարգալից մտքերը վկայակոչելը:

Ոսկանի այս աշխատությունը կարևոր է նաև հեղինակի դավանաբանական հավատամքը որոշելու համար, որը վաղուց ի վեր եղել ու մնում է լուրջ տարակարծությունների առարկա⁶: Հարկ չհամարելով վերաբարձել առանց այն էլ չափից ավելի ծեծկված այդ հարցը, կուզենայի ընթերցողի ուշադրությունը հրավիրել այն բանի վրա, որ, ճնշարկելով «միություն» և «միավորություն» հասկացությունները, Ոսկանը, ի տարբերություն իրենից առաջ ու հետո գրած հեղինակների, զարմանալիորեն լուրջան է մատնում Քրիստոսի բնության հարցը: Պատճառը միանգամայն հասկանալի է՝ ստիպված էր լինելու պաշտպանել իրարամբեժ երկու տեսակետներից՝ փոխադրական կամ հակափոխադրական, մեկը կամ մյուսը: Տպագրության գործի անձնուրաց նվիրյալը, քաջ հասկանալով տպագիր խոսքի արժեքն ու զինը, որ այն, ի տարբերություն նույն տարիներից առտնին հարցերով Հռոմի Պապին⁷, Ս. Ժողովին կամ վերջինիս ֆարտուղարին հասցեագրված իր ձեռագիր նամակների, ուղղված է դարերին, ուստի գերադասել է լռել, քան կեղծել իրեն: Ավելին, նա ոչ միայն գիտեր, թե ե՞րբ, ո՞ւմ, ի՞նչ և ի՞նչպե՞ս գրել, այլև նույնը խորհուրդ էր տալիս նույնիսկ էջմիածնի Կաթողիկոսին: Այդ տեսակետից անչափ արժեքավոր է 1673 թ. փետրվարի 18-ին Հակոբ Զուղայեցու տեղապահ Սահակ Մակուեցու գրած նամակը Ոսկանին: Անվանելով նրան վսեմախոհ, կորովաբան, արիագույն, բարեբանիկ սրբազան, բարունապետ, աստվածաբան ու ապացուցական փիլիսոփա, իր և ամբողջ ազգի անունից խոստովանում է, որ ոչ միայն ոչնչով չեն կարողացել օգնել նրան, այլև շատ-շատերը պատճառել են անսահման վիշտ ու ցավ: Ըստ այդմ՝ նրան միխրարելու համար ասում է, թե Կաթողիկոսը ֆանիցս փորձել է օգնել, բայց ոչինչ չի ստացվել, «սակայն ի նոյն միտս հաստատեալ կայ վասն քո և տպագրատանդ բան ինչ հոգալ, որով յալտեան անխափան մնացէ: Եւ թէպէտ փորձութիւնն ի վերայ փորձութեան յաճախեն ի վերայ նորա, և ոչ կարէ անձին ինչ

⁴ «Բռնի միութիւն հայոց Լեհաստանի ընդ եկեղեցւոյն Հռովմայ: Ժամանակակից յիշատակարան», Ս. Պետերբուրգ, 1884, էջ 215:

⁵ Նույն տեղում:

⁶ Այդ մասին եղած հարուստ գրականությունից տե՛ս, օրինակ, Ժամանակին մեծ հաղմուկ հանած Կարապետ Եսայ. Ամատունու «Ոսկան վրդ. Երևանցին և իր ժամանակը» գիրքը (Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1975) և այդ կապակցությամբ մեր հոդված-գրախոսությունը «Սիմեոն Զուղայեցի և Ոսկան Երևանցի», «Բանբեր Երևանի համալսարանի», 1978, թիվ 3:

⁷ Տե՛ս Հ. Պողոս Անանեան, Ոսկան վարդապետի նամականին, «Բազմավեպ», 1966, թիվ 11-12, էջ 296:

օգնութիւն լինիլ, վասն պարտեաց բազմութեան, այլ ոչ երբէք ունի զանց առնել գործառնութենէդ զայդմանէ, ըստ որում եւ գիրս մաղթանաց առ Պապն և առ քազաւորն գրեաց իւրաքանչիւր պատշանի և ըստ դիտաւորութեան խնդրուածոց քոց»⁸:

Ասեմք նաև, որ այսօր՝ երկու հազարամյակների միջակայքում, Ոսկանի փոքրածավալ աշխատութիւնը, չնայած շուրջ երեքուկեսդարյա հնությանը, չի կորցրել իր տեսական ու գործնական կարևորութիւնը: Գաղտնիք չէ, որ մեր օրերում, կապված ոչ միայն կրօնական, այլև քաղաքական, տնտեսական ու մշակութային և այլ կարգի՝ ոչ ճիշտ կամ սխալ հիմունքներով կայացած «միավորութիւնների» փլուզման և նորերի գոյացման հետ, «միության» և «միավորության» հարցերը ձեռք են բերել նոր հնչեղութիւն: Այդ է պատճառը, որ «միութիւն» և «միավորութիւն», «պարզ» և «բարդ», «ամբողջ» և «մաս», «համակարգ» և «ենթահամակարգ» ու նման շատ այլ հասկացութիւններ ներկայումս դարձել են գիտական ու փիլիսոփայական լայն քննարկման առարկա:

Ոսկան Երևանցու աշխատության աշխարհաբար տպագրութիւնը, փաստորեն, հինգերորդ հրատարակութիւնն է. առաջինը, ինչպես ասվեց, կայացել է 1669 թ., երկրորդը՝ 1966 թ. Աստվածաշնչի ոսկանյան տպագրության 300-ամյակի առթիվ (տե՛ս «Հասկ», 1966, թիվ 3-5, բացառիկ), իսկ երրորդը և չորրորդը՝ ռուսերեն (Թարգմ. Մ. Դարբինյան) և գրաբար բնագիրը զուգադրաբար հրատարակության ենք պատրաստել մենք (տե՛ս «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1971, թիվ 3): Այն մեզ է հասել նաև ձեռագիր վիճակում⁹, որն ընդօրինակված է տպագրից, միայն թե վերջում՝ «բաղադրեալք» բառից հետո գրիչն ավելացրել է՝ «և Քրիստոսի Աստուծոյն մերոյ փառք յաւիտեանս ամէն»: Սկզբի մի փոքրիկ հատված կա նաև Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի թիվ 9121 ձեռագրում (էջ 104բ):

Թարգմանության ժամանակ ամեն կերպ ջանացել ենք հարազատ մնալ հեղինակի ոչ թե տառին, այլ ոգուն: Ուստի, երբեմն պահպանել ենք հեղինակի գործածած հասկացութիւններն ու դարձվածները, իսկ հիմնականում աշխատել ենք անպայման գտնել դրանց ժամանակակից համարժեքները: Առանձին դեպքերում ստիպված ենք եղել ավելացնելու լրացուցիչ բառեր ու բառակապակցութիւններ՝ դրանք առնելով սեպագծէ փակագծերի մեջ: Թե որքանով է մեզ հաջողվել իրականացնել մեր առջև դրված նպատակը՝ ընթերցողին փոխանցել մեծ հայրենասերի իմաստասիրական երկի ազատատենչ ոգին, թողնում ենք ասելու խստապահանջ ընթերցողին:

Վերջում, օգտվելով առիթից, կցանկանայի շնորհակալութիւնս հայտնել շնորհալի բանասեր Խ. Սամվելյանին՝ Ոսկանի աշխատության աշխարհաբար թարգմանության միտքը հուշելու և տպագրության հարցում սատարելու համար:

⁸ Նույն տեղում, էջ 302 (ընդգծումն իմն է- Հ. Մ.):

⁹ Տե՛ս Մ. Մաշտոցի անվան մատենադարան, ձեռ. 8233, էջ 129ա-134բ: Ի դեպ՝ «Ցուցակ ձեռագրաց»-ում այն բոլորիմացաբար վերնագրվել է «Յաղագս միութեան և միաւորութեան Աստուծոյ» (տե՛ս Խ. Բ. Երևան, 1970, էջ 701), որը, փաստորեն, հակասում է աշխատության բուն բովանդակությանը:

**ՄԻՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄԻԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ.
ՆՈՒՅՆՆ ԵՆ, ԹԵ ՏԱՐԲԵՐ,
ԳՐՎԱԾ ՆՈՒՅՆ ՈՍԿԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ԿՈՂՄԻՑ**

Հայտնի է, որ երբեմն միությունը և միավորությունը դրվում են մեկը մյուսի փոխարեն, սակայն դրանք խիստ տարբերվում են իրարից, որովհետև միությունը վերաբերվում է պարզին, իսկ միավորությունը՝ բաղադրյալին: Քանզի ուր կա միայն պարզը, այնտեղ չկա բաղադրյալ, ինչպես նաև՝ միավորություն, այլ կա միայն գույտ և անխառն էություն, որն առաջանում է միությունից: Մինչդեռ միավորությունը պարզ մի* չէ, և նրա կեցությունը պայմանավորված է ա՛յն էություններով, որոնցից կազմված է՝ առ ի լինելություն մեկ այլ էության: Այդպիսիները միշտ չէ և բոլոր դեպքերում չէ, որ կոչվում են մի, այլ մեկ դեպքում կոչվում են մի, իսկ մեկ այլ դեպքում՝ բազում, ինչպես դա հաստատվում է մեր բնության մարմինների և հոգու միավորությունն այն բանի համար չէ, որ լինի միայն հոգի, կամ միայն մարմին: Քանի որ [միայն] հոգին, ինչպես և [միայն] մարմինն առանձին վերցրած, մարդ չէ, այլ դրանց երկուսի համակցությամբ և միավորությամբ է գոյանում մարդը, որը հոգուց և մարմնից է: Ուստի մարդը, որ երկուսի միավորությունից գոյացավ, չի կարող լինել սոսկ հոգի և ոչ սոսկ մարմին: Հետևաբար, հոգին առանձին մարդ չէ, ինչպես և մարմինը, այլ երկուսի միավորությամբ է լինում մարդը: Այսպես նաև Մեծն Դավիթն է իր «Առած հինգ»** -ում անհատների մասին ասում, թե այն կարող է լինել և կոչվել մեկ բնություն: Այստեղ մի կողմ ենք թողնում պարզ էությունների [հարցը], քանի որ միանգամայն պարզ միություն են, կարիք չկա ուսումնասիրելու: Իսկ բաղադրյալ անհատների մասին ասում է, որ [դրանք] չեն կարող մեկ բնություն լինել և կոչվել, որովհետև դրանք միավորված են բազումից՝ [որակապես] նոր մեկ այլ իրի մեջ, որը գոյություն չունեն ցանկապես նրանց միավորվելը: Այսինքն՝ թեև կա հոգի, կա նաև մարմին, բայց քանի դեռ չեն միավորվել, չկա մարդը, որը պետք է բաղկացած լինի հոգուց և մարմնից և ոչ թե նրանց միությունից: Մեկ է հոգին, մեկ է նաև մարմինը, թեպետ սրանք ևս միավորված են իրենց մասերից, ինչպես բնախոսներն են ասում, սակայն մարդու լինելության համար մի մասը դնում է հոգին, իսկ մյուս մասը՝ շնչավոր մարմինը, որոնք նույնը չեն, այլ միավորված են մեկի, [այսինքն]՝ մարդու լինելության համար: Նույն կերպ [պետք է բացատրել] նաև [այն] բոլոր միավորությունները, որոնց միավորությունն անփոփոխելի ու անկորնչելի է, այսինքն՝ միավորվողները չեն փոխարկվում մեկը մյուսին, և կամ մեկը չի կանգնում մյուսից, այլ մեկը մյուսի հետ շաղկապվում է անշփոթ միավորությամբ, և շաղկապվող մասերը

* Գերադասել ենք պահել հեղինակի բառը, որովհետև «մեկ», «միություն», «միակ» և համանման այլ հասկացություններով փոխարինելու դեպքում ունենում ենք իմաստի կորուստ:

** Միջնադարում, ի թիվս այլ գործերի, հայ մատենագիրներն ավանդաբար Դավիթ Անհաղթին են վերագրել նաև «Առած հինգ» անանուն փոքրիկ ստեղծագործությունը:

գոյացնում են մեկ այլ իր, որը նախապես գոյություն չունի: Ըստ այդմ՝ մեկ այլ առարկայի մեջ միավորվելու դեպքում ասում են, որ մասերը նախորդում են նրան, ինչպես ցույց տրվեց վերը հոգու և մարմնի միավորության օրինակով: Քանզի հոգու և մարմնի միավորությամբ չեղավ միայն հոգի կամ միայն մարմին, այլ մարդ, որը միայն հոգի չէ և ոչ էլ միայն մարմին, այլ միաժամանակ և՛ հոգի է, և՛ մարմին: Նույնը կարելի է տեսնել բոլոր իրողություններում՝ բե՛ր բնության, բե՛ր արվեստի և բե՛ր գիտության մեջ: Օրինակ՝ բնության մեջ ձեռքի մասերը, որ ե՛ն մատները և թաթը, չեն միավորվում մեկ մատի մեջ, այլ միավորվում են մեկ ձեռքի մեջ, որ հինգ մատների և թաթի մեկ ամբողջություն է: Արդ՝ մեկ մատն ունի մատի միություն, բայց ձեռքը մատի միություն չէ, այլ նրանում միավորված բազմաթիվ մատների միավորություն է և միաժամանակ՝ ձեռքի միություն, որը գոյացնում է մատների միավորությունից: Նույն ձևով մարմինը, որն ունի մարմնի միություն, սակայն իր մեջ ունի բազմաթիվ անդամների միավորություն, ինչպես այդ մասին ասում է Ս. Պողոսը «Առ Կորնթացիս» առաջին թղթի տասներկուերորդ գլխի տասներկուերորդ և քսաներորդ համարներում՝ «ինչպես մարմինը մեկն է և շատ անդամներ ունի, և այն մարմնի բոլոր անդամները թեպետև շատ են, բայց մեկ մարմին են»: Կան շատ անդամներ, որոնք ունեն [մեկ] անդամի միություն, և կան շատ անդամներ, որոնք ունեն միավորություն մեկ մարմնի մեջ: Ըստ այդմ՝ մարմինն իր միությունն ունի իր անդամների շարահարությամբ, իսկ անդամները, թեպետև իրենց մեջ ունեն միություն, սակայն մարմնի նկատմամբ ոչ բե միություն են, այլ միավորություն: Արհեստներում նույնպես բոլոր մասերը, միավորվելով մեկ ամբողջի մեջ, առաջ են բերում իրենցից տարբեր մեկ այլ բան. ինչպես օրինակ՝ չորս պատերը, պատուհանները, դռները և առաստաղը կապակցվելով իրար հետ, չեն կազմում միայն պատ, կամ պատուհան և կամ հիշյալ մասերից մեկ ուրիշը, այլ առաջացնում են իրենցից միանգամայն տարբեր մեկ ուրիշ իր, այսինքն՝ տուն, որը վերը թվարկած մասերից ոչ մեկը չէ, այլ նրանց միավորումից գոյացած մեկ այլ բան, որը կոչվում է ոչ բե պատ կամ պատուհան, այլ տուն, որը մի է միությունից, իսկ մասերի միավորությունը՝ միավորությունից: Դուռը նույնպես իր մասերից բաղկացած մեկ ամբողջ իր է, թեպետև տան մասն է, բայց ինքնին ինչ-որ ամբողջ է, որովհետև ունի իրար կցված մասեր՝ տախտակներ, մեխեր, կողափայտեր և այլն, որոնք միավորված են ի լրումն դռան, [ուստի] միավորված են միավորությունից և մի է միությունից, իսկ դռան միությունը միությունից է և ոչ բե միավորությունից: Հետևաբար, նույնը չեն միությունը և միավորությունը, նաև՝ մին և միավորը:

Իսկ գիտություններում այսպես է. յուրաքանչյուր ամբողջ, այսինքն՝ ընդհանուր, [իր] մասերով է ընդհանուր, և մասերի միավորությունից է լինում ամբողջը: Օրինակ՝ անհատների միավորությունից և հավաքումից է լինում տեսակը, տեսակների միավորումից է կազմվում սեռը, իսկ սեռերից՝ ամենաբարձր սեռը և այսպես շարունակ ըստ կարգի, որքան և լինի: Իսկ միությունից միայն մին է, որը չունի միավորություն, ինչպես օրինակ՝ անհատը, որը միայն մի է և իր մեջ չունի բազումների միավորություն, բեև իր մեջ ունի իր մասերի համակցություն, բայց նման չէ անհատներից տեսակի, իսկ տեսակներից՝ սեռի գոյացմանը: Այլ ձևով են դրսևորվում նրանց՝ [տեսակների և սեռերի], միավորություններն ու ընդհանրությունները, միությունը և միավորությունը, իսկ

այստեղ՝ մեկ ուրիշ ձևով: Քանզի այստեղ մասնիկներ են անդամները, իսկ մարմինը մեկ ամբողջ է անդամների միավորությամբ: Մինչդեռ այնտեղ մասնիկներ են անհատները, այսինքն՝ Մարտիրոսը, Գրիգորը [և այլն], որոնք անդամների միավորություն են, իսկ ամբողջը, այսինքն՝ մարդը, ձին, առյուծը, արծիվը [և այլն], անհատների միավորություն է, որովհետև միությունից մեկ անհատն է, որ մի է, իսկ անհատների միավորությունից՝ տեսակը: Թեև ումանք արեգակը համարում են մեկ տեսակ, նույն ձևով ուրիշներն ընդունում են Հնդկաստանում [այնպիսի] հավի գոյությունը, որն իբր այրվելիս քեների ու մարմնի շարժումներով ծնունդ է տալիս նոր թռչունի: Դրանով ցանկանում են հաստատել, թե կա այնպիսի անհատ, որը միաժամանակ քե՝ անհատ է, քե՝ տեսակ: Բայց զուր են [այդ ամենը], որովհետև տեսակն այն է, որը, ինչպես Պորփյուրն է ասում, կազմված է բազում անհատներից, որը մի չէ և մեկ թվով չէ: Իսկ արեգակը ինքնին տեսակ չէ, թեև, ընդհանրապես իմաստասերների կարծիքով, այն չենք կարող դնել սովորական լուսատուների շարքում, բայց և այնպես պետք է դասել լուսատուների շարքը՝ տալով նրան այլ որակում:

Բայց այդպես մոտենալով՝ ոչ մի կերպ չենք կարող տեսակի սահմանում կիրառել նրա նկատմամբ, որովհետև տեսակ ասելով հասկանում ենք կա՛մ այն, որը [ի՛նչ է] հարցի դեպքում բաժանվում է թվով իրարից տարբեր բազում [անհատների], կա՛մ այն, ինչը ստորադասվում է սեռին: Քանզի մեկ անհատը չի կարող բաժանվել բազմաթիվ անհատների, նաև անհատը չի կարող համարվել սեռ, այլ այն միշտ ստորադասվում է ցածրագույն տեսակին: Ուստի արեգակը, որ անհատ է, չի կարող սահմանվել որպես տեսակ, այլ [սահմանելի է] միայն իբրև անհատ և բացատրելի է ոչ թե տեսակի, այլ անհատի միավորությամբ: Քանզի տեսակի կեցությունը, բազում անհատների միավորությունից է, որովհետև բազում անհատներից է աավում տեսակ, ինչպես բազմիցս ցույց տրվեց: Նույն ձևով բազում տեսակներ միավորվում են մեկ սեռի մեջ, ինչպես, օրինակ, մարդու տեսակը, ձիու տեսակը, առյուծի տեսակը, աղավնու տեսակը և մնացած շատ այլ տեսակներ, որոնց մեկ առ մեկ թվարկելը ձանձրալի է, միավորվում են կենդանու սեռի մեջ և բոլորը կենդանիներ են: Անհատները նույնպես տեսակների միջոցով միավորվում են միավորությամբ, և անբաժան են իրենց ենթակայությամբ ու միության մեջ, որոնք հաղորդակցվում են իրար տեսակի և սեռի միավորության միջոցով, բայց անհաղորդակից են անհատի և միության միջոցով: Հետևաբար, նույնը չենք մին և միավորյալը, միությունը և միավորությունը, այլ միանգամայն տարբեր են իրարից, ինչպես պարզը և բաղադրյալը, որովհետև պարզը և մին համեմատելի են իրար հետ, իսկ բաղադրյալներն ու միավորյալները՝ իրար հետ, ինչպես հայտնի [դարձավ] վերը դիտված օրինակներից: Սակայն միավորությունը լինում է տարատեսակ՝ կա միավորություն փոփոխմամբ, որը կոչվում է նաև շփոթությամբ. այս դեպքում բոլոր միավորված [իրերը] թողնում են իրենց բնությունը և ընդունում մեկ այլ իրի էություն, ինչպես, [օրինակ], տարբերը, որոնք միավորություն չեն կոչվում առանց իրենք իրենց կորցնելու՝ հանուն մեկ այլ էության լինելության: Կա նաև միավորություն, որը կոչվում է փոխարկմամբ, որի դեպքում մեկը կլանում է մյուսին, այսինքն՝ մեկը փոխարկվում է մյուսի բնության, [ընդ որում դա կատարվում է կլանվողի] նվազության կամ նվաստության պատճառով, ինչպես, օրինակ, մեր կերած կերակուրները փոխարկվում են

մեր մարմնի բնության: Կա նաև միավորություն, որը կատարվում է ո՛չ շփոթմամբ և ո՛չ փոխարկմամբ, այլ իրար հետ միավորվում են անփոփոխ և անփոխարկելի միավորությամբ, ինչպես հոգին և մարմինը, երկաթը և հուրը, որոնք մեկը մյուսին չեն փոփոխում ի լինելություն մեկ այլ էության և ոչ էլ մեկը փոխարկվում է մյուսի, այլ իրենց միավորությամբ մշտապես պահպանում են իրենց էությունն ու բնությունը: Ընդ որում հայտնի է, որ քանի դեռ իրար հետ են, պահպանում են մեկը մյուսին և անբաժանելի են իրարից, պատճառ են դառնում մեկը մյուսի, ինչպես նաև իրենց ենթակայի գոյության: Իսկ բաժանվելու դեպքում, այն, որ նրանցով կար՝ (ենթական), ոչնչանում է. մարմինը վերածվում է իր տարրերին, իսկ հոգին գնում է առ Աստված, որը և, ըստ իմաստասերների, ստեղծել է այն:

Դարձյալ՝ երբ ասում ենք մի, հասկանում ենք նույն պարզ և մաքուր, առանց ուրիշի հետ որևէ խառնուրդի իրը, որը չունի մեկ ուրիշի հետ շարակցություն կամ հաղորդակցություն: Այդպիսի միությունը, լինի անձնական թե էական, անխառն է և լիովին մաքուր: Բայց երբ ասում ենք միավորյալ, չենք կարող հասկանալ զուտ և պարզ, այլ ուրիշի հետ բաղադրված և երկու իրից կազմված՝ թե՛ շփոթմամբ և թե՛ անշփոթ: Իսկ այսօր տարբերություն կա շփոթման և անշփոթության միջև, որովհետև շփոթությամբ (միավորությունը) ոչնչացնում է իրի բնությունը՝ կամ մեկի (բնությունը) մյուսին փոխարկելով, կամ երկուսի (բնությունը) ամբողջովին թողնելով իրենցը և մեկ ուրիշ իր լինելով ու նոր ինչ-որ բնությունն առաջ բերելով: Իսկ անշփոթեբեր միավորումից հետո ևս մնում են նույնպիսին, ինչպիսին էին նախքան միավորվելը, այսինքն՝ առանց այլայության, առանց փոխվելու և առանց դուրզ-ինչ վնասվելու: Իսկ եթե անշփոթ միավորության մեջ ինչ-որ ձևով մեկ այլ բան ներթափանցի, չի պահպանվի անշփոթությունը: Քանզի միավորության անշփոթությունն (այն է), որ միավորվածները, նախքան միավորվելն ունեցած սահմանումը, ունենում են նաև միավորվելուց հետո, առանց որևէ փոփոխության: Իսկ եթե որևէ իր չնչին իսկ փոփոխություն ներմուծի, որով կարողանա վնասվել սահմանումը, միավորությունը չի մնա անփոփոխ կամ անշփոթ: Վերստին՝ միությունը հակադրվում է բազմությանը, իսկ միավորությունը՝ բաժանմանը, որովհետև միությունը չի կարող լինել բազում, թեև բազումից է լինում, ըստ այնմ, որ մի է: Իսկ ըստ միավորության միավորվածը բազումից է միավորված, թեպետև միավորված լինի մեկ իրի մեջ: Նաև պարզ միությունը անհնար է, որ բաժանվի մասերի, ինչպես, օրինակ, Աստված: Իսկ միավորությունը կարող է բաժանվել նրանց, որոնցից և կազմված է՝ թե՛ ըստ նյութի և թե՛ ըստ մտածողության, ինչպես, օրինակ, մարդը և մյուս բաղադրյալները:

ՊԻՈՆ ՀԱԿՈՐՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների դոկտոր

ԱՐՈՎՅԱՆԻ ՈՒՍԱՆՈՂԱԿԱՆ ՏԵՏՐԱԿՆԵՐԻՅ ՄԵԿԻ ԳՐԱՌՈՒՄՆԵՐԸ

Արովյանի ուսանողական տետրակների մեջ կա մեկը՝ թիվ 42-ը, որը համեստ է և՛ չափերով (11,5×17,5 սմ), և՛ ծավալով (ընդամենը 6 թերթ կամ 12 մանրատառ էջ): Սկսվում է հայերեն գրառումներով և ավարտվում գերմաներեն դժվարընթեռների, վերամբարձ դատողություններով: Հարցերը, որոնք շոշափվում են այդ էջերում, բոլորն էլ հետաքրքրական են, թեպետ ցարդ բավարար ուշադրության չեն արժանացել: Գրառումներից միայն մի հատված՝ Հայաստանի անցյալ, կորած փառքի մասին գրաբար բարձրաթիչ մի խորհրդածություն, տողերիս գրողը մեջ է բերել ու վերլուծել «Խաչատուր Արովյան, կյանքը, գործը, ժամանակը (1809-1836)» մենագրության մեջ (1967)՝ մնացածի հրապարակումը թողնելով ավելի բարեղեպ ժամանակների, մանավանդ, որ շատերի վերծանումն ու սկզբնաղբյուրների նշումը կապված էր լուրջ դժվարությունների հետ: Բայց տարիներն անցան իրար հետևից, իսկ բարեղեպ ժամանակներն այնպես էլ չեկան: Հապաղելը, հետևաբար, այլևս անիմաստ է: Սկսեցի տետրակի առաջին էջից, ուր ամփոփված գրառումները վերաբերում են անտիկ աշխարհի գրականությանը, դիցաբանությանը և բարոյական ըմբռնումներին: Հնարավորության սահմաններում կփորձեմ կոսահել ու մատնանշել Արովյանի օգտագործած սկզբնաղբյուրը, որը գերմաներեն մի ոսկեփորիկ պիտի լինի:

Առաջին մեկուկես տողը վերծանվում է անսխալ, և Արովյանը, պիտի կարծել, դրանք փաղելիս ապրել է հիացման ու ներքին հուզումի ոչ փչ պահեր.

«Զիա՞րդ քնքուշ եղև կինն՝ որոյ հանեալ կրծոց իւրոց զտուրն ասէ.

- Պատո՛ւս, սուրս այս ո՛չ վիրատրէ զիս»:

Ո՞վ էր այդ ֆնֆուշ ու խիզախ կինը, և ո՞վ՝ Պատուսը, որոնց ողբերգական կերպարներով հմայվել է Արովյանը: Այս հարցերով հաճախ ենք դիմել արևմտյան գրականության ու պատմության գիտականներին, բայց օգնություն, այնուամենայնիվ, ստացանք անտիկ հեղինակների ընթերցումից, և միանգամայն անսպասելի:

Պատուսը հռոմեական պետական գործիչ, կոնսուլ Ցեցինա Պետուսն է, իսկ ֆնֆուշ կինը՝ նրա տիկին Արիան (Ավագ): Երբ Պետուսը կլավդիոս կայսեր դեմ նյութած դավադրությանը մասնակցելու համար 43 թվականին դատապարտվում է մահվան, կանխավ բացառելու համար արժանապատվության հետագա որևէ ոտնահարում, թերևս նաև՝ ունեցվածքի բռնագրավում, վնասում է ինքնասպանությանը վերջ տալ կյանքին: Իր հերթին կինն էլ, հավանություն տալով ամուսնու այդ ֆալլին, բայց նաև երկմտելով, որ կարող է հապաղել ու հետաձգել, առաջինն ինքն է դաշույնց իր սիրտը խրում և, փոխանցելով նրան, ասում. «Պե՛տուս, չի՛ ցավում»: Արիան սիրելի կերպար էր գրողների համար՝ Պլուտարխոսից մինչև Միշել Մոնտեն և ռոմանտիկներ: Մատենագրական բուն սկզբնաղբյուրը Պլինիոս

կրտսերի նամականին է (Գիրք 3-րդ, նամակ 16, 3-13): Արովյանը, սակայն, թվում է, ձեռքի տակ է ունեցել ոչ այդ գիրքը, այլ զրույցի գերմաներեն որևէ վերապատում՝ ցանկանալով, որ Արիայի նման ամուր կամֆի ու արժանապատվության տեր կանայք երևան գային նաև հայ իրականության մեջ:

Երկրորդ արտահայտությունը նույնպես կանանց մասին է, այն էլ, մեր համոզմամբ, Հին աշխարհի կանանց, որոնց նմաններից այնքան կարիք ունենա՞ն հանուն գոյատևման և ազգային ու հոգևոր վերածնության մշտապես մաֆառող հայ ժողովուրդը: Ահա՛ Արովյանի բուն գրառումը.

«Զիա՞րդ քաղցր մայրն, որ պաղատէր զորդին. «Ողորմեա՛ ինձ, որդեակ իմ, և մեռի՛ր»:

Այս թեավոր խոսքերի սկզբնաղբյուրը նույնպես որոնել ենք երկար ժամանակ, ավելի տևական, քան նախորդի, բայց առաջիկա հավանական ենթադրությունից այն կողմ չենք անցել: Թվում է, Արովյանի սկզբնաղբյուրը Պլուտարխոսի ժողոված «Սպարտայի անանուն կանանց ասույթները» երկն է, ուր նույն միտքը արտահայտված է փոքր-ինչ այլ ձևով: Հիշելով նրանցից մի ֆանիսի արժանա-հիշատակ գործերը, Պլուտարխոսն այնուհետև գրում է. «Մեկ ուրիշը (այսինքն՝ մեկ ուրիշ սպարտացի կին - Պ. Հ.) լսելով, որ որդին փախուստ է տվել թշնամու առաջ և կենդանի մնացել, գրում է նրան. «Վատ փառքի ես տիրացել. կա՛մ մաքրի՛ր այն, կա՛մ մեռի՛ր»¹: Տարբերությունները, մեր կարծիքով, նրանից են առաջացել, որ Արովյանն օգտվել է գերմաներեն վերապատումից ու ջանացել սպարտացի կնոջ խոսքերի միայն հիմնական միտքը կամ էությունը ներկայացնել, մինչդեռ Պլուտարխոսի երկի ռուս թարգմանիչը ձգտել է հարազատ մնալ հունարեն քննադրի տառին:

Երրորդ արտահայտությունը փոխ է առնված Ավետարանից: «Էլի՛, էլի՛ լամ սասաղթանի (կամ՝ լամ սասաղթանի)»: Այս խոսքերը խաչված Հիսուս Քրիստոսի բերանից լսված վերջին բառերն էին (ՄԱՏԹ. ԻԷ 45-50, տե՛ս նաև՝ ՄԱՐԿՈՍ ԺԵ 33-37):

Որտեղի՞ց են առաջ եկել հայ հին թարգմանության և Արովյանի գրառման տարբերությունները: Մեր կարծիքով՝ գերմաներեն Ավետարանից, որն այդ պահին եղել է Արովյանի ձեռքի տակ և որից օգտվել է ֆաղվածքը կատարելիս:

Հայերեն՝ «Էլի՛, էլի՛ լամ սասաղթանի»:

Գերմաներեն՝ "Eli, Eli, lama asabthani":

Գոթատառ տողը Արովյանը վերծանել է հայերենից ու որոշ սխալներով՝ լամ սասաղթանի, մինչդեռ մ-ից հետո բնագրում առկա է ա գիրը, իսկ ղ-ի փոխարեն՝ բ, այսինքն՝ սասաղթանի: Գերմաներեն Ավետարանից Հիսուսի խոսքերը տառադարձ-վով հայերեն, բայց և զգալով, որ այն դաշն չէ հայ թարգմանությանը, որն Արովյանը, հարկավ, անգիր գիտեր, հիշողությամբ ավելացնում է նաև հայերեն համազոր ձևը՝ «կամ սասաղթանի», որոնք տարօրինակ ձևով էին հնչեցնում գերման թարգմանիչները:

Ընդամենը մի բառ, բայց որքա՛ն բազմախորհուրդ և արտասանված ինչպիսի՛ ներշնչանքով...

¹ Плутарх, Застольные беседы, Л., 1990, с. 337. Изречения неизвестных спартанок.

Այստեղ վերջանում է նշումների առաջին խումբը՝ բոլորն էլ բարոյագիտական խնդիրներին առնչվող, և նրանց հաջորդում են նորերը՝ արդեն գրականության ու դիցարանության մասին, որոնք նախորդներից զանազանելու համար վերնագրված են «Վասն բանաստեղծութեան», ու վերջին բառերն էլ չորս կողմից ընդգծված են երկար ու կարճ գծերով:

Դատելով բուն նշումներից՝ Արովյանին նախ և առաջ զբաղեցրել է գրականության ծագման հարցը, և անմիջապես էլ ջանացել է, հարկավ, իր օգտագործած սկզբնաղբյուրների հետևությամբ՝ տալ հստակ ու աներկմիտ պատասխան.

«Բանաստեղծութիւնն է դուստր բնութեան»: Ուրեմն՝ եթե բանաստեղծությունը բնության ծնունդն է, սնվում ու հասակ է առնում բնությունից, նշանակում է՝ ենթակա է նույն օրենքներին, ինչ բնության մյուս բոլոր երևույթներն ու արարածները, և արտացոլում է միևնույն բնության իրողությունները, անցքերն ու անձերը: Ի դեպ, համանման տեսակետ ընդհանրապես արվեստի, հետևապես և գրականության կամ բանաստեղծության մասին, իբրև նրա ձևերից մեկի, արծարծել է, օրինակ, Գյոթեն «Փոթորկի ու գրոհի» շրջանի իր հոդվածներում՝ «Բնության պարզ նմանություն, գրելակերպ, ոն»²: Նրա ընկալմամբ՝ երբ շնորհալի արվեստագետը ձեռնարկում է վերարտադրել բնությունը, միաժամանակ ջանք չխնայելով նշտորեն ընդօրինակել նրա կերպարներն ու գույները, այդպիսին կարող է հասնել «գրեթե անհավատալի նշմարտության»³: Հետագոտողներ նույնպես ճշել են, որ, ըստ Գյոթեի, արվեստը բնությանը նմանվելու ձև է, իսկ արվեստագետի խնդիրը՝ բնության էությունը կռահելն ու վերարտադրելը⁴: Արվեստի, բնականաբար նաև գրականության ու բնության փոխհարաբերությունների մասին այսպիսի հայեցություն էին զարգացնում նույն շրջանի գերման ուրիշ գրողներ, նաև՝ Արովյանի նախասիրած ռուս հեղինակները, որոնց տեսակետն էլ, մեկ-երկու բառով, ամփոփել ու թղթին է հանձնել: Համոզվելու համար՝ ծանոթանա՞նք այդ հայեցություններից մի ֆանիսին: Օրինակ՝ ըստ Ի. Համանի, «Բանաստեղծությունը գեղեցիկ բնության նմանությունն է», «Իսկ բնությունն ազդում է զգացումների և հույզների միջոցով»⁵: Իսկ ասե՛ա՝ Բյուրգերի կարծիքով՝ «Գերմանական մուսան կարի՛ չունի գիտական ուղևորություններ կատարելու, նա պետք է տանը նստած անգիր անի իր բնության հավատապատումը», և որպես գորավոր միջոց, որն ազդեր գերման ժողովրդի վրա՝ սիրելու և ընդունելու համար իր բանաստեղծների ստեղծագործությունները, հանձնարարում է վերջիններիս ուշադրությամբ վերծանել «բնության գիրքը»⁶: Ն. Մ. Կարամզինը նույն խնդիրների մասին արտահայտվել է ավելի որոշակի. «Ի՞նչ է արվեստը,՝ հարց է տալիս նա և անմիջապես պատասխանում ու բացատրում.՝ Բնության նմանողություն: Խիտ աճած ճյուղերը եղել են առաջին տնակների օրինակները և ճարտարապետության հիմունքը. ջարդված եղեգի ճեղքներից սուրացող ֆամին կամ աղեղից թռչող նետերը և կամ երգող թռչնակները

² Einfache Nachahmung der Natur..., 1789.

³ И.-В. Гете, Об искусстве, М., 1975, с. 93.

⁴ Նույն տեղում, էջ 28:

⁵ История эстетики, Памятники..., т. II, М., 1964, с. 541.

⁶ Նույն տեղում, էջ 585:

սովորեցրել են մեզ երաժշտություն, առարկաների սովերները՝ նկարչություն և գեղանկարչություն, նյութի վրա իր մահացած ընկերոջ համար թախծող տատրակը հրահանգիչն է եղել եղբերգու բանաստեղծի: Սա էլ, զրկվելով սիրելի ընկերուհուց՝ նրա նման է արտահայտում իր վիշտը, և մանուկ ժողովուրդների բոլոր երգերն սկսվում են բնության առարկաների կամ երևույթների հետ համեմատություններով»⁷:

Կյանքի վերջին տարիներին (1846 թ.), փորձելով բնութագրել Արևելի ժողովուրդներից մեկի բանաստեղծությունը, որը ծնվում, սնվում ու հասակ էր առնում հենց բնությունից ու բնության մեջ, Արովյանն այդ երևույթը մեկնում էր «փոքրիկի ու գրոհի» գեղագետների սկզբունքներով՝ նկատելով նախ, որ ժողովուրդն ընդհանրապես «ունի հանպատրաստից հորինելու զարմանալի ունակություն», և երկրորդ, որ նրա բանաստեղծական ներշնչանքի ազդակներն ու առարկաները բոլորն էլ բնության մեջ են ու իրենց բնական վիճակում: «Նրանք խիստ պարզ ու անպաճույճ լեզվով, - ասում է Արովյանը, - երգում են իրենց հովիտները, լեռները, ջրվեժները, առվակները, ծաղիկները, գեղեցիկները, նժույգները, ռազմի սխրանքները, իրենց գեղեցկուհիներին ու սրանց հրապույրները, բոլորն էլ մատչելի նրանց զգացմունքներին ու ըմբռնումներին, զարդարում [իրենց խոսքը] համեմատություններով և ջանում այդ ամենը, որքան կարելի է, ներկայացնել կենդանի ձևով [և] մեղեդային երգեցողությամբ, որն, իհարկե, փոքր-ինչ կվիրավորի եվրոպացու լսողությունը, բայց թանկագին է իբրև արտահայտությունը, եղանակը հոգևոր կյանքի ու մտածողության հույժ իմենատիպ մի ժողովրդի, որ սովոր է փառքի ու լուսավորված եվրոպացիների ամենահամեմել կերակուրների համեմատությամբ նախապատիվ համարել իր կորեկ հացը»⁸: Հարկ կա՞ ավելացնելու նաև, վերջում նկատում է Արովյանը, որ այս բանաստեղծությունը նպաստում է խուսափելու կամ նվազ չափով մեղմելու կիսավայրենի լեռնականների բարբերը և վառ պահում նրանց մեջ սերն առ հայրենիք⁹:

Գրականության կամ ֆերթության գերհամառոտ բնորոշումից հետո, Արովյանին զբաղեցնում է բանաստեղծության ձևավորման խնդիրը՝ կապված գեղեցիկ արվեստներից մասնավորապես երկուսի՝ երգի ու երաժշտության հետ, որոնք վաղեջական ժամանակներում խոսքի հետ միասնաբար էին հանդես գալիս, և նրանցով գերվում ու հմայվում էին ոչ միայն սոսկական մահկանացուները, այլև աստվածները, նաև բնության անբան արարածներն ու անշունչ առարկաները՝ բույուներն ու գազանները, ծառերն ու ծաղիկները, լեռներն ու գետերը, անգամ ամենաֆարասիրտ ու անկոտրում էությունները՝ մահվան թագավորության տիրակալն ու արքուն պահապանները:

Բայց Արովյանը ոչ թե այդ առթիվ ծավալում է իր մտքերը, այլ լույս մի դրվագ է հիշում տվյալ բնագավառի հին ու նոր, իրական ու առասպելական կախարդ վարպետներից ամենահռչակավորի կյանքից, այն էլ, կարծես, ասելիքն առկախ բողբոլով.

«Օրֆեոս յեզերս Հերբուսայ կանգնեալ՝ նազաբանէ գնիմֆայս»:

⁷ Նույն տեղում, էջ 795:

⁸ Խ. Արովյան, VIII, էջ 357:

⁹ Նույն տեղում:

Օրփեոսի մասին (որը և մեր ակնարկած կախարդ վարպետն է) Արովյանը կարող էր անհրաժեշտ տեղեկությունները փառել առաջին հերթին անտիկ դիցաբանությանն ու պատմությանը նվիրված ամենատարբեր ձեռնարկներից ու բառարաններից, հետևաբար դժվարանում ենք ներկա պահին մատնանշել նրա օգտագործած բուն աղբյուրը:

Անտիկ հեղինակներից Արովյանը խորին պաշտամունք ուներ մասնավորապես Օվիդիոսի անձի և գործի նկատմամբ: Այս վերջինի «Մետամորֆոզներ» պոեմում էլ (գիրք 10-րդ և 11-րդ) վերապատմված են Օրփեոսի շուրջ հյուսված հոգեցունց լեգենդները: Արովյանն այդ գիրքը իրապես կարդացել էր, և այս մասին վկայում է 1841-ին, «Աղասու խաղը» պոեմի սևագիր, ընդարձակ տարբերակում, բայց թե ո՞ր թվակնին, չի նշված: Համենայն դեպս, խնդրո առարկա նշումների թերթիկը 1831-ի արգասիք է, իսկ Օվիդիոսին Արովյանը կարող էր կարդալ և՛ այդ, և՛ հաջորդ տարիներին, ըստ որում՝ դեռ Դորպատում:

Օրփեոսին վերաբերող գրառման ամփիջական շարունակությունն է հաջորդ, բավականաչափ ծավալուն դրվագը, ուր Արովյանի ուշադրությունը անտիկ մշակույթի դասական օրբաններից փոխադրվում է հյուսիսային ծայրագավառներ՝ Շոտլանդիայի և Իռլանդիայի պատմության առասպելական ժամանակներ, երբ ապրում ու ստեղծագործում էր մեկ այլ հանճարեղ բանաստեղծ՝ Կուլլը գուսան Օսիանը, որը նույնպես իսկական կախարդ էր, հոգու աչքերով տեսնում էր անցած-գնացած դարերն ու հերոսներին, նրանց սխրանքները, մարդկային բազմություններ, տեսնում ու ներբողում...

«Մերունին, բայց կուրացեալն Օսիան, լուաւ զշորշոփ (տարբերակ՝ զշնջիւն - Պ. Հ.) ստուերաց հարց իւրոց և հոգւոյ ակամբ ետես գղամարնակ նոցա: Աստեղֆ ցոլանային զգանգունծով հոգւոյ նորա. նա կոչեաց զիւր Մօլֆինա, խաղայր առաջի նորա և երգէր: Եւ ստուերակերպ գործֆ մեծագործ նախնեաց իւրոց զեռային զհոգւով նորա»:

Ամեն ինչ այստեղ ումանտիկ շղարշով է պարուրված, մինչդեռ (արդի հայեցակետից) Օսիանի խնդիրը խիստ վարկածային ու անըմբռնելի էր, մինչ տեղի ունեցավ նրա «ժառանգության» գյուտն ու հաղթարշավը. բայց նրանով հմայված էր 18-րդ դարի երկրորդ և հաջորդ դարի առաջին տասնամյակների գրական հասարակայնությունը ողջ եվրոպայում:

Ըստ ավանդության՝ շոտլանդական այս առասպելական գորականն ու գուսանը ապրել է ավելի քան մեկուկես հազարամյակ առաջ, բանավոր ճանապարհով նրա հիշատակն ու ստեղծագործության պատառիկները փոխանցվել էին սերնդից-սերունդ, իսկ որոշ փշրանքներ անգամ մուտք գործել (գրի առնվել) 12-րդ դարի շոտլանդական ձեռագիր մատյաններ: Այնուհանդերձ, 18-րդ դարի կեսերին նրա հայրենիքում հիշվում էին միայն Օսիանի անունը և ինչ-ինչ բեկորներ նրա արժանահիշատակ խոսքերից՝ հարկավ ժամանակի հետ աղոտացած ու ալլափոխված: Արովյանի նկատողություններն ահա ա՛յս գուսանի մասին են, միայն թե ո՛չ նրա բուն ստեղծագործությունների, որպիսիք մեջտեղում չկային, և անկարելի էր վերականգնել, այլ նրանց, որոնք վերագրվեցին նրան և ամբողջ մի դար մոլորության մեջ պահեցին գրեթե բոլոր մեծ գրողներին: Ահա թե ի՛նչ կատարվեց Օսիանի հետ: Էդիմբուրգի համալսարանի շրջանավարտ, ուսուցիչ և բանահավաք Ջեյմս Մաֆֆերսոնը (1736-1796), որի հավաքած ու հրատարակած

բանահյուսական ժողովածուները ջերմ ընդունելության էին արժանացել, նախ՝ 1762 և 1763 թթ., իրար ետևից լույս աշխարհ հանեց «Ֆինգալ» և «Տեմորա» շոտլանդական հերոսական ասերը կամ պոեմները, իբր, թարգմանված տեղացիների հին լեզվից (գելերենից), իսկ երկու տարի անց դրանք ամփոփեց մի գրքում՝ այս անգամ խորագրելով «Ֆինգալի որդու՝ Օսիանի ստեղծագործությունները»։ Այդ պոեմներն առեցուն էին հուզիչ պատկերներով, բնության գրավիչ տեսարաններով, ֆնարականությանը և մեղմ թախծով։ Կարճ ժամանակում, ասացինք, նրանք նվաճեցին ողջ գրական եվրոպան։ Օսիանի «ստեղծագործությունները» ազդեցությանը ենթարկվեցին ու նրանց գրական քարձր արժանիքները խոստովանեցին, մասամբ և թարգմանեցին՝ Հերդերն ու Դյոթեն, Բալթոն ու Լամարտինը, Ժուկովսկին ու Պուշկինը։ Բուրի անկեղծ համոզումն էր, որ հայտնագործվել էին նոր Հոմերոս և «Իլիական»՝ հին Շոտլանդիայի կյանքով ու հերոսների անսովոր աշխարհով։ Երբեմնի փառքի գորական, արդեն ծերունի գուսան Օսիանը կորցրել էր հերոս որդուն՝ Օսթարին, կուրացել, բայց և անօգնական չէր։ Նա գտել էր նոր ու անդավանան ուղեկից և նեցուկ, հանձին որդու սիրած աղջկա՝ Տոսկարի դուստր գեղանի Մավլինայի, որը Օսթարի գոհվելուց հետո իրեն նվիրաբերել էր նրա ծերունի հորը։ Երկուսով թափառում էին հայրենի բնության գողտրիկ անկյուններում, զրուցում իրար հետ, հարցուփորձ անում, վերհիշում հին ասեր ու վեպեր, և այդ զրույցներից էլ ծնվում են Օսիանի զարմանահրաշ երգերը...

Իրականում, սակայն, այդ ամենը Մաֆֆերսոնի երևակայության ծնունդն էին և հորինված էին շոտլանդական ժողովրդական բանահյուսության ոգով ու ոգով, 18-րդ դարի 50-ական թթ. վերջերին և 60-ականների սկզբներին։ Ո՛չ վերևում հիշված, նաև ուրիշ շատ գրողներ, ո՛չ էլ Արովյանը, գոնե այն ժամանակ, չեն զգացել Օսիանի գրական կեղծիք լինելը։ Արովյանը՝ ռոմանտիկ գեղագիտության ոգով էր ընկալում Օսիանին, որի գլուխգործոցները կյանքի էին կոչված հենց բնության շնորհիվ ու վերջինիս ներգործությամբ, բնության կանչերը, ձայներն ու ցուլերն էին նպաստում, որ կույր բանաստեղծի երևակայության մեջ հառնեին նախնայաց հերոսական գործերը և ազդու կերպարանքները, որոնք պատրանքների պես եռում էին նրա չորս բոլորը, դուրացնում երգելու ու նվագելը, վարպետորեն պատմելը տեսածի ու լսածի մասին։ Ի դեպ, հենքին նմանվելու ձգտումը, իրենց սեփական ստեղծագործությունները անցած դարերի ֆերթոդներին ու անանուն գուսաններին վերագրելու փորձերը, այն էլ, երբեմն, բավականաչափ հաջող փորձերը, Մաֆֆերսոնով և Օսիանի հերոսական ասերով չեն վերջանում։ 19-րդ դարի առաջին կեսին հրապարակված բազում երկեր են ծանոթ և՛ օտար, և՛ մինչև անգամ հայ գրականությունից։

Ֆրանսիացի վիպասան Պրոսպեր Մերիմեն հրապուրված սերբական ժողովրդական երգերով՝ հորինեց իր բանաստեղծությունների հայտնի շարքը և տպագրեց որպես Հարավային սլավոնների երգեր։ Իսկ ռուս բանաստեղծ Պուշկինը, լիակատար հավատ ընծայելով նրան, ոչ միայն թարգմանեց ռուսերեն, այլև իր հրապարակմանը կցեց գնահատականի խոսք։ Գերմանացի բանաստեղծ Ֆ. Բողենշտեդը պարսից դասական ֆնարեգության նմանողությամբ գրեց և հրապարակեց, այսպես կոչված, «Միրզա Շաֆու երգերը»։ Իսկ երբ տարիներ անց հրապարակվւ բացատրեց գաղտնիքը, սկսեցին կասկածել նրա անկեղծությանը,

որովհետև նմանողությունները փայլուն էին, ու Միրզա Շաֆի անունով մի գյանջացի թուրք ուսուցիչ էր ապրել նույն ժամանակները... Հետո ազերի թուրքները Բողենշտեղի գրածները թարգմանում են իրենց լեզվով, իբր, իրենց հանճարեղ բանաստեղծի կորած գրվածքները վերականգնելու համար, իսկ Բողենշտեղին էլ պիտակավորում «գրագողի» անարգական կոչումով...

Վերջապես՝ Արովյանն իր հորինած եղբերբազական էջերից մեկ-երկուսը դասել է բանահյուսական նյութերի շարքը և նրանց գերմաներեն թարգմանությունները ներկայացրել որպես հայ ժողովրդական երգեր, որոնցից մեկը մինչև իսկ տպագրված է Ֆ. Բողենշտեղի «Հազար ու մեկ օր Արևելքում» ուղեգրության մեջ:

Կարճ՝ ռումանտիզմի դարաշրջանն ու գեղագիտությունն էին տրամադրում բանաստեղծներին գրական միստիֆիկացիաների, իսկ լավագույն դեպքում՝ նմանությունների (օր.՝ Գյոթեի «Գերման-արևելյան դիվանը»), որոնք այնուհետև ապրում էին իրենց ինֆնուրություն կյանքով, ապրում և ազդում: Օսիանի ստեղծագործությունը նույնպես այդպիսի կեղծիք էր: Արովյանը, եթե մինչև իսկ տեղյակ էլ լիներ նրանց հորինման հանգամանքներին, հազիվ թե դադարեր նրանցով հիանալուց:

Հաջորդ դիտողությունը, որ գրականության հարցերին առնչվող նշումներից չորրորդն ու վերջինն է, մի տեսակ, կարծես, ամփոփում է նախորդ ասածները և մեկ-երկու բառով բնութագրում գրական-ստեղծագործական աշխատանքն ինչպան, որն ուղեկցվում է ինֆեմառոսաց ու խորհրդավոր պահերով: Արովյանը (թե՞ առ այսօր անծանոթ նրա սկզբնաղբյուրը) ասում է.

«Բանաստեղծն յած է գծեսու իւր զտարկիւք իւրովք, որպէս Ախիլլէս զցնորեալ ստուերօք իւրոյն Պատրօլօսի»:

Առաջին ընթերցմամբ բավականաչափ պարզ այս նախադասությունը կարիք ունի նախ՝ ճշգրիտ թարգմանության, այլապես բուն իմաստը մութ կմնա, և գլխավոր «մեղավորները» գառարկիւք, զցնորեալ բառերը և յած է գծեսու կապակցություններն են:

Գառարկիւք-ի եզակին առարկ գոյականն է, որ նշանակում է հանելուկ, բայց և՛՝ ձեռնարկ:

Զցնորեալ մակդիրի համար ցնոր, ցնորքն է և նշանակում է՝ ցնորական, երազական, երևակայական, երևութական:

Յած է գծեսու նշանակում է՝ տարածել, երկարել ձեռքերը, բայց և, փոխաբերական իմաստով՝ լարում է միտքը:

Այսպիսով, արդի հայերենով՝ Արովյանն ասում է. «Բանաստեղծը տարածում է իր ձեռքերը (ասել է թե՛ լարում է միտքը - Պ. Հ.) յուր հանելուկային մտահղացման շուրջ, ինչպես Ախիլլեսը՝ յուր Պատրոկլոսի երևութական սովերի շուրջ»:

Նշանակում է՝ որքան էլ բնության ներգործությամբ բացվեն բնականից կույր գուսանի հոգու աչքերն ու մյուս զգայարանները՝ տեսնելու, ընկալելու իր շրջապատի կախարդական ձայներն ու պատկերները և վերարտադրելու բազում դարեր առաջ ապրած նախնայաց գործերը, այնուամենայնիվ, գրական-ստեղծագործական աշխատանքն ինքնին բարդ ու հանելուկային աշխարհ է՝ անսպասելիորեն հառնող ու անէացող երևութական պատկերներով, որոնց վերարտադրումը պահանջում է մեծ լարում ու հոգեկան տառապանքներ: Այս է մեզ անուղղակիորեն հուշում ֆեմ Սֆիլիեսի և մահացած Պատրոկլոսի դեգերող

ստվերի հանդիպման պահի զուգորդումը կամ համեմատությունը գրական աշխատանքի հետ, որը եթե Արովյանի բուն համոզումն էլ չէ, ապա փոխառություն է նրա համակրանքը շահած օտար, անծանոթ հեղինակից: Հոմերոսի պոեմը քաջ ծանոթ էր Արովյանին, և նա մի հատված թարգմանել է իր ուսանողության տարիներին (Հեկտորի հրաժեշտը), անգամ հրապարակային աճուրդներից մեկի ժամանակ դրամով գնել էր «Իլիականի» գերմաներեն թարգմանության առաջին հրատարակությունը (Ֆոսի), բայց սույն նշումը ավելի վաղ է արված:

Արովյանի մատնանշած դրվագը «Իլիականի» փաներեֆերորդ երգից է և հիշտ որ էութամբ խորհրդավոր:

«Իլիականում» Աֆիլեսը երբ տեսիլում պարզում է բազուկները, որ իրապես գրկի ընկերոջը՝ Պատրոկլոսին,

Սակայն հոգին զիլ շաչելով, ինչպես մի ծուխ, չփկեց, մտավ
Խորքը երկրի: Ոտքի կանգնեց Աֆիլեսը սաստիկ ապշած...¹⁰

Ասել է, թե ստեղծագործական աշխատանքի պահերին հեղինակին այցելում են արագորեն ցնդող ու անէացող տեսիլներ, և միշտ չէ, որ նրա գրիչը կարողանում է հասնել մտքերի ետևից, պատկերել կամ վերարտադրել դրանք:

Ի դեպ, այդպիսի հոգեվիճակում է եղել նաև ինքը՝ Արովյանը, 1841-ի Բարեկենդանին, մինչ թղթին էր հանձնում «Վերք Հայաստանի» վեպի նախնական տարբերակը. «Երեք օր, երեք գիշեր ուտելը, խմելը, քնելը, մինչև իսկ տեղից շարժվել ինձ համար դժոխային տանջանքներ էին: Ես կատաղում էի, երբ կողոփումս նույնիսկ նաճ էր թռչում... Հայոց նոր լեզուն, որով ես մինչ այդ ամենաանճաճ ոտանավորներն անգամ դժվարությամբ էի գրում, արթնացրել էր հիշողությանս մեջ պատկերներ, գաղափարներ, որոնց մասին մինչ այդ պատկերացում իսկ չունեի: Իմ գրիչը չէր հասնում մտքերիս ու զգացմունքներիս ետևից: Հանգավոր տողերը, հորձանք տալով, թափվում էին թղթի վրա: Ժողովրդական ամեն տեսակ ավանդություններ, կրոնական հավատալիքներ, առանց որևէ կարգ ու կանոնի, խառնվում էին իրար...» և այլն¹¹:

Այս է ահա՛, ի վերջո, ստեղծագործական աշխատանքը՝ ծանր, ինքնամոռաց, տառապագին, և գրողի խնդիրն է չափ ու կշռի, կարգ ու կանոնի տակ դնել անսպասելիորեն արթնացած հուշերն ու տպավորությունները և երևակայության պատրանքները:

Հաջորդ բոլոր դիտողությունները քնածում են այլ բնագավառ՝ դիցաբանության կախարդական աշխարհը՝ նյութ ունենալով հին հույների ու հռոմեացիների պատկերացումները: Անդրադառնալով դրանց նույն հաջորդականությամբ, ինչպես Արովյանն է գրի առել իր տետրակում.

1. «Ֆեմուս չաստուածուհի տայ զանուշահոտ բուրմունս մանուշակաց»:

Ֆեմուս չաստվածուհին Վեներան է: Դիցուհու անվան այս անսովոր ձևն ստացվել է գերմաներեն Venus-ը մեքենայորեն տառադարձելու պատճառով: Վեներան ընդհանրապես հայտնի է որպես հին հռոմեացիների այգիների աստվա-

¹⁰ Հոմերոս, «Իլիական», Թարգ. Հ. Համբարձումյանի, Ե., 1955, էջ 422-424, ԻԳ 65-72, 94-98, 100-101:

¹¹ Խ. Արովյան, «Վերք Հայաստանի», Ե., 1984, էջ 274-275:

ծուհի, որի պատճառով նրա անունն ընկալվում էր նաև իբրև մրգերի հումանիշ: Հետագայում նրան նույնացնում են սիրո և գեղեցկության աստվածուհու՝ հունական Աֆրոդիտեի հետ, միայն թե հոռմեական աշխարհում առավելապես ընդգծում ու ծայրահեղության են հասցնում դիցուհու շնորհներից մեկը՝ սիրային կրքերը: Այսպիսով՝ Վեներան միաժամանակ կրողն է և՛ հունական Աֆրոդիտեի հատկանիշների, և՛ հոռմեական այլափոխումների:

Հենքի պատկերացմամբ՝ երբ ֆայլում էր Աֆրոդիտեն, նրա շորերից անուշահոտ բուրմունք էր տարածվում, իսկ շուրջը փթթում էին ծաղիկները: Հոմերոսն, օրինակ, նրան մշտապես պատկերացնում էր վարդերով, մանուշակներով, նարգիզներով ու շուշաններով շրջապատված, անգամ իր հիմներից մեկում նրան անվանում է «մանուշակներով պսակված»: Նկատի առնելով այս հավատալիքները՝ հնարավոր է միագամայն, որ Վեներային վերագրվելու մանուշակներին բուրմունք պարգևելու շնորհ:

Ի՞նչ աղբյուր է ձեռքի տակ ունեցել Արովյանը սույն նշումը կատարելիս՝ չենք կարողացել պարզել:

2. *Ուրնայ Մուզայից*. այստեղ բացատրության կարիք են զգում և՛ առաջին, և՛ երկրորդ բառերը, և՛ կապակցությունն ամբողջությամբ: *Ուրնա* բառը լատիներեն է և նշանակում է սափոր: Նրա մեջ հին հույները, էսրուսկներն ու հոռմեացիները ամփոփում էին դիակիզումից հետո հանգուցյալից մնացած մոխիրը կամ անյունը: Հետևաբար, այդ բառի հայերեն համարժեքը կլինի *անյունասափոր*: Սովորաբար, առօրյա կյանքում օգտագործվում էին ինչպես պարզ սափորները, այնպես էլ գունազարդվածները, որոնք պատկերում էին հին առասպելների հերոսների՝ աստվածների ու հսկաների գործերն ու սխրանքները, դրվագներ «Իլիականից» և այլն: Առօրյա տնտեսական կարիքների համար նմանապես պատրաստում էին սափորներ կամ ամֆորաներ, բայց Արովյանի խոսքն առաջինների մասին է:

Ինչ վերաբերում է մուսաներին («մուզայից»), ապա դիցաբանական պատկերացումների համաձայն նրանք դուստրերն էին Զևսի ու Մենմոսինայի, ընդհանուր թվով ինը, և ընկալվում էին որպես ամեն կարգի մտավոր գործունեության՝ գրականության, գիտության և արվեստի այլևայլ բնագավառների հովանավոր-աստվածուհիներ: Նրանց էին դիմում բանաստեղծները՝ ներշնչանք ու մղում ստանալու համար: Մուսաներից երկուսը՝ *Էրատոն* և *Էվտերպեն*, հովանավորում ու շնորհներ էին պարգևում ֆնարերգայկներին, ըստ որում՝ Էրատոյի բարեհաճությանն էին արժանանում հատկապես այն բանաստեղծները, որոնք հորինում էին սեռային կրքեր արթնացնող երգեր, իսկ Էվտերպեի շնորհները տարածվում էին իրենց երգերը սրնգի նվագակցությամբ կատարող բանաստեղծների վրա: Հաջորդ մուսան *Կալիոպեն* է, որը էպիկական բանաստեղծության հովանավորն է, մինչ *Կլիոն* բարեհաճ է պատմություն գրողների նկատմամբ, *Մելպոմենեն*՝ ողբերգության կամ ողբերգակ դերասանների, *Պոլիհիմնիան*՝ պարի և երաժշտության, *Տերպսիֆորեն*՝ ֆնարի ու պարի, *Թալեսն*՝ կատակերգության, վերջապես՝ *Ուրանիան*՝ աստղագիտության:

Պահպանվել և մինչև մեր օրերն են հասել հին հունական ու հոռմեական եոթ գունազարդումներով սափորներ, որոնց վրա պատկերված են մուսաների գործերից դրվագներ: «Ուրնայ Մուզայից» արտահայտությունն, անտարակույս, վերաբերում է նման սափորներին, որոնց նմանակները կամ պատկերների

արտատպությունները Արուվյանը կարող էր տեսնել, գերմաներեն գրքերից բացի, նաև Դոբրյատի համալսարանի դասական հնուբյուրանների սրահում: Գիտեմք, օրինակ, որ Ուրանիան պատկերվում էր երիտասարդ, աղջկա տեսքով՝ ձեռքին երկրագունդ: Մյուսները՝ յուրաքանչյուրն իր նախասիրած լեռնաշղթայի կամ արվեստագետի ու երաժշտական գործիչի հետ (Ֆնար, Կիթառ, տավիղ և այլն):

3. «Պրոմէթեոս՝ որմէ բազում առասպելք գտանին առ յոյնս (Արժայ յունաց)»:

Պրոմեթեոսի մասին հին հույները ճիշտ որ հյուսել են բազում առասպելներ, միայն թե, հակառակ Արուվյանի գրառման կամ նրա օգտագործած աղբյուրի, նա ոչ թե հունաց արքա է, այլ առասպելական հզոր ու աներկյուղ հերոս (տիտան), որի աջակցությունն է ֆանիցս խնդրել աստվածներից հզորագույնը՝ Զևսը:

Արուվյանի ակնարկած «բազում առասպելներից» մի ֆանիսը յուրօրինակ գրական մարմնավորում են տուել էսֆիլեսի «Շղթայակապ Պրոմեթեոսը» ողբերգության մեջ: Անտարակոյս, Արուվյանին ծանոթ էր հույն ողբերգակի այդ ստեղծագործությունը:

4. «Եւ նինջն գալ ի Զեոսէ»,- սասց Ախիլլէս ցհայրն Հոմերոս»:

Զեոսը կամ Զիոսը (ինքնագրում բառը կարելի է երկու ձևով էլ վերծանել) գերմաներեն Zeus դիցանվան անհաջող տառադարձությունն է: Հիշտը կլինեք Զևս, որը, ըստ հույն դիցաբանության, աստվածների ու մարդկության հայրն է, հույների գերագույն աստվածը, երկնքի տիրակալը և երկրի վրա կարգ ու կանոն սահմանողը: Նրա հրամանով են մոլեգնում որոտն ու կաշմալը, կուտակվում ամպերը, տեղում անձրևը: Նա է մարդկանց պարգևում հարստություն, առաքում հաջողություն: Դոդոնայի բուրմբերը հավատում էին, որ Զևսն է ուղարկում նաև երազները:

Այսպիսով՝ Արուվյանի գրառման իմաստն, ըստ դիցաբանական պատկերացումների, միանգամայն հասկանալի է, միայն թե մեզ չհաջողվեց «Իլիականի» հազարավոր տողերի մեջ գտնել հենց ցանկալին, ուր, իբր, Ախիլլեսը հայր Հոմերոսի հետ խոսում է նինջը Զևսի կողմից մարդկանց առաքելու մասին: Ասեմք և այն, որ հազիվ թե այդպիսի գրույց իրականում տեղի ունենար, որովհետև Հոմերոսն, ինչքան հայտնի է, ականատես ու մասնակից չի եղել իր պոեմներում նկարագրված դեմքերին ու դեպքերին: Համենայն դեպս, եթե Արուվյանի օգտագործած գերմաներեն աղբյուրն այդ վկայել է, ապա հարկ է համբերությամբ կրկին ու կրկին վերծանել «Իլիականը», թերևս ակնարկվող արտահայտությունը հայտնաբերվի:

5. «Ինձ այնպէս բուռի, թէ բնութիւնն նկարեաց ազգ մի իբրև զգեղուղեշ կին՝ յանձին որոյ կեպաւորեալ զազգի ազգի անասունս և տունկս»:

Նախ՝ մի վերապահում: Մենցող Գրքի համաձայն, Աստված անասուններին ստեղծել է Արարչության վեցերորդ օրը (ՄՆՆԴ. Ա. 24-26), իսկ բույսերն ու ծառերը՝ նրանցից էլ առաջ, Արարչության երրորդ օրը (Ա. 11-13):

Նշանակում է՝ ըստ Սուրբ Գրքի (հետևաբար և հակառակ Արուվյանի) գեղուղեշ կին հիշեցնող էակի արարումից շատ առաջ բնության մեջ արդեն կային և՛ բույսեր ու տունկեր, և՛ կենդանիներ ու զազաններ, և՛ բույսերն ու սողուններ, ուստի միանգամայն անտեղի է խոսքը կնոջ նմանությամբ տունկեր ու կենդանիներ ստեղծելու առասպելի մասին, որին, կարծես, հավատում է Արուվյանը:

Այնուամենայնիվ, անասունների ու տունկերի առաջացման այդ վարկածը, շեղվելով հանդերձ Արարչության սահմանած կարգից, միաժամանակ, կարծես, բխլադրված էր իրականության ու բնության մեջ առկա որոշ անբացատրելի իրողություններով:

Երբ մարդ ուշադրությամբ զննում ու փնտրում է բնության արարածներից մեկի կամ մյուսի արտափներ՝ աչքերի ձևը, հասակը, սլացքը և այլն, իրենից անկախ, համեմատության կամ նմանության եզրեր է նշմարում դրանց և մարդկային միջև, ընդ որում՝ առավելապես կանանց դեմքի ու հասակի հետ կապված: Արևելյան դասական փնտրողությունը առատ է նմանօրինակ համեմատություններով ու այլարանություններով: Արովյանի միտքը խնդրո առարկա հարցերի փնտրյալն էր մղել, ամենայն հավանականությամբ, արևելյան հետաքրքրասիրությունն ու վերջինս էլ բեղադրել նրան, իբրև ֆերթոդի, անտիկ դիցարանության մասին վերոհիշյալ գրառումն ավարտել մի նկատողությամբ, որն աղեքսներ ուներ նաև հայ դիցարանության ու հավատալիքների հետ՝ համարձակություն ներշնչելով Սուրբ Գրքի առկայության դեպքում գրելու. «Ինձ այնպես է բվում, թե բնությունն ի ցույց է դրել գեղուդեշ կին հիշեցնող ինչ-որ արարած, որի նմանությամբ և կերպավորվել են տեսակ-տեսակ կենդանիներն ու ծառերը»:

Եվ այսպես՝ բնությունն է ծնողը բուսական ու կենդանական աշխարհի, բնությունն է հանդիսանում ակունքն ու բովանդակությունը գեղեցիկ արվեստների ու բանաստեղծության, բնության ձայների ու լուսատուների ներգործման շնորհիվ են արբանում ստեղծագործական ուժերը մարդու մեջ, և նա ունակություն է ձեռք բերում՝ տեսնելու և վերարտադրելու ոչ միայն մոտիկ, այլև վաղեջական անցյալը, նաև՝ հեռավոր գալիքը:

Բնությունը, կարծես, նույնանում է արարող ոգու կամ Աստծո հետ, իսկ Արովյանը, ձերբազատվելով աստվածաբանական սխեմաներից, փարում է պանթեիստական աշխարհըմբռնմանը:

Այսօրվա հարմար ենք դնում ավարտել մեր ասելիքը Արովյանի նկատողությունների վերաբերյալ և նրանց ամբողջական, նշգրտված բնագրի մեջբերմամբ վերջակետ դնել մեր խոսքին:

Նկատի առնելով սույն ինքնագրի հայերեն մասի շարադրանքի ոնական ու գեղագրական յուրահատկությունները, օտար անձնանունների մեջ սպրդած անճշտությունները, գերմաներեն էջերում առկա ֆրականական և ուղղագրական բերիները, գրչի ակնհայտ անվարժությունը գոթերեն տառերը դրոշմելու արվեստին, վերջապես՝ նրանց նմանությունը 1831 թ. մայիսին Շ. Գրասսին ուղղված նամակի ձեռագրին (տե՛ս Արովյանի բողոքներ, թիվ 397), կարելի է եզրակացնել, որ տետրակի բոլոր նյութերը փաղված կամ բարգձմանված են 1831 թ. կեսերին, թերևս մայիս-հունիսին:

Մ. Յ. ՃԵՎԱԴԻՐՃՅԱՆ

ԴՐՎԱԳՆԵՐ ԿԻՒԿԻԱՅԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ
XIV ԴԱՐԻ ՀԱՅ-ՎՐԱՑԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ*

Մաս II

Պատմագիտությունը գտնում է, որ տամուծել Ալիծի և իշխանագուն Դավթի որդիներն էին կապանցի թորոս ավագ մարաջախտ ու սպարապետը և Օշին մարաջախտը²⁸։ Թորոս ավագ մարաջախտի որդիներն էին սպարապետ պարոն Լիպարիտ մարաջախտը և պարոն Վասիլ ավագ մարաջախտը²⁹։ Իսկ Օշին մարաջախտի որդին էր մյուս Վասիլ Իշխանը։

Կապանցի պարոն թորոս ավագ մարաջախտը, Լիպարիտից և Վասիլից բացի, ունեցել է նաև Լիկոս անունով կրտսեր որդի։ Ըստ գոյություն ունեցող ժողովրդական գրավոր մի գրույցի, նրանք եղել են իբր 7 եղբայր և մի քույր³⁰։

Խնդրո առարկա սպարապետ Լիպարիտի և ավագ մարաջախտ Վասիլի մասին պահպանվել են մի քանի հավաստի տեղեկություններ։ Սպարապետ Լիպարիտի անունը մեզ հայտնի է դեռ 1368 թ. Սսի շուրջ տեղի ունեցած ճակատամարտից, ուր զվտովին ջախջախվել էր Տարսոնի մամլուկ ամիրա Շահարուլի Մանչակի բանակը։ Սսի և շրջակա բերդերի պաշտպանները, Լիպարիտ սպարապետի առաջնորդությամբ, ռազմավարական մի հիանալի ծրագիր են գործադրում, որից հետո թշնամին ընկնում է ծուղակը։ Մանչակի բանակը փակ տարածության մեջ կոտորվում է, իսկ ամիրան հազիվ կարողանում է ճողովրել դեպի Տարսոն։ Սակայն նա, կրած պարտության և կորուստների վրեժը լուծելու համար, հաջորդ 1369 թ. երկրորդ անգամ 60000-անոց մի բանակով արշավում է Սսի վրա։ Այս պատերազմը ճակատագրական ելք է ունենում սպարապետ Լիպարիտի համար։ Ճակատամարտում սպարապետ Լիպարիտը Սսի կամրջի³¹ պաշտպանությունը հանձնել էր թագավոր Կոստանդին VI-ին (1365-1373 թթ.)։ Սիս բերդաքաղաքի դռներից մեկը գտնվում էր հիշյալ կամրջի մոտ։ Այդ պատճառով կամուրջը ռազմագիտական մեծ նշանակություն ուներ մայրաքաղաքի պաշտպանության

* Սկիզբը տես հմր. Բ-Գ, էջ 191։

28 Պ. Մ. Խաչատրյան, Հովհաննես Թևկուրանցու «Տաղ քաջի Լիպարիտին» պատմական ողբը, «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1964, N 2, էջ 116։

29 ԺԴ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, կազմեց՝ Լ. Խաչիկյան, Երևան, 1950, էջ 451։

30 Ն. Ալիևյան, Քաջ Լիպարիտ պատմության, տաղերու և գրույցներու մեջ, «Հանդես ամսօրյա», 1933, հունվար-փետրվար, էջ 129-130։ Արմենուհի Սրապյան, Հայ միջնադարյան գրույցներ, Երևան, 1969, էջ 241, «Պատմութիւն քաջ Լիպարիտին և քեռ նորին»։ Հովհաննես Թևկուրանցի, Տաղեր, աշխատասիրեց՝ Էմ. Պիվազյան, Երևան, 1960, էջ 271։ ՍՍ ձեռ. NN3569, 6951 և 515։

31 Սսի պատմական կամուրջը մինչև օրս օգտագործվում է և կոչվում «Կոզան քոփրյուսի»։ Կիլիկիայի հայերը այն անվանում էին «Անցմնցկին կանդարայն»։

գործում: Սպարապետ Լիպարիտը, հայ ասպետների գլուխ անցած, մխրճվում է թշնամու շարքերի մեջ և խուճապ առաջացնում Մանչակ ամիրայի բանակում: Սսի պաշտպանները սկզբում լավ էին կռվում թշնամու դեմ: Սակայն կռվի ճակատագրական մի պահին Կոստանդին VI թագավորը նենգաբար ետ է քաշում իր տրամադրության տակ գտնվող կամրջի պաշտպան մարտիկներին և պաշարման վտանգի տակ թողնում թշնամու դասավորությունների մեջ մխրճված սպարապետ Լիպարիտին ու նրա հետ միասին մարտնչող հայ ռազմիկներին: Մանչակ ամիրայի զինվորները, գրավելով անպաշտպան մնացած կամուրջը, կտրում են Լիպարիտի վերադարձի ճանապարհը: Նա ջանում է նահանջելով անցնել կամուրջը, սակայն դա չի հաջողվում նրան: Սսի կամրջի շուրջ տեղի ունեցած կռվի ժամանակ հերոսի մահով զոհվում են հոգնած ու անօգնական մնացած սպարապետ Լիպարիտը³², սիր Դոհանը³³ և 100 հայ մարտիկներ: Թշնամին Լիպարիտի գլուխը տանում է իր հետ: Ամիրան ափսոսանք է հայտնում Լիպարիտի սպանության առթիվ, նա մտադիր է եղել Լիպարիտին իր ծառայության մեջ ընդունել և նրա միջոցով ոչնչացնել իր թշնամիներին:

Սսի կամրջի պաշտպանությունը լքելուց հետո, Կոստանդին VI թագավորը քաշվում է Սսի քարաբլրի գագաթին գտնվող բերդը ու փակել տալիս կամրջի մոտակա քաղաքի դուռը: Սպարապետ Լիպարիտը կամրջի մոտ կռվի թեժ պահին ծայնում է թագավորին, որպեսզի օգնեն իրեն: Սակայն թագավորը մնում է անհողդողդ: Նա տեսնում է Սսի պարիսպների ստորոտում կռվող յուրայիների կորուստը և ապա Սիս մայրաքաղաքի ավերումը:

Ճակատամարտի ժամանակ թագավորի կողմից սպարապետին թշնամու բանակի շարքերի մեջ մխրճված վիճակում անօգնական թողնելու համար գոյություն պիտի ունենար զորավոր մի դրդապատճառ: Դրա լուսաբանման որոշ տեղեկություններ են պարունակում Լիպարիտի եղբորը՝ ավագ մարաջախտ Վասիլի գրած ժամանակագրության հետևյալ տողերը.

«Կու ասեն, թե Կոստանդին թագաւոր՝ պարոն Դեթմու որդին, եբեր զհիծելն ու տուր տուեց զպարոն Լիպարիտն ու զքաղաքն տաճկին...»³⁴:

Դետագայում (1373 թ.) Կոստանդին VI-ի նկատմամբ կազմակերպվել է դավադրություն, որի հետևանքով սպանվում է թագավորը³⁵: Դավադիրներից մեկն էր զոհված Լիպարիտի եղբայր, ավագ մարաջախտ Վասիլը: Ըստ միջնադարում գոյություն ունեցող ֆեոդալական դրույթների, դա շատ սովորական երևույթ էր:

³² Դ. Աճառյան, նշվ. աշխ., հ. Բ, էջ 431, և Գ, էջ 194:

³³ Նույն տեղում, Գ, էջ 624:

³⁴ «Կասեն թե, պարոն Դեթմու որդի Կոստանդին թագավորը, բերավ տաճկի հեծելազորը ու հանձնեց պարոն Լիպարիտը և (Սիս) քաղաքը»: Stn British Museum, Catal.Or. 5458, թթ. 143բ: «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1963, N 4, էջ 197: Կոնիքիր, Ցուց. թ. 113, էջ 292: «Հանդես ամսօրյա», 1965, հունվար-մարտ, էջ 30:

³⁵ Սպանության պատճառ է հանդիսացել վախկոտ և արծաթասեր Կոստանդին VI թագավորի անվայել արարքը: Բացվել է թշնամու հետ նրա կայացրած գաղտնի գործարքը: Նա համաձայնել էր թշնամուն հանձնել Կիլիկիայի Դայկական պետությունը և փոխարենը ստանալ իր անձի ու զանձերի անձեռնմխելիության երաշխիքը, որպեսզի կարողանա փախչել Կիպրոս կղզի:

Կարելի է ասել, որ պարոն Լիպարիտը և Վասիլը սերում էին Հայոց թագավորական ընտանիքից և Կիլիկիայի հայկական թագավորության գահի հավակնորդներ էին: Այդ պատճառով էլ Կոստանդին VI-ին կասկած էին ներշնչում հայացած այդ վրացի պարոնները: Դրա մասին է ակնարկում տաղասաց Յովհաննես Թևկուրանցին. «Եւ թագաւորն Հայոց երկեաւ 'ի քաջ Լիպարիտն, զի մի գուցցէ և զինքն ըսպանանէ և թագաւորէ»³⁶:

Թագավորի թոռնորդի պարոն Լիպարիտի և Վասիլի ժառանգության իրավաբանական դրությունը բնականաբար կասկած էր ներշնչում Կոստանդին VI-ին: Քաջ սպարապետից ընդմիջտ ազատվելու համար, նա կազմակերպել էր արյունալի ու նեմզ մի սպանություն, որի պատճառով տուժեց նաև Սսի և շրջակայքի հայ բնակչությունը:

Քաջ Լիպարիտի կերպարը անմահացել է հայ ժողովրդի երգերում, գրույցներում ու պատումներում: Դրա մի արձագանքն են տաղասաց Յովհաննես Թևկուրանցու «Տաղ քաջի Լիպարիտին» պատմական ողբը, կաֆացի Սարգիս անունով մի անծանոթ երգչի՝ Լիպարիտին ծոնած սրտառուչ երգը³⁷, «Եօթ եղբայրք հսկայք եւ քոյր նոցին»³⁸ և «Պատմութիւն քաջ Լիպարիտին եւ քեռ նորին»³⁹ ժողովրդական գրույցները:

Կիլիկիայի հայկական պետության անկումից (1375 թ.) հետո մոռացության և կորստի են մատնվել համարյա բոլոր հայ թագավորների, իշխանների ու ազնվականների գերեզմանները: Սակայն դարեր շարունակ պահպանվել և ուխտատեղիի է վերածվել սպարապետ Լիպարիտի գերեզմանը: Մինչև Առաջին Համաշխարհային պատերազմը Սիսում գոյություն ուներ Լիպարիտի գերեզմանը, որին թուրքերը Աղճա-Բաբա էին անվանում: Դա գտնվում էր հին Սիս բերդաքաղաքի պարիսպներից ներս, արդի Աղանա վիլայեթի Կոզան շրջկենտրոնի կառավարական խոշոր շենքի և նրա բակի⁴⁰ տեղում (1958 թ.): Ըստ ավանդության, այդ տափարակ վայրում էին գտնվում Կիլիկիայի հայ իշխանների և ազնվականների գերեզմանները⁴¹:

Կապանի կոմսերը և կոմսուհիները միշտ չէ, որ ապրում էին Կապանում: Նրանք Սիսում, Տաքսունում, Կապանում և շրջակա գյուղերում ունեին ապարանքներ կամ բնակարաններ: Թորոս ավագ մարաջախտը ծնվել էր Կապանում: Նրա որդիներից վերոհիշյալ Վասիլը ծնվել էր Սիսում, իսկ նրա եղբայր Լիպարիտը՝ Կապանի Սասնո գյուղում⁴²:

³⁶ Յովհաննես Թևկուրանցի, Զվ. աշխ., էջ 271: Պ. Ս. Խաչատրյան, Զվ. աշխ., էջ 114: Դ. Աճառյան, Զվ. աշխ., Բ, էջ 433: Արմենուհի Սրապյան, Զվ. աշխ., էջ 239: ՄՄ, ծեռ. NN 3569, էջ 25ա: 6951, էջ 129բ: 515, էջ 26ա:

³⁷ Դ. Աճառյան, Զվ. աշխ., հ. Բ, էջ 431:

³⁸ Ա. Սրապյան, Զվ. աշխ., էջ 241-244: ՄՄ ծեռ. N 515, էջ 26բ:

³⁹ Ա. Սրապյան, Զվ. աշխ., էջ 238-241:

⁴⁰ Հայոց գերեզմանների հետքը վերջնականապես կորցնելու նպատակով հիշյալ վայրը հարթեցվեց և տապանաքարերը կորստի մատնվեցին: Տեղում կառուցվեց Կոզան շրջկենտրոնի վարչատերիտորյալ (կայնականության) կառավարական նոր շենքը:

⁴¹ Միսաք Քելեշյան, Սիս-Մատյան, Պեյոյութ, 1949, էջ 133-134:

⁴² XIV դարի Կիլիկիայի Հայկական պետության Սասնո գյուղը գտնվում էր Կապան բերդից հարավ-արևելք, Կապան գետակի հովտում: Այժմ գյուղը կոչվում է Սիսնե: Մինչև Առաջին Համաշխարհային պատերազմի հայաջինջ տարիները, Սիսնե

Ջրույցների, ժամանակագրությունների բովանդակությունից և բանասերների ուսումնասիրություններից եզրակացնում ենք, որ սպարապետ Լիպարիտի տոհմը ոչ մի առնչություն չունի Մուշ քաղաքից հարավ գտնվող Սասունի (Սանասուն) և Սյունիքի Կապան բնակավայրերի կամ Օրբելյանների տոհմի հետ, ինչպես ենթադրել են Ղ. Ալիշանը և մյուսները⁴³։ Լիպարիտի սասունցի լինելու սխալ կարծիքը տարածվել է «Պատմութիւն քաջ Լիպարիտին և բեռ նորին» գրավոր գրույցի հետևյալ հատվածից.

«Քաջ Լիպարիտն էր 'ի Սասնոյ գաւառէն, որ եկեալ բնակէր 'ի Կիլիկէ, 'ի ժամանակս վերջին թագաւորացն Յայոց, որ 'ի յազգէն Ռուբինաց Յեթմոյ և Թորոսի, և 'ի նոցին թողանցն...»⁴⁴։ Ինչ խոսք, որ սպարապետ Լիպարիտը կիլիկեցի չէր։ Նա Կիլիկիա էր եկել իր հայրենի տիրույթ և ծննդավայր Սասնո գյուղից⁴⁵։ Դա գտնվում էր Կոկաց աշխարհի Կապանի դքսության սահմանների մեջ, որը մաս էր կազմում Կիլիկիայի Յայկական պետության։ Կապանի Սասնո գյուղը և Մուշի հարավի Սասնո գավառը իրար հետ ոչ մի առնչություն չունեն։ Այդ թյուրիմացությունն առաջացել է գրույցը կազմողների կամ հետագայում (մինչև XVII-XVIII դդ.) շարադրանքում արտագրողների մտցրած փոփոխությունների պատճառով։

Տեղին կլինի այստեղ անդրադառնալ կարևոր մի հանգամանքի ևս, որը մինչ այժմ վրիպել է բանասերների ուշադրությունից։ Յայտնի պատմաաշխարհագրագետ Է. Յոնիզմանն իր Բյուզանդիայի կայսրության հարավ-արևելյան սահմանների քարտեզում⁴⁶ Կապան բերդի անունը գրել է *Καπνισπερτι* (հայերեն՝ Gabnuspert, Gaban, քր. geben) ձևով։ Ակադեմիկոս Ս. Երեմյանը նշել է, որ դա հայերեն Կապան բերդ տեղանվան վրացերեն (մեզ հասել է հունարենը՝ *Καπνισπερτι*) ձևն է և ոչ մի առնչություն չունի բյուզանդական շրջանի հունարենի հետ։ Յավանական է, որ Է. Յոնիզմանը, բյուզանդական գրավոր աղբյուրներ ուսումնասիրելիս, հանդիպել է XIII-XIV դդ. գրության մեջ հիշատակվող *Καπνισπερτι* տեղանվանը, որը Կիլիկիայից վրացերեն նմանակագրության միջոցով հասել է Վրաստան, ապա այնտեղ հունարեն ուղղագրությամբ անցել է Բյուզանդիա։ Դա պիտի լինի է Յոնիզմանի աշխատությունում Կապան բերդի անվան «Կապնիսպերտի» ձևը ստանալու պատճառը։ Պարզվում է, որ Է. Յոնիզմանի գրած անվանակոչման այդ ձևը արդյունք է XIII դարում Կիլիկիայի Յայկական պետության տարածքում բնակություն

գյուղում ապրում էր 25-30 տուն հայ բնակչություն։ Դրանից հյուսիս Բունդուք գյուղում՝ 200 տուն, Կապանից հարավ Դավութ կամ Դավութենց գյուղում՝ 70 տուն, նրա շրջակա Շիվիկի գյուղում՝ 150 տուն, և Տրդատենց գյուղում՝ 80 տուն բնակչություն կար։ 1921 թ. հետո այս կողմերում հայ բնակչություն չկա։

⁴³ Ղ. Ալիշան, նշվ. աշխ., էջ 548։ Նույնի՝ Յայապատում, հ. 2, էջ 539-540, ծան. 15։ Ա. Սրապյան, նշվ. աշխ., էջ 98։

⁴⁴ Ա. Սրապյան, նշվ. աշխ., էջ 238։

⁴⁵ Մուշի հարավի Սասնո (Սասուն) գավառի անունը Սանասուն տեղանվան կարճացված ձևն է։ Իսկ Կապանի Սասնո գյուղի անունը գալիս է «սասանիլ» բայից։ Որովհետև հիշյալ երկրամասում, նրա հրաբխային բնույթի պատճառով, հաճախ էին երկրաշարժեր լինում։ Մոտ անցյալում՝ շրջակայքում կային Կոչեղ և Խախտուկ կոչվող վայրեր։

⁴⁶ A. A. Vasiliev, *Bizance et les Arabes*, tom III, *Die Ostgrenze des Byzantinschen Reiches*. Von Ernst Honigman, Bruxelles, 1935։ «Fines Orientales Imperii Byzantini c annum 960», քարտեզ։

հաստատած վրացական համայնքի առկայության: Այդ են հաստատում Ամանոս լեռների վրաց ավերված վանական հաստատությունները:

Հետաքրքիր տեղեկություններ են հասել Կիլիկիայի Հայկական պետության անկման նախօրեին պետության ավագ մարաշախտ, խնամակալ և ռազմական խորհրդի անդամ պարոն Վասիլի ծակատագրի մասին: Նա, ծագումով արքունիքին մոտ կանգնած անձնավորություն լինելու բերումով, Կիլիկիայի Հայոց պետության կազմում զբաղեցրել էր բարձր պաշտոններ: Հովհաննես Դարդիլի և պարոն Վասիլի ձեռքով գրված ժամանակագրությունների բովանդակության ու այլ աշխատությունների ուսումնասիրությունից պարզվում է, որ պարոն Վասիլը, Կոստանդին VI թագավորի սպանությունից (1373 թ.) հետո, նշանակվել է Մարիամ խնամակալ թագուհու զինվորական օգնական, երբ նա կարգվեց պետության թագապահ⁴⁷ և գանձապահ: Պարոն Վասիլին Հ. Դարդեյը համարում է Կիլիկիայի Հայկական պետության գանձը հափշտակող չորս խնամակալներից մեկը: Լևոն VI վերջին թագավորը, պատերազմական ծանր դրության պատճառով, ներում է շնորհում⁴⁸ պարոն Վասիլին և մյուս մեղադրյալ երեք խնամակալներին: Ըստ Հ. Դարդեյի տված տեղեկության, 1375 թ. Սսի բերդի պաշարման ժամանակ Լևոն VI Լուսինյանի դեմ կազմակերպված դավադրության պարագլուխներից մեկն էլ եղել է պարոն Վասիլը⁴⁹:

Սսի բերդի գրավումից ու Լևոն VI-ի Կահիրե գերի տարվելուց հետո, պարոն Վասիլը հավատափոխ է լինում⁵⁰: Ըստ Հ. Դարդեյի հաղորդման, պարոն Վասիլը Եգիպտոսի մամլուկ սուլթան Շաբան իբն Հասսան էլ Աշրաֆի առաջ, իբր իր թագավորին մատնող, շնորհագուրկ է լինում և չի տիրանում ոչ մի պաշտոնի⁵¹: Սակայն պարոն Վասիլ մարաշախտի գրած ժամանակագրությունից տեղեկանում ենք, որ նա (հավատափոխ ու մամլուկ⁵² լինելուց հետո)⁵³ 1375-1400 թթ. միջև ընդունվել է Եգիպտոսի մամլուկ սուլթանի ծառայության մեջ ու ստանձնել պետական բարձր պաշտոններից մեկը: Դրա ապացույցն է այն, որ 1400 թվականին, Լենգ թիմուրի բանակների կողմից Սիրիայի Դամասկոս քաղաքը գրավելու ժամանակ, հավատափոխ և մամլուկ

47 Հ. Աճառյան, նշվ. աշխ., հ. Ե, էջ 60-61, հմր. 64: Հովհաննես Դարդեյի ժամանակագրութիւն հայոց, Ս. Պետերբուրգ, 1891, էջ 78-79:

Լևոն VI վերջին թագավորը, Կիպրոսից մինչև Սիս հասնելը, պետության խնամակալ էր կարգել (1374-1375 թթ.)

Ա. Նախկին թագուհի և Կոստանդին VI-ի կին Մարիամին:

Բ. Լևոն VI վերջինի հորեղբայր, Կոռիկոսի կոմս Բոնեմոնդի կին և Կոստանդին V թագավորի քույր, կոմսուհի Ռեմի (Euphemie):

Գ. Կոռիկոսի կոմս Բոնեմոնդի և Ռեմիի անհարազատ որդի, սեպուխ Բարթողիմեին:

Դ. Ավագ մարաշախտ պարոն Թորոսի որդի, պարոն Վասիլին:

48 Հ. Դարդեյ, նշվ. աշխ., էջեր 79, 105 և 108-111:

49 Նույն տեղում, էջեր 130, 135-138 և 154:

50 Նույն տեղում, էջ 154:

51 Նույն տեղում:

52 Եգիպտոսի մամլուկ պետության զինվորական ու կառավարական կազմի կորիզը կազմված էր հավատափոխ քրիստոնյաներից ու ասիական երկրների բազմազգ մի խառնուրդից: Եգիպտոսի բնիկ ժողովուրդը գրեթե մասնակցություն չունեցրեց մամլուկ պետության վարչական կազմում:

53 «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1963, N° 4, էջ 196-197:

Վասիլը գերի է ընկնում թաթար, վրացի, հայ ու այլ ազգերից բաղկացած մարտիկների ձեռքը: Այդ մասին Վասիլը գրել է հետևյալը. «...ու գիշերն Ձ (6)-ն յունուարն, որ ուրբաթ լուսացաւ է (7) յունուարն՝ փախաւ սուլտանն ու ամեն պարոնայքն, հասաւ թաթարն ու թաղթնեց զոր հասաւ, ու մնաց քաղաքն ի յիրենց ձեռքն, ու բռնեցին զիս: Ու Աստուած արար մեծ սքանչելիք, որ ի բռնել հանդիպեցան ինձ քրիստոնէք, ու գիտացան զմեզ, որ ի մեր երկիրն եկել ին ի պարոնն անկան յառ թագաւորն, ու նոքա եղան մեզ վկայք որ Աստուծով խալըսեցաք ու դարձուցին այն քրիստոնէքն զմեզ, որ չուանով կապեցին ու քաշեցին 'ի քաղաքն»⁵⁴: Լենգ Թիմուրի բանակների կողմից Դամասկոսի գրավման գործողությունները վերջանալուց հետո, Վասիլը շարունակել է նկարագրել իր դրոշմը: 10 հունվարին «...գիս մտուցին ի տարին ծամայն, ու պահեցին ինչուի յերիկուն, որ մարդ ուժ չարար: Յետև Գ (3) աւուրն, երկուշաբթի մտաք 'ի Դմըշխ ու տեսաք մեծ զարմացումն՝ աւելի քան ՁԺՈՒ (1000000) մարդն մեռած: Ու աւաք ուրբաթ գիշերն, որ շաբաթ լուսացաւ՝ հասաք 'ի գեղ մի Այդէ անուն, ու կեցաք Ը (8) օր, ելաք գնացաք 'ի Սայիտինու լեռն, 'ի գեղ մի անուն Շահի // ու գտաք զճամալատին ի // յոյապ տանն, որ մեզ սիրելի էր ու համոզացն գեղանունն, ու տեսել էր ի մենէ մարդկութիւն, տեսաւ զմեզ ու արար շատ մարդկութիւն, կեցաք առ ինք ԻԲ (22) օր, ու հիւնցայ ծանր հիւընդութիւն: Աստուած արար նոր սքանչելիք, ու ողջացուց: Իջայ 'ի Սայիտէ, ու նավեցաք ու համբարծմանն ուրբաթ օրն հասայ յերուսաղէմ, ծանր հիւանդ»⁵⁵:

Մեր կարծիքով Երուսաղեմում էլ վերջանում է ծերացած ու հիվանդ պարոն Վասիլ ավագ մարաջախտի զինվորական ու քաղաքական արկածներով լի կյանքը: Հավատափոխ լինելուց հետո նա ստանձնել է Եգիպտոսի սուլթանության պետական ատյանում բարձրաստիճան մի պաշտոն, որը կարողացել էր Սայդայի մի ունեոր մարդու «'ի մենէ մարդկութիւն» անել: Բացի այդ, Լենգ Թիմուրի արշավանքի ժամանակ մամուլների երկիրը պաշտպանելու համար չէրքեզ մամուլի սուլթան Բարքուք էլ Չահրի հետ միասին Կահիրեից գալիս է «'ի Ղազէ»⁵⁶ և այնտեղից «ես հասայ ի Բուտէ»⁵⁷ առ Թաղրիուերդին, որ Շամբու⁵⁸ նայիպութիւնն առել էր»⁵⁹, որպեսզի կասեցնեն Լենգ Թիմուրի զորքերի առաջխաղացումը: Սակայն բախտը չի ժպտում մամուլի Վասիլին ու գերի է ընկնում կյանքում երկրորդ անգամ: Վասիլի ժամանակագրությունը շարունակվել է մինչև 1404 թ.: Մենք կարծում ենք, որ Վասիլը մահացել է այդ թվականին կամ դրանից քիչ հետո Երուսաղեմում⁶⁰:

⁵⁴ Լույն տեղում, էջ 196:

⁵⁵ Լույն տեղում:

⁵⁶ Ծովափնյա Ghaza քայքա, Միջերկրական ծովի հարավ-արևելյան անկյունում:

⁵⁷ Kiswe բնակավայր Դամասկոսից 20 կմ հարավ-արևմուտք, Նահր Ավաճ (Nahr 'Awaj, wani al Ajam) գետակի վրա, Ջեբել Սավադ լեռան կիրճի հարավային ծայրամասում:

⁵⁸ Շամ, Դամասկոս, Դիմշի:

⁵⁹ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 624. աշխ., էջ 195:

⁶⁰ Կիլիկիայի Հայկական պետության անկումից (1375 թ.) հետո, Երուսաղեմում բնակություն հաստատել և այնտեղ էլ մահացել էին նախկին թագուհի Մարիամը (մահ 1405 թ.), Լևոն VI-ի զինակիր կոմս Սոհիե Դուլկարտը և նրա կինը՝ կոմսուհի Ռեմին (Euphemie), Մարիամ թագուհու դուստր Բիննան (մահ. 1405) և ուրիշներ:

3. Աճառյանը պարոն Վասիլ ավագ մարաջախտի անվան մեջ տեսնում էր երկու տարբեր անձնավորություններ՝ «Վասիլ զորավար և ավագ մարաջախտ, որդի Թորոս ավագ մարաջախտի»⁶¹ և «Վասիլ պարոն, որդի պարոն Թորոսի»⁶²: Երկու նույնանուն պարոնների հոր անունը Թորոս է: Եղել են Լևոն VI-ի մերձավորները և միասին տարվել Կահիրե որպես գերի: Ապա երկուսն էլ եղել են հավատափոխներ: Սակայն պատմագիտությունը գտնում է, որ բոլոր եղելությունները պատահել են միևնույն անձնավորության հետ:

Ավագ մարաջախտ Վասիլի և սպարապետ Լիպարիտի հայրը՝ ավագ մարաջախտ և սպարապետ, Կապանի կոմս պարոն Թորոսը, մեռել է անբնական մահով: Այդ մասին գրված է հետևյալը. «Յետ ժԲ (12) ամի անցանելոյ շէթումն հոռոմ շունն 'ի Սոյո մահաղեղ արբոյց քաջ զաւրավարին պարոն Թորոսին և սպան զան»⁶³:

Քաղկեդոնական շէթումը պատկանում էր Կիլիկիայի Հայկական պետության ավագանու դասին և հատկապես Թորոս զորավարին ծանոթ մի անձնավորություն էր: Այդ պատճառով էլ միասին խմել են ինչ-որ մի խմիչք: Հիշյալ այս շէթումը, Կոստանդին VI թագավորի «քաջ զորավար շէթումն» էր: Սպարապետ Լիպարիտի սպանությունից (1369 թ.) հետո նա էր ստանձնել սպարապետի պաշտոնը: Լևոն VI-ի գերվելուց հետո, գրավել էր Կանչի բերդը: Սրա կինը նշանավոր Ջարմանուհին էր: Կնոջ հետ միասին պայքար է մղել Եգիպտոսի մամլուկ սուլթանի զորքերի դեմ և գերի բռնել սուլթանի որդուն: Սակայն Գրիգոր անունով մեկը⁶⁴ փրկել է սուլթանի որդուն և սպանել շէթումին: Կիլիկիայի Հայկական պետության վերջին սպարապետն էր այս շէթումը⁶⁵: Նրա մահից հետո կինը՝ Ջարմանուհին, գրավում է մինչ այդ Կապանի կոմսերին, այդ թվում՝ օրինավոր ժառանգորդ, ավագ մարաջախտ Վասիլին պատկանող Կապանի բերդը, և տիրում 5 տարի⁶⁶: Դավաճանության հոտ է գալիս Ջարմանուհու և նրա ամուսին շէթում զորավարի բռնած գործերից: Առերևույթ նա քաջ զորավար էր, սակայն նա չարունակել է ծառայել Կոստանդին VI թագավորի թաքուն նպատակներին: Ինչպես հայտնի է, թագավորը թշնամաբար էր տրամադրված Կապանի կոմսության իշխանական տան անդամների նկատմամբ, հանձինս նրանց տեսնելով գահի հավակնորդների: Այդ պատճառով էլ կազմակերպեց սպարապետ Լիպարիտի սպանությունը: Հիշատակարանի բովանդակությունից պարզվում է, որ Լիպարիտի հայրը՝ Թորոս զորավարը, թունավորվելով սպանվել է շէթում անունով ինչ-որ հունադավան մեկի կողմից: Իսկ ի պատասխան պարոն Վասիլը իր համախոհների հետ կազմակերպել է Կոստանդին VI-ի սպանությունը: Պարոն Վասիլը դավադրություն է կազմակերպել նաև Լևոն VI-ի նկատմամբ: Կապանի կոմսության իշխանական տան անդամների և Սսի վերջին թագավորների միջև գոյություն ունեցող մահացու թշնամությունը բացասական ազդեցություն ունեցավ Կիլիկիայի Հայկական պետության

⁶¹ 3. Աճառյան, նշվ. աշխ., Ե, էջ 60-61, հմր. 64:

⁶² Նույն տեղում, էջ 61, հմր. 66:

⁶³ «Հանդես ամսօրյա», 1965, հունվար-մարտ, էջ 29:

⁶⁴ Գրականության մեջ և Ձեթունի կողմերում հայերը այս Գրիգորին համարել են մատնիչ: Սակայն ուսումնասիրություններից այլ բան է պարզվում:

⁶⁵ 3. Աճառյան, նշվ. աշխ.:

⁶⁶ Նույն տեղում, հ. Բ, էջ 174-175:

վարչակարգի կայունության վրա: Երկու կողմերն էլ տարբեր ձևերով իրար սպանելով, ասպարեզից հեռացնում էին միմյանց: Գրիգորը պիտի լիներ Վասիլի հավատարիմ մարդկանցից մեկը: Ինչպես հայտնի է, Լևոն VI-ի Կահիրե գերի տարվելուց հետո Վասիլը դավաճափոխ էր եղել և ստանձնել Եգիպտոսի սուլթանի արքունիքի բարձր պաշտոններից մեկը: Կանչի բերդում կալանավորված սուլթանի որդուն փրկելով և «հռոմ շուն Չեթումին» սպանելով, բնական է, որ սուլթանից մեծ պատվի կարծանանային թե՛ դավաճափոխ Վասիլը և թե՛ Գրիգորը:

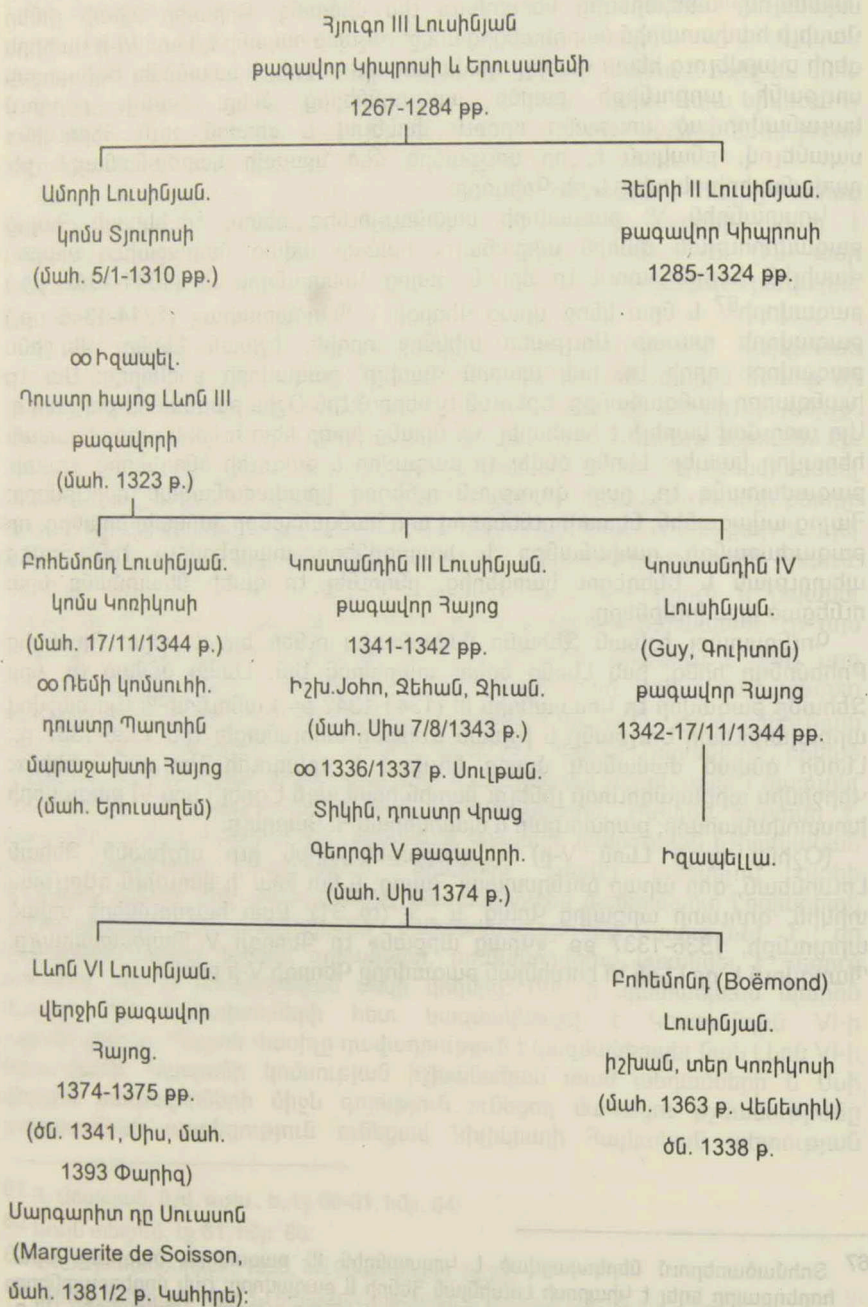
Կոստանդին VI թագավորի սպանությունից հետո, Կիլիկիայի Չայոց թագավորության գահին տիրանալու համար ավագ մարաշախտ պարոն Վասիլին խոչընդոտում էր միայն Չայոց Կոստանդին III (1341-1342 թթ.) թագավորի⁶⁷ և նրա կնոջ՝ վրաց Գեորգի V Պայծառափայլ (1314-1346 թթ.) թագավորի դուստր Սուլթանի տիկնոջ որդին, իշխան Լևոնը: Վերջինս թագավորի որդի էր, իսկ պարոն Վասիլը՝ թագավորի թոռնորդի: Սա էր խանգարող հանգամանքը: Երկուսն էլ սերում էին Օշին թագավորի քույրերից: Այդ առումով կարելի է համարել, որ նրանք իրար հետ ունեին ազգակցական հեռավոր կապեր: Լևոնը ծնվել էր թագավոր և թագուհի ծնողներից: Ուստի՝ թագաժառանգ էր, ըստ գոյություն ունեցող իրավաբանական դրույթների: Չայոց ավագանին, նկատի ունենալով այդ հանգամանքը, անկախ նրանից, որ թագաժառանգի դավաճանքը և հայացքները տարբերվում էին Չայոց պետության և Եկեղեցու կարգերից, ընդունել էր գահի նկատմամբ նրա ունեցած իրավունքները:

Գուևդստաբլ իշխան Ջեհանը մահանալիս ուներ երկու տղա: Դրանցից Բոհեմոնդը հինգ, իսկ Լևոնը երկու տարեկան էին: Լևոնը ծնված էր, երբ Ջեհանը թագավոր էր Կոստանդին III (1341-1342 թթ.) ամուսնով⁶⁸: Այս հաշվով արքայադուստր Սուլթանը և իշխան Ջեհանը ամուսնացել էին 1336-1337 թ.: Լևոնի ծնված ժամանակ մայրը կոչվում է «թագուհի Սուլթան տիկին»:⁶⁹ Վերջինիս արքայադուստր լինելու մասին հետևյալն է գրել Լևոն VI թագավորի խոստովանահայր, քարտուղար և պատվիրակ Դ. Դարդելը.

(Օշինի որդի Լևոն V-ը) «...գիօրաքեռորդիսն իւր զիշխանն Ջեհան Լուսինեան, զոր արար գուևդստապլ Չայոց, և ետ նմա ի կնութին զՍուլթան տիկին, զդուստր արքայից Վրաց, և ...» (էջ 31): Ըստ հաշվումների տված արդյունքի, 1336-1337 թթ. «Վրաց արքան» էր Գեորգի V Պայծառափայլը: Պարզվում է, որ Լևոն VI Լուսինյան թագավորը Գեորգի V-ի թոռն է:

67 Տոհմածառերում ներկայացված է Կոստանդին III թագավորի ծագումը: Նրա հորեղբայրը եղել է Կիպրոսի Լուսինյան Չեթի II թագավորը: Իսկ մորեղբայրները եղել են Չայոց Չեթում II և Օշին թագավորները: Ուստի՝ Կոստանդին III-ը պատկանում էր Լուսինյանների արքունի տանը:

68 Բ. Աճառյան, նշվ. աշխ., հ. Բ, էջ 670-671, հմր. 137 և հ. Դ, էջ 577-578, հմր. 2: Դ. Դարդել, նշվ. աշխ., էջ 31:

Կոստանդին III-ի առավել չափով լատինամոլ լինելու պատճառով, Կիլիկիայի Հայկական պետության պապական (կաթոլիկ) ազդեցության տակ ընկնելու վտանգ էր առաջացել: Ազգային կուսակցության իշխանների ստիպումով Կոստանդին III-ը գահազուրկ է արվում ու թագը հանձնվում է եղբորը՝ Գվիդոն Լուսինյանին, որը ճանաչված էր նաև Կոստանդին IV (1342-1344 թթ.) թագավոր Հայոց անունով: Դրանից հետո Ջեհանը օգնական եղավ եղբորը՝ Գվիդոնին, և գունդստապլ հայոց պետությամբ⁶⁹: Քիչ ժամանակ անց, 1343 թ. օգոստոսի 7-ին, երիտասարդ հասակում մահանում է իշխան Ջեհանը⁷⁰: Դրանից մեկ տարի անց, 1344 թ. նոյեմբերի 17-ին, հայերը սպանում են թագավոր Կոստանդին IV-ին և նրա մյուս եղբորը՝ Կոռիկոսի կոմս Բոհեմոնդ իշխանին, լատինասեր քաղաքականությունը շարունակելու պատճառով: Քանի դեռ Կոստանդին IV-ը ողջ էր, Սուլթան տիկինը և երկու եղբորորդիները գտնվում էին ապահովության մեջ: Սակայն Կոստանդին IV-ի սպանությունից հետո նրանց դրությունը փոխվում է: Հայ իշխանների խորհրդով թագավոր կարգվող մարաջախտ Պաղտինի որդի Կոստանդին V-ը (1344-1362 թթ. դեկտ. 21) հալածանք է սկսում Սուլթան տիկնոջ ու նրա երկու որդիների նկատմամբ: Թագավորը նախ նրանց բանտարկել է տալիս Կոռիկոսի ծովային ամրոցում և փորձում մեղրով թունավորել նրանց: Սուլթան տիկինը կասկածելով առատածեռությունից, մեղրը նվիրում է մի աղքատ կնոջ, որի պատճառով տեղնուտեղը մահանում է խեղճի երեխան: Այս եղելության վրա Կոստանդին V-ը երկու ասպետներ է ուղարկում Կոռիկոսի բերդը, որպեսզի գաղտնի խեղդամահ անեն տիկին Սուլթանին և նրա երկու երեխաներին: Կոստանդին V թագավորը այդ քայլին է դիմում, որպեսզի հետագայում թագի նկատմամբ լատինասեր հավակնորդներ չլինեն ու ժառանգությունը անցնի իր որդիներին: Սուլթան տիկնոջ կասկածները ավելանում են, և նա Կոռիկոսի բերդից փախուստի միջոցներ է որոնում: Քիչ ժամանակ անց, հաջողվում է կիպրոսցի ձկնորսների մավով գաղտագողի հեռանալ Կոռիկոսի բերդից ու հասնել Կիպրոս կղզի⁷¹, Կարպասի խորշը: Այս լուրը շատ է զայրացնում Կոստանդին V-ին, և նա լրտեսներ է ուղարկում Կարպաս խորշի ծովափ, որպեսզի մի կերպ բռնեն փախստականներին ու բերեն Կիլիկիա: Սակայն դա չի հաջողվում, և Կիպրոսի Հյուկո IV Լուսինյան (1324-1358 թթ.) թագավորը իր խնամի Սուլթան տիկնոջ և նրա երեխաներին հատկացնում է ապրուստի միջոցներ, թոշակ և Գրիդա ամրոցը՝ 3 տարի ժամանակով: Ապա այստեղից տեղափոխվում են Կիպրոսի ավելի ապահով Ս. Սիմեոն ամրոց⁷²: Դեպքերի ընթացքից զգացվում է, որ Սուլթան տիկնոջը օժանդակողներ են եղել իր և երեխաների կյանքը փրկելու գործում: Հավանական է, որ նրանցից մեկն էր Կոռիկոսի բերդապահը:

⁶⁹ Մ. Չամչյան, Պատմութիւն Հայոց, Գ, Վենետիկ, 1786, էջ 347-349:

⁷⁰ W. H. R. B. dt-Collenberg, The Rupenides, Hetumides and Lusignans. The structure of the Armeno-Cilician dynasties, Paris, 1963, planche III. (H₂) N° 181.

⁷¹ Հ. Դարդեկ, նշվ. աշխ., էջ 52-55: Հ. Աճառյան, նշվ. աշխ., հ. Դ, էջ 577-578:

⁷² Հ. Դարդեկ, նշվ. աշխ., էջ 56:

1363 թ. Կոստանդին V-ից թափուր մնացած գահին տիրելու համար Սուլթանի ավագ որդի Բոհեմնոդ Լուսինյանը փորձում է դիմել պապի միջնորդությանն ու Վենետիկի ճանապարհով գնալ Ալիմյոն, սակայն անհայտ պատճառներով մահանում է Վենետիկում⁷³:

1373 թ. Սուլթան տիկինը և իր հարսը (իշխան Լևոնի կինը՝ իշխանուհի Մարգարին դը Սուասոն) գտնվում էին Կիպրոսի Նիկոսիա քաղաքում, իսկ իշխան Լևոն Լուսինյանը արգելափակված էր Ֆամագուստայի ամրոցում և մեղադրվում էր Կիպրոսի թագավոր Պետրոս I-ի (1358-1369 թթ.) սպանությանը մասնակցելու մեջ: Զննությունից պարզվում է, որ իշխան Լևոնը ոչ մի մասնակցություն չի ունեցել իր ազգական Պետրոս I թագավորի սպանության գործում: Սակայն Կիպրոսի էլեոնորա թագուհին ու ջենովացի իշխանավորները Լևոնից պահանջում էին 36000 Կիպրոսի արծաթ դահեկան փրկագին: Սուլթան տիկինը և հարսը չնչին գնով վաճառում են ողջ ունեցվածքը և ձեռք բերում 6000 Կիպրոսի արծաթ դահեկան: Լևոնը բազում աղաչանքով ընդունել է տալիս փրկագինը ու ազատվում Ֆամագուստայի բերդից: Կիպրոսում իշխան Լևոնի գլխից բազմաթիվ փորձություններ անցնելուց հետո, Սուլթան տիկինը, իշխան Լևոնը և իր կինը 1374 թվականի ապրիլի 2-ին նավով հասնում են Կոռֆկոս՝ Կիլիկիայի Զայկական պետության մայրաքաղաք Սիս գնալու և թափուր գահին տիրանալու նպատակով: Կոռֆկոսում բազմաթիվ փորձությունների ենթարկվելուց հետո, իշխան Լևոնը չորս համհարզներով միասին գիշերը նավով, գաղտագողի հասնում է Կիլիկիայի ծովափում գտնվող Գոնդասլաս կոչվող ծովախորշ: Իշխան Լևոնի զինակիր Սոհիե Դուկլարտն այլ նավով Գոնդասլասի ծովախորշ է բերում Սուլթան տիկնոջն ու իշխանուհի Մարգարիտ դը Մուասոնին, ձիեր ու վարձկան զինվորներ: Իշխան Լևոնը, մորը, կնոջը և զինվորների մի մասին ծովափին թողնելուց հետո, 25 հեծյալներով գաղտագողի և մեծ դժվարություններով անցնում է թուրքերի ու մամլուկների տիրույթների միջով ու հասնում Սիս մայրաքաղաք:

Ներքին երկպառակություններով ջլատված, եկամուտի աղբյուրներից զրկված ու թշնամու կողմից կտրատված Զայոց պետությունը գտնվում էր հոգևարքի մեջ: Թշնամին, լավ գիտնալով այդ դրությունը, ճնշման տակ էր պահում Զայոց երկիրը: Կոստանդին VI թագավորի սպանությունից հետո, մինչև իշխան Լևոնի Սիս ժամանելը, Զայոց պետության գործերը տնօրինել էին ավագ մարաշախտ Վասիլը և մյուս երեք խնամակալները⁷⁴: Իշխան Լևոնին հայերը մեծ հանդիսությամբ դիմավորում ու ընդունում են մայրաքաղաք, որպես պետության օրինավոր թագավորի: Նա Սսից 150 հայ ձիավոր ռազմիկներ է ուղարկում ծովափ, որպեսզի Սիս բերեն մորը, կնոջը և մնացյալ վարձկան զինվորներին: Զայ ռազմիկները Սուլթան տիկնոջը, իշխանուհուն ու զինվորների մի մասին տանում են նախ Անավարզա բերդաքաղաք, ապա՝

⁷³ Կիպրոսի Պետրոս I Լուսինյան թագավորը ակնկալություն ուներ Կիլիկիայի Զայկական պետության տիրույթները միացնել իր թագավորությանը: Հարմար առիթ էր որոնում Կոստանդին V-ից թափուր մնացած գահին տիրելու: Նրան կարող էին միայն խոչընդոտել գահի օրինավոր ժառանգորդները, իր ազգական Բոհեմնոդ և Լևոն Լուսինյան եղբայրները:

⁷⁴ Տես՝ Ժանդուկյան 47:

Սիս⁷⁵: Դրանից հետո Դարդելը Սուլթան տիկնոջ մասին այլևս տեղեկություն չի տալիս: Պատմաբանները համարում են, որ Սուլթան տիկինը մահացել է 1374 թ. Սիսում: 1375 թ. ապրիլի 22-ին Լևոն VI-ի հետ Կահիրե գերի տարվող ավագանու կանանց շարքում Սուլթան տիկնոջ անունը չի հիշատակվում⁷⁶: Փորձություններով լի պալատական կյանք տեսած Սուլթան տիկինը Կիլիկիայի Չայկական թագավորության դժբախտ թագուհիներից մեկն էր: Գահից, հարստությունից և ընդհանրապես կարողություններից զրկվելուց հետո, կյանքի մինչև վերջը պայքարել է որդիներին Կիլիկիայի Չայկական թագավորության գահի ժառանգորդ կարգելու համար: Նա հասավ այդ նպատակին, սակայն սպառված էր ժամանակը:

Քաղաքականության սխալ ուղի որդեգրելու հետևանքով, Կիլիկիայի Չայկական պետությունը ընկել էր անելանելի դրության մեջ: Իրար հակադրվող ներքին հոսանքների և դրսից տրվող ուժեղ հարվածների տակ կորցրել էր գոյությունը պաշտպանելու հնարավորությունները: Կիլիկիայի Չայկական թագավորությունը կաթոլիկ մի պետություն չէր կարող լինել: Լևոն VI Լուսինյանը ևս իր հոր և մյուս լատինասերների նման չուզեց հասկանալ այդ հանգամանքը և կործանեց թե՛ պետությունը և թե՛ իր ժառանգությունը: Սուլթան տիկինը մայրաքաղաքի պաշարման ժամանակ երկրորդ անգամ Սսում ականատես եղավ իր հույների ի դերն ելնելը: Հավանաբար դա եղավ նրա մահվան պատճառը:

Մ. Չամչյանը շփոթ պատմություն է տվել 1365-1375 թթ. ժամանակաշրջանի մասին: Իրար է խառնել Կոստանդին VI-ի և Լևոն VI-ի գործերը⁷⁷: Ըստ նրա՝ Լևոն VI-ը ինը ամիս դիմադրել է իբր Կապանի բերդում և գերի տարվել այդտեղից⁷⁸:

Լուսինյան Լևոն VI-ի Կահիրե գերի տարվելուց հետո, սպարապետ Լիպարիտի այրիի՝ Մանանա իշխանուհու և նրա որդու՝ Հովհաննեսի համար անիմաստ էր մնալ Կիլիկիայում: Կորստի էին մատնվել Կապանի կոմսության տիրույթները և տիտղոսը: Չէր մնացել ո՛չ թագավոր, ո՛չ էլ իշխանություն: Մանանա իշխանուհին իր որդու հետ տեղափոխվել⁷⁹ է Վրաստան և այնտեղ էլ հաստատվել: Դրա մի արձագանքն է Տանն Կիլիկիո Միքայել Բ Աջապահյան (1832-1855 թթ.) Կաթողիկոսի 1849 թ. նոյեմբերի 17-ի կոնդակի բովանդակությունը⁸⁰, ուր հաստատվում է Մովսեսի թիֆլիսաբնակ «Դալիթ, Գաբրիել,

75 Հ. Դարդել, նշվ. աշխ., էջ 103:

76 Նույն տեղում, էջ 148-149:

77 Մ. Չամչյան, նշվ. աշխ., էջ 355-360:

78 Նույն տեղում, էջ 359-360:

79 Տեն Հ. Աճառյան, նշվ. աշխ., հ. Գ, էջ 673, հմր 1112: Գաբրիել վրդ. Սրվանձտյանց, Թորոս Աղբար, հ. Բ, Կ. Պոլիս, 1884, էջ 479: Մ. Չամչյան, նշվ. աշխ., էջ 359: Պատահականության արդյունք է 1466 թ. խարբերդի Սիմանուտ թաղամասում հիշվող Լիպարիտի և Մանանայի որդի Հովհաննես եպիսկոպոսի գոյությունը: Նա այդ ժամանակ պիտի լիներ մոտավորապես 101-102 տարեկան: Թվում է, թե անհնարին է սպարապետ Լիպարիտի որդու և հիշյալ եպիսկոպոսի նույն անձնավորություն լինելը:

80 «Լոււմա», գրական հանդես, Ե տարի, Թիֆլիս, 1900, էջ 297-300: Բաբգեն Ա, նշվ. աշխ., էջ 635-637:

Սօղօմօն և Սօսի» որդիների ազնվական ծագումը՝ Կիլիկիայի Զայոց Լևոն VI թագավորի եղբոր՝ «Յօհաննիսի»⁸¹ սերունդից լինելը։ Կոնդակը պարունակում է բազմաթիվ թերություններ և անճշտություններ, որի պատճառով էլ թվում է կասկածելի։ Կոնդակի սևագիր ընդօրինակությունը գտնվել է «1899 թ. սեպտեմբերի 10-ին Էջմիածնի Մայր Աթոռի գրչագրաց մատենադարանում»⁸²։ Կոնդակում հիշատակվող «ազգահամարություն» մատյանի⁸³ տոհմական ճյուղագրությունը ևս ունի փաստարկման կարիք։ Այսուհանդերձ սխալներով լի այդ կոնդակը Ռուս ցարերի մոտ պիտի ծառայեր որպես ազնվական ծագում ունեցողի փաստաթուղթ։ Դա շատ կարևոր նշանակություն ուներ Կովկասում իշխանություն հաստատած ցարական կառավարության ներկայացուցիչների և թիֆլիսցի չորս եղբայրների միջև կայանալիք ապագա գործակցության համար։

Մինչ Զոկտեմբերյան հեղափոխությունը, Վրաստանում ապրում էին Ռուբինյանների իշխանական տան իսկական ժառանգներ։ XIV դարի սկզբին, Օշին թագավորի ժամանակ ունիթորական հալածանքներից առաջացած գժությունների պատճառով, նրանց մի մասը, Կիլիկիայից հեռանալով, բնակություն էր հաստատել Վրաստանում։

⁸¹ Բաբգեն Ա, նշվ. աշխ., էջ 637։ Կոնդակում գրված է. «...գիտեմք և վկայեմք ի Յօհաննիստ որ է եղբայր Արքային Լեւոնի. ծնաւ Ակոր...»։

⁸² «Լումա», էջ 297, ծան.1։

⁸³ Տոհմագրական-եկեղեցական մատյան (քուրուկ)։

ՆԱԶԻԿ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ԵՊՀ-ի մանկավարժության ամբիոնի վարիչ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՌԱՋԻՆԸ

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺ

«Հալիլ՝ լոյս տալու համար...: Լոյս տալը՝
մեր գոյութեան վախճանն է: Լոյս առնելը՝
մեր գոյութեան պատճառը»:

Գարեգին Ա

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս

Մարդիկ կան, որ անմնացորդ հավում են ուրիշներին լույս տալու համար, հավում՝ նվիրումով, մեծ հավատով, կատարածի բարձր գիտակցությամբ ու մեծ ինքնանվիրումով՝ Հարության և Հավերժության գաղափարով ներանձնացած ու փառավորված: Հավում են մյուսներին ապրեցնելու և երջանկացնելու համար: Ապրում են տոկալով ու տառապելով, բայց լուսավորելու մեծ նվիրումով:

Ահա այսպիսի կյանք է պարգևված Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, խոռոն իմաստասեր և վաստակաշատ մանկավարժ Գարեգին Ա Վեհափառ Հայրապետին:

Նա ինքը լույսի և հույսի շտեմարան է, հավատի դարբնոց, Հարության ու Հավերժության նկատմամբ հավատ ու հույս ներշնչող Աստծու ընտրյալ, որ կոչված է Աստծու մեծ պատգամը փոխանցելու, իր միջոցով Բարձրյալին ազգովին հաղորդակցվելու և մեր մեծ սերը, հավատն ու նվիրվածությունը Նրան հաղորդելու՝ պահելով ծով հույսը մեր ազգի հանդեպ Աստծու արդար ու քարեհան ողորմածության նկատմամբ, քանի որ, ինչպես իրացիորեն ասում է Վեհափառ Հայրապետը.

«Յոյսն է եղբր մեր լոյսը
Յոյսն է դարձբր մեր կեանքի ուղեցոյց սլաքը
Յոյսն է մնացբր մեր վերապրումի և յաղթանակի սնունդը
Եւ այդ յոյսը ինք միշտ սնանք է

Յարութեան հավատքին, անմահութեան տեսիլքին կենսատու ոյժովը»¹:

Մեր հայոց հոգևոր Առաջնորդի, միջազգային նախաձեռնում ունեցող աստվածաբանի և գործչի, մտքի բարձր սլաքի և հարուստ խոսքի տեր ունեցող շնորհաշատ մտավորականի, երկարամյա մանկավարժական վաստակ ունեցող Մեծ ուսուցչի մասին գրելը բավականին դժվար ու պատասխանատու մի փորձ է:

¹ Գարեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, «Եւ հաղթեցի աշխարհի...», Ս. Էջմիածին, 1997, էջ 75:

բայց և միաժամանակ մեծ պատիվ՝ տողերիս հեղինակի համար, որ, հուսով եմ, հաջողությամբ պսակել Աստծու օրհնությամբ և ներքին բարձր հիացումով:

Նշան Սարգսյանը՝ նույն ինքը Գարեգին Առաջին Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը, ծնվել է 1932 թվականին Սիրիայի Քեսաբ փողոցում: Հայրենի գյուղի Ուսումնասիրաց Միացյալ վարժարանի նախակրթարանն ավարտելուց հետո, շարունակում է ուսումը Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսության Դպեվանքում, որն ավարտում է 1952 թվականին և նույն տարին էլ ձեռնադրվում կուսակրոն ֆահանգ:

1955 թվականին «Հայոց Եկեղեցւոյ Աստուածաբանութիւնը ըստ Հայ Շարականներուն» խորագրով վարդապետական ավարտաճառը ներկայացնելուց հետո, ստանում է վարդապետական աստիճան:

Այս տարիներից էլ հենց սկսվում է Վեհափառ Հայրապետի մանկավարժական աշխատանքի մեծ ճանապարհը, որ շարունակվում է մինչ այսօր:

Նա Դպրեվանքում աշխատում է որպես ուսուցիչ (1952), իսկ 1956 թվականից գրադեցնում է տեսչի պաշտոնը: 1957-59 թվականներին Վեհափառ Հայրապետն իր ուսումը շարունակում է Անգլիայի Օքսֆորդի համալսարանում՝ ստանալով աստվածաբանական բարձրագույն կրթություն: Իսկ «Քաղկեդոնի ժողովը և Հայ Եկեղեցին» խորագիրը կրող ավարտաճառը պաշտպանելուց հետո, արժանանում է Աստվածաբանության դոկտորի աստիճանի (B. Litt.- Oxon):

Վերադառնալով Բեյրութ՝ նա նորից շարունակում է իր մանկավարժական գործունեությունը Դպրեվանքում: 1964 թվականին ձեռնադրվում է Եպիսկոպոս, 1973-ին՝ Արքեպիսկոպոս:

1977 թվականին ընտրվում է Մեծի Տանն Կիլիկիո Աթոռակից Կաթողիկոս, իսկ 1983 թվականին դառնում Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոս՝ մեծ փայլ ու շուրջ տալով Կիլիկյան Աթոռին՝ հսկայածավալ աշխատանքներ կատարելով ինչպես ազգային-կրոնական, այնպես էլ մշակութային և շինարարական ոլորտներում, մասնավորապես մեծ ուշադրություն բևեռելով ֆրիստոնենական առողջ դաստիարակության հարցի վրա՝ հիմնելով Քրիստոնեական Դաստիարակության կենտրոն:

Չափազանց կարևորելով երիտասարդության ինչպես մշակութային, այնպես էլ կրոնական կյանքում, 1963 թվականին Վեհափառ Հայրապետը ստեղծում է Հայաստանյայց Եկեղեցվո Համալսարանական Ուսանողներու Միությունը (ՀԵՀՈՒՄ), որը գործում է շուրջ 35 տարի:

Նա աստվածաբանության, գրականության, պատմության և մշակույթի տարբեր հարցերի վերաբերյալ դասախոսություններ է կարդացել Հ.Բ.Ը.Մ-ի Դարուսի Հակոբյան Երկրորդական վարժարանում, Բեյրութի Համազգայինի Նշան Փալանջյան ձեմարանում, Կանանց փոքրում (այժմ՝ Beirut University College) և Ամերիկյան համալսարանում:

Դասախոսություններով հանդես է եկել նաև տարբեր երկրներում, հատկապես Ռումինիայում, որտեղ նա հրավիրել էր Ռումինիայի Օրբորդոս Եկեղեցու Պատրիարքի կողմից:

Որպես Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոս, գտնվելով արտասահմանում, Վեհափառ Հայրապետը սերտ հարաբերությունների մեջ է եղել Ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռի և մասնավորապես Նրչակկահիշատակ Վազգեն Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի հետ՝ հաճախ գտնվելով նրա կողքին և արտահայտելով իր եղբայրական սերն ու գորակցությունը հատկապես Հայաստանի և հայ ժողովրդի համար ամենաձանր օրերին՝ 1988 թվականի Դեկտեմբերյան երկրաշարժի ժամանակ և նրանից հետո:

Սփյուռքի ողջ հայությունը, աշխարհիկ քե հոգևորական, ցնցվելով Հայաստանին բաժին ընկած այդ մեծ ողբերգությունից, մեկ մարդու նման՝ նյութապես, ֆիզիկապես, հոգեպես և բարոյապես զորավիգ կանգնեց Հայաստանի ժողովրդին՝ համայն աշխարհին մեկ անգամ ևս ապացուցելով այն խորախորհուրդ ու անառարկելի ճշմարտությունն ու փաստը, որ մենք՝ Հայաստանի և Սփյուռքի հայերս, մեկ ազգ ենք ու մեկ ժողովուրդ, և որ ո՛չ ժամանակը, ո՛չ տարածությունը և ո՛չ էլ որոշ գաղափարական տարածայնություններ չեն կարող սասանել այն ապառաժյա ժայռը, որ ցեմենտված է հայոց նախնիների արմատներին ունեցած մեծ կապվածությամբ, մեր երկու միլիոն նահատակներին տված երդումով և Հայոց Աշխարհի խաղաղ ու լուսակերտ ապագան կառուցելու մեծ հույսով ու հավատով:

Վեհափառ Հայրապետը եղավ մեզ հետ, կիսեց մեր ցավերն ու տառապանքները և միաժամանակ հորդորեց տոկալ ու չկոտրվել ցավի ու վշտի ճնշման տակ՝ մեզ հղելով հետևյալ իմաստուն խոսքերը. «Մի՛ մոռնար, հայ՝ ժողովուրդ, որ ժառանգորդն ես յարութեան հաւատացող եւ յարութիւնը կենսանորոգութեան ոյժի զօրութեամբը ապրող ժողովուրդի մը»²: Ու մենք ապրում ենք այդ մեծ գաղափարով տոգորված:

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս ընտրվելուց հետո շարունակվեց Վեհափառ Հայրապետի սկսած հոգևոր-մանկավարժական մեծ գործունեությունը՝ ստանալով է՛լ ավելի թափ ու ընդգրկում, ծավալ ու ճշմանկություն, որդեգրելով մի նպատակ՝ հանուն հայ ժողովրդի խաղաղ ու բարգավաճ կյանքի ու պայծառ ապագայի:

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս ընտրվելուց հետո, Վեհափառ Հայրապետը շարունակեց իր մանկավարժական գործունեությունը Ս. Էջմիածնի Հոգևոր ձեմարանում՝ հարուստ փորձն ու գիտելիքները փոխանցելով ձեմարանի սաներին, նրանց մեջ սերմանելով անմահության այն վեհ գաղափարը, որի գիտակցումն ու նրա հանդեպ ունեցած մեծ հավատը վճռորոշ ու նակատագրական դեր են ունեցել հայ ժողովրդի կյանքում: Որպես պատգամ են հնչում Վեհափառ Հայրապետի հետևյալ խոսքերը. «Անմահութեան կամքը, անմահութեամբ մահուան յաղթելու գիտակցությունն էր որ արեւ դարձաւ մեզ համար խաւար օրերուն եւ ջուր դարձաւ երաշտ օրերուն ու կեանք տուաւ մեր հայոց «փոքր ածու»-ին: Ատով ապրեցանք և առով կ'ապրինք այսօր»³:

Դպրեվանքից մինչև Ս. Էջմիածնի Հոգևոր ձեմարան ծավալած հոգևոր-մանկավարժական գործունեությանը զուգահեռ, Վեհափառ Հայրապետը զբաղվել է նաև ստեղծագործական աշխատանքով՝ բոլորին հանձնելով իր կրոնական, փիլիսոփայական և մանկավարժական խոհերն ու մտորումները, հայացքներն ու տեսակետները:

Իր աշխատանքներում Վեհափառ Հայրապետը հանգամանալից բնութային է առել անձնավորության ձևավորման, մատաղ սերնդի կրթության և դաստիարակության, եկեղեցու, դպրոցի, մայրենի լեզվի, ուսուցչի ունեցած մեծ դերի, Հայրենիք-Սփյուռք միասնության, հոգևորի և նյութականի հարաբերության և այլ խնդիրներ:

² Գարեգին Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, «Ես հաղթեցի աշխարհի...», Ս. Էջմիածին, 1997, էջ 80:

³ Գարեգին Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, «Ես հաղթեցի աշխարհի...», Ս. Էջմիածին, 1997, էջ 73:

Ցանկացած հարցի, լինի դա կրոնական, փիլիսոփայական թե՛ մանկավարժական, Վեհափառ Հայրապետը տալիս է յուրօրինակ պատասխան՝ ինքնատիպ վերլուծությամբ և մեկնաբանությամբ, որտեղ բացահայտվում է Աստծուն անմեղացորդ նվիրյալ հոգևորականը, խոհուն իմաստասերը և հմուտ մանկավարժը:

Երիտասարդ սերնդին ուղղված Վեհափառ Տիրոջ յուրաքանչյուր խոսք տոգորված է սիրով, գործվանով, հավատով ու մեծ լավատեսությամբ:

Մեծ հետաքրքրություն են ներկայացնում Վեհափառ Հայրապետի մտերբը մարդու, նրա ինքնության, կազմավորման և ինքնանաճաչման վերաբերյալ:

Մարդը, ըստ Նորին Սրբության, հարաճուն և հարափոփոխ մի էակ է, որը կյանքի զարգացման ընթացքի հետ ենթարկվում է փոփոխությունների, փոխվում է ինքնըմբռնումը, այսինքն «մարդը կայական գոյութիւն մը չէ,- ասում է Վեհափառը,- այլ լինելային երեւոյթ մը: Հետևաբար, իր ինքնանաճաչումը շարունակական ընթացք մըն է եւ ոչ թէ առարկայական, մէկ անգամուան համար մտասեռնոմով ձեռք բերուելիք իրականութիւն մը»⁴:

Մարդու ինքնությունը նա նմանեցնում է բազմաշերտ հողին, որն ամեն անգամ երբ փորես ու պղծես, «նորանոր ուղիվներ դուրս կգան այնտեղից, որոնք կզարմացնեն հաճախ մարդ-հողագործին...»:

Կուզեմաքի ամբողջովին մեքերել մարդկային կյանքի մեկնության՝ Վեհափառ Հայրապետի խոսքերը. «Իր եիմնական բաղկացութեան մէջ կեանքը՝ մարդու շարունակական կազմաւորումը, տեսական ինքնակերտումը, յարաճուն գիտութեան, ընդարձակուող ու խորացող ճանաչման ընթացք մըն է: Ով որ կը դադրի գիտնալէ՝ կը դադրի մարդկայնօրէն ապրելէ: Ով որ կ'արհամարհէ ճանաչման նիգը՝ կոյր, կայական, մեռելային վիճակի մը կը մատնուի, որուն նոյնիսկ եւ յաճախ անգիտակից կրնայ մնալ ինք՝ ենթական»⁵:

Մարդու ձևավորման ողջ գործընթացի մեջ իմաստասեր-մանկավարժը չափազանց կարևորել է մարդու ինքնանաճաչումը՝ այն համարելով ամենից դժվար, գրեթե անկարելի գիտություն, բայց և միաժամանակ «ամենաանհրաժեշտը, կենսականը, հրամայականը և օգտավետը մարդ-էակի համար»:

Ինքնանաճաչման պրոցեսի ընթացքում մարդը կարողանում է վեր հանել և հստակեցնել իր ունեցած կարողություններն ու ունակությունները, չափավորել իր ցանկություններն ու պահանջմունքները՝ եղած հնարավորություններին համապատասխան, որպեսզի չտարվի ինքնախաբեությամբ, որը կարող է վնասել նրան իր հետագա ողջ կյանքում:

Մարդկային կյանքը Վեհափառ Հայրապետը կայացած է համարում միայն հասարակության մեջ՝ իրավացիորեն գրելով. «Մարդկային կեանքը հաւաքական իրագործում մըն է, եւ անհատները որքան ալ որ ուժեղ ըլլան, տաղանդաւոր, ոչինչ կրնան իրագործել, երբ ապրին ու աշխատին անջատարար մարդկային հաւաքականութեան»⁶:

Վերջին տարիներին Հայաստանում տեղի ունեցող իրադարձությունները՝ թե՛ քաղաքական, տնտեսական, ընկերային և թե՛ հոգևոր ոլորտներում, հանգեցրին լուրջ փոփոխությունների վերոհիշյալ բոլոր բնագավառներում: Բնականաբար,

⁴ Գարեգին Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, «Ծանի՛ր գեեգ...», 1983, Անթիլիաս, էջ 14:

⁵ Գարեգին Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, «Ծանի՛ր գեեգ...», 1983, Անթիլիաս, էջ 11:

⁶ Գարեգին Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, «Խորի՛ւ եւ մտի՛ր», Ս. Էջմիածին, 1995, էջ 58:

դրանք առաջ բերեցին նաև արժեքների նկատմամբ մարդկանց վերաբերմունքի լուրջ փոփոխություն:

Այս հարցի վերաբերյալ իր մտահոգությունն է արտահայտում նաև Վեհափառ Հայրապետը. «Այսօր արժեքների վերիվայր շրջում կա: Մեր երիտասարդությունը արժեքների սխալ ըմբռնում է հառաջ բերում իր մտայնության մեջ: Եվ դա գլխավորաբար գալիս է արևմտյան մշակույթի սխալ հասկացողությունից: Այդ մշակույթի այն երևույթներից, որոնք մակերեսային ու վաղանցուկ են և որոնք այսօր կան, վաղը՝ չկան: Դա վնասում է մեր ազգի բարոյական, ազգային, կրոնական, հոգևոր դիմագծությանը»⁷:

Եվ սրանից ելնելով, գտնում է, որ այսօր մենք այնպիսի դաստիարակչական համակարգի կարիք ունենք՝ լինի դպրոցում, թե հանրության մեջ, որ կարողանա արժեքների գաղափարը ճիշտ կերպով մեկնաբանել մեր զավակներին: Մեզ անհրաժեշտ է «հանրային դաստիարակություն, հանրային առողջություն, արժեքների գաղափարի վերաբարմացում»:

Այսօր մեր կրթական համակարգը վերափոխումների գործընթացի մեջ է՝ մանկապարտեզից մինչև բուհ, որի նպատակն է աճող սերնդի համար ապահովել համակողմանի և ներդաշնակ զարգացում, տալ նրան լիարժեք դաստիարակություն և նախապատրաստել կյանքին՝ բարձր պահելով նրա մեջ ազգային ինքնագիտակցության ոգին:

Կրթական համակարգի մասին իր արժեքավոր մտորումներն է հայտնել Վեհափառ Հայրապետը՝ ասելով. «Կրթական մեր համակարգը պետք է ուղղվածություն ունենա ազատ և անկախ Հայրենիքի կերտումի գաղափարով: Այսօր մենք պետք է ունենանք ազգային մի գաղափարաբանություն: Մեր նոր Հայրենիքի ազատ ու անկախ Հանրապետության հռչակումը հոգեփոխություն պետք է առաջ բերի ժողովրդի մեջ, որ սիստեմ փոխել, առանց մարդը փոխելու, հաջողության չի հանգի: Սակայն ուսուցումը միայն ազգային չէ: Մարդ-էակ պետք է պատրաստես: Համամարդկային արժեքներ փոխանցես: Հետևաբար, մարդ-էակ, մարդու մեջ հայր կազմավորելը պետք է լինի մեր նոր փիլիսոփայությունը մանկավարժական դպրոցներում, հանրային կրթական մեր բոլոր հաստատություններում»⁸:

Իսկ այս գործում իր անգնահատելի, վճռորոշ ու կարևոր դերն ունի հայ ուսուցիչը, ֆանգի ուսուցչի ձեռքին է գտնվում մատաղ սերնդի ձևավորման, զարգացման և դաստիարակության պատասխանատու գործը: Նա է կերտում ապագա սերունդը: Եվ դրա համար չափազանց կարևոր է, թե ինչպիսի անհատականության տեր մարդ է նա և ինչպես է կատարում իր մեծ առաքելությունը:

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն ասում է. «Երկու տեղ կա իմ կյանքում, որտեղ ես ինձ երջանիկ եմ զգում. առաջինը դասավանդության պահն է, երկրորդը՝ խորանի վրա - Պատարագ մատուցելիս: 1952 թվականից մինչև օրս ես երբեք չեմ դադարել ուսուցիչ լինելուց»⁹:

Վեհափառ Հայրապետը մասնագիտականից առավել մեծ տեղ է տալիս ուսուցչի անձնային որակներին և միանգամայն իրավացիորեն գտնում է, որ ուսուցչի համար ամենակարևորը նվիրումն է գործին, որն իր մեջ ներառում է հետևյալ բաղադրատարրերը.

⁷ Հարցազրույցից, 16 օգոստոսի, 1997, Ս. Էջմիածին:

⁸ Նույն տեղում:

⁹ Նույն տեղում:

1. ապրում, 2. նախանձախնդրություն, 3. ազգային շահի գիտակցում:

Միանգամայն տեղին են հնչում Վեհափառ Հայրապետի մտահոգությունն արտահայտող հետևյալ խոսքերը. «Հայ ուսուցիչը այսօր դարձել է արհեստաւոր: Կը սպասէ զանգակին, որ հնչէ, որպէսզի երթայ ուսուցչարան եւ խօսի թէ այդ օրը ինչ նորոյք կայ շուկայի մէջ: Դասարանէն դուրս ուսուցչութիւնը մեծաւ մասամբ եւ իր հարագատ կոչումով չապրուիր մեր կեանքին մէջ: Այսօր մենք փայլը կը փնտռենք - լոյսը մոռցած ենք, շաւորը կը փնտռենք - Երբեքին գեղեցկութիւնը մոռցած ենք, կեղեւը աւելի կը խօսի, քան աւիշը, երեւալը աւելի կ'արժէ, քան ըլլալը»¹⁰:

Այո, ցավոք, այսօր ուսուցիչներից շատերը ընթացիկ շուկայական սպառողական կյանքի հոգսերով ավելի են տարվել:

Եվ այս առումով չափազանց կարևոր է ու հետաքրքիր վաստակաշատ մանկավարժի այն հարցադրումը, թե «ուսուցիչը դասարանից դուրս ինչքա՞նչ ուսուցիչ է, երեկոյան մտածո՞ւմ է, արդյոք, իր դասերի մասին, ազատ ժամերին իր ուսուցչության զարգացման, հմտության եռլիցքման, իր մեթոդաբանության բարեկարգման մասին»: Եվ տալիս է հետևյալ պատասխանը. «Այսօրվա ուսուցիչների սովոր մասն իր ինքնարտահայտությունը եղող ապրումը չի դրսևորում, հողվածներ չի գրում, չի արտահայտում: Ապրումն է պակասել այսօրվա ուսուցիչների մոտ»¹¹:

Հիրավի, այսօր սա լուրջ ու մտահոգիչ հանգամանք է մեր հասարակության ու ժողովրդի համար և, որ ամենագլխավորն է, մեր մատաղ սերնդի վաղվա օրը ճիշտ կերտելու սուրբ գործի համար, որի հանդեպ ցանկացած թերացում ու ոտնձգություն անթույլատրելի է և դատապարտելի:

Հայ ժողովուրդը նյութականի մեջ երբեք չի գտել իր գերագույն արժեքը, քանի որ նա միշտ գիտակցել ու ամեն ինչից վեր է դասել գիրն ու գրականությունը, եղել է և է՝ արարող ու մնայուն արժեքներ ստեղծող ժողովուրդ: Իսկ այդ գործում հայ ուսուցչությունը, հայ գրագետներն իրենց պատմական առաքելությամբ վճռորոշ դեն են խաղացել՝ պահպանելով մեր ազգային ինքնությունը, մեր մայրենին ու մեր հոգու զորությունը:

Հուսանք, որ ներկայիս ժամանակավոր դժվարությունները ի գորու չեն լինի խամբեցնելու հայ ուսուցիչների այն բոցավառ շահը, որի կենարար լույսը դարեր շարունակ ճիշտ ճանապարհի ուղեցույց է եղել մեր երիտասարդ սերունդների համար՝ ոսկեպսակ ունենալով մեր հայոց մշտադալար լեզուն, «դարերի վրա անպատմելի սխրագործություններ կատարած լեզուն»: Այս առնչությամբ Վեհափառ Հայրապետը գրում է.

«Վանքերու կամարներուն տակ ան հնչեց տիւ եւ գիշեր:

Մագաղաթներուն վրայ ան շնչեց եւ ներշնչեց:

Քարերուն վրայ ան իմաստ տուաւ այլապէս կոյրիմաստ
բազալդներուն եւ տուֆե զանգուածներուն:

Պալատներուն մէջ ան հնչեց պատգամաշեշտ:

Բանակներուն հետ քալեց իբրեւ յաղթերգ:

Ցնծութեան սեղաններուն ան շննցուց սրտեր:

Տխրալից պահերուն կապեց գօտին հոգիներուն:

¹⁰ Գարեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, «Խորիւ և մտիր», 1995, Ս. Էջմիածին, էջ 254:

¹¹ Հարցազրույցից. 16 օգոստոսի, 1997 թ.. Ս. Էջմիածին:

Լեզուին բացուող մանուկի ժպիտն եղաւ:

Եւ այս եղաւ պատմութիւնն Հայոց...»¹²:

Եվ շարունակելով ասում է. «Հայ գիրք կենսատու ջուր է, ափշ ու արիւն մեր ազգի կեանքին մէջ: Գիրն ապառաժ կը դառնայ հոգիի դիմացկունութեան որպէս գրաւական»¹³:

Առանց հիացումի ու հպարտութեան չես կարող խոսել Վեհափառ Հայրապետի «Հայ մարդը հայ գիրքին դիմաց» աշխատության մասին, որտեղ տրվում են հայ գրքի այնպիսի խորաբափանց և հոգեցունց բնութագրումներ ու արժեւորումներ, որոնք հնչում են որպէս պատգամ մեզ՝ բոլորիս համար.

«Գիրքը մարդուն հոգեմտաւոր աշխարհին արտացոլումն է:

Գիրքը՝ զգացումներու բխումը, գիրքի հունով հոսող:

Գիրքը՝ մտածումներու մարմնացումը, գիրքի տարագով հանդերձող:

Գիրքը՝ մարդու շարունակական ինքնակերտումի ամէնէն կարեւոր ազդակը:

Գիրքը՝ բաղաձայնութեան տարածման եւ զարգացման անիւր:

Ի՞նչ պիտի ըլլար բնութիւնը առանց լոյսին:

Խաւար է աշխարհը առանց գիրքի:

Խոսքն է մարդկային կեանքի հողը առանց գիրքի ակօսումին»¹⁴:

Գրքի արժեքն է՛լ ավելի է կարեւորվում հատկապես մեզ՝ հայերիս համար, քանի որ նա հայի համար եղել է. ինչպէս գրում է Վեհափառ Տէրը, «Պատիւը, պարտը, տագնապը, ճանապարհը, ընկերը, հանգոյցը յաւերժութեան և ժամանակի, զրահանդերձը, «օճանասփիւռ» հայութեան, «սպեղանիք զօրաւորք», բալասանը, այգեստանը, կենդանագիրն ու «Մանանայ»-ն, նուագարանը հայ հոգիին, և արիւնը հայուն»:

Հիրավի, հայ գրքին տրված զարմանահրաշ, խորախորհուրդ ու համապարփակ մի բնութագրություն: Ավելին, քերէս, չես ասի:

Ձորավոր ու ճշմարիտ են հնչում Մեծ մանկավարժի հետևյալ խոսքերը. «Մենք կանք մեր լեզուին շունչը մեր ազգին մէջ կենդանի պահող գիրքով ու գիրքով: Սրբութեան, նուիրականութեան օծումն ունի իր մէջ Հայ գիրքը: Ո՛ր կը գտնէք հայ կեանքին հայկականութիւնը: Ո՛ր կը հանդիպիք հայ հոգիին հայեցիութեան:

Ձեռագիրներուն մէջ հազար-նիւթեան եւ հազար-գունեան:

Ձեռագիրներէն եւ անոնց ժառանգորդ

«Տիպ ու Տառ»-ի մարմնացումներէն վեր յառնող եւ յաւերժակենցաղ

Մեսրոպներով՝ ճշմարտախոյզ եւ ճշմարտաբարբառ,

Եղիշէներուն մէջ՝ դիւցազնաշունչ եւ նախանձաւառ,

Եզնիկներուն մէջ՝ իմաստաբան եւ շնորհագիր,

Խորենացիներուն մէջ՝ հայրենապաշտ եւ խորիմաստ,

Դաւիթ Անյաղքներուն մէջ՝ ճախրագնաց եւ հոնտորաբան,

Շիրակացիներուն մէջ՝ տիեզերախնդիր եւ տրամաբան,

Նարեկացիներուն մէջ՝ հոգեխոյզ եւ ներհայեաց,

¹² Գարեգին Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, «Հող, մարդ և գիր», 1996, Ս. էջմիածին, էջ 186:

¹³ Գարեգին Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, «Հայ մարդը հայ գիրքին դիմաց», Հոգեմտավոր ճառագայթումներ, 1997, Ս. էջմիածին, էջ 469:

¹⁴ Գարեգին Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, «Հայ մարդը հայ գիրքին դիմաց», Հոգեմտավոր ճառագայթումներ, 1997 թ., Ս. էջմիածին, էջ 468:

Շնորհալիներուն մէջ՝ աղօթամրմունջ եւ մեղեդիաբարբառ,

Տաքեւացիներուն մէջ՝ լիաբան և ջատագով,

Քուշակներուն մէջ՝ ժողովրդախօս և տաղասաց...,

Սայաթ-Նովաներուն, Արովեաններուն,

Դուրեաններուն, Պարոնեաններուն,

Բաֆֆիներուն, Զօհրապներուն, Ահարոնեաններուն,

Մեծարեցներուն, Վարուժաններուն, Թէքեաններուն, Օշականներուն,

Զարեաններուն, Զարեցներուն, Սեականներուն մէջ,

և դեռ այնքան-այնքան ուրիշներուն մէջ, շիրիմէն անդին եւ ասդին,

Երկնի մէջ լուսաւորեալ եւ երկրի վրայ դեռ զինուորեալ՝ յոլովարժէք եւ կենսախայտ»¹⁵:

Այո՛, Վեհափա՛ն Տեր, Դու՛ իրավացի եֆ, այստեղ է հայի հոգին, այս անուն-ներով մկրտված գրքերի միջով է անցնում հայի ճանապարհը՝ «դարերու հանգրուաններով եւ գալիքի դեռ անձանոթ հորիզոններով՝ յաւերժութեան մշտաբարբառ յուշարձան ունենալով Հայ Գիրքը՝ անխորտակելի գէնքը յաղթութեան»¹⁶:

Մայրենի լեզու, հայ գիրք, հայի անկունն ու մարտնչող հոգի և փրիստոնեական մեծ հավատք,- ահա սրանք են մեր ժողովրդի այն գորավոր ու անխորտակելի ուժերը, որոնց դեմ անկարող գտնվեց ցանկացած զենք ու բռնություն:

«Հայ ժողովուրդը փրիստոնեական կրօնի մէջ գտաւ յոյսի վարդապետութիւնը՝ որ ինքնին լոյսն է կեանքի...»¹⁷,- գրում է Վեհափառ Տերը:

Այսօր անառարկելի ու անժխտելի է այն փաստը, որ հայ փրիստոնեական հավատքը և Հայաստանյայց եկեղեցին անգնահատելի ու վնասող դեր են խաղացել հայ ժողովրդի թե՛ գոյապահպանման և թե՛ նրա ազգային, հոգևոր, մշակութային, կրթական, պատմական արժեքների ստեղծման գործում:

«Եկեղեցին ժողովուրդն է հաւատքին մէջ միացած,- ասում է Վեհափառ Հայրապետը,- հայօրէն ապրող եւ մեր ազգային ինքնութիւնը հոգեւոր այս հարստութեան մէջէն արտահայտող: Եկեղեցին համահաւաքութիւն է, միասնութիւնն է բոլոր անոնց, որոնք կը հաւատան ի Քրիստոս, հայօրէն, Լուսաւորչօրէն, Մեսրոպաբար, Վարդանաբար»¹⁸:

Խիստ բնութագրական ու խորիմաստ են հնչում Վեհափառ Հայրապետի խոսքերը Հայաստանյայց եկեղեցու կոչման ու ծառայության վերաբերյալ: Նա գրում է. «Հայաստանեայց եկեղեցու սկզբնատիպ, բուն եւ միակ կոչումը հայ հոգուն հոգեկան սննդի աղբիւր լինելն է: Այսինքն, մարդ-էակի հոգեղէն բնութեան համապատասխան հոգեկան կեանքին, բարոյական ցնարագրին ի սպաս դրուած ծառայութիւնը, մարդու հոգեկան ապրումների բիւրեղացման, ազնուացման եւ բարձրացման այնքան կենսական գործը»¹⁹:

¹⁵ Գարեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, «Հայ մարդը հայ գիրքին դիմաց», Հոգեմտավոր ճառագայթումներ, 1997 թ., Ս. էջմիածին, էջ 498-499:

¹⁶ Նույն տեղը, էջ 525:

¹⁷ Գարեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, «Հայաստանեայց եկեղեցին իր «ծառայական կերպ»-ին մէջ», Ս. էջմիածին, 1996, էջ 54:

¹⁸ Գարեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, «Անցեալը անցած չէ...», Անթիլիաս, 1991, էջ 141:

¹⁹ Գարեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, «Հայաստանեայց եկեղեցին իր «ծառայական կերպ»-ին մէջ», Ս. էջմիածին, 1996, էջ 37:

Նա Հայաստանյայց եկեղեցին անվանել է «հայ ժողովրդի համար հոգեւոր ճշմարտութիւնների, բարոյական սկզբունքների, ազգային առողջ գիտակցութեան ներշնչման - վառարան եղող «հոգեւոր հայրենիք»²⁰:

Հայ եկեղեցու առաքելությունը, նրա կոչումի առաջնահերթ ուղղությունը ու բովանդակությունը է «առողջ պահել հայ հոգին աստուածային վեհագոյն ապրումների, բարոյական ազնուագոյն սկզբունքների ներգործութեամբ»:

Եվ այս բոլորը մեր եկեղեցին իրականացնում է՝ ծավալելով ազգաշահ, կրոնական, քաղաքական, դաստիարակչական, կրթական, հրատարակչական, մատենագիտական, թարգմանչական համապարփակ գործունեություն: Իսկ այս ամենի մեջ, բնականաբար, իր ուրույն տեղն ունի կրոնական դաստիարակությունը՝ որպէս նոր սերնդին հոգևոր բարձր արժեքների հաղորդման ու փոխանցման կարևոր աղբյուր և միջոց:

Կրոնական դաստիարակությունը, ըստ Վեհափառ Հայրապետի, հարկավոր է սկսել դեռ ընտանիքում, որն իր շարունակական ընթացքը պետք է ստանա կրթօջախներում. «Կրոնը մտքի հարց չէ: Կրոնը մարդ-էակի ներքին զգացողության հարց է, որը կազմավորվում է վաղ մանկության տարիքից»²¹: Այդ իսկ առումով, Վեհափառը չափազանց կարևորում է քրիստոնեական կրթության հարցը, որը «մարդ-էակը Աստուծոյ գիտակցութեան մէջ կ'ամրացնէ»:

Այսօր, հիրավի, մենք կարիք ունենք մեր կյանքում Ավետարանի լուսավոր ճշմարտության ներթափանցման և ներգործման: Դրա համար պետք է որ երեխաները դեռ մանուկ տարիքից հաղորդակցվեն այդ լույսի հետ, որը նրանց մեջ հույս, հավատ ու սեր կսերմանի Աստծու, մարդկանց և շրջապատող աշխարհի նկատմամբ:

Մեր ժամանակի միջազգային ճանաչում ունեցող հոգևոր Մեծ Առաջնորդ, խոհուն փիլիսոփա և վաստակաշատ մանկավարժ Գարեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի կրոնական, փիլիսոփայական և մանկավարժական խորիմաստ, բազմաբնույթ և արժեքավոր հայացքների մասին կարելի է անվերջ խոսել, քանի որ նրա միտքը մի անհատակ օվկիանոս է, որքան պեղես, այնքան անգին գանձեր կգտնես:

Խոսքս ուղում եմ ավարտել Վեհափառ Հայրապետի հետևյալ պայծառ մտածումով. «Հաւատով գօտեպնդուած, յոյսով վառուած եւ սիրով ողորդուած՝ քաղենք միասին, ձեռք-ձեռքի, կողք-կողքի, որպէս մէկ ազգ, մէկ անունով, մէկ արինով, մէկ ճանապարհով, դէպի մէկ ապագայ»²²:

20 Նույն տեղը, էջ 56:

21 Հարցազրույցից, 16 օգոստոսի, 1997, Ս. Էջմիածին:

22 Գարեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, «Ծանիր գեղ...», Անթիլիաս, 1983, էջ 67:

ՍՈՒՎԱ ՍՈՒՔԻԱՅԱՆ

ԽՈՍՈՒՄ ԵՆ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՌԱՋԻՆԻ ՆԱՄԱԿԱՆԻՆ

Ինչպես արվեստագետների, գիտնականների, հասարակական-քաղաքական գործիչների, գրողների, այնպես էլ մտավորական հոգևորականների և Կաթողիկոսներից յուրաքանչյուրի կյանքն ու գործունեությունը, հետաքրքրասիրությունների աշխարհը, կյանքի, մարդկանց նկատմամբ հայացքները յուրովի ներկայացվել են ստեղծագործությունների, ինքնակենսագրական հուշերի և հատկապես գրած նամակների մեջ: Թերևս նամակներում է անկաշկանդ ձևով դրսևորվել ու բացահայտվել նրանց ապրած կյանքը, ապագայի իդեները, ցանկությունները, երազներն ու տվայտանքները: Երբեմն նամակները եղել են անձնական, իսկ մեծ մասամբ՝ ազգային-հայրենասիրական և հաճախ համամարդկային բնույթի: ՀՀ պետական կենտրոնական արխիվում, որը մեր հանրապետության կարևոր օջախներից մեկն է, հանգրվանել են հայ ժողովրդի ազնվագույն մտավորականների նամակները՝ Կոմիտաս, Արշակ Չոպանյան, Գրիգոր Չոհրապ, Սիամանթո, Դանիել Վարուժան... Գուրգուրանքով, մեծ հոգատարությամբ պահպանվում են նաև եկեղեցական մտավորականների անձնական արխիվները՝ Խրիմյան Հայրիկ Կաթողիկոս, Գարեգին Հովսեփյան Կաթողիկոս, Մաղաքիա Օրմանյան Պատրիարք, Կարապետ եպիսկոպոս Տեր-Մկրտչյան...

Արխիվում խնամքով պահպանվում են նաև Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գարեգին Ա-ի թղթակցությունները սփյուռքահայ հասարակական-քաղաքական գործիչ, հայագետ-գիտնական, հայրենասեր Հայկ Բերբերյանի հետ: Նամակներին ծանոթանալու և ուսումնասիրելու համար դրանք սիրով մեզ տրամադրեց ՀՀ արվեստի, գրականության և մամուլի արխիվի տնօրեն Սանդրո Բեհրուդյանը: Նրանց միջև նամակագրությունը հաստատվել է 1957 թ., երբ Գարեգին Սարգսյանը երիտասարդ արեղա, դեռևս ոչ այնքան հայտնի հոգևորական էր, Օքսֆորդի համալսարանի ուսանող, իսկ Հայկ Բերբերյանը՝ հայտնի, ճանաչված, ծանրակշիռ վաստակով մտավորական: Այդ վավերաթղթերը փայլուն վկայությունն են նրանց սրտամոտ, ջերմ, անխախտ բարեկամության:

Մեծանուն արվեստագետի և Սարգսյան հոգևորականի նամակ-պատասխանները գրքի, գրականության, արվեստի, կրոնի, պատմության, ազգային ցավոտ խնդիրներին վերաբերող հարցեր են շոշափում: Այդ նամակները հստակ պատկերացում են տալիս Կաթողիկոսի կյանքի, հայրենասիրական հայացքների, գրական-գեղարվեստական գործունեության մասին: Բերբերյան գիտնականը ողջունել և բարձր է գնահատել երիտասարդ վարդապետի ուսումնասիրությունները, պրպտումները մատենագրության ասպարեզում: Ասածիս ապացույցն է Հայկ Բերբերյանի նամակներից մեկը, որտեղ ասվում է. «Օճորհակալությամբ ստացայ Հայ քրիստոնեական գրականութեան մասին ձեր հրատարակած գրքոյկը, որ հակառակ իր փոքր ծավալին, շատ բան կը պարունակէ եւ կարեւոր

նպաստ մըն է մեր մատենագրութեան ուսումնասիրութեան ասպարէզում: Անկեղծօրէն կը շնորհատրեմ ձեզ այս աշխատանքին համար... «Օրինեթասիոն էքիոմենիքի» մէջ 1958-ին յօդուած մը հրատարակած էք եղեր: Կարելի՞ է արդեօք օրինակ մը ունենալ»: Թերևս մի գրախոսականի անկեղծ ու ճշգրիտ գնահատական էր այս հակիրճ բնութագրումը:

Նման խոստովանությունները օգնել են ինչպես մեծ գիտնականին, այնպես էլ երիտասարդ հոգևորականին ավելի ճշգրիտ արժեւորել կատարած գործի կշիռը և չափը: Այս մասին են վկայում Գարեգին վարդապետ Սարգսյանի մամակներից մեկի հետևյալ տողերը. «Ստացայ խորին շնորհակալութեամբ Ձեր հրատարակած «Աշխարհացոյց վարդանայ վարդապետին», որում մասին արդեն խօսիլ էիք ինձի և նախափորձերին ալ տեսնելու առիթ ունեցած էի ձեր մօտ: Ուշադրութեամբ կարդացի և արդեն իսկ պատրաստեցի գրախօսական մը, որ արդեն իսկ լոյս կը տեսնէ ի մօտոյ «Հասկ»-ին մէջ: Գիտական պրպտումի և խղճմիտ աշխատանքի աղտոր մոյշ մըն է անկախաբար իր միթին արժէքէն, իբրև մեթոդ ունի գիտական լուրջ հանգամանք և արժէք... Շատ շնորհակալ եմ անգլերէն գրքոյկիս մասին Ձեր յայտնած գնահատական դատաստանին համար, որ ինձի համար լուրջ և արժէքատու վկայութիւն է»:

Ընդգրկուն բացատրական փոխադարձ մամակագրական երկխոսություն է ընթացել՝ կապված Գարեգին Կաթողիկոս Հովսեփյանի ամբողջական երկերի հրատարակությանը վերաբերող մանրամասներին: Ահա ինչ է գրում Գարեգին վարդապետ Սարգսյանը. «Երկար լուծեմէն մը ետք որոշ կարօտի և ուրախութեան զգացումով մը կը գրեմ այս տողերը գիտական գործունէութեան հաճելի հեռանկարով մը և միշտ մոյմ բարեկամութեան զգացումին մէջ: Գալուստ Կիւլպէնկեան հաստատութիւնը մեծապէս գնահատելի գաղափարն է ունեցած հրատարակելու հայագիտական ամբողջական երկերը մեծանուն Գարեգին Կաթողիկոս Յովսէփեանցի»: Պր. Ռոպէր Կիւլպէնկեան խնդրեց, որ ես ստանձնեմ հրատարակութեան գործին պատասխանատուութիւնը: Սիրով ընդառաջեցի խորհելով, որ իբրեւ նախկին աշակերտ Գարեգին Կաթողիկոսի, սիրոյ պարտք մըն էր նաեւ ինձի աշխատիլ իր յիշատակի պանծացումին ի խնդիր և միանգամայն փոքրիկ ծառայութիւն մը բերել հայագիտական ուսմանց, որոնք այնքան մօտիկ են արտիս և որմէ այլազան զբաղումներ գիս այնքան հեռու կը պահեն»:

Նամակի ընթերցումից մեր առջև հանում է իսկական մտալորականը, հայրենասեր ազգային գործիչը, որի կյանքը նվիրում է եղել Եկեղեցուն, ժողովրդին, հայրենիքին: Նամակներում պր. Բերբերյանին մանրամասն հաղորդում է, թե ինչպիսի բարեխղճությամբ, մանրակրկիտ ուսումնասիրությամբ, առանձին գիտնականների հետ խորհրդակցելով է հրատարակել ձեռագրագետ, պատմաբան, բանասեր գիտնականի երկերի ժողովածուն: Այդ ամենը հաստատում է 1969 թ. սեպտեմբերի 21-ին տիար Հայկ Բերբերյանին գրած մամակում. «Շատ մօտիկ բարեկամներէն փրոֆ. Լ. Խաչիկեանը, որ մեծապէս հրճուեցաւ երբ իմացաւ, որ մօտ առնենէն լոյս կը տեսնէ Գարեգին Կաթողիկոսի ամբողջական երկերու Ա. հատորը: Իր գրասենեակին մէջ աչքէ անցուցի Գարեգին Կաթողիկոսի արխիւին ցուցակը: Հետաքրքրական միթեր կան այնտեղ ըստ երևոյթին: Դժբախտաբար միայն հինգ-վեց օր մնացի Հայաստան և այնքան զբաղած եղայ էջմիածնի մէջ, որ անկարելի եղաւ ինձի աւելի երկար մնալ Մատենադարան և աչքի անցնիլ

արխիւր»։ Կարծէ սակայն առիթով մը երթալ և շուրջ մէկ ամիս մնալով ուսումնասիրել այդ արխիւր և տեսնիլ թէ ի՞նչ նորութիւններ կարելի է գտնել անոնց մէջ»։ Վարձատրված է Գարեգին վարդապետը, քանզի վավերագրերի ցանկում նշանակվում է նաև հաղորդում, որ «Գալուստ Կիլիկեան հիմնարկութիւնը իր խորին շնորհակալիքը կը յայտնէ Գեր. Տ. Գարեգին եպիսկոպոս Սարգիսեանին ամբողջական երկերուն պատրաստութեան բազմապահանջ եւ պատասխանատու հոգը» ստանձնելու համար։

Գարեգին եպիսկոպոս Սարգսյանի պրպտող միտքը չէր կարող սահմանափակվել միայն այս գրքերի հրատարակությամբ, և նա ձեռնամուխ է լինում նաև Կարապետ եպիսկոպոս Տեր-Մկրտչյանի հոգվածների ժողովածուն հրատարակելուն։ Ահա ինչ է խոստովանում նա 1962 թ. փետրվարի 26-ին ուղարկած նամակում. «Երբ Թարիզ էի, ուր Կարապետ Տեր Մկրտչեան սրբազանի յիշատակը այնքան կենդանի է, գաղափար ունեցայ «Արարատի» մէջ իր հրատարակած յօդուածները ի մի խմբելու և բացատրողական յառաջաբանով մը հրատարակելու»։ Գարեգին Սարգսյան մտավորականի աշխատասիրությամբ և առաջաբանով Անթիխատում հրատարակվեց Կարապետ եպս. Տեր-Մկրտչյանի ողբերգական հոգվածների ժողովածուն։ Իսկ այդ օրերին հրատարակված իր աշխատության մասին համեստաբար գրում է. «Անցնող տարւոյն վերջաւորութեան, անգլերէն լեզուով գրքոյկ մը հրատարակեցի Արևելեան Եկեղեցիներու մասին. փոստի միջոցաւ կ'ուղարկեմ Զեզի օրինակ մը»։

Նամակները վկայում են, թէ ինչպիսի բարեկամական հարաբերություններ են եղել հայ ժողովրդի անվանի մտավորականների, օտարազգի հայագետների հետ՝ պրոֆ. Վահե Սեթեյան, Պատրա, Ծահնուր, Հ. Միլլտեմանս, Ս. Քոլանջյան, Սիրարիի Տեր-Ներսեսյան և այլն։ Մեկ անգամ ևս համոզվում և հստակ պատկերացում են կազմում, թէ որքան կարևոր և ազգանվեր գործունեություն է կատարել ի նպաստ հայ ժողովրդի և Հայոց Եկեղեցու միջազգային հեղինակությանը, երբ ծանոթանում են նամակների այն բաժնին, որոնք պատմում են աշխարհի տարբեր տեղերում /Հնդկաստան, Ժնև, Փարիզ/ հրավիրված գիտաժողովների, խորհրդակցությունների մասին։ Հետաքրքիր է նաև Բերբերյանի նամակը՝ հասցեագրված Գարեգին եպիսկոպոսին. «Օտար հայագետներու Օքսֆորտ ժամանումէ՛ օգտուելով, պիտի խնդրէի, որ անոնց հրատարակուած կամ պատրաստութեան մէջ գտնուող գործերուն ցանկը պատրաստել տայիք իրենց։ Մի՞նչեւ այսօր յստակ գաղափար մը չունիմ թէ Տրիսարն ինչ պատրաստելու վրայ է»։

Պահպանված այս նամակները մեկ անգամ ևս հավաստում են, որ Նորին Սրբությունը վարչական, հոգևոր-եկեղեցական անվերապահ ծառայությամբ կարևոր դեր է կատարել նաև Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսության Դպրեվանքում նոր սերնդի դաստիարակության գործում. «Դժբախտաբար այնքան ծանրաբեռնուած եմ դասերով և տեսչական գործերով, որ գրեթէ երբեք առիթ չեմ ունենար մասնաւոր ուսումնասիրութիւններ կատարելու։ Ծաբաթական 22 պահ դասաւանդութիւն ունիմ։ 18-ը՝ Դպրեվանքի ընծայարանի սարկաւազներուն և 4-ը՝ ճեմարանական լսարանական բաժնին։ Դասերս առհասարակ դասախօսութիւններ են, որոնք կը պահանջեն լուրջ պատրաստութիւն։ Կողմնակի վանական պարտաւորութիւններ՝ պատարագներ, քարոզներ, երբեմն հրապարակային դասախօսութիւններ աւելի կը ծանրացնեն զբաղումներս և յաճախ կը ցրուուին

ճիգերս: Կը յուսամ մէկ երկու տարիէն կը թեթեւանան դասերս և աոիթ կը գտնենք քանասիրական խորքով ուսումնասիրութիւնների»: Լիովին չիրականացաւ Նորին Սրբության այդ բաղձանքը, քանզի ժողովուրդը գնահատեց հայրենասեր հոգևորականի կազմակերպչական կարողությունները, նախնիներից ժառանգած առաքինի հատկանիշները՝ ջերմեռանդ հավատացյալ, քաջ հովվապետ, կրթանվեր ու հայրենասեր մտավորական, և նրանից պահանջեց շատ ավելի կարևոր մի առաքելություն, հովվել հոտը Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսության բարձունքից:

Ուսումնասիրելով Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գարեգին Ա-ի նամակների փոքրիկ մի մասը՝ պիտի ցանկանայինք, որ այն դառնար հասարակության սեփականությունը, որոնցից ամեն մեկը կարող է դիտվել իբրև գրական-գեղարվեստական մի փոքրիկ նմուշ, որոնք բնորոշում են Նորին Սուրբ Օծության հոգու վեհությունը, սրտի ազնվությունն ու մարդասիրությունը: Հրապարակի վրա են մեր մշակույթի, գիտության, գրողների նշանավոր գործիչներից շատերի /Թումանյան, Տերյան, Խառակյան.../ նամակները, որոնք ազգային և անհատական խնդիրներ արծարծելուց բացի, ընթերցանության սիրված գրքեր են դարձել: Հուսանք, որ մեծանուն հեղինակների շարքում Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գարեգին Ա-ի նամականին ես կներկայացվի ընթերցողին, որը ոչ միայն գրական, այլև գիտա-մշակութային մեծ արժեք ունի:

ՎՈՒՈՂՅԱ ԱՐԱՀԱՄՅԱՆ

ԵՎՍ ՄԻ ԹՎԱՅՅԱԼ ՀԵՐԹԱԿԱՆ ԽԱՂԱՂՈՒԹՅՈՒՆ*

«Եւ տաց խաղաղութիւն յերկրիս
 ձերում, եւ մեջիցէք, եւ ոչ ոք իցէ որ
 զարհուրեցուցանիցէ զձեզ. եւ կորուսից
 զգազանս չարս յերկրէ ձերմէ. եւ
 պատերազմ մի՛ անցցէ յերկիր ձեր»:

(ՂԵԻՏԱԿԱՆ ԻԶ 6)

Վարազդատի՝ ռազմաճակատ մեկնելուց հետո անցել էր արդեն մեկ տարի: 1944 թվականի ամառն էր: Պատերազմը վաղուց արդեն մտել էր իր բեկումնային շրջան: Անկասկա՛ծ էր և որոշակի՝ նրա ելքը. Գերմանիան անվերապահորեն պետք է պարտվեր: Պատերազմական գործողությունները երևի թե վերջնականորեն անցել էին արդեն օտար հողի վրա՝ խորհրդային սահմաններից դուրս, և նրան գործնական մասնակցություն էին բերում նաև Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները, Անգլիան և Ֆրանսիան: Գերմանական «հաղթական» անիվը վերջնականորեն շրջվել էր, տապալվել: Իսկ նրա աղվեսահակ դաշնակիցը՝ Թուրքիան, անելանելի վիճակում էր հայտնվել: Չէր գտնում իր տեղը: Ի՞նչ քայլի դիմեր: Նրա այս վիճակը ճիշտ և ճիշտ մամն էր այն վայրի գազանին, որը դուրս էր պրծել որջից և հայտնվել որսորդների շրջանում և փախուստի տեղ չուներ: Թուրքիայի միակ մտատանջությունն էր՝ ի՞նչ անել, ինչպե՞ս անել, որպեսզի մաքուր դուրս գա, մաշկը փրկի այս խառնահույզ, խուճապային վիճակից...

Պատերազմական այդ երեք դառնաղետ տարիների ընթացքում մեր թաղում չկար մի ընտանիք, որի համար բացառված լիներ ռազմաճակատից «սև թուղթ» ստանալը: Այդպիսի չարագույժ բոթ ստացել էր նաև մեր՝ Աբրահամյանների ընտանիքը, սակայն որը խստագույնս թաքուն էր պահվում Սաթենիկ տատիցս: 1944 թվականի գարնանային ծաղկավետ մի կենսալի օր ըմբիշտ կտրվել էր հորեղբորս՝ դեռևս մոր-մոր իր ծաղկումն ապրող պատանի Վարազդատի, իմ առաջին անմոռաց ուսուցչի կյանքի թելը: Ինչ վերաբերվում է հորս՝ Վազգենին, ապա նա, փառք Աստուծո, ողջ և առողջ էր և կովում էր Ռումինիայի հողի վրա՝ ընդդեմ գերմանական պարտվող բանակի:

Սաթենիկ տատս թեև միշտ ախ ու վախի մեջ էր և աչքերը՝ տևապես արցունքով լի, բայց ճերքուստ հաստատապես հույսով էր և համոզված, որ իր երկու որդիներն էլ ողջ են և անվնաս, և անառարկելի է նրանց վերադարձը: Բայց, ավա՛ղ...

Պատերազմական անցնող այս երեք տարիների ընթացքում, դպրոցական ամառային արձակուրդի ամիսներին, ես այլևս զրկված էի անհոգ ու

* Երրորդ մասը տե՛ս թիվ, Բ-Գ, էջ:

գվարճանքներով լի բովանդակայից կյանքից: Ես այդ ժամանակաընթացքում «Մոսկվա» կինոթատրոնի մոտակայքում, նախկին հիմնովին քանդված Ս. Պոդոս-Պետրոս եկեղեցու շրջակայքում, Աբովյան փողոցի վրա, հատավոր ծխախոտ էի վաճառում, «ձեռքի սարքած»: Թեև տարիքս անհամապատասխան էր այդ գործին, սակայն, ի՞նչ արած, պետք էր ինչ-որ ձևով օգնել ընտանիքին: Ո՛չ միայն ես էի այդպիսի գործի լծվել, այլև մեր թաղի համարյա բոլոր իմ հասակակից երեխաները: Ժամանակների պահա՛նջն էր այդ. տղամարդիկ պետք է կովե՛ին՝ ուղղամակատում, իսկ մնացածները՝ հայթայթեին իրենց գոյության միջոցներ՝ այդ պարտականությունների մեջ անգամ ներգրավելով նաև անչափահաս երեխաներին: Ես վաճառում էի հորաքրոջս՝ Քարմիլեի պատրաստած ծխախոտները՝ իհարկե համաձայնությամբ և թույլտվությամբ իմ ծնողների: Հորաքույրս տնային պայմաններում «արտադրում» էր այդ ծխախոտները, իսկ ես, իմ հասակակից մի քանի ազգական տղաներով, վաճառում էինք այն: Իմ «աշխատանքը» շահավետ էր այնքանով, որ ես իմ վաստակած գումարով քաղցրավենիք էի գնում ինձ և երկու քույրերիս համար:

Այստեղ տեղին է օգտագործել ժողովրդական թեմայով, իմաստուն մի ասացվածք՝ «Մկան շեռը ջրաղացին օգուտ է»:

Ինձ այնպես էր թվում, թե ես արդեն հասուն տղամարդ եմ: Երևի թե այդպես էր. պետք էր աշխատել և այդ չնչին վաստակով սատար կանգնել մեր ընտանեկան հոգսերին...

**

1944 թվականն ինձ համար կարծես նակատագիրս կանխորոշող տարի եղավ: Մեր թաղը մի յուրատեսակ, հատուկ պահպանողական մոտեցում ուներ մեր ժողովրդական ավանդական ազգային-եկեղեցական տոնակատարությունների նկատմամբ: Մեզ համար այդպիսի նվիրական տոնախմբություններից էր նաև մեծ շուրջով նշվող Համբարձումը: Այն իր խորքում խորհրդանշումն է մեր Տեր Հիսուս Քրիստոսի հարության և համբարձման: Այս տոնն իր խորհրդով նաև վերահաստատումն է բնության զարթոնքի: Ձմռան հանգստավետ մի քանի օր անցում ու այգի կրկին չքնաղագեղ իր տեսքն է ընդունում և իր երփներանգ ծառ ու ծաղկով հոգեպարար և գոհունակ տրամադրություն ստեղծում կենդանի արարածների մոտ: Աստվածաստեղծ բնության այդ կախարդիչ վերազգեստավորումը ավելի ընդունելի է և կենսահաղորդ մարդ էակի մոտ, որովհետև աստվածային այս հրաշագործությունը, անցնելով մարդկային բանականության պրիզմայով, անասելի վեհացնում է նրա հոգին, վսեմացնում:

Համբարձման նախատոնակի օրը մեր թաղի քիչ թե շատ չափահաս աղջիկները, խումբ կազմած, դուրս էին գալիս քաղաքից, բարձրանում մոտակա կուսական բլուրները և այնտեղից բազմատեսակ ծաղիկներ հավաքում, կազմում գեղեցիկ մի ծաղկեփունջ և վերադառնում: Այնուհետև քաղաքի տարբեր մասերի յոթ աղբյուրներից ջուր էին հավաքում մի գեղեցիկ սափորի մեջ՝ անշուշտ, իհարկե, այս գործողությունը կատարելով բացառապես լուսկյաց, առանց խոսելու, ապա ծաղկեփնջով կարծես խցանելով սափորը: Երբ աղջիկներն իրենց

սրբազան այս առաքելությունը կատարած-վերջացրած վերադառնում էին թաղ, ամփիքապես նրանց էր շրջապատում մի հոծ բազմություն՝ մեծ թե փոքր:

Այնուհետև սկսվում էր նվերահավաքի արարողությունը: Չափահաս կանայք իրենց տներից դուրս էին բերում ով ինչ կարող էր՝ լաված հաց, պանիր, ձու, կանաչեղեն, մրգեղեն, անուշեղեն և այլ ուտեստեղեն և հաճճնում աղջիկների այդ խմբին:

Երբ ավարտվում էր այս ավանդական արարողակարգը, աղջիկները հիշյալ սափորի մեջ էին լցնում հարևանների տված որոշ մանր իրեղեններ՝ կոճակ, հասարակ զարդեղեն, ուլունք և այլ նմանատիպ բաներ՝ հաջորդ օրը հետաքրքրաշարժ վիճակահանության արարողություն կատարելու համար: Վիճակահան իրեղենները սափորի մեջ լցնելուց հետո, կրկին նրա փողը փակվում էր նույն այդ ծաղկեփառով: Իսկ երբ վրա էր հասնում երեկոն, սափորը դրվում էր մի բարձր տան տանիքի և աչալրջորեն հսկվում աղջիկների կողմից:

Ինչևէ, նշված թվականի Համբարձման տոնի օրը, վաղ առավոտյան, Սաթենիկ տատս և ես, արդեն խելահաս պատանի, ոտքով գնացինք Ս. Սարգիս եկեղեցի: Երբ տեղ հասանք, եկեղեցին արդեն լեփ-լեցուն էր հավատավոր բազմությամբ՝ անշուշտ, իհարկե, ճնշող մեծամասնությամբ մեծահասակների: Մասնակից եղանք Սուրբ Պատարագի հոգեպարար արարողությամբ, որից հետո պատարագիչ Սրբազան Հոր ձեռքից Ս. Հաղորդություն ստացանք և Ս. Հոգով մխիթարված ու սրբազործված վերադարձանք տուն:

Երբ հասանք թաղ, արդեն երկսեռ պատանիների և երիտասարդների եռուզեռն սկսվել էր: Նրանք վերջին պատրաստություններն էին տեսնում՝ մեզ համար ամենահետաքրքիր ու հուզումնալի պահի՝ վիճակահանության արարողությունն սկսելու համար: Արարողության գլխավոր դերակատարը թվում էր, թե հինգ-վեց տարեկան գեղեցկատես մի աղջնակ էր: Այդ նա, այդ առաքինի ու սուրբ աղջնակը պետք է վիճակախորհուրդ իրերը մեկիկ-մեկիկ դուրս բերեր սափորից: Նա իր հագին ուներ սպիտակ արբեշումե զարդանախշ շրջագգեստ, իսկ գլխին՝ գույնզգույն առինքնող ծաղիկներից հյուսածո մի ծաղկեպսակ:

Նախապատրաստական աշխատանքներն ավարտելուց հետո, հավաքույթն անցավ օրվա խորհրդի եզրափակիչ արարողակարգին՝ վիճակահանությամբ: Նշված սպիտակագգեստ փոքրիկ աղջնակը մեկ առ մեկ սափորից դուրս էր բերում իրեղենները, իսկ երիտասարդ մի աղջիկ, իր ձեռքին ունենալով մախօրոք կազմված ճակատագրախորհուրդ՝ բանաստեղծական երկտողերի տեսքով, հրապարակում էր տվյալ իրին վիճակված բնորոշումը: Երբ հանվել էին արդեն մի քանի իրեր և ընթերցվել նրանց վիճակված բնորոշիչ բանաստեղծական վիճակագիր-ճակատագիր խորհուրդները, յոթերորդն իմ վիճակը դուրս եկավ: Ես սրտի տրոփով և անհամբերությամբ սպասում էի երիտասարդ վիճակարձերց աղջկա՝ իմ հետագա ճակատագիրը բնորոշող տողերի հրապարակմանը: Իճճ համար խիստ անակնկալ, անսպասելի և չարագույծ եղավ վիճակս.

«Փաճգոտո մախաթ,

Քեզ ո՞վ է խաարաթ»:

Այս տողերի արտասանությունը լսելով, ես կարծես կաթվածահար եղա: Մի՞թե ի վերուստ այսպիսի ճակատագիր էր նախապահմանված ինձ: Ես, չարագույծ բանաստեղծական-վիճակահանական տողերի ազդեցության տակ,

տատամսել-մնացել էի: Նկատելով իմ հոգեկան տագնապալի վիճակը, Սաթենիկ տատս և մեծահասակ կանանցից ոմանք մոտեցան ինձ և սփոփանքի խոսքեր ասացին:

- Կարիք կա՞ արդյոք այդպես սրտամոտ ընդունել այդ, չէ՞ որ այս բոլորը պարզ գվարճանքի խաղեր են:

Բայց և այնպես ես ո՛չ մի կերպ չէի կարողանում տիրապետել ինձ: Խոռովել էր հոգիս: Ես իսպառ կորցրել էի հավասարակշիռ դատողությունս:

**

Անցավ մեկ տարի: 1945 թվականի մայիսի 9: Հաղթանակի՝ և խաղաղության՝ և օր: Խորհրդային Միությունը, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները, Անգլիան և Ֆրանսիան, իրենց միացյալ զինված ուժերի ռազմա-ստրատեգիական համագործակցությամբ, երևի թե առժամանակյա փրկեցին աշխարհի խաղաղաբաղձ ժողովուրդներին սատանայահակ չար ուժերի բացահայտ ավերիչ գործողությունների դրսևորումներից: Չար ուժերը չքվեցին, վերացան լուսաշող աշխարհի երեսից: Ֆաշիստական, մացիստական Գերմանիան վերջնականապես խայտառակ կերպով պարտություն կրեց: Նեոն այս անգամ էլ ի գորու չեղավ իրականացնել իր չարաբարո, աշխարհավեր նկրտումները:

Հաղթանակ և խաղաղություն՝: Հաղթանակը՝ հաղթանակ, բայց աշխարհի ժողովուրդների համար առաջինը և ամենակարևորը խաղաղությունն է, որ, ի բարեբախտություն մրանց, վերահաստատվեց երկրի վրա: Իսկ այդ խաղաղությանն ամենից շատ կարոտ էր մեր բազմաչարչար, բազմատառապյալ հայ ժողովուրդը: Սակայն ցավալիորեն և ի դժբախտություն մեզ, այդ խաղաղությունը շատ թանկ ձեռք բերվեց մեր ժողովրդի համար: Երեք հարյուր հազար անմեղ հայ զինվորներ զոհ գնացին այդ ահագնադղորդ պատերազմում:

Խաղաղության մե՛ջ թող հանգչեն համայն զոհյալների սուրբ աճյունները:

Ես եկել եմ վերջնական այն համոզման, որ մարդկությունը, անկասկած, իր սկզբնավորությունն ստացել է ամենակարող Աստուծո արարչագործությամբ, բայց իր գոյությամբ շարունակում է մնալ մարդկային մեղսալից զագրելիության ազդեցության ոլորտում: Թվում է, և դա անժխտելի է, թե այս դեպքում «ամենագոր» Նեոի ներգործությունն անհերքելի է: Այս կերպ վարվելով և չգիտակցելով իր կատարածի հետևանքները, մարդկությունը փորում է իր գերեզմանը, գնում դեպի կործանում՝ անդառնելիորեն կորստյան մատնվելով և հավերժորեն զրկվելով հոգու աստվածաշնորհ հարությունից:

Հաղթանակի հենց առաջին օրն իսկ, մայիսի 9-ին, կեսօրին մոտ, անսպասելիորեն տուն մտավ հայրս՝ զինվորական իրերի մի ուսապարկ ձախ ուսից կախված: Սովորաբար զինվորական իրերի ուսապարկը գցում են աջ թևին, բայց քանի որ հորս աջ թևը վիրավոր էր և դեռևս վիրակապված, այդ պատճառով էլ ուսապարկը տեղափոխված էր ձախ մաս:

Ինչպես արդեն ձեզ հայտնի է, որը, իհարկե, թելադրված էր իրերահաջորդ գործողությունների զարգացումից, որի մասին խոսելը մահ չափազանց ցավալի է ինձ համար, իմ մանկության առաջին և անփոխարինելի ուսուցիչն ու դաստիա-

րակը՝ իմ թանկագին վարազդատ հորեղբայրը, այնս չեկավ համարելու մեր քաղով տարիներ տառապած ընտանիքի անդամների ամբողջությունը:

Բաղձալի հաղթանակից երեք ամիս առաջ Վազգեն հայրս փրավորվել էր ռազմաճակատի՝ Ռումիճիայի Տիմիշոարա քաղաքի մատույցներում և տեղափոխվել Վրաստան՝ Թբիլիսի: Ապաքինումից հետո նրան զորացրել էին խորհրդային բանակից՝ որպես ոչ պիտանի զինվորական ծառայության: Եվ նրա՝ տուն վերադարձը պարզապես համբնկել էր Հաղթանակի օրվան, մի վերադարձ, որը մեր ընտանիքին պարզևեց հոգու մեծագույն սփոխանք և ցնծություն: Ցնծում էինք բոլորս՝ Գրիգոր պապս, Սաթենիկ տատս, մենք՝ երեխաներս: Ինձ թվում էր, թե մույն այդ բերկրանքի ալիքների մեջ է ման՝ Աղավմի մայրս: Բայց, ավա՛ղ, ամենևին էլ այդպես չէր: Այդ ամենը իմ կողմից դրսևորվող պատրանք էր, խաբուսիկ մի գզացում: Ես կամաց-կամաց սկսում էի կռահել, որ մայրս միայն արտաքուստ է իրեն այդպես դրսևորում: Ես սկսում էի հասկանալ, որ մայրս կեղծում է իրեն, հոգով չի ապրում ընտանիքի ցնծությունը, որ նրա հոգին այնուամենայնիվ խողվյալ է, ինչ-որ բան նրա մոտ այն չէ, ինչպես մեզ մոտ: Իմ ուժերից վեր էր վերլուծել այդ անեղծվածը և հայտնաբերել նրա պատճառները: Ես անկարող էի: Ինձ համար այս երևույթը մնում էր մութ, անվերծանելի: Մի բան միայն բոլորիս բացահայտորեն պարզ էր, որ Աղավմի մորս հիվանդությունը քանի գնում, ավելի՛ էր խորանում, բարդանում և ծանրանում: Մորս այդ բարդ, հակասական հոգեվիճակի մասին ես հետո միայն մամրամասնորեն տեղեկացա: Այդ մասին՝ հետո...

Զորացրվելուց և տուն վերադառնալուց հետո դեռևս մեկ ամիս էլ չէր անցել, երբ խորհրդային Հայաստանի իշխանությունները Վազգեն հորս, որպես Հայրենական պատերազմի երկրորդ կարգի հաշմանդամ, առևտրի մի կրպակ տրամադրեցին, և մա սկսեց զբաղվել մանրավաճառությամբ, ծխախոտ, թեյ, շաքար, աղ, քաղցրավենիք և այլ մթերքներ: Մեր ընտանեկան տնտեսական փեճակն աստիճանաբար բարելավվեց: Հորս թախանձագին հորդորներից հետո, վերջապես, Գրիգոր պապս թողեց իր պահակության ծառայությունը և առևտրի կրպակի զործերում սկսեց օգնել իր որդուն՝ Վազգենին:

Մենք՝ երեք երեխաներս, շարունակում էինք ուսումնառությունը համրակրթական դպրոցում: Դե ես, իհարկե, չէի դադարել երաժշտական դպրոց հաճախելուց, միայն թե չկար մախկին տարիների ոգևորությունը: Թաղի երեխաների բացասական ազդեցության տակ ես ամեն կերպ ձգտում էի համոզել ծնողներին՝ թողնել երաժշտական դպրոցը: Իմ այս կարծիքին համառորեն ու կտրականապես դեմ էր Սաթենիկ տատս: Բայց ես շարունակում էի համառել: Վաղո՛ւց արդեն Սաթենիկ տատս ինձ երաժշտական դպրոց չէր ուղեկցում, դադարել էր, քանի որ ես ինքս կարող էի տնօրինել իմ անձնական հարցերը:

Երաժշտական դպրոցի հերթական՝ սեպտեմբերյան ուսումնական տարեշրջանի վերաբացման իսկ առաջին դասաժամը սովֆեռլոյի՝ ընդհանուր երաժշտական տեսական առարկան էր: Բոլորս մտած մեր տեղերում անհամբեր սպասում էինք մեր ուսուցչուհուն: Երբ մա մերս մտավ, և ըստ պատշաճի կատարվեց ողջույնի

արարողակարգը, շատ արագ մի թոռուցիկ հայացք նետեց մեզ վրա և, համոզվելով, որ բոլորս ներկա ենք, առանց ներկա-բացակա անելու, սկսեց դասը.

- Սիրելի երեխաներ, այսօր ես կխոսեմ այն մասին, թե ի՞նչ բան է երաժշտությունը, ե՞րբ է սկզբնավորվել այն, ինչպիսի՞ զարգացման էտապներով է անցել և ի՞նչ է իրենից ներկայացնում այժմ:

Նախ ասեմ, որ մարդկային հասարակությանն հոգևոր հարստության մեծագույն դրսևորումներից է երաժշտությունը: Այն հնագույն ժամանակներում և այժմ էլ մարդկային հասարակության կողմից կիրառվում է և՛ ուրախության, և՛ տխրության, և՛ կյանքի բաց, անբովանդակ ժամանակահատվածը ինչ-որ ձևով բովանդակալից դարձնելու միջոց: Եկեք վերադառնանք ավելի վաղ շրջան: Ինչպես գիտեք, երաժշտությունը բաղկացած է երկու անբաժանելի գործոնների համատեղումից՝ ձայն և տակտ: Այս առումով այստեղ հարց է առաջանում՝ իսկ ո՞րն է դրանցից առաջնայինը, ո՞րն է ավելի վաղ ստեղծվել: Պատասխանը երևի թե հետևյալն է: Երբ մախամարդն սկսել է քիչ թե շատ հավաքական, համայնքային կյանք վարել, կենցաղային պայմաններից ելնելով, կարիք է զգացել օգտագործելու կոչնակ: Երկու կոչոտ առարկաներ, որոնք կնպաստեին ավելի հեռու տարածության վրա լսելի դարձնելու իր ազդանշանները, հարվածել են միմյանց և համայնքի անդամներին որևէ գործողության, համբախավաքի և կամ, հատկապես, որսի հրավիրելու տղամարդկանց: Այնուհետև մարդկային հասարակությունը, քաղաքակրթության մախնական զարգացման փուլն անցնելուց հետո, կարիք է զգացել տակտային այդ հարվածները համատեղել, համաձուլել ձայնային ազդանշանների հետ: Հարվածային տակտերի և ձայնային ելևէջների համակցումից ստեղծվել է մարդկային հասարակության հոգևոր հարստության առաջին մվաճումը՝ երաժշտությունը: Այնուհետև արդեն քիչ թե շատ զարգացում ապրած և ձևավորման տեսք ստացած երաժշտությունն իր ժամանակին մարդկային հասարակության համար ծառայել է որպես աշխատանքային, կենցաղային հավաքական պրոցեսներում համաշափություն և կանոնավորություն մտցնելու միջոց:

Անցնելով զարգացման բազմապիսի գործընթացներով, վերջին մի քանի դարերի ընթացքում երևի թե այն հասել է իր ձևավորման կատարելությանը: Ինչո՞ւ եմ ասում՝ երևի թե, որովհետև մարդկային հասարակությունը և իր հոգևոր դրսևորումներն ունեն զարգացման իրենց գործընթացները (տնտեսություն, ճարտարապետություն, գիտություն, արվեստ, մշակույթ և այլն), և այդ զարգացման պրոցեսը երբեք չի դադարում, ընդհատվում, այլ շարունակական է, անընդհատական:

Քանի որ երկրագնդի վրա ապրում են բազմաթիվ ժողովուրդներ՝ քաղաքակրթության զարգացման իրենց տարբեր աստիճաններով, ազգային հոգեբանության իրենց յուրատեսակ, յուրահատուկ դրսևորումներով, ապա ցեղային, ազգային երաժշտության մեջ այդ ամենը ձևավորվել և դրսևորվել է տվյալ ժողովրդին բնորոշ յուրահատուկ լադային առանձնահատկություններով: Քաղաքակրթության զարգացում ապրած յուրաքանչյուր ժողովուրդ իր երգ-երաժշտությամբ ահա այս լադային դրսևորումներով է առանձնանում և զատորոշվում: Դարերի ընթացքում հայ ժողովրդի արարիչ ոգու դրսևորումներից մեկը հանդիսացող երաժշտությունը, ցավոք սրտի, ունի մի յուրահատուկ, առանձնահատուկ,

աշխարհի որևէ ժողովրդի ոգու դրսևորումներին ոչ բնորոշ լադային դրսևորում տիրություն, տրտմություն, թախիծ... Մեր ժողովրդի երաժշտության ահա այս լադային առանձնահատկությունն էլ հենց գալիս է նրա դարավոր տառապալից, չարքաշ, շատ անգամ նաև՝ ողբերգական կյանքի ոգու ներգործության դրսևորումներից:

Խոսելով լադային այս առանձնահատկության մասին, ես երբևէ չեմ բացառում այն հանգամանքը, որ մեր ժողովուրդն ունեցել է և ունի՝ մարդու մոտ բարձր տրամադրություն ստեղծող, հոգին վեհացնող երաժշտություն:

Երկու դասաժամ մեր ուսուցչուհին խոսեց երաժշտության տեսության մասին:

Դասերից հետո երբ ես տուն վերադարձա, զգում էի, որ ինձ հետ ինչ-որ բան է կատարվում: Իմ ուշադրության բևեռում էր հատկապես այն, թե ինչո՞ւ, ի՞նչ պատճառով մեր ժողովրդին այսպիսի ողբերգական ճակատագիր է վիճակված, որն էլ անառարկելիորեն դրսևորվել է նաև մեր երաժշտության մեջ: Ինչո՞ւ...

**

1945 հաղթական թվականի սեպտեմբերի 2: Դպրոցական ամառային արձակուրդներից հետո, մեկ օր առաջ, վերսկսվել էին նաև հանրակրթական դպրոցի դասերը: Դպրոցական այդ օրվա հենց առաջին երկու դասաժամերը տրամադրվել էին հայ գրականության առարկային: Առաջմ, ի բարեբախտություն և հուրախություն մեզ՝ երեխաներիս, դասասերտման և դաս պատասխանելու որևէ հանձնարարություն չուներինք: Այդ իսկ պատճառով էլ բոլորս բարձր տրամադրության մեջ էինք, գլուխներս գրասեղանի տակ թաքցնելու առիթ չունեինք՝ խուսափելու համար դասապատասխանումից:

Ես անասելի ոգևորությամբ էի նստում հայոց լեզվի և գրականության դասերին: Իսկ ինչո՞ւ՝ կհարցնեք: Որովհետև այդ ժամերին դասավանդվող հայ գրականությունը ուղղակիորեն կապ ուներ և գեղարվեստորեն համեմված էր մեր անվերջանալիորեն տառապյալ ժողովրդի հուզիչ ու հետաքրքրաշարժ պատմությանը: Իմ սերնդին վիճակված չէր դպրոցում ուսանելու հայոց պատմություն, որովհետև երկաթե վարագույրի ներսում բացառապես արգելված էր մատաղ սերնդին ծանոթացնել իրենց մայր ժողովրդի պատմությանը՝ իհարկե բացառությամբ ռուս ժողովրդի: Միակ դասավանդվող պատմության առարկան, այսպես ասած, «ԽՍՀՄ ժողովուրդների պատմություն»-ն էր, շուրջ հազար էջ ծավալով, որի շուրջ ինձսուսինքն տակուսը ռուս ժողովրդի պատմությունն էր: Եզրակացությունն արդեն բոլորիդ պարզ է... Իսկ մենք էլ՝ մնացյալ ժողովուրդների մատաղ սերունդներս, այդ պակասը լրացնում էինք մեր մայրենի գրականությանը ծանոթանալով:

Դասարանում բոլորս աշխույժ գրույցներով նստած էինք մեր տեղերում և սպասում էինք հայ գրականության ուսուցչին: Վերջապես ներս մտավ պարոն Խաչատրյանը, ողջունեց մեզ, դասամատյանով ներկա-բացակա արեց և սկսեց խոսել.

- Երեխաներ, սեպտեմբերի 1-ով վերջացան ձեր անհոգ կյանքի երջանիկ օրերը: Դուք այժմ ևեթ ձեռնամուխ պետք է լինեք ձեր ամենակարևոր ու

ամփոխարինելի պարտականությունների կատարմանը: Կրկին հերթական խորհուրդս է՝ չթերանալ դասասերտման դժվարին, բայց և ապագայի լուսաշող հեռանկարներով լեցուն հաճելի պարտականություններում: Եթե դուք ձեր ուսման տարիներին մի փոքր ծուլություն հանդես բերեք և թերանաք այդ բանում, ապա ժամանակ անց շա՛տ կզղջաք ձեր թերացումի և չկատարածի համար: Սրտագինս մաղթում եմ ձեզ հաջողություններ ուսման մեջ:

Մի փոքր դադար տալուց հետո, պարոն Սաչատրյանը շարունակեց.

- Քանի որ այսօր մեր առարկայի առաջին դասաժամն է, և դուք էլ դեռևս ամառային արձակուրդներից ստացած քաղցր ու հիշարժան տպավորությունների մեջ եք, ապա չեմ ուզում ձեզ շատ ծանրաբեռնել: Այդ իսկ պատճառով ձեզ հանձնարարում եմ հաջորդ դասաժամին մերկայացնել մի ազատ շարադրություն՝ «Մեր բակը» խորագրով: Այդ շարադրանքում դուք անգամ կարող եք գետնից մակ ամառային ձեր տպավորությունները:

Կրկին փոքր դադար տեղի ունեցավ, որի ընթացքում պարոն Սաչատրյանն ուշադիր զննեց մեզ՝ կարծես ստուգելու համար մեր բոլորի տրամադրությունները: Այնուհետև շարունակեց.

- Սիրելի, թանկագին երեխաներ, ևս մի շատ կարևոր հարցի մասին: Վերջապես ավելի քան երեք ամիս է, ինչ մենք անմնացորդ վայելում ենք անքա՛ն ցանկալի խաղաղության բերկրանքը: Ֆաշիստական, ազգայնապաշտ Գերմանիան վերջնականապես ջախջախիչ պարտություն կրեց: Օնորհավորում եմ բոլորիդ Հաղթանակի առթիվ: Ձեզ հանձնարարված այդ ազատ թեմայով շարադրության մեջ դուք կարող եք անգամ գետնից Հաղթանակի ու խաղաղության թեման, այդ առթիվ ձեր ստացած բերկրալից տպավորությունները՝ անտարակույս չշեղվելով ընդհանուր խորագրից: Այսքանը:

Երբ ես դասերից հետո դպրոցից տուն վերադարձա, ողջ ճանապարհին և տանը անհանգիստ մտմտուքի մեջ էի. ի՞նչ գրել, ի՞նչպե՞ս գրել... Չէ՞ որ դա իմ առաջին «ստեղծագործական» փորձն էր: Երկա՛ր մտորելուց հետո, վերջապես, որոշեցի գրել հետևյալը.

ՄԵՐ ԲԱԿԸ

Մեր տունը գտնվում է Երևան քաղաքի Օիլաչի թաղամասում, Սև շուկայի մոտավորապես հարևանությամբ: Այն քարե չափավոր շինություն է: Քանի որ տունը գտնվում է փողոցի անկյունային մասում, ապա նրա երկու ֆասադային մասերը երեսպատված են ցեմենտ-ավազով: Այն օժտված է քիչ թե շատ բավարար հարմարություններով. մեկ ընդարձակ հյուրասենյակ, երկու մեջատ, բակի կողմից՝ բաց պատշգամբ, խոհանոց և այլ օժանդակ կոմունալ հարմարություններ: Օճերի հարավային ողջ ճակատով մեկ փոված է մեր բակը, որն ունի շուրջ 200 քառակուսի մետր տարածություն: Այն պարսպապատ է՝ ուղղանկյուն ձևավորումով: Մեր բակը շատ գեղեցիկ տեսք ունի: Այնտեղ կան մի քանի խաղողի վազեր, ծիրանի, սալորի, տանձի և խնձորի ծառեր, իսկ դրսի մասից՝ մի մեծ թթենի:

Բակի հարավ-արևմտյան անկյունում, Անրսից, ժամանակին վեր էր խոյանում էլեկտրական բարձրաբերձ մի սյուն, որի վերին մասը փայտյա էր, իսկ ստորինը՝ երկաթյա: Սյան երկաթյա մասը կարծես խրված էր, մխրճված բետոնե մի ընդարձակ մակերեսի մեջ: Էլեկտրական այդ սյունը Աշաճավոր էր մեր ողջ թաղամասում: Նշանավոր էր նրանով, որ ամեն տարի, գարնանը, երկու սպիտակափետուր արագիլներ հեռո՛ւ երկրներից թռչում-գալիս էին մեր բակ, տեղավորվում՝ իրենց իսկ կողմից տարիներ առաջ ծառի ճյուղերից հյուսած մի ընդարձակ զամբյուղ-բույնի մեջ և այդպիսով դառնում մեր բակի, մեր թաղի լիարժեք անդամներ: Այդ երկու ամեն էակներով հետաքրքրվում էին մեր թաղի բոլոր անդամները՝ մեծ թե փոքր: Թաղի բոլոր մարդիկ բարի նախանձով էին վերաբերվում նրանց: Այդ երկու չքնա՛ղ թռչունները երբե՛ք միմյանց չէին մեղացնում, միշտ սիրով էին և չափազանց համերաշխ: Մենք ամեն կերպ ձգտում էինք չխաթարել նրանց անմե՛ղ հանգիստը, ամեն կերպ հետամուտ էինք նրանց բարեկեցիկ կյանքին: Նրանք անվախ ու անվարամ ժամերով իջնում էին մեր բակ, կերակրվում մեր կողմից: Այդպես էին վարվում մահ հարևանները: Կարծես որպես ընտանիքի, թաղի անդամներ, նրանք այդպես ամիսներ շարունակ լինում էին մեզ մոտ՝ մեր թաղում, մինչև ո՛ւշ աշուն, այնուհետև թռչում-չվում տաք երկրներ: Նրանց չվել-գնալուց հետո կարծես մեր բակը դատարկվում էր, ամայանում, դառնում անկենդան:

Մեր տան բաց պատշգամբից պարզորոշ երևում և մինչև հոգուս խորքը գծագրվում էին Մեծ և Փոքր Արարատներ՝ աստվածաշնչական այդ երկու հրաշք լեռները: Ես շատ հաճախ, չբավարարվելով և չգոհանալով մեր բաց պատշգամբից բացվող այդ հրաշալի, հեքիաթային տեսարանով, բարձրանում էի մեր տան տանիք, նստում այնտեղ և ըմբռնվում այդ հրաշք տեսարանի անսահման ու անվերջանալի ներգործությունը: Ի՞նչն էր ինձ այդպես գերում ու առնչեցնում, ինչո՞ւ էի ես այդպիսի վիճակ ապրում: Երևի թե այդ մասին միայն իմ փոթորկոտ ներաշխարհը կարող է բացատրություն տալ: Երբ ես դիտում էի այդ կախարդիչ ներդաշնակ երևույթը, ինձ պատկերացնում էի լեռներից այն կողմ, Վասպուրական աշխարհում, Վանում, իմ մայրնիների տանը, որոնք դեռևս գերության կապանքների մեջ են անօրենքների ձեռքին: Չէ՞ որ ծնողներս բազմաթիվ անգամներ պատմել են ինձ իրենց գաղթի մասին, որ նրանք ստիպված թողել են իրենց հայրենի հողը և, բազմաթիվ տառապանքներից հետո, Արարատի փեշերով մագապուրծ հասել Երևան:

Հիշյալ տեսարան-պատկերի առավել գերող ու առնչեցնող հատկանիշն այն էր, որ երբ ես մեր տան տանիքից դիտում էի հավերժական ձյունապատ այդ երկու լեռները, մեր բակի էլեկտրական սյունը, իր արագիլների հետ միասին, ճիշտ և ճիշտ գտնվում էր նրանց երկուսի մեջտեղում: Այդ տեսարանով Ավագ և Կրտսեր Արարատները և մեր բակի էլեկտրական վերասլաց սյունը կարծես գրկախառնվում էին, միաձուլվում, սարյանական վրձնահարվածի մի ամբողջական կախարդիչ պատկեր ստեղծում: Առավել ներգործում էր լինում տեսարանը, երբ այդ երկու սպիտակափետուր թռչունները վեր էին ճախրում իրենց բնից: Այդ պահին թվում էր, թե նրանք Արարատյան լեռների ձյունապատ գագաթներից են վեր խոյանում՝ թռչելով դեպի աներևույթը, անհունը...

Այդպես ժամերն անցնում էին, և ես, ինքնամոռաց զգացումներով պարփակված, ըմբռնվում էի աստվածային այդ պարզ-պատկերի վայելչությունը:

Ցավով պետք է ասել, որ ես միայն մի քանի տարի ըմբռնեցի բնության այդ հրաշք երևույթը: Ժամանակ անց եղավ այնպես, որ ամառային մի օր մեր բակ մտան մի քանի տղամարդիկ՝ զինված իրենց արհեստավորական գործիքներով, և կտրեցին էլեկտրական այդ սյունը հիմքից ու տարան: Ես խորին ցավ ապրեցի կատարվածի համար: Առավել սարսափելի ցավ ապրեցի մեր թաղին «անդամագրված» երկու չքմա՛ղ ու սուրբ այդ թռչունները: Նրանք մի քանի օր պտտվում էին օդում, ճիշտ և ճիշտ մեր թաղի վրա: Ակնհայտորեն զգացվում էր, որ նրանք իրենց բույնն են փնտրում: Ինձ թվում էր, թե նրանց թևերի շարժումները բոլորովին այն չէին, ինչ նախկինում: Նրանց թռիչքը և թևերի շարժումները կարծես դարձել էին անկանոն, հուսահատական:

Երեք օր հետո մենք անդառնալիորեն և ընդմիշտ զրկվեցինք այդ սպիտակափետուրներին տեսնելու բերկրանքից: Նրանք վերացան, աներևութացան մեր տեսադաշտից:

Այդ դեպքից հետո ես երկա՛ր ժամանակ համակ տխրություն էի դարձել, չխոսկան, լռակյաց: Ծնողներին բարեխորհուրդ հորդորներն անգամ չէին ներգործում ինձ վրա: Այլևս չկային իմ կյանքին անուրանալի իմաստ տվող, մեր բակի, մեր թաղի զարդ հանդիսացող այդ երկու անմե՛ղ էակները: Քանզի՛վա՛ծ էր նրանց բույնը: Չար ձեռքերը կտրել-տարել էին այն և այդ թռչուններին դարձրել քնափեր:

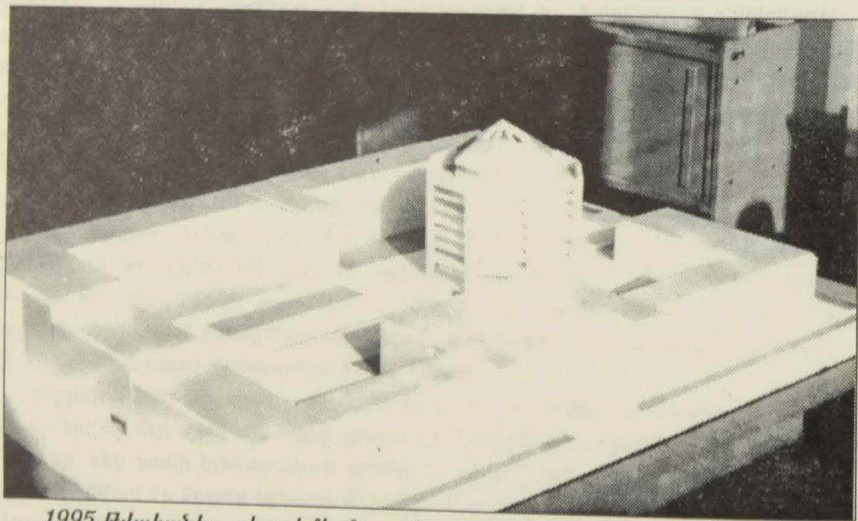
Ես երկա՛ր ժամանակ հոգու խորքում ճչում էի. բարի՛ մարդիկ, վերադարձնե՛ք մեր բակի, մեր թաղի էլեկտրական սյունը, վերադարձնե՛ք մեր բակի, մեր թաղի, մեր չքմա՛ղ բնության այդ երկու անփոխարինելի զարդ հանդիսացող բարի ու անմեղ թռչուններին:

ԿՈՉ ՀԱՅՐԵՆԱԿԻՑՆԵՐԻՆ

Ազգերի գոյատևման հիմքում ընկած է նաև գիտության և կրթության զարգացումը, հոգևոր մշակույթի պահպանումը: Այդ տեսակետից մեզ՝ հայերիս համար ուսանելի է հրեաների օրինակը: Նրանք ոչինչ չեն խնայում իրենց երկրի ռազմական ներուժի զարգացման, գիտության ու կրթության ոլորտներում դրամական ներդրումների համար և ահա թե ինչու են հասնում համաշխարհային նվաճումներ...

Հայաստանի Հանրապետությունում Գյուղատնտեսական Ակադեմիան միակ պետական բարձրագույն ուսումնական հաստատությունն է, որն ագրոպարենային համակարգի 25 մասնագիտությունների զծով պատրաստում է որակյալ մասնագետներ, լուծում գիտահետազոտական անհրաժեշտ հիմնախնդիրներ և արտադրության աշխատողներին ապահովում միջազգային բիզնեսի գիտության և տեխնիկայի վերջին նորությունների տեղեկատվությամբ: Ուրախալի է, որ Գյուղատնտեսական ակադեմիայում գործող ուսումնական ծրագրերը, ԱՄՆ Կալիֆոռնիայի Ֆրեզնոյի համալսարանի ազգային բարձրագույն դպրոցի փորձագետների գնահատմամբ լիովին համապատասխանում են միջազգային չափանիշներին:

Գյուղակադեմիան այսօր սերտ կապեր է հաստատել ԱՄՆ-ի, Անգլիայի, Ռուսաստանի Դաշնության, Նախկին ԽՍՀՄ-ի մի շարք երկրների համանման բարձրագույն գիտական օջախների հետ՝ հանրապետությունում միջազգային առաջավոր վարձը:

1995 թվականից ակադեմիան որդեգրեց եռաստիճան համակարգ՝ բակալատուրա (4-5 տարի), մագիստրատուրա (2 տարի) և ասպիրանտուրա (3 տարի): 1996 թվականից ակադեմիան աշխատեց քառաստիճան համակարգով՝ նշվածներին ավելացնելով ներակադեմիական քուլջը, որը որոշակի չափով մեղմացնում է ուսանողների ընտրության հավաքագրական խնդիրը: Իսկ 1997-98 ուսումնական տարում ակադեմիայում բացվեց վարժարան: Հենակետային վարժարաններ են ստեղծվել Գեղարքունիքի, Արագածոտնի, Տավուշի և Շիրակի մարզերում: Խնդիր է դրված առաջիկայում հանրա-

Խորին Հարգանքներով ու շնորհակալությամբ՝ «Գյուղատնտես» Հիմնադրամի խորհուրդ:

Հայաստանում կարող եք.

ա) Ուղղակի կանխիկ մուծում կատարելով Հայկական Գյուղատնտեսական ակադեմիայի 351 աշխատասենյակում, Հիմնադրամի Հաշվապահին:

բ) Գումարը փոխանցելով արդշինբանկի Մաշտոց մասնաճյուղի «Գյուղատնտես» Հիմնադրամի 121130018850 հաշվեհամարին:

Մասնակցել կարող եք՝

1) 12113008868 Fund "Gughatntes" for supporting to Armenian Agricultural Academy.

2) Citibank, NA, 111 Wall Street 19th floor, Zone 1 New York, NY 10042 SWIFT CITI, US 33.

3) 36017242 ARDSHINBANK, Mashtots branch, 3 Deghatan Str. 375010, Yerevan, Respublik of Armenia SWIFT: ASHBAM 22.

ՌՈՒԲԻԿ ԹՈՎՄԱՔՅԱՆ
«ԳՅՈՒՂՏՆՏԵՍ» հիմնադրամի նախագահ

ԱՆՅՐ ԵԹՈՌՈՒՄ
ԵՎ ԹԵՄԵՐՈՒՄ

**ՄԱՅՐ ԱԹՈՒԻ ՊԱՏՎԻՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ՝
ԵՐԶԱՆԿԱՆՈՒՄԱԿ ԳԱՐԵԳԻՆ ՊԱՏՐԻԱՐԲԻ
ՄԱՀՎԱՆ ՔԱՌԱՍՈՒՆՔԻ ԱՐԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆԸ**

Ապրիլի 17-21-ին, Կ. Պոլսո Հայոց Պատրիարք երջանկահիշատակ Գարեգին արք. Գազանճյանի մահվան քառասունքի արարողությանը ներկա գտնվելու նպատակով, Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Ա Կաթողիկոսի բարձր կարգաթիւով Մայր Աթոռ Սբ. Էջմիածնից Թուրքիա մեկնեցին Մայր Աթոռի դիվանապետ Տ. Ներսես արք. Պողոսյանը և Մայր Տաճարի լուսարարապետ Տ. Հուսիկ արք. Սանթրոյանը:

Շաբաթ օրը, ապրիլի 18-ին, երջանկահիշատակ Գարեգին արք. Գազանճյանի մահվան քառասունքի առթիվ պատրիարքարանի Սբ. Աստվածածին աթոռանիստ Մայր եկեղեցում Սբ. Պատարագ մատուցեց Գրշ. Տ. Հուսիկ արք. Սանթրոյանը, հընթացս որի քարոզեց Տ. Ներսես արք. Պողոսյանը՝ «Ո՞ւր է, մահ, յաղթութիւն քո, ո՞ւր է, դժոխք, խայթոց քո» (Ա Կորնթ. ԺԵ 55) բնաբանով:

Հավարտ Սբ. Պատարագի տեղի ունեցավ հոգեհանգստյան արարողություն՝ պատրիարքական ընդհանուր փոխանորդ Գերշ. Տ. Մեսրոպ արք. Մութաֆյանի նախագահությամբ:

Ապա հոգևոր դասն ու ժողովուրդը ուղևորվեց դեպի Ծիշլիի հայոց գերեզմանատուն՝ հանգուցյալ Պատրիարքի շիրիմին հատուկ հոգեհանգստյան պաշտոն կատարելու: Գերեզմանատանը հավաքվել էր մեծ թվով բազմություն՝ Պատրիարքի հարազատները, հոգևոր դասի անդամներ: Արարողության ավարտին դամբանական խոսեց Տ. Ներսես արք. Պողոսյանը: «Ինչպես որ Հիսուսի հոգին խաչելությունից հետո քառասուն օր իր աշակերտների հետ ապրեց, և քառասներորդ օրը իր աշակերտները բարի ճանապարհ մաղթեցին իրեն դեպի երկնային դրախտ, այսպես էլ մենք այսօր բարի ճանապարհ ենք մաղթում Գարեգին Պատրիարքին դեպի իր վերջնական ճանապարհը: Ես բերել եմ վեհափառ Հայրապետի եղբայրական հարգանքն ու խոնարհությունը նրա գերեզմանի առջև, ինչպես նաև մեր հավատացյալ ժողովրդի: Մենք այս հարգանքն է, որ կրերենք, որովհետև Գարեգին Պատրիարքն էլ հիսուն տարի իր ծառայությամբ խոնարհվեց իր ժողովրդի և եկեղեցու առջև», - ասաց Տ. Ներսես արք. Պողոսյանը:

Հաջորդ օրը, ապրիլի 19-ին, Սամաթիա թաղի Սբ. Գևորգ եկեղեցում Տ. Ներսես արք. Պողոսյանը մատուցեց սբ. պատարագ, հընթացս որի կրկնազատիկի առիթով իր պատգամը հաղորդեց հավատացյալ ժողովրդին:

ՄԱՄԼՈ ԴԻՎԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒԻ

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ ՍԲ. ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՊԱՏՎԻՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ՆԵՐԿԱ ԳՏՆՎԵՅ «ԿԻԼԻԿԻԱ» ԹԱՆԳԱՐԱՆԻ ԲԱՅՄԱՆԸ

Նորին Սուրբ Օծություն Տ.Տ. Գարեգին Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի բարձր կարգադրությամբ մարտի 30-ին Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսության նորակառույց «Կիլիկիա» թանգարան-մատենադարանի բացման արարողությանը ներկա գտնվեց նաև Մայր Աթոռ Սբ. Էջմիածնի պատվիրակությունը՝ Սյունյաց թեմի առաջնորդ գերշ. Տ. Արքահամ եպս. Մկրտչյանը, հոգշ. Տ. Արտակարդ. Տիգրանյանը և Հայաստանի Հանրապետության Կրոնի գործերի պետական խորհրդի նախագահ Լազար Սուլջյանը:

Պատվիրակությունն իր հետ Անթրիաս էր տարել Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ողջույնի խոսքն ու նվերը՝ 17-րդ դարի մի ձեռնախաչ:

Թանգարանի բացմանը Տ. Արքահամ եպս. Մկրտչյանը ընթերցեց Գարեգին Ա. Վեհափառ Հայրապետի ողջույնի խոսքը, որում Նորին Սրբությունը հույս է հայտնում, թե «Անթրիասի Թանգարան-Մատենադարանը պիտի դառնա ոչ սոսկ ցուցանիշ մեր հայ քաղաքակերտական ստեղծագործականության քաղաքակրթական օրրան լիբանանյան հարուստ հողին վրա, այլ պիտի դառնա քաղաքակրթող օջախ մեր սերունդին համար»:

Դեռևս Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոս եղած տարիներին Նորին Սրբություն Գարեգին Բ Կաթողիկոսն ունեցավ «Կիլիկիա» թանգարան-մատենադարանի կառուցման մտահղացումը, որի շարունակողը դարձավ Կիլիկիո հաջորդ Հայրապետ Արամ Ա. Կաթողիկոսը:

Թանգարանում հավաքված են ուրարտական ժամանակներից մինչև 19-րդ դարի ցուցանմուշներ՝ դարավոր մասունքներ, եկեղեցական ոսկեզօծ և արծաթյա իրեր, ծխական զգեստներ, ձեռագիր ու տպագիր գրքեր, խաչքարեր, թագավորական դրամներ, հնագիտական իրեր, որոնք բերվել են Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսության պատմական նստավայր Սիս մայրաքաղաքի կաթողիկոսարանից:

Ծեմքի վերջին՝ երրորդ հարկը հատկացված է 19-րդ դարից մինչև ժամանակակից նկարիչների և քանդակագործների ստեղծագործություններին:

«Կիլիկիա» թանգարան-մատենադարանը նկատվեց մշակութային կարևոր օջախ ոչ միայն հայության, այլև Լիբանանի համար:

Թանգարանի բացմանը ներկա էր նաև Լիբանանի նախագահը:

ՄԱՄԼՈ ԴԻՎԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ

ՆՎԻՐՎԱԾ ՆԱՀԱՏԱԿ ՀՈԳԵՎՈՐԱԿԱՆՆԵՐԻ ՀԻՇՆԱՏԱԿԻՆ

Արարատյան Հայրապետական թեմի նախաձեռնությամբ ապրիլի 23-ը հայտարարված էր Մեծ եղեռնի նահատակ հոգևորականների հիշատակի օր:

Երևանի քաղաքային պանթեոնում, Կոմիտաս վարդապետի շիրմի մոտ, կատարվեց հոգեհանգստյան արարողություն՝ Արարատյան Հայրապետական թեմի հոգևորականաց դասի և «Մանկունք» արական մանկական երգչախմբի մասնակցությամբ:

Արարողությանը ներկա էին նաև մեծաթիվ հավատացյալներ:

Դիմելով հավաքվածներին՝ Արարատյան Հայրապետական թեմի առաջնորդական փոխանորդ Տ. Գարեգին արքեպս. Ներսիսյանը նշեց, որ ոգեկոչելով Ապրիլյան նահատակների հիշատակը՝ անհրաժեշտ է առանձնակի շեշտել նաև այն հոգևորականներին, ովքեր մինչև վերջ անբաժան մնացին իրենց հոտից, մինչև վերջ կատարեցին հոգևորականի իրենց առաքելությունը և մարտիրոսացան:

ՕԴԵՍԱՅՈՒՄ ՕՐՀՆՎԵՅ ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԻ ԱՆՄԵՂ ԶՈՀԵՐԻ ՀԻՇԱՏԱԿԸ ՀԱՎԵՐԺԱՅՆՈՂ ԽԱԶՔԱՐԸ

Արդեն ֆանի տարի հայ ժողովուրդն իր խոնարհության ու երախտիքի խոսքը, ֆարեղեն լեզվով ու անմահ Պատարագների շնորհիվ, կտավների ու քանդակների տեսքով, հնչեցնում է Երկիր մուրաբակի տարբեր ծագելու՝ մեկընդմիջտ հավաստելով, որ հայն անմահ է, ու որքան էլ տանջեն, հալածեն, սպանեն, միևնույնն է, հեփաբային փյունիկի պես կրկին վեր է հառնելու, վերընձյուղվելու է նամիհգրին բուսած ծաղկի նման ու ծաղկելու է... միշտ:

Այս գիտակցումով էր ապրիլի 24-ին Օդեսայի Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցու բակում ի մի եկել տեղաբնակ ողջ հայությունը:

Առավոտյան, ինչպես Հայաստանյայց բոլոր եկեղեցիներում ի Հայաստան, ի Արցախ և ի սփյուռս աշխարհի, Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցում ևս մատուցվեց Սուրբ և անմահ Պատարագ, որին ներկա էին տեղական իշխանությունների ներկայացուցիչներ, հյուրեր, հավատավոր հայորդիներ: Օրվա պատարագիչն էր տեղի հոգևոր հովիվ արժանապատիվ Ս. Արգար փն. Գլընյանը: Հընթացս Ս. Պատարագի, «Հայր մեր»-ից առաջ, օրվան պատշանող և իմաստալից ֆարոգ խոսքն Ուկրաինայի հայոց թեմի առաջնորդ գերաշնորհ Ս. Նաթան, եպս. Հովհաննիսյանը:

Իր խոսքում Սրբազան Հայրն անդրադարձավ օրվա խորհրդին, մեկ անգամ ևս հիշեցրեց, որ փիչ հետո եկեղեցու բակում տեղադրվելիք խաչքար-հուշարձանը հավաստիքն է այն մեծ հարգանքի ու խոնարհության, որ դրսևորում է մեզանից յուրաքանչյուրը 1915 թվականի մեկ ու կես միլիոն անմեղ նահատակաց նկատմամբ, նաև շնորհակալություն հայտնեց բարերար Խաչիկ Գրիգորյանին:

Նաթան Սրբանցանը և բարերար Խաչիկ Գրիգորյանը
նորած խաչքարի մոտ

ՀԱՅ ՈՒՍԱՆՈՂՆԵՐԸ ԴԱՆԻԱՅՈՒՄ ՄԱՍՆԱԿՅԵՑԻՆ «ԶԱՏԿԱԿԱՆ ՃԱՄԲԱՐԻՆ»

«Զնայած մեր փոքր թվին և սահմանափակ ուժերին՝ մեր նպատակը պետք է լինի առավելագույն բարձր մակարդակի վրա օտարների առջև ներկայացնել, թե ինչպիսի՞նք է եղել Հայ Առաքելական Եկեղեցու և հայ ժողովրդի պատմական անցյալը, ժամանակակից ներկան, և թե ի՞նչ ենք մենք սպասում գալիք ապագայից», - այս եզրափակիչ պատգամով ունկնդիր տասն ուսանողներին դիմեց գերաշնորհ Տ. Տաթև արքեպս. Սարգսյանը Դանիա կատարելիք ուղևորությունից առաջ:

Եվ իրոք, ուսանողական խումբը (որի կազմում լինելու պատվին էի արժանացել նաև ես) կարիք ունեւ հայրական պատգամի, քանի որ պատմության մեջ առաջին անգամ հնարավորություն էր ընձեռվել եվրոպական մի պետության մեջ մասնակցելու «Զատկական ճամբար» կոչվող գիտաժողովին և այնտեղ ներկայացնելու հայ հոգևոր և մշակութային կյանքը: Մասնակիցների թվի մեջ էին ընդգրկվել ՀԵՈՒՄ-ի (Հայ Եկեղեցու Ուսանողական Միություն) հինգ անդամներ՝ ԵՊՀ-ի աստվածաբանական, պատմության, կենսաբանության և Էկոնոմիկայի ֆակուլտետներից, բժշկական ինստիտուտից երկու ուսանողուհի և Ս. Էջմիածնի Գևորգյան Հոգևոր Շեմարանից երեք ուսանող: Նրանց առաջնորդում էին ԵՊՀ-ի աստվածաբանական ֆակուլտետի դեկան Տ. Շահե արքեպս. Աճեմյանը, Ուսանողական Միության գլխավոր պատասխանող Տ. Տաթև արքեպս. Սարգսյանը և «Դանիա-հայկական առաքելություն» կազմակերպության Հայաստանյայց ներկայացուցիչ Մայրլ Վեստ քահանան:

Այցելության նպատակն էր հայ երիտասարդներին հնարավորություն ընձեռել ծանոթանալու Դանիային՝ իբրև երկիր, կառավարման դեմոկրատական համակարգին, ընդհանուր հասարակական կյանքին, Դանիայի ազգային Ավետարանական-Լյութերական Եկեղեցուն և մասնավորապես քրիստոնեական

ուսանողական շարժմանը, միևնույն ժամանակ գործնականորեն շփվել Դանիայի ուսանողների հետ «Զատկական ճամբարի» շրջանակում: Այս գեղեցիկ գաղափարը մտահղացումն էր «Դանիա-հայկական առաքելության» ղեկավարության և հովանավորվում էր Դանիայի կառավարության Դեմոկրատիկ ֆոնդի կողմից:

Մարտի 28-ին մեր պատվիրակությունը ճանապարհ ընկավ դեպի հյուսիսային այդ անծանոթ երկիր: Առաջին երեք օրերը խումբն անցկացրեց Կոպենհագենում և հնարավորություն ունեցավ այցելելու Հիլլերոդի քրիստոնեական մասնավոր Ս. Հովհաննես Մկրտչի անվան դպրոց ու այնտեղ ծանոթանալու պետության կողմից սահմանված միջնակարգ կրթության համակարգին: Այնուհետև նրանք եղան Գուդվինգի բարձրագույն դպրոցում, Աստվածաշնչի բարձրագույն դպրոցում, պառլամենտում, թագավորական պալատում, այցելեցին նաև գթության քույր Քրիստեն Վինդին, որն անձամբ ժամանակին խնամել է Մեծ Եղեռնից փրկված և Լիբանանում ապաստան գտած հայ մանուկներին: Նա հիմնադիրներից մեկն է «Թուչնոց բույն» կոչվող որբանոցի, որն այսօր հանձնվել է Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսության տնօրինությանը:

Հաջորդ երեք օրերի ընթացքում խումբը եղավ Օրհոուսի համալսարանում, Վիբորգ քաղաքի հիվանդանոցային համալիրում և նույն քաղաքի Մայր տաճարում, ուր ընդունելության արժանացավ տեղի առաջնորդ Քարստեն Նիսսեն եպիսկոպոսի կողմից:

Ապրիլի 4-ին Ֆին կղզու վրա գտնվող Ռինգ քաղաքում սկսվեց «Զատկական ճամբարը»: Իբրև հավաքատեղի՝ նշանակվել էր քաղաքի գիմնազիան: Մասնակիցների թիվը շուրջ վեց հարյուր էր: Հրավիրվել էին նաև ուսանողներ Լեհաստանից, Գերմանիայից և Ուկրաինայից: Գիտաժողովի հիմնական թեման էր՝ «Ի՞նչ է ճշմարտությունը»:

Ամենօրյա ծրագիրը բաղկացած էր չորս մասից.

1) Նախապատրաստություն դասախոսությունից առաջ:

ա. Անձնական ընթերցանություն և խոկում:

բ. Աստվածաշնչի խմբակային սերտողություն:

Այս ընթացքում ընթերցվում և քննարկվում էր առաջիկայի դասախոսությունում հիմնական թեման հանդիսացող աստվածաշնչային հատվածը:

2) Հիմնական դասախոսություն:

Օրինակ՝ «Ի՞նչ է ճշմարտությունը», «Ճշմարտությունը մեր մեջ է», «Ճշմարտությունը անձ է», «Ճշմարտության բացահայտումը» և այլն:

3) Սեմինարներ:

Հատուկ ընտրված մասնագետների կողմից պատրաստվել էին զանազան թեմաների վերաբերյալ շուրջ երեսունից ավելի ամփոփ գիտական ներկայացումներ, որոնցից կարելի էր ընտրել երկուսը՝ ըստ նախասիրությունների:

4) Զանազան այլ միջոցառումներ՝ երաժշտական երեկոներ, սպորտային մրցույթներ, նկարչության և ձեռագործի ժամեր և այլն:

Այս ամենից բացի, ընդհանուր հայտագրի մեջ տեղ էր գտել երկու հատուկ հանդիսություն՝ հայկական խմբի մասնակցությամբ: Առաջինը Ծաղկազարդի կիրակի օրը՝ ապրիլի 5-ին կատարված Դոմբացեի արարողությունն էր, իսկ երկրորդը կոչվում էր «Հայկական երեկո»:

Պետք է խոստովանել, որ մեր ուսանողներից մի քանիսը սկզբում փոքր-ինչ կաշկանդված էին՝ իրենց ուժերը և նախնական պատրաստվածությունը թերագնահատելու պատճառով: Սակայն առաջին իսկ օրվանից ակնհայտորեն երևաց ՀԵՈՒՄ-ի անդամների՝ պատմաբան Լուսինե Խառատյանի, տնտեսագետ Արմինե Փանոսյանի, կենսաբան Արեգ Թադևոսյանի և այլոց քաջատեղյակությունը կրոնական ցանկացած հարցի վերաբերյալ, իսկ աստվածաբանական ֆակուլտետի երկու ներկայացուցիչները՝ Վաչագան Պապայանը և Անահիտ Ավագյանը, միանշանակորեն փայլեցին իրենց գերազանց գիտելիքներով: Բժշկական ինստիտուտի ուսանողուհիներ Լիլիանա Զաքարյանը և Զարուհի Ավագյանը բացահայտեցին եկեղեցական շարականները երգելու կատարյալ ունակություն և արժանացան սրբազան հայրերի բարձրագույն գնահատականին: Օդենս քաղաքի Մայր տաճարում անցկացված պատարագի ժամանակ Արթուր սարկավագ Հայրապետյանին առիթ ընձեռվեց երգելու մեր Պատարագից մեկ հատված: Կատարումից հետո խանդավառությունն այնքան մեծ եղավ, որ ամբողջ եկեղեցին թմրաց ծափահարություններից: Մի երևույթ, որը երբեք չէր պատահել իրենց եկեղեցում որևէ արարողության ժամանակ: Մանուկ կիսասարկավագ Ղալաչյանի նախաձեռնությամբ մի քանի ուսանողներ ներկայացան վոլեյբոլի մրցումներին և ի զարմանս բոլորի՝ կարողացան հասնել եզրափակիչ փուլ:

Դռնբացեքի արարողությունը կատարվեց Ծափե արքեպիսկոպոսի նախագահությամբ: Նշենք նաև, որ Տաթև սրբազանի մտահղացմամբ արարողության ընթացքում ընթերցվող երկխոսությունը հայր Մայքի կողմից թարգմանվեց դանիերեն և մեծ հիացմունք պատճառեց ներկաներին:

Հայկական երեկոյի ընթացքում Տաթև արքեպիսկոպոսը ներկայացրեց «Հայ Եկեղեցի և հայ երիտասարդություն» երկխոսության անցած փուլերը և ներկա զարգացման խնդիրները: Այնուհետև հնչեցին հայկական ժողովրդական երգեր, մշակված խմբերգեր: Ունկնդիրներին զարմացրեց նաև այդ օրերի ընթացքում մեր սովորած անգլերեն ժամանակակից հոգևոր երգերի կատարումը: Ի վերջո բոլորը հշեցին, որ հիացած են հայ ժողովրդի մշակութային հարուստ ժառանգությամբ և խոստումնալից երիտասարդությամբ:

Ապրիլի 8-ին «Դանիա-հայկական առաքելության» փոխնախագահ Յորգան Սայագոյի կողմից տրվեց հրաժեշտի ընթերիք: Մեր ուսանողներն ուրախ էին, որ հաջորդ օրը պետք է վերադառնային հայրենիք, բայց միևնույն ժամանակ դժվար էր հեռանալ հոգեհարազատ դարձած այն ընտանիքներից, որոնք այդ օրերին սիրահոժար հյուրընկալել էին բոլորին իրենց օջախներում:

Բոլորի հոգիներում միևնույն զգացմունքն էր տիրում՝ հարազատություն: Բոլորն էլ չափազանց գոհ էին, որ ընդամենը տասներկու օրվա ընթացքում հնարավոր դարձավ ձեռք բերել այս աստիճանի մտերմություն, և վստահաբար այս օրերի տպավորությունները պիտի հիմք հանդիսանան ճակատագրով իրար այնքան մտան երկու ազգերի բարեկամության զարգացման համար:

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՍԱՐԿԱՎԱԳ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Ապրիլի 3-ին, ուրբաթ.- Խ օր Մեծի Պահոց:

Այսօր Մայր Աթոռ Սբ. Էջմիածնում Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Չինաստանի Ժողովրդական Հանրապետության Գիտությունների ակադեմիայի փոխնախագահ, ԶԺՀ Ժողովրդական ներկայացուցիչների Համաչինական ժողովի Մշտական հանձնաժողովի քարտուղար Յան Խայունի գլխավորած չին գիտնականների պատվիրակությանը:

Հայաստանի Գիտությունների Ազգային ակադեմիայի նախագահ Ֆադեյ Սարգսյանը մինչ կներկայացներ հյուրերին, շնորհավորեց Վեհափառ Հայրապետին Գահակալության երրորդ տարեդարձի առիթով:

Նորին Սրբությունը նշեց, որ հայ-չինական հարաբերություններն ունեն պատմական հիմքեր. Չինաստանում գործել են հայկական եկեղեցիներ, իսկ Չինաստանում հայերի ներկայության մասին գոյություն ունեն բազմաթիվ օտար հրատարակություններ:

Վեհափառ Հայրապետը հետաքրքրվեց հայ-չինական գիտական ներկայիս կապերով, հույս հայտնեց դրանց ամրապնդման համար:

Հանդիպմանը ներկա էր նաև Հայաստանում Չինաստանի արտակարգ և լիազոր դեսպան Յան Կեծունը:

Ապրիլի 5-ին, Կիրակի.- Ծաղկազարդ:

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ Ս. Սեդանի վրա, Ս. Պատարագ մատուցեց Գեր. Տ. Ներսես արքեպս. Պողապալյանը: «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց պատարագիչ սրբազանը՝ «Ծերք եւ տղայք ուստովք ձիթենեօք միաբանութեամբ

երգեին. օրհնութիւն Որդւոյ Դաւթի, օրհնեալ եկեալ անուամբ Տեառն» (Ծարական) բնաբանով:

Ս. Պատարագին ներկա էր վեհափառ Հայրապետը:

Երեկոյան Մայր տաճարում կատարվեց **Դոնբացքի** արարողությունը: Աստվածաշնչյան ընթերցվածներից հետո Ավագ Խորանի վրա Ս. Ներսէս արքեպս. Պոգապալյանը, Տ. Բագրատ արեղա Գալստյանը և Տ. Արշակ արեղա Խաչատրյանը ծնրադիր երգեցին «Բաց մեզ Տէր» տաղը:

Այսօր Հայց. Եկեղեցին մտավ **Աւագ Ծաբաթի**՝ սրբազան արարողություններով ու հիշատակություններով շրջան:

Ապրիլի 7-ին, երեքշաբթի.- Աւագ Երեքշաբթի: Յիշատակ տասն կուսանացն: Աւետումն Ս. Աստուածածնի:

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ Ս. Սեղանի վրա, Ս. Պատարագ մատուցեց Տ. Մակար արեղա Հովհաննիսյանը: «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց պատարագիչ Հայր սուրբը՝ «Ահաւասիկ կամ աղախին Տեառն» (Ղուկ. Ա 38):

Ապրիլի 9-ին, հինգշաբթի.- Աւագ Հինգշաբթի: Յիշատակ ընթերց Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի:

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ Ս. Սեղանի վրա, Ս. Պատարագ մատուցեց Տ. Տիրայր քհն. Գըլըճյանը: «Հայր մեր»-ից առաջ Մայր տաճարի լուսարարապետ Գեր. Տ. Հուսիկ արքեպս. Սանթրոյանը ընթերցեց Ս. Բարսեղ Հայրապետի Հաղորդության վերաբերյալ ճառը:

Երեկոյան Մայր տաճարում կատարվեց Ս. Եփրեմի կողմից հաստատված և Գրիգոր Վկայասեր Հայրապետի կողմից թարգմանված կարգը՝ Ոտնլուայի արարողությունը: Ավագ Բեմի վրա վեհափառ Հայրապետը 12 ճեմարանականների և Համալսարանի Աստվածաբանական ֆակուլտետի ուսանողների ոտքերը լվաց ջրով և ապա օծեց յուղով: Արարողության վերջում քարոզ խոսեց վեհափառ Հայրապետը՝ օրվա խորհրդի վերաբերյալ:

Ապրիլի 10-ին, ուրբաթ.- Աւագ Ուրբաթ: Յիշատակ չարչարանաց եւ խաչելութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի:

Ապրիլի 9-ին, ուշ երեկոյան, Մայր տաճարում կատարվեց մեր Տեր Հիսուս Քրիստոսի Մատնության, Չարչարանքների և Խաչելության հիշատակության կարգը: Աստվածաշնչյան ընթերցումներից, հոգեպարար շարականների ու սաղմոսների երգեցողությունից հետո, Խաչարման գիշերվա խորհրդանշական մթնոլորտում քարոզ խոսեց Գեր. Տ. Ներսէս արքեպս. Պոգապալյանը. «Էլի, Էլի, լամա սաբաքթանի, այս ի՞նքն է՝ Աստուած իմ, Աստուած իմ, ընդէ՞ր թողեր զիս» (Մատթ. ԻԷ՝ 46) բնաբանով:

Ապրիլի 10-ին, առավոտյան ժամը 11.00-ին, կատարվեց **Խաչելության** կարգը: Ժամը 16.00-ին կատարվեց **Թաղման** կարգ: Տիրոջ խորհրդանշական գերեզմանի առաջնորդությամբ և «Պարգեւատուն ամենեցուն» շարականի երգեցողությամբ, Մայր Աթոռի միաբանությունը, ողջ ուսանողությունը և հավատացյալները թափոր կազմած պտույնեցին տաճարի շուրջ:

Ապրիլի 11-ին, շաբաթ.- Առաջ Շաբաթ: Պահք: Ծրագալոյց Զատիկ:

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ Ս. Սեդանի վրա, Ս. Պատարագ մատուցեց Գեր. Տ. Գրիգորիս արքեպս. Բունիաթյանը: Ս. Պատարագից առաջ, Երեկոյան ժամերգության ավարտին, ընթերցվեցին Աստվածաշնչյան հատվածներ՝ ի շարս որոնց սարկավագները Ավագ Բենից կարդացին Դանիէլի թուղթը:

«Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց պատարագիչ սրբազանը:

Ս. Պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

Ս. Պատարագից հետո «Այսօր յարեաւ» շարականի երգեցողությամբ հոգևորականների և ուսանողների թափորը Վեհափառ Հայրապետին առաջնորդեց Վեհարան, ուր կատարվեց Տնօրհների արարողություն, որից հետո շնորհավորեցին Վեհափառ Հայրապետին՝ Ս. Հարության տոնի առիթով:

Վերջում միաբանությունն ու ուսանողությունը, Վեհափառ Հայրապետի գլխավորությամբ, հավաքվեցին միաբանական սեղանատանը՝ միասին անցկացնելու խթման ընթրիքը, որի ժամանակ հնչեցին Հարության շարականներ, ինչպես նաև ազգային երգեր: Այս ուրախ սիրո ճաշը եզրափակվեց Վեհափառ Հայրապետի խոսքով, որում Նորին Սրբությունը շեշտեց Ս. Հարության գաղափարի կյանքում ներթափանցման կարևորությունը:

Նույն օրը, առավոտյան, Վեհափառ Հայրապետին առաջին անգամ այցելեց Հայաստանի Հանրապետության նոր վարչապետ պրն. Արմեն Դարբինյանը:

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը, Հայրապետական օրհնությունը տալով պրն. Դարբինյանին, իր վստահությունն արտահայտեց, որ նոր վարչապետը կարժևորի խիստ պատասխանատու պաշտոնը իր նվիրվածությամբ ու փորձառությամբ:

Նորին Սրբությունը շեշտեց, որ Եկեղեցին գորավիզ կլինի կառավարության ազգօգուտ ձեռնարկները կյանքի կոչելու գործին: Վեհափառ Հայրապետը կարևորեց Եկեղեցի-պետություն միասնական գործակցությունը, մասնավորապես համագործակցությունը Հայաստանում քրիստոնեության ընդունման 1700-ամյակի տոնակատարության ծրագրերի իրականացման, ինչպես նաև Սփյուռք-Հայրենիք կապերի ամրապնդման ասպարեզներում, վերջինիս մեջ ընդգծելով Հայ Առաքելական Եկեղեցու արտասահմանյան թեմերի կարևոր դերը:

Պրն. Դարբինյանը վստահեցրեց Վեհափառ Հայրապետին, որ ամեն ջանք կգործադրի Հայաստանում տնտեսական բարեփոխումների իրականացման համար: Կարևորելով սոցիալ-տնտեսական բարեփոխումների անհրաժեշտությունը, վարչապետը շեշտեց Եկեղեցու կարևոր դերը, հատկապես նշելով նրա առաքելությունը ժողովրդի հոգևոր-բարոյական վերարթնության գործում:

Ապրիլի 12-ին, կիրակի.- Զատիկ. Զարութիւն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի:

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ Ս. Սեդանի վրա, Ս. Պատարագ մատուցեց Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գարեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը՝ ընթերակալությամբ Գեր. Տ. Ներսէս արքեպս. Պողապալյանի և Անթիլիասի միաբան Գեր. Տ. Տաթև արքեպս. Սարգիսյանի: «Հայր մեր»-ից առաջ Վեհափառ Հայրապետը Ս. Հարության տոնի առիթով իր հայրական պատգամը հղեց համայն հայ ժողովրդին (Տե՛ս էջ 3):

Ս. Պատարագին ներկա էին ՀՀ նորընտիր նախագահ պարոն Ռոբերտ

Քոչարյանը, Ազգային ժողովի նորընտիր նախագահ պարոն խոսքով Հարությունյանը, վարչապետ պարոն Արմեն Դարբինյանը, Սահմանադրական դատարանի նախագահ պարոն Գագիկ Հարությունյանը, նախարարներ, ՀՀ-ում հավատարմագրված դեսպաններ և պաշտոնական այլ անձինք:

Հավարտ Ս. Պատարագի վեհարանի ընդունելության սրահում տեղի ունեցավ հյուրասիրություն՝ ի պատիվ հյուրերի:

Ապրիլի 13-ին, երկուշաբթի.- Բ օր Զատիկ: Յիշատակ մեռելոց:

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ Ս. Սեդանի վրա, Ս. Պատարագ մատուցեց Տ. Հովսեփ քհն. Ալեքսանյանը: Հավարտ Ս. Պատարագի կատարվեց Հոգեհանգիստ՝ «վասն համօրէն անջեցելոց»:

Ապրիլի 14-ին, երեքշաբթի.- Գ օր Զատիկ:

Այսօր վեհափառ Հայրապետը մեկնեց Լոնդոն՝ բժշկական քննության:

Ապրիլի 15-ին, չորեքշաբթի.- Դ օր Զատիկ:

Երևանի Ս. Զորավոր եկեղեցում Ս. Պատարագ մատուցեց երկար ժամանակ Մայր Աթոռում իր կայքը հաստատած Քեմբրիջի Արքեպիսկոպոսի լիազոր ներկայացուցիչ Հայր Ֆիլիպ Վենթր Սթորրը: Ս. Պատարագին մասնակցում էին Մայր Աթոռի միաբանները և սարկավագները՝ Մայր Աթոռի դիվանապետ Գեր. Տ. Ներսես արքեպս. Պոզապայանի գլխավորությամբ: Ներկա էին մեծ թվով հայ հավատացյալներ և Մեծ Բրիտանիայի դեսպանատան աշխատակիցները: Հընթացս Ս. Պատարագի քարոզեց Հոգեշնորհ Հայր Ֆիլիպը:

Ապրիլի 19-ին, կիրակի.- Կրկնազատիկ: Նոր կիրակէ:

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ Ս. Սեդանի վրա Ս. Պատարագ մատուցեց ՔԴԲԿ-ի վարիչ-տնօրեն Տ. Վազգեն վարդապետ Միրզախանյանը: «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց պատարագիչ Հայր սուրբը՝ «Եւ այս է յաղթօրիւնն՝ որ յաղթէ աշխարհի, հաւատքն մեր» (Ա Հովհ. Ե 4) բնաբանով:

Ս. Պատարագից հետո կատարվեց Հոգեհանգստյան կարգ:

Ապրիլի 24-ին, ուրբաթ.- ԺԳ օր Յինանց: Յիշատակ բիրաւոր նահատակացն մերոց, որք կատարեցան յընթացս համաշխարհային առաջին պատերազմի:

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ Ս. Սեդանի վրա, Հոգեհանգստյան Ս. Պատարագ մատուցեց Գևորգյան Ծեմարանի տեսուչ Տ. Հայկազուն ծ. վրդ. Նաջարյանը: «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց պատարագիչ Հայր սուրբը՝ «Զի՞ խնդրէք զկենդանին ընդ մեռեալս. Զէ աստ, այլ յարեալ» (Ղուկ. ԻԿ 5-6) բնաբանով:

Ս. Պատարագից հետո Մեծ Եղեռնի զոհերի հուշարձանի առջև կատարվեց Հոգեհանգստյան կարգ՝ «վասն համօրէն անջեցելոցն, որք կատարեցան յընթացս համաշխարհային առաջին պատերազմի»:

Մինչ այդ առավոտյան, ժամը 10.30-ին, Մայր Աթոռի միաբանները, Ներսես արքեպս. Պոզապայանի գլխավորությամբ, որ ներկայացնում էր Ամենայն Հայոց

Հայրապետին, բարձրացան Ծիծեռնակաբերդի Նահատակաց հուշահամալիր, որտեղ ՀՀ նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի, Ազգային ժողովի նախագահի, վարչապետի և Սահմանադրական դատարանի նախագահի և բարձրաստիճան այլ պաշտոնյաների հետ ծաղկեպսակներ գետեղեցին և հարգանքի տուրք ընծայեցին Մեծ Եղեռնի զոհերի հիշատակին: Ապա զոհերի հիշատակը հավերժացնող անմար կրակի մոտ, նախագահությամբ Գեր. Տ. Ներսես արքեպս. Պողապալյանի, կատարվեց Հոգեհանգստյան կարգ:

Ապրիլի 26-ին, կիրակի.- Գ կիրակի: Աշխարհամատրան: Կանաչ Կիրակի:

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ Ս. Սեդանի վրա, Ս. Պատարագ մատուցեց Տ. Արշակ արքեպս Խաչատրյանը: «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց պատարագիչ Հայր սուրբը՝ «Ջի դու ես վեմ, եւ ի վերայ այդր վիմի շինեցից գեկեղեցի իմ» (Մատթ. ԺԶ 18) բնաբանով:

Ս. Պատարագից հետո կատարվեց Հոգեհանգստյան կարգ:

Ապրիլի 28-ին, երեքշաբթի.- ԺԷ օր Յինանց:

Այսօր Մայր Աթոռ Սբ. Էջմիածին այցելեցին ԱՊՀ անվտանգության մարմինների ղեկավարները՝ Հայաստանի Հանրապետության Ազգային Անվտանգության և Ներքին Գործերի նախարար Սերժ Սարգսյանի ուղեկցությամբ:

Վեհարանի դահլիճում պատվիրակությանն ընդունեց Մայր Աթոռ Սբ. Էջմիածնի դիվանապետ Ներսես արքեպս. Պողապալյանը:

Սրբազան հայրը փոխանցելով հյուրերին Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ողջույնը, բարձր գնահատեց ԱՊՀ անվտանգության մարմինների ղեկավարների համատեղ աշխատանքը, հույս հայտնեց, որ ԱՊՀ երկրների միջև գոյություն ունեցող եղբայրությունն առավել կամրանա:

Սրբազան հայրը հյուրերին պատմեց Հայ Առաքելական Եկեղեցու հիմնադրման, Մայր Աթոռ Սբ. Էջմիածնի մասին:

Հանդիպման ավարտին հյուրերը շրջեցին Մայր Աթոռի թանգարաններում:

Ապրիլի 29-ին, չորեքշաբթի.- ԺԸ օր Յինանց:

Այսօր Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի դիվանապետ Տ. Ներսես արքեպս. Պողապալյանն ընդունեց Հայաստան ժամանած մի խումբ անգլիացի լրագրողների:

Սրբազան հայրը լրագրողներին պատմեց Հայ Առաքելական Եկեղեցու 1700-ամյա պատմության, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի մասին:

Պատասխանելով լրագրողներին հետաքրքրող հարցերին, սրբազան հայրը ներկայացրեց Եկեղեցու վիճակը Հայաստանում ետխորհրդային շրջանում, անդրադարձավ Հայաստան ներթափանցած բազմաթիվ աղանդների խնդրին, Հայ Առաքելական Եկեղեցու Էկումենիկ հարաբերություններին, դարաբաղյան հիմնահարցին:

Ապրիլի 30-ին, հինգշաբթի.- ԺԹ օր Յինանց:

Այսօր Մայր Աթոռ Սբ. Էջմիածնում Մայր Աթոռի դիվանապետ Տ. Ներսես արքեպս. Պողապալյանն ընդունեց Հայաստանում հավատարմագրված Ռումինիայի դեսպան Կոնստանտին Գիրդային /նստավայրը՝ Թբիլիսի/:

Դեսպանը սրբազան հորը հանձնեց Ռումինիայի նախագահ Էմիլ Կոնստանտինեսկուի նամակը՝ ուղղված Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին:

Նույն օրը Մայր Աթոռ Սբ. Էջմիածին այցելեց նաև Երևանում իր աշխատանքներն սկսած «Հանուն Հայաստանի վերածննդի» երկօրյա ուսանողական համաժողովի պատվիրակությունը:

Վեհարանի հանդիսությունների դահլիճում ուսանողական կազմակերպությունների անդամ համաժողովի շուրջ 100 մասնակիցներին ընդունեց Մայր Աթոռ Սբ. Էջմիածնի դիվանապետ Տ. Ներսես արքեպս. Պողոսպալանը: Սրբազան հայրը խոսեց Հայ Առաքելական Եկեղեցու պատմական դերի, ավանդույթների մասին, կիսեց իր մտորումները համաժողովում արծարծվող խնդիրների շուրջ:

Ինչպես սրբազան հորը տեղեկացրին պատվիրակության անդամները, համաժողովի նպատակն է քննարկել ուսանողությանն ու երիտասարդությանը առնչվող տարբեր հիմնախնդիրներ, այդ թվում՝ երիտասարդների շրջանում առկա բարոյահոգեբանական մթնոլորտին վերաբերող խնդիրներ:

Համաժողովը Հայ Եկեղեցու Ուսանողական Միության հետ համատեղ նախաձեռնել են Հայաստանի մի շարք ուսանողական և երիտասարդական կազմակերպություններ՝ առաջատար բուհերի ինքնակառավարման կառույցները, կուսակցությունների երիտասարդական-ուսանողական միությունները, հասարակական կազմակերպությունները:

ԽՈՐԵՆ ԱՐԵՂԱ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ**ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ «ԷԶՄԻԱԾԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ**

(1974-1983)

1979

716. Աբրահամյան Աշոտ Գարեգինի: - Էջմիածնի 1678 թ. գաղտնի ժողովը: [Ուսումնասիրություն]: 1979, հուլիս, էջ 36-46:

717. Ազաթանգեղոսի պատմություն հայոց: (Վարդապետություն Սուրբ Գրիգորի): [Թարգմանություն Ա. Տեր-Ղեւոնդյանի]: 1979, փետրվար, էջ 35-48, մայիս, էջ 53-64, հունիս, էջ 33-43:

718. Աճեմյան Շահե արքեպիսկոպոս: - Էկումենիկ կյանք: Հայ եկեղեցու մասնակցությունը «Հավատքի եւ կարգի» ժողովներում: 1979, հունիս, էջ 58-62:

719. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի եւ պետական բարձրաստիճան անձնավորություններին միջեւ փոխանակված հեռագրեր նոր տարվա առթիվ: 1979, հունվար, էջ 12-14:

720. Այվազյան Արզամ: - Ցղնայի ճարտարապետական հուշարձանները: [Վիմագիր արձանագրություններ]: 1979, հուլիս, էջ 47-51: Երեք խաչքարի նկար:

721. Այգ Բոնոնի ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցի: 1979, օգոստ.-սեպտ.-հոկտ., էջ 48-53:

Բովանդ. Վեհափառ Հայրապետի օրհնության խոսքը Բոնոնի հայոց ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցում: - Հանդիպում Բոնոնի հայ հավատացյալների հետ: - Վեհափառ Հայրապետի պատգամը Բոնոնի հայ հավատացյալներին:

722. Այցելություն Իրաքի հայոց տիրախնամ թեմին: [Արսեն եպիսկոպոս Բերբերյանի կողմից]: 1979, ապրիլ, էջ 21-22:

723. Այցելություն Հայկական ՍՍՀ Սինիստրների խորհրդի նախագահ մեծահարգ Ֆադեյ Ս. Սարգսյանին: [Վազգեն Ա Վեհափառ]: 1979, հունվար, էջ 15:

724. Այցելություն Հայկական ՍՍՀ Սինիստրների խորհրդի նախագահ տիրա Ֆադեյ Ս. Սարգսյանին: [Վազգեն Ա Վեհափառ Հայրապետի]: 1979, հունիս, էջ 3:

725. Այցելություն Ֆրանսիայի Հանրապետության նախագահ, նորին վսեմություն Վալերի ժիսկար Դեստենին: 1979, օգոստ.-սեպտ.-հոկտ., էջ 156-160:

Բովանդ. Հրաժեշտի համաժողովրդական ընդունելություն ի պատիվ Հայոց Հայրապետի: - Վեհափառ Հայրապետի այցելության վերջին օրերը Փարիզում: - Ս. պատարագ Փարիզի ս. Հովհաննես Մկրտիչ եկեղեցում: - Վեհափառ Հայրապետը հրաժեշտ է տալիս Փարիզին: [Երկու ներդիր]:

726. Առաքել Պատրիկ: - Ենթադրություններից դեպի հավանականը: [«Զվարթնոցի» տաճարի ճարտարապետի մասին]: 1979, մարտ, էջ 48-49:

727. Ավետիքյան Վաչագան Կարկավազ: - Հոգեւոր ճեմարանի

վերաբացումը: 1979, նոյեմբ., էջ 39-42:

728. Ավետիքյան Վաչագան սրկ.: - Սիամանթոյի ծննդյան 100-ամյակին նվիրված գրական-երաժշտական երեկո Յոգեւոր ճեմարանի հարկի տակ: 1979, մարտ, էջ 61-62:

729. Ավետիքյան Վաչագան սարկավագ: - Սրբոց Վարդանանց տոնակատարությունը եւ Վեհափառ Հայրապետի անվանակոչության տարեդարձը Մայր Աթոռում: 1979, փետրվար, էջ 5-7:

730. Ավրամիտիս Ստեփանոս: - Այցելություն ի Հայաստան: 1979, փետրվար, էջ 49-52:

731. Արաբաջյան Անանիա վարդապետ: Խաղաղության քրիստոնեական կոնֆերանսի Մերձավոր Արեւելքի հատուկ հանձնաժողովի նստաշրջանը Մայր Աթոռ ս. Էջմիածնում: 1979, դեկտ., էջ 8-14:

Երկու նկար:

732. Արաբաջյան Անանիա վարդապետ: - Հովվապետական այցելություն Ադրբեջանի հայոց տիրախնամ թեմ: 1979, նոյեմբ., էջ 25-34:

Բովանդ. ժամանում Բաքու: - Բաքվի հայոց ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցում: - Վեհափառ Հայրապետի քարոզը Բաքվի ս. Գրիգոր Լուսավորիչ հայոց եկեղեցում: Այց Բաքվի 26 կոմիսարների հուշարձան: - Հայրապետական հանդիսավոր ս. պատարագ եւ քարոզ: - Այցելություններ: - Ընդունելություն ի պատիվ Հայոց Հայրապետի: - Վեհափառ Հայրապետի խոսքը ճաշկերույթին: - Այցելություն Ադրբեջանական ՍՍՀ Մինիստրների խորհուրդ: - Կրկին այցելություններ: - Այցելություն Ադրբեջանական ՍՍՀ Մինիստրների խորհրդին առընթեր կրոնական

գործերի լիազոր տիար Աբդուլլա Ախադովին: Վերադարձ Մայր Աթոռ:

Զորս լուսանկար: Ներդիր:

733. Արաբաջյան Անանիա վարդապետ: Վրացական քույր եկեղեցու նոր պարբերականի հրատարակությունը: 1979, դեկտ., էջ 27-29:

Նկ. «Զվարի վագիսա» վրացական կրոնական պարբերականի շապիկը:

734. Արեւմտյան Եվրոպայի Հայրապետական պատվիրակ եւ Ֆրանսիայի հայոց առաջնորդ տ. Սերովբե արքեպիսկոպոս Մանուկյանը Մայր Աթոռում: 1979, մարտ, էջ 12:

735. Բերբերյան Արսեն եպիսկոպոս: - Կ. Պոլսի Պրոկղ պատրիարքի նամակը հայոց Սահակ Պարթեկաթողիկոսին (5-րդ դար): [Ուսումնասիրություն]: 1979, հուլիս, էջ 24-28:

736. Բուլղարիայի Պոպոլիվ քաղաքի հայոց ս. Գեորգ եկեղեցու վերանորոգության 150-ամյակը: [Եկեղեցու նկարը]: 1979, փետրվար, էջ 13-14:

737. Բունիաթյան Գրիգորիս վրդ.: - Ամալեդքի հանդիսություն Յոգեւոր ճեմարանում: [Խմբանկար Վեհափառի հետ: Ներդիր]: 1979, հունիս, էջ 4-9:

738. Բունիաթյան Գրիգորիս վրդ.: - Այց Սինգապուրի հայոց ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցի: [Տարոն ծ. վրդ. ճերեմյանի կողմից]: 1979, ապրիլ, էջ 25-26:

739. Գերագույն Յոգեւոր խորհուրդ: - «Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ», «ս. Սահակ-ս. Մեսրոպ» եւ «ս. Ներսես Շնորհալի» շքանշանների տվչության կանոնադրությունները: [Երեք շքանշանների նկարները: Ներդիր]: 1979, հունվար, էջ 28-30:

740. Գալստյան Շնորիք արքեպիսկոպոս: - Աստվածաշնչական սուրբեր: 1979, փետրվար, էջ 15-

20, ապրիլ, էջ 27-32, մայիս, էջ 7-14, հունիս, էջ 15-22, հուլիս, էջ 5-12, նոյեմբ., էջ 43-54, դեկտ., էջ 21-26:

741. Գըվըզյան Մյուռոն արեղա: - Ամանորը Մայր Աթոռում: 1979, հունվար, էջ 31-35:

742. [Գըվըզյան Մյուռոն արեղա]: - Ուխտի անդրանիկ քարոզ: 1979, մարտ, էջ 13-14:

743. Գրիգորյան Կամսար: - Պետերբուրգ-Լենինգրադ: (Հայ-ռուսական մշակութային կապերի պատմությունից): 1979, մարտ, էջ 41-47: Նկ. Լենինգրադի հայկական եկեղեցու շենքը: Ներդիր:

744. Դարբինյան Մելիք Ղեւոնդի: - Հայոց եկեղեցու մեծ երախտավորը: (Կարապետ արքեպիսկոպոս Բագրատունու ծննդյան 200-ամյակի առթիվ): 1979, ապրիլ, էջ 42-49: Նկ. Կարապետ արքեպիսկոպոս Բագրատունի:

745. Դիվան Մայր Աթոռի: - Հաղորդագրություն: [Ս. Հովսիսյան վանքի պեղումների մասին]: 1979, մայիս, էջ 4-6:

746. Երուսաղեմի Հայոց Ամենապատիվ Ս. Եղիշե պատրիարքը, Արեւմտյան Եվրոպայի Հայրապետական պատվիրակ Ս. Սերովբե արքեպիսկոպոսը եւ Երուսաղեմի Հայոց պատրիարքարանի դիվանապետ տ. Շահե արքեպիսկոպոսը Մայր Աթոռում: 1979, հունվար, էջ 3-4:

747. Դիվան Մայր Աթոռի: - Հաղորդագրություն: [Վեհափառ Հայրապետի հովվապետական այցելությունը Ադրբեջանի թեմ]: 1979, նոյեմբ., էջ 23-24:

748. Էկումենիկ կյանք: - Եկեղեցիների Համաշխարհային խորհրդի կենտրոնական կոմիտեի 31-րդ նստաշրջանը ճամայկայում: 1979, ապրիլ, էջ 52-53:

749. Էկումենիկ կյանք: 1979, փետրվար, էջ 53-58:

Բովանդ. Ժողով Բազելում օրթոդոքս եկեղեցիների աստվածաբանական ճեմարանների մասին: - Տ. Շահե արքեպիսկոպոս Աճեմյանի զեկուցումը:

750. Էկումենիկ կյանք: 1979, նոյեմբ., էջ 60-63:

Բովանդ. Միջազգային ծիսագիտական ընկերակցության 7-րդ համագումարը: - Հնդկական մալաբար եկեղեցու պետը ԱՄՆ-ում: - Եկեղեցիների Համաշխարհային խորհրդի ժողովը Բուստոնում: - Այցելություն Աթենքի եւ Համայն Հելլադայի տ. Սերաֆիմ միտրոպոլիտին: - Մարսելի արքեպիսկոպոս կարդինալ Ռոժե Էջեգարայի այցելությունը սուրբ Սահակ-Մեսրոպ Մայր եկեղեցի:

751. Թահմիզյան Ն[իկողայոս]: - Դիտողություն Կոմիտաս վարդապետի «Պատարագին» վերաբերող մի թյուր կարծիքի մասին: [Երկու էջ ծայնագրություն]: 1979, դեկտ., էջ 31-38:

752. Թահմիզյան Ն[իկողայոս]: - Մովսես Խորենացին եւ հայ հին ու վաղ միջնադարյան երգարվեստը: [Ուսումնասիրություն]: [Խազագիր ձեռագրային երեք էջ]: [Զայնագրություն]: 1979, մայիս, էջ 25-33, հունիս, էջ 44-53:

753. Խորհրդակցական հանդիպում Պրագայում՝ նվիրված եկեղեցիների համաշխարհային խորհրդի կենտրոնական կոմիտեի առաջիկա նստաշրջանին: 1979, հունվար, էջ 63:

754. Կրկին Լիոնում: 1979, օգոստ.-սեպտ.-հոկտ., էջ 93-96:

Երեք նկար: Ներդիր:

Բովանդ. Հայրապետական ս. պատարագ Լիոնի հայոց ս. Հակոբ եկեղեցում: - Ողջերթի ճաշկերույթ Լիոնի «Տերմինուս հյուրանոցում»: -

վեհափառ Հայրապետի հրաժեշտի խոսքը Լիոնում:

755. Կուսակրոն քահանայի ձեռնադրություն: [Կ. Պոլսում]: [Շնորհք պատրիարքը Սինաս սարկավագ Մուքաֆյանին ձեռնադրում է քահանա վերանվանելով հայր Մեսրոպ]: 1979, մայիս, էջ 46:

756. Հակոբյան Հրավարդ: - Վասպուրականի մանրանկարիչ Պսակ աբեղա: [Ուսումնասիրություն]: [Հինգ մանրանկար]: 1979, դեկտ., էջ 39-44:

757. Հաղորդագրություն: - Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութեան եւ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան ներկայացուցիչներու միջեւ կայացած ժողովին: 1979, նոյեմբ., էջ 17-19:

758. Հայաստանյայց եկեղեցու Հյուսիսային Ամերիկայի Արեւմտյան թեմի 52-րդ թեմական պատգամավորական ժողովը: 1979, նոյեմբ., էջ 57:

759. Հայոց Հայրապետը Առնուվիլում: 1979, օգոստ.-սեպտ.-հոկտ., էջ 145-149:

Բովանդ.՝ Առնուվիլի քաղաքագլուխ Կլոդ Բիժելի բարիգալստյան խոսքը: - Պատարագ Առնուվիլի Հայոց Վարագա ս. Խաչ եկեղեցում: - Վեհափառ Հայրապետի քարոզը Առնուվիլի Վարագա ս. Խաչ եկեղեցում:

760. Հայրապետական ս. պատարագ եւ քարոզ Փարիզի հայոց ս. Հովհաննես Մկրտիչ Մայր եկեղեցում: 1979, օգոստ.-սեպտ.-հոկտ., էջ 113-126:

Բովանդ.՝ Վեհափառ Հայրապետի քարոզը Երկրորդ Ծաղկազարդի տոնի առթիվ Փարիզի ս. Հովհաննես Մկրտիչ Մայր եկեղեցում: - Սարգարապատի հերոսամարտի ոգեկոչումը Փարիզի «Սալ Գալո» դահլիճում: - Վեհափառ Հայրապետի ուղերձը Ֆրանսիական Հան-

րապետության կապի մինիստր Նորբեր Սեզարի կողմից կազմակերպված ճաշկերույթին:

761. Հանգիստ արժանապատիվ տ. Գրիգոր ավագ քահանա Իլխազյանի (1897-1979): [Կենսագրական-մահախոսական: Դիմանկարով]: 1979, մարտ, էջ 63:

762. Հանգիստ Տ. Մկրտիչ ավագ քահանա Մկրտչյանի: [Կենսագրական-մահախոսական: Դիմանկարով]: 1979, փետրվար, էջ 63:

763. Հանգիստ տ. Միքայել ավագ քահանա Միքայելյանի (1881-1979): [Կենսագրական-մահախոսական: Դիմանկարով]: 1979, հուլիս, էջ 63:

764. Հանուն երկրագնդի խաղաղության: 1979, ապրիլ, էջ 56-57:

765. Հեռագրերի փոխանակում Նորին Սրբություն Հռոմի Հովհաննես-Պողոս Բ Պապի եւ Նորին Սրբություն Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգեն Ա-ի միջեւ: 1979, դեկտ., էջ 3-4:

766. Հատիտյան Արթուն: - Առաքելական Հայրեր: [Ուսումնասիրություն]: 1979, հուլիս, էջ 13-23:

767. Հատիտյան Արթուն: Շաիբազյան Պարգեւ: - Նոր Կտակարանի գրաբար բնագրից կատարված արեւմտահայերեն նոր քարգմանության հրատարակությունը: 1979, մարտ, էջ 11:

768. Հատիտյան Արթուն: - Շնորհք արքեպիսկոպոս Գալուստեան. Համաքրիստոնեական սուրբեր, Իսթանպուլ, 1978, 233 էջ: (Գրախոսություն): 1979, մարտ, էջ 3-10:

769. Հատիտյան Արթուն: - Սուրբ Եպիփան Հայրապետ Կիպրացի (315-403): [Ուսումնասիրություն]: 1979, ապրիլ, էջ 33-41:

770. Հատիտյան Արթուր: - Սուրբ Երանոս կամ Իրենեոս եպիսկոպոս Լիոնի (125*-202): [Ուսումնասիրություն]: 1979, հունիս, էջ 23-32:

771. Հատիտյան Արթուր: - Սուրբ Եփրեմ Խուրին Ասորի (306*-379): [Ուսումնասիրություն]: 1979, հունվար, էջ 46-55, փետրվար, էջ 25-34:

772. [Հատիտյան Արթուր]: - Սուրբ Ղեւոնդյանց եւ Վարդանանց պատգամը: հմբագրական: - 1979, փետրվար, էջ 3-4:

773. Հատիտյան Արթուր: - Սուրբ Ռեթեոս Աթենացի, սուրբ Դիոնիսիոս Արիսպագացի եւ սուրբ Սեղբեստրոս Հայրապետ Հռոմի: [Ուսումնասիրություն]: 1979, մայիս, էջ 15-24:

774. Հյուսիսային Ամերիկայի Արեւելյան առաջնորդական թեմի 77-րդ տարեկան թեմական պատգամավորական ժողովը: 1979, հունիս, էջ 13-14:

775. Հրաժեշտի ընդունելություն Մարսելի ս. Սահակ-Մեսրոպ մշակութային տանը: - Վեհափառ Հայրապետի հրաժեշտի խոսքը Մարսելում ճաշկերույթի ժամանակ: 1979, օգոստ.-սեպտ.-հոկտ., էջ 54-57:

776. Ղազարյան Մանյա: - Հայ արվեստի երախտավորը: (Գարեգին արքեպիսկոպոս Հովսեփյան): [Ուսումնասիրություն]: 1979, մայիս, էջ 34-45:

777. Մահ Երվանդ Հյուսիսային (1888-1979): [Կենսագրական-մահախոսական]: [Վազգեն Վեհափառի ցավակցական հեռագիրը]: 1979, ապրիլ, էջ 58-59:

Նկ. Երվանդ Հյուսիսային: (Քանդակագործ՝ Նիկողոս Նիկողոսյան):

778. Մայր Աթոռի պատվիրակությունը Հնդկաստանում: 1979, ապրիլ, էջ 13-16:

779. Մայր Աթոռում: [Եկեղեցական բեմ, լուրեր]: 1979, հունվար, էջ 42-45:

Բովանդ.՝ Դեկտեմբերի 17 [Մայր Աթոռում ս. պատարագ է մատուցում Բուլղարիայից ուխտավորաբար Մայր Աթոռում գտնվող տ. Մեսրոպ քին. Բենլիյանը]: - Դեկտեմբերի 23 [Վեհափառ Հայրապետին են այցելում նրա նախկին ռումինահայ աշակերտները՝ շուրջ 40 հոգի, որոնց անունից խոսք են ասում Սուրեն Քոլանջյանը, Հակոբ Առաքելյանը եւ Ավետիս Փոլատյանը]: - Դեկտեմբերի 26 [Ուխտավորաբար Մայր Աթոռ են այցելում եւ Վեհափառ Հայրապետի հետ հանդիպում Արգենտինայի հայոց թեմի կենտրոնական վարչության ներկայացուցիչներ Հարություն Գազազյանը եւ Գալուստ Տեր-Մարտիրոսյանը]: - հունվարի 14 [Մայր Աթոռ են այցելում եւ Վեհափառ Հայրապետի կողմից ընդունվում Ֆրանսիայի կապի մինիստր Նոբեր Սեգերը իր տիկնոջ հետ]:

780. Մայր Աթոռում: [Եկեղեցական բեմ, լուրեր]: 1979, փետրվար, էջ 8-10:

Բովանդ.՝ փետրվար 22: [Վեհափառ Հայրապետի հրավերով Մայր Աթոռ է այցելում «Նաիրի» թերթի խմբագիր, գրող Անդրանիկ Ծառուկյանը]:

781. Մայր Աթոռում: [Եկեղեցական բեմ, լուրեր]: 1979, մարտ, էջ 15-17:

Բովանդ.՝ մարտի 8 [Վեհափառ Հայրապետին է այցելում իտալացի լրագրող Դոմենինկո դել Կարրերե Կարլո Մաուրին, որը հյուրաբար գտնվում էր Սովետական Հայաստանում]:

782. Մայր Աթոռում: [Եկեղեցական բեմ, լուրեր]: 1979, ապրիլ, էջ 17-20:

783. Մայր Աթոռում: [Եկեղեցական բեմ, լուրեր]: 1979, մայիս, էջ 46-47:

Բովանդ.՝ մայիսի 8 [Մայր Աթոռ է այցելում հյուրաբար խորհրդային Հայաստանում գտնվող Սովետական Միությունում Մեծ Բրիտանիայի արտակարգ եւ լիազոր դեսպան Հերբերտ Բեն Քերտիս Բիբլը՝ իր տիկնոջ հետ: Հանուն Վեհափառ Հայրապետի նրանց ընդունում է տ. Սիոն արքեպս. Մանուկյանը]:

784. Մայր Աթոռում: [Եկեղեցական բեմ, լուրեր]: 1979, հունիս, էջ 10-12:

Բովանդ.՝ հունիսի 1 [Կ. Պոլսից ուխտավորաբար Մայր Աթոռ են ժամանում Բեյոյլուի ս. Երրորդություն եկեղեցու տ. Բարթող ավագ քին. խրքաճյանը եւ Կ. Պոլսի պատրիարքարանի պաշտոնյա Բագրատ Սեմերճյանը]:

785. Մայր Աթոռում: [Եկեղեցական բեմ, լուրեր]: 1979, հուլիս, էջ 30-32:

Բովանդ.՝ հուլիսի 1: [Մայր Տաճարում ս. պատարագ է մատուցում ԱՄՆ-ից ուխտավորաբար Մայր Աթոռ ժամանած տ. Եղիշե Ժ. վրդ. Կեզիրյանը]: - Հոլիսի 5 [Օշականի ս. Մեսրոպ Մաշտոց եկեղեցում ս. պատարագ է մատուցում Բաղդադից ուխտավորաբար Մայր Աթոռ ժամանած տ. Օշական քին. Գլըճյանը]: - հոլիսի 8 [Մայր Տաճարում ս. պատարագ է մատուցում ԱՄՆ-ից ուխտավորաբար Մայր Աթոռ ժամանած տ. Ղեւոնդ Ժ. վրդ. Սամուրյանը]: - հոլիսի 29 [Մայր Աթոռ է այցելում Ֆրանսիայի պետական արտաքին դրամատան տնօրեն Ֆրանսուա Ժիսկար դ'Էստենը՝ նույն հաստատության երկու պատասխանատու ներկայացուցիչների հետ: Նույն օրը ուխտավորաբար Մայր Աթոռ են Վեհափառ Հայրապետին են այցելում Դամասկոսի Հայ Բարեգործական Ընդհանուր Միության, Հայ Երիտասար-

դաց Ընկերակցության Կրտսերաց բաժնի սաները՝ ղեկավարությամբ Դամասկոսի հայոց թեմի առաջնորդ տ. Ոսկան Ժ. վրդ. Գալփակյանի եւ կրտսերաց բաժնի ատենապետ Վահե Շահինյանի]:

786. Մայր Աթոռում: [Եկեղեցական բեմ, լուրեր]: 1979, նոյեմբ., էջ 43-48:

Բովանդ.՝ Օգոստոսի 1 [Խտալիայից ուխտավորաբար Մայր Աթոռ է ժամանում Միլանի հայոց հոգեւոր հովիվ տ. Սարգիս քին. Սարգիսյանը]: - օգոստոսի 3 [Մայր Աթոռ է այցելում հյուրաբար Սովետական Հայաստանում գտնվող Բուլղարիայի ժողովրդական Հանրապետության Մինիստրների խորհրդի նախագահ Ստանկո Տոդորովը՝ տիկնոջ հետ եւ ընդունվում Վեհափառ Հայրապետի կողմից]: - օգոստոսի 5 [Մայր Տաճարում ս. պատարագ է մատուցում Լոնդոնից ուխտավորաբար Մայր Աթոռ ժամանած տ. Հայկազուն արք. Նաջարյանը]: - սեպտեմբերի 5 [Բեյրութից ուխտավորաբար Մայր Աթոռ է ժամանում Անթիլիասի Մեծի Տանն Կիլիկիո միաբանության անդամ տ. Ղեւոնդ արքեպս. Ճեպեյանը]: - սեպտեմբերի 14 [Մայր Աթոռ են այցելում Վիեննայից Մայր Աթոռ ժամանած ուխտավորների խումբը՝ ուղեկցությամբ Վիեննայի Հայոց հոգեւոր հովիվ տ. Մեսրոպ Ժ. վրդ. Գրիգորյանի]: - Սեպտեմբերի 25 [Հոգեւոր ճեմարանում բանախոսում է ուխտավորաբար Մայր Հայրենիքում գտնվող բեյրութահայ գրող եւ հասարակական գործիչ Արամ Սեփեթյանը]: - Հոկտեմբերի 5 [Հոգեւոր ճեմարանում դասախոսում է ֆրանսիացի հայագետ Ժան Պիեռ Մահենը]: - Հոկտեմբերի 13 [Օշականի ս. Մեսրոպ Մաշտոց եկեղեցում ս. պատարագ է մատուցում Կիլիկյան Աթոռի միաբան

Մեսրոպ եպս. Աշճյանը]: - հոկտեմբերի 14 [Մայր Տաճարում ս. պատարագ է մատուցում Կիլիկյան Աթոռի միաբան տ. Տաթև եպս. Սարգիսյանը]:

787. Մայր Աթոռում: [Եկեղեցական թեմ, լուրեր]: 1979, դեկտ., էջ 17-20:

Բովանդ. նոյեմբերի 5 [Երեւանի Արամ Խաչատրյանի անվան հայկամերգի մեծ դահլիճում Վեհափառը ներկա է լինում Գեւորգ Էմինի ծննդյան 60-ամյա հոբելյանին նվիրված հանդիսությունը]: - նոյեմբերի 13 [Ուխտավորաբար Մայր Աթոռ եւ Վեհափառ Հայրապետին են այցելում տ. Պսակ արքեպս. Թումայանը (Անգլիայից) եւ տ. Շնորհք վրդ. Գասպարյանը (ԱՄՆ-ից)]: - նոյեմբերի 17 [Հոգեւոր ճեմարանում Մատենադարանի ավագ գիտաշխատող Ստեփան Վարդանյանը դասախոսում է «Հայ հին բժշկությունը եւ նրա դերը արդի կյանքում» թեմայով]: - նոյեմբեր 21 [Ուխտավորաբար Մայր Աթոռ է ժամանում Ալեքսանդրիայի առաջնորդական փոխանորդ տ. Իսահակ Ժ. վրդ. Ղազարյանը]:

788. Մեծելայտիս Էդուարդաս: - հաջքաբեր: [Բանաստեղծություն]: [Թարգմանություն Վահագն Դավթյանի]: 1979, դեկտ., էջ 30:

789. Մելիք-Օհանջանյան Կարապետ: - Հուշաթերթիկներ իմ «Հուշամատյանից»: [Հարգանքի սրտագին տուրք հայասեր Արմին Թեոֆիլ Վեգների հիշատակին]: 1979, մայիս, էջ 47-52:

790. Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսության պատվիրակությունը ս. Էջմիածնում: 1979, նոյեմբ., էջ 20-22: Երկու նկար: Ներդիր:

791. Սկրտիչ Կորյուն: - Սուրբ Մեսրոպ Մաշտոցն ու հայոց տա-

ռերը: [Պիես]: 1979, հունիս, էջ 54-57:

792. Սկրտչյան Շահեն: - Շուշիի պատմական հուշարձանները: [Ուսումնասիրություն]: 1979, մարտ, էջ 50-60:

Չորս նկար:

793. Մոմրեալի հայոց ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցու շաբաթօրյա դպրոցի ուսումնական վերամուտը: [Մեկ նկար]: 1979, նոյեմբ., էջ 59:

794. Մուշեղյան Թորգոմ վարդապետ: - Էկումենիկ կյանք: Համամիութենական կրոնական կոնֆերանս Մոսկվայում: 1979, հունվար, էջ 61-62:

795. Յոն Սավա Նանու: - Բուխարեստի հայկական եկեղեցին: [Ուսումնասիրություն]: (Ֆրանսերենից թարգմանեց Պարգե Շաիրազյանը): 1979, հունվար, էջ 56-60:

Նկ. Բուխարեստի հայոց Ս. հրեշտակապետաց եկեղեցին: Ներդիր:

796. Նշխարներ Որոգինեսի հայկական թարգմանություններից: [Գրաբար թարգմանության բնագիր: Հրատարակության պատրաստեցին Եզնիկ վրդ. Պետրոսյանը եւ Հայկազուն արք. Նաջարյանը]: 1979, փետրվար, էջ 21-24:

797. Շաքարյան Նարեկ եպիսկոպոս: - Եկեղեցիների Համաշխարհային խորհրդի «Առաքելություն եւ ավետարանչություն» հանձնաժողովի խորհրդակցական ժողովը Պրագայում: 1979, ապրիլ, էջ 54-55:

798. Շաքարյան Նարեկ եպիսկոպոս: - Էկումենիկ կյանք: 1979, դեկտ., էջ 51-53:

Բովանդ. Էկումենիկ հանդիպում ժնեւում: - Սովետական Միության մեջ գտնվող եկեղեցիների պատվիրակության հանդիպումը Արեւմտյան Բեռլինի Էկումենիկ խորհրդի եւ ավետարանական եկեղեցու կենտրոնի հետ: - «Կարլովի Կարի 4»

խորհրդակցական ժողովը: [Մեկ նկար]:

799. Շքանշանների եւ օրհնության կոնդակների տվչության հանդիսություն Մայր Աթոռում: 1979, հունվար, էջ 21-27:

Բովանդ. «Ս. Սահակ - ս. Մեսրոպ» շքանշանի տվչություն: - «Ս. Ներսես Շնորհալի» շքանշանի տվչություն: - Հայրապետական օրհնության կոնդակների տվչություն: - «Վաստակավոր դաստիարակ» կոչման շնորհում: - Հայոց Հայրապետի շնորհավորության եւ օրհնության խոսքը: - Հայոց Հայրապետի օրհնության խոսքը: - ճաշկերույթ ի պատիվ օրվա հանդիսության: - Հայոց Հայրապետի փակման խոսքը:

800. Որք զարդարեցին: [Վարդան Արեւելցու շարականը]: (Դաշն. Պսակ արքեպիսկոպոս): [Զայնագրություն]: 1979, փետրվար, էջ 11-12:

801. Պաշտոնական այցելություններ: 1979, օգոստ.-սեպտ.-հոկտ., էջ 4:

Նկ. Վեհափառ Հայրապետը նոր վեհարանում, խաչքարի առաջ: Ներդիր:

802. Պետրոսյանց Վիկտոր: - Գնթունիները եկեղեցաշինարար: [Ուսումնասիրություն]: 1979, դեկտ., էջ 45-48:

803. Պետրոսյանց Վիկտոր Մնացականի: - Հայրենական մշակույթի պաշտպան հայ կանայք: [Ուսումնասիրություն] 1979, հուլիս, էջ 52-57:

804. Ս.Ա.Մ.: - Սուրբ գրական: Հիպպոլիտի առեղծվածը: 1979, նոյեմբ., էջ 55-56:

805. Սիմոնյան Արտակ քահանա: Պատմութեան համար. եկեղեցականի մը կեանքի համագրումները: [Հեղինակ՝ Սիոն արքեպիսկոպոս Մանուկյան]: (Գրախոսու-

թյուն): [Գրքի շապիկը]: 1979, մարտ, էջ 18-21:

806. Սուրբ Ծննդյան հանդիսությունները Մայր Աթոռում: 1979, հունվար, էջ 36-37:

807. Սուրբ պատարագ, քարոզ եւ հանդիսություն ս. Հռիփսիմե վանքում: - Տ. Շահե արքեպիսկոպոսի քարոզը ս. Հռիփսիմե տաճարում: 1979, նոյեմբ., էջ 35-38:

808. «Ս. Ներսես Շնորհալի» շքանշանի տվչության հանդիսություն Մայր Աթոռում: [Գեւորգ Համալյանին]: 1979, ապրիլ, էջ 23-24:

809. ՎԱԶԳԵՆ Ա ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ: - Գերաշնորհ տ. Զաւեն եպիսկոպոս Չինչինեանին, բարեխմամ առաջնորդին հայոց Եգիպտոսի ողջոյն Հայրական եւ օրհնութիւն Հայրապետական: Կահիրե: Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը Եգիպտոսի հայոց թեմի առաջնորդ տ. Զավեն եպիսկոպոս Չինչինյանին արքայական պատիվ շնորհելու առթիվ: 1979, նոյեմբ., էջ 7-8:

810. ՎԱԶԳԵՆ Ա ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ: - Գերաշնորհ Տ. Յուսիկ եպիսկոպոս Սանթուրեանին, լուսարարապետին Մայր Տաճարի սրբոյ Էջմիածնի եւ առաջնորդին թեմին հայոց Ատրպէյճեանի, ողջոյն հայրական եւ օրհնութիւն հայրապետական: Ս. Էջմիածին: Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը տ. Հուսիկ եպիսկոպոս Սանթուրեանին արքայական պատիվ շնորհելու մասին: 1979, հունվար, էջ 16-17:

811. ՎԱԶԳԵՆ Ա ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ: - «Դպրոցատրտիկնանց վարժարան»-ի տնօրէնութեան, խնամակալ մարմնին եւ դասախօսական կազմին, պաշտօ-

նեութեան եւ աշակերտութեան Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնա ողջոյն Հայրական եւ օրինութիւն Հայրապետական: Վեհափառ Հայրապետի օրինութեան կոնդակը Փարիզի «Դպրոցասէր տիկնանք վարժարան»-ի տնօրենութեանը, խնամակալ մարմնին, դասախոսական կազմին, պաշտոնեականը եւ աշակերտութեանը: 1979, նոյեմբ., էջ 9-10:

812. ՎԱԶԳԵՆ Ա ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ: - Մեծատաղանդ նկարիչ Գառնիկ Զուլումեան-Գառզուին, հարազատ որդւոյ Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի ողջոյն Հայրական եւ օրինութիւն Հայրապետական: Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը ականավոր նկարիչ Գառզուին (Գառնիկ Զուլումեան): Փարիզ: «Ս. Սահակ-Մեսրոպ» շքանշանով պարգեւատրելու առթիվ: 1979, նոյեմբ., էջ 11-12:

813. ՎԱԶԳԵՆ Ա ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ: - Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի շնորհավորական գիրը Ամանորի եւ Սուրբ Ծննդոյն տոներին առթիվ՝ ուղղված Հայաստանյայց եկեղեցու նկիրապետական երեք աթոռներին, թեմակալ բոլոր առաջնորդներին եւ եկեղեցական համայնքներին: 1979, հունվար, էջ 10-11:

814. ՎԱԶԳԵՆ Ա ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ: - Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի շնորհավորական գիրը Փրկչի Հրաշափառ եւ Սուրբ Հարության տոնի առթիվ՝ ուղղված Հայաստանյայց եկեղեցու նկիրապետական երեք աթոռներին, թեմակալ առաջնորդներին եւ եկեղեցական համայնքներին: 1979, ապրիլ, էջ 9-10:

815. ՎԱԶԳԵՆ Ա ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ: - Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Ս.Տ. Վազգեն Ա Հայրապետի «խոսքը խաղաղության եւ բարի կամեցողության», արտասանված սուրբ Էջմիածնի Մայր Տաճարում: 1979, դեկտ., էջ 6-7:

816. ՎԱԶԳԵՆ Ա ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ: - Հայրապետական վճիռ: [Տ. Թորգոմ Մուշեղյանին կարգալուծ անելու մասին]: 1979, հուլիս, էջ 29:

817. Վազգեն Ա Ծայրագույն Պատրիարք Եվ Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց: - Հայրապետական քարոզ Փրկչի Հրաշափառ եւ Սուրբ Ծննդոյն տոնի առթիվ Մայր Տաճարում: 1979, հունվար, էջ 3-5:

818. ՎԱԶԳԵՆ Ա ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ: - Վեհափառ Հայրապետի նամակը՝ ուղղված Հալեպի Հայկազյան վարժարանի տնօրենութեանը՝ դպրոցի հաստատման եւ գործունեության վաթսուհամյակի առիթով: 1979, դեկտ., էջ 5:

819. ՎԱԶԳԵՆ Ա ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ: - Վեհափառ Հայրապետի պատգամը Փարիզում ողջերթի մեծ ճաշկերույթին, 1979, օգոստ.-սեպտ.-հոկտ., էջ 5-11:

820. ՎԱԶԳԵՆ Ա ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ: - Վեհափառ Հայրապետի խոսքը Փարիզի «Գավո»-ի սրահում Սարգարապատի ոգեկոչման առթիվ: 1979, օգոստ.-սեպտ.-հոկտ., էջ 12-16:

Երկու նկար: Ներդիր:

821. ՎԱԶԳԵՆ Ա ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ: - Վեհափառ Հայրապետի քարոզը Մայր Տաճարում: 1979, նոյեմբ., էջ 3-6:

822. ՎԱԶԳԵՆ Ա ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԲ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ: - Վեհափառ Հայրապետի քարոզը Փրկչի Հրաշափառ եւ Սուրբ Հարության տոնի առթիվ Մայր Տաճարում: 1979, ապրիլ, էջ 3-5:

823. ՎԱԶԳԵՆ Ա ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԲ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ: - Ամանորի եւ Փրկչի Հրաշափառ եւ Սուրբ Ծննդյան տոների առթիվ Ամենայն Հայոց Ծայրագույն Պատրիարք եւ Կաթողիկոս, Նորին Սուրբ Օծություն Տ.Տ. Վազգեն Ա Հայրապետի եւ քույր եկեղեցիների հոգեւոր պետերի միջեւ փոխանակված ողջույնի հեռագրերն ու գրությունները: 1979, հունվար, էջ 6-9:

824. ՎԱԶԳԵՆ Ա ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԲ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ: - Փրկչի Հրաշափառ եւ Սուրբ Հարության տոնի առթիվ Ամենայն Հայոց Ծայրագույն Պատրիարք եւ Կաթողիկոս, Նորին Սուրբ Օծություն Տ.Տ. Վազգեն Ա Հայրապետի եւ քույր եկեղեցիների հոգեւոր պետերի միջեւ փոխանակված ողջույնի հեռագրերն ու գրությունները: 1979, ապրիլ, էջ 6-8:

825. ՎԱԶԳԵՆ Ա ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԲ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ: - Ծանուցում: [Ս. Հռիփսիմե վանքում հայտնաբերված աճյուններ]: 1979, մայիս, էջ 3:

826. «Էջմիածին» ամսագրի խմբագրություն: - Վաստակաշատ ճարտարապետը: [Վարազդատ Հարությունյան]: 1979, դեկտ., էջ 49-50:

Նկ. Հրեյյար ճարտարապետը:

827. Վեհափառ Հայրապետը Ալֆորվիլում: - Ալֆորվիլի քաղաքագլուխ Ժոզեֆ Ֆրանչեսկիի ճառը Ալֆորվիլի «Սուրբ Մեսրոպ» հայկական դպրոցի բացման ժամանակ:

1979, օգոստ.-սեպտ.-հոկտ., էջ 139-144:

828. Վեհափառ Հայրապետը Բորդոյում: 1979, օգոստ.-սեպտ.-հոկտ., էջ 58-63:

Բովանդ. Այցելություն Բորդոյի քաղաքագլուխ Շաբան Դելմասին: - Հայոց Հայրապետի խոսքը Բորդոյի քաղաքապետարանում: - Այց Բորդոյի նահանգապետ Լուի Վերժեին: - Ս. պատարագ եւ Հայրապետական քարոզ Բորդոյի Սենտ-Անդրե կաթոլիկական Մայր Տաճարում: - Համագաղութային ճաշկերույթ ի պատիվ Հայոց Հայրապետի: - Վեհափառ Հայրապետի հրաժեշտի խոսքը Բորդոյի համայնքային ճաշկերույթում:

829. Վեհափառ Հայրապետը կրկին Փարիզում: 1979, օգոստ.-սեպտ.-հոկտ., էջ 150-155:

Երկու նկար: Ներդիր:

Բովանդ. Հայոց Հայրապետի խոսքը Պեր-Լաշեզի գերեզմանատանը: - Այց գորավար Անդրանիկի շիրմին: - Վեհափառ Հայրապետի խոսքը գորավար Անդրանիկի շիրմի առջեւ: - Հայոց Հայրապետը Հ.Բ.Ը. միության «Ալեք Մանուկյան» մշակութային հարկի տակ:

830. Վեհափառ Հայրապետը Մոսկվայում: 1979, օգոստ.-սեպտ.-հոկտ., էջ 161:

831. Վեհափառ Հայրապետը նախագահում է Արեւմտյան Եվրոպայի Հայ եկեղեցական վարչությունների եւ հոգեւորականների տարեկան համագումարին: 1979, օգոստ.-սեպտ.-հոկտ., էջ 131-138:

Բովանդ. Եկեղեցիների վարչության եւ հոգեւորականաց ժողովին Սերովլե արքեպիսկոպոսի խոսքը: - Վեհափառ Հայրապետի խոսքը համագումարում: - Հայոց Հայրապետի այցելությունը Փարիզի քաղաքապետարան: - Փարիզի քաղաքագլուխ Ժակ Շիրակի ուղերձը

քաղաքապետարանի ճաշկերույթում: - Հայոց Հայրապետի խոսքը Փարիզի քաղաքապետարանում:

832. Վեհափառ Հայրապետը Սենտ-Էտիենում: 1979, օգոստ.-սեպտ.-հոկտ., էջ 77-80: Չորս նկար: Ներդիր: Բովանդ. Վեհափառ Հայրապետի ճառը Սենտ-Էտիենում: - Համայնքային ճաշկերույթ: - Լուարայի նահանգի նահանգապետ Ժորժ Բադոյի ուղերձը ճաշկերույթում:

833. Վեհափառ Հայրապետը Վալանսում: 1979, օգոստ.-սեպտ.-հոկտ., էջ 81-92:

Բովանդ. Համայնքային մեծ հավաքույթ: - Վեհափառ Հայրապետի խոսքը Վալանսի «Սալ դե Ֆետ» դահլիճում: - Այցելություններ: - Դրոմի նահանգի գլխավոր խորհրդի նախագահ, մինիստր պրն. Մորիս Պիկի ուղերձը: - Համայնքային հրաժեշտի ճաշկերույթ: - Վեհափառ Հայրապետը հրաժեշտ է տալիս Վալանսին: - Վեհափառի հրաժեշտի խոսքը Վալանսի Զ.Բ.Ը. միության սրահում:

834. Վեհափառ Հայրապետը Փարիզում: 1979, օգոստ.-սեպտ.-հոկտ., էջ 106-112:

Չորս նկար:

Բովանդ. Վեհափառ Հայրապետի ողջույնի խոսքը Փարիզի հայոց ս. Հովհաննես Սկրտիչ եկեղեցում: - Տեսակցություններ եւ հանդիպումներ Փարիզում: - Ճաշկերույթ Փարիզի արքեպիսկոպոսարանում ի պատիվ Հայոց Հայրապետի: - Այց Փարիզում Սովետական դեսպանատուն: - Ս. պատարագ Փարիզի հայոց ս. Հովհաննես Սկրտիչ եկեղեցում: - Հայոց Հայրապետի քարոզը Համբարձման տոնին Փարիզի Հայոց Մայր եկեղեցում: - Այցելություններ Վեհափառ Հայրապետին:

835. Վեհափառ Հայրապետի այցելությունը Դեսին: 1979, օգոստ.-սեպտ.-հոկտ., էջ 97-103:

Բովանդ. Դեսինի քաղաքագլուխ եւ Ռոմի նահանգի գլխավոր խորհրդական Պիեռ Մուտենի ողջույնի խոսքը: - Վեհափառ Հայրապետը Դեսինի հայոց եկեղեցում: - Հայոց Հայրապետի հրաժեշտի խոսքը Դեսինի հայոց եկեղեցում:

836. Վեհափառ Հայրապետի այցելությունը Հայկական ՍՍՀ Մինիստրների խորհրդի նախագահի առաջին տեղակալ Ալեքսանդր Մ. Կիրակոսյանին: 1979, օգոստ.-սեպտ.-հոկտ., էջ 3:

837. Վեհափառ Հայրապետի գահակալության 24-րդ տարեդարձի հանդիսությունը Մայր Աթոռում: Վեհափառ Հայրապետի քարոզը Մայր Տաճարում: 1979, նոյեմբ., էջ 13-16:

838. Վեհափառ Հայրապետի ժամանումը Լիոն: 1979, օգոստ.-սեպտ.-հոկտ., էջ 69-76:

Բովանդ. Հայոց Հայրապետի այցելությունը Լիոնի նահանգապետին: - Համայնքային ճաշկերույթ «Հայկազյան» սրահում ի պատիվ Վեհափառ Հայրապետի: - Հանդիպում «Հայկազյան» միօրյա դպրոցի ուսուցիչների եւ աշակերտ-աշակերտուհիների հետ: - Ճաշկերույթ Լիոնի արքեպիսկոպոսարանում: - Այցելություն Լիոնի քաղաքագլուխ Ֆրանսիսկ Կոլոմբին: - Լիոնի քաղաքագլուխ Ֆրանսիսկ Կոլոմբիի ողջույնի ուղերձը Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին: - Հայոց Հայրապետի պատասխան խոսքը Լիոնի քաղաքապետարանում:

839. Վեհափառ Հայրապետի ժամանումը Նիցցա: 1979, օգոստ.-սեպտ.-հոկտ., էջ 64-68:

Բովանդ. Վեհափառ Հայրապետի խոսքը Նիցցայի հայոց

ս. Աստվածածին եկեղեցում: - Այցելություններ Վեհափառ Հայրապետին: - Հրաժեշտի ընդունելություն ի պատիվ Վեհափառ Հայրապետի: - Վեհափառ Հայրապետի խոսքը Նիցցայում հրաժեշտի ճաշկերույթին: [Երկու նկար: Ներդիր]:

840. Վեհափառ Հայրապետի հովվապետական այցելությունը Ֆրանսիա: 1979, օգոստ.-սեպտ.-հոկտ., էջ 17-47:

Հինգ նկար: Ներդիր:

Բովանդ. Մեկնում Մարսել: - Վեհափառ Հայրապետը Մարսելում: - Մարսելի արք., կարդինալ Ռոժե Էջեգարայի ողջույնի եւ բարիգալստյան խոսքը Մարսելի օդանավակայանի պատվո դահլիճում: - Այցելություն Մարսելի քաղաքապետ Գաստոն Դեֆերին: - Մարսելի քաղաքագլուխ Գաստոն Դեֆերի բարիգալստյան ուղերձը Մարսելի քաղաքապետարանում տեղի ունեցած ընդունելության ժամանակ: - Հայոց Հայրապետի խոսքը Մարսելի քաղաքապետարանում: - Այցելություն Մարսելի հայոց Մայր եկեղեցում առընթեր ս. Սահակ-Մեսրոպ մշակութային սրահ: - Այցելություններ Վեհափառ Հայրապետին: - Հայրապետական հանդիսավոր ս. պատարագ եւ քարոզ Մարսելի հայոց ս. Սահակ-Մեսրոպ Մայր եկեղեցում: - Վեհափառ Հայրապետի քարոզը Մարսելի ս. Սահակ-Մեսրոպ Մայր եկեղեցում: - Հոգեհանգիստ եկեղեցու բակում, նահատակաց հուշարձանի առաջ: - Պաշտոնական ընդունելություն ի պատիվ Հայոց Հայրապետի: - Վեհափառ Հայրապետի պատգամը համայնքային ճաշկերույթում: - Այցելություններ Վեհափառ Հայրապետին: - Հարցազրույց «Արմենիա» ամսագրի թղթակցի հետ: - Պաշտոնական ընդունելություն

Մարսելի շրջանի Հ.Բ.Ը. միության հարկի տակ: - Այցելություն Մարսելի նահանգապետ Լյուսիեն Վոշելին: - Մարսելի նահանգապետ Լյուսիեն Վոշելի ուղերձը նահանգապետարանում: - Հայոց Հայրապետի ճառը Մարսելի նահանգապետարանում: - Համայնքային մեծ հավաքույթ Մարսելի «Պալե Դե Կոնգրե»-ում: - Վեհափառ Հայրապետի խոսքը Մարսելի «Պալե Դե Կոնգրե»-ում: - Ճաշկերույթ Մարսելի արքեպիսկոպոսարանում ի պատիվ Հայոց Հայրապետի: - Հայոց Հայրապետի ողջույնի խոսքը Մարսելի արքեպիսկոպոսարանում: - Հանդիպում Մարսելի ս. Սահակ-Մեսրոպ մշակութային տան «Արժուրն Զրբաշյան» սրահում՝ միօրյա հայ վարժարանների ուսանողության հետ:

841. Վեհափառ Հայրապետի վերադարձը Մայր Աթոռ: 1979, օգոստ.-սեպտ.-հոկտ., էջ 162:

842. Վերադարձ Լիոն: - Հրաժեշտի մեծ ընդունելություն Լիոնում: 1979, օգոստ.-սեպտ.-հոկտ., էջ 104-105:

Նկ. Գառզու-Փարիզի Աստվածամոր Տաճարը:

843. Վերանորոգություններ Թբիլիսիի հայոց ս. Գեորգ եկեղեցում: [Երեք նկար]: 1979, ապրիլ, էջ 50-51:

844. Տ. Առաքել արեղա Գալաշյան: [Կենսագրական: Դիմանկարով]: 1979, հունվար, էջ 41:

845. Տ. Մյուռոն արեղա Գրվըզյան: [Կենսագրական: Դիմանկարով]: 1979, հունվար, էջ 40:

846. Տեր-Հակոբյան Զգոն եպիսկոպոս: - Փրկության վարդապետությունը: 1979, հուլիս, էջ 33-35:

847. Տեր-Միքայելյան Նուբար: - Ցուցակ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի նոր ստացված ձեռագրերի: 1979, փետրվար, էջ 59-62, ապրիլ, էջ 60-

63, հունիս, էջ 63-64, հուլիս, էջ 58, 62, դեկտ., էջ 54-63:

848. Տեր-Պետրոսյան Լ[եւոն] Յ[ակոբի]: - Յակոբայ Սրճեցոյ «Վարք սրբոյն Դանիելի Գալաշացոյ»: [Ուսումնասիրություն: Բնագիր: Ծանոթագրություններ]: 1979, մարտ, էջ 22-40:

849. Ցանկ «Էջմիածին» ամսագրում 1979 թվականի ընթացքում տպագրված նյութերի: 1979, դեկտ., էջ 58-63:

850. Ցավակցական գրություններ լիբանանահայությանը պատահած աղետների առթիվ: [Հովհաննես-Պողոս Բ Պապից, Մոսկվայի եւ Համայն Ռուսաստանի պատրիարք Պիմենից եւ Համայն Վրաստանի Պատրիարք-կաթողիկոս Իլիա Բ-ից]: 1979, հունվար, էջ 18-20:

851. Փարիզի հայոց առաջնորդարանի կազմակերպած ճաշկերույթը ի պատիվ Հայոց Հայրապետի: - Վեհափառ Հայրապետի խոսքը Փարիզում կազմակերպված պաշտոնական ճաշկերույթին: - 1979, օգոստ.-սեպտ.-հոկտ., էջ 127-130: Երկու նկար: Ներդիր:

852. Փիթեշի (Ռումինիա) Հայոց ս. Հովհաննես-Ակրտիչ եկեղեցու հիմնադրության 150-ամյակը: 1979, նոյեմբ., էջ 58:

Նկ. Առաջնորդ սրբազանը [Տիրայր արք. Մարտիրոսյան] հավատացյալների հետ:

853. Քահանայական ձեռնադրություն: [Մայր Տաճարում Կոմիտաս արքեպիսկոպոս Տեր-Ստեփանյանը քահանա է ձեռնադրում Պողոս եւ Իշխան սարկավագներին, վերանվանելով նրանց տ. Պողոս եւ տ. Հակոբ]: [Հուսիկ սրբազանը կուսակրոն քահանա է ձեռնադրում Ստեփանոս սարկավագին, անունը թողնելով նույնը]: [Հայր Ստեփանոսի կենսագրությունը եւ դիմանկարը]: 1979, դեկտ., էջ 15-16:

854. Քահանայական ձեռնադրություն Մայր Աթոռում: - Կոչում: - Ձեռնադրություն: - Օծում: - Վեղարի տվչություն: [Արսեն սրբազանը քահանա է ձեռնադրում Հովհաննես եւ Բյուզանդ սարկավագներին, վերանվանելով նրանց հայր Մյուռոն եւ հայր Առաքել]: 1979, հունվար, էջ 38-39:

Երկու նկար: Ներդիր:

855. 1979 թվականի համամիութենական մարդահամարի նախնական արդյունքների մասին: 1979, ապրիլ, էջ 11-12:

“ЭЧМИАДЗИН”

ОФИЦИАЛЬНЫЙ ЖУРНАЛ ЭЧМИАДЗИНСКОГО КАТОЛИКОСАТА
(АПРЕЛЬ 1998)

1. Пасхальное слово Католикоса Всех Армян Гарегина I “Торжество Истины над ложью”, 12 апреля 1998 г. (стр. 3-6).
Редакционная.
2. Св. Воскресенье и мы (стр. 7-10).

ОФИЦИАЛЬНЫЙ ОТДЕЛ

3. Перечень поздравительных писем и телеграмм, которыми обменялись Католикос Всех Армян Гарегин I и предстоятели церквей-сестер, государственные должностные лица, главы других престолов Армянской церкви в связи со светлым праздником Воскресения Христова (стр. 12-14).
4. ИЕРОМОНАХ АРШЕН САНОСЯН. Страстная Неделя в Первопрестольном Эчмиадзине, 6-12 апреля 1998 г. (стр. 15-18).
5. Роберт Кочарян – президент Республики Армения (Инаугурация президента в зале Государственного академического театра оперы и балета им. Спендиарова, 9 апреля 1998 г.) - (стр. 19).
6. Речь Католикоса Всех Армян Гарегина I на церемонии инаугурации президента Республики Армения Роберта Кочаряна, 9 апреля 1998 г. (стр. 20-22).
7. Посещение Католикосом Всех Армян Гарегиним I президента Республики Армения, 13 апреля 1998 г. (стр. 23).
8. Посещение Католикосом Всех Армян Гарегиним I премьер-министра Республики Армения, 13 апреля 1998 г. (стр. 24).
9. Празднование третьей годовщины интронизации Католикоса Всех Армян Гарегина I в Первопрестольном Эчмиадзине, 5 апреля 1998 г. (стр. 25).
10. МАРИАМ ВАРДАНЯН. Сердечное слово ко Святейшему Отцу от имени всех его чад (К третьей годовщине интронизации Католикоса Всех Армян Гарегина I) - (стр. 26-29).
11. Сообщение (о поездке Католикоса Гарегина I в Лондон 14 апреля 1998 г.) - (стр. 30).
12. Энциклика Католикоса Всех Армян Гарегина I о награждении Христа Ламаракиса (Афины) орденом “Св. Саак-Св. Месроп”, 2 апреля 1998 г. (стр. 31).
13. Патриаршая оценка (о награждении Католикосом Гарегиним I ряда лиц из Восточной епархии Армянской Апостольской Церкви в США орденом “Св. Григор Лусаворич” и Посланием благословения) - (стр. 32-33).
14. МАРИАМ ВАРДАНЯН. “Животворный крест, спасение нам даровавший” (к 80-летию геноцида армян) - (стр. 34-37).
15. Телеграмма соболезнования Католикоса Всех Армян Гарегина I Святому Синоду Греческой Православной церкви по случаю кончины архиепископа Серафима (стр. 38).
16. Поздравительная телеграмма Католикоса Всех Армян Гарегина I новоизбранному главе Афинской и Греческой Православной церкви, 30 апреля 1998 г. (стр. 38).

РЕЛИГИОЗНО-ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ОТДЕЛ

17. “Айсор ареав” (гармонизация пасхального песнопения) - (стр. 40-43).
18. Чудесное явление Богоматери в Зейтуне (2 апреля 1968 г.-2 апреля 1998 г.) - (Перевод с французского. Газета “Глас Марка” Александрийского Патриаршества Коптской Православной церкви) - (стр. 44-48).

19. Проповедь о. Филиппа Стор-Вентра, произнесенная в ереванской церкви Сурб Зоравор, 15 апреля 1998 г. (стр. 49-51).
20. Молитва св. Василия Великого (Служебник. Читается в Страстной Четверг перед Причастием Святых Таин) - (стр. 52-54).
21. Молитва над водой и елеем (Служебник) - (стр. 55-57).
22. АКОП КЕОСЕЯН. Недавно обнаруженное произведение архимандрита Керовбе "О причине пришествия Господа в Иерусалим" (исследование, подлинник) - (стр. 58-69).
23. ПРОТОАРХИМАНДИТ МИКАЕЛ АЧАПАГЯН. Предисловие к армянскому переводу книги св. Франциска Сальского "Руководство к благочестивой жизни" (стр. 70-71).
24. СВ. ФРАНЦИЗК САЛЬСКИЙ. "Руководство к благочестивой жизни". Часть I (перевод с русского) - (стр. 72-89).
25. СТЕПАН СТЕПАНЯНЦ. Армянская церковь и геноцид армян (исследование) - (стр. 90-94).
26. А.А. САРКИСЯН. Патриаршее Послание благословения Иоанну Лебсиусу (исследование, подлинник) - (стр. 95-103).
27. АРМЕН МУШЕГЯН. Еще одна попытка разгадки "Томилаь Сатеник" (исследование) - (стр. 104-108).
28. КНАРИК ТЕР-ДАВТЯН. Отрывки Евангелия от Фомы в средневековых армянских беседах (исследование) - (стр. 109-115).
29. ГРАЧЬЯ МИРЗОЯН. Практическое значение философского труда Воскана Ереванци (исследование и подлинник) - (стр. 116-124).
30. ПИОН АКОПЯН. Записи в одной из студенческих тетрадей Хачатура Абовяна (исследование) - (стр. 125-135).
31. М. ЧЕВАИРЧЯН. Некоторые сведения из армяно-грузинских отношений в Армянском государстве Киликии в XIV в. (исследование) - (стр. 136-148).
32. НАЗИК АРУТЮНЯН. Католикос Всех Армян Гарегин I – педагог (исследование) - (стр. 149-157).
33. СИЛЬВА СУКИАСЯН. Собрание писем Католикоса Всех Армян Гарегина I (исследование) - (стр. 158-161).
34. ВОЛОДЯ АБРАМЯН. Призрачный мир в очередной раз (литературное) - (стр. 162-171).
35. РУБИК ТОВМАСЯН. Обращение к соотечественникам о создании фонда помощи Ереванской сельскохозяйственной академии (ВУЗу) - (стр. 172-174).

В ПЕРВОПРЕСТОЛЕ И ЕПАРХИЯХ

36. Делегация Первопрестольного Эчмиадзина на совершении обряда сорокового дня блаженной памяти Патриарха Гарегина. Константинополь, 17 апреля 1998 г. (стр. 176).
37. Делегация Первопрестольного Эчмиадзина на открутии музея "Киликия" в Бейруте, 30 марта 1998 г. (стр. 177).
38. Памяти мученически погибших священнослужителей (23 апреля в Араратской епархии объявлен днем памяти мучеников-священнослужителей, павших во время геноцида 1915 г.) - (стр. 178).
39. МАРИАМ ВАРДАНЯН. Освящение хачкара памяти невинных жертв геноцида 1915 г. Одесса, 24 апреля 1998 г. (стр. 179-180).
40. ДИАКОН АРУТЮН АРУТЮНЯН. Участие армянских студентов в "Пасхальном лагере" в Дании, 28 марта-9 апреля 1998 г. (стр. 181-183).
41. Церковная хроника за апрель месяц (стр. 184-189).
42. ИЕРОМОНАХ ХОРЕН ОВАНЕСЯН. Библиография журнала "Эчмиадзин" (1974-1983) - (стр. 190-202).

“ETCHMIADZIN”
OFFICIAL MONTHLY OF HOLY ETCHMIADZIN
(APRIL 1998)

1. Pontifical Message of His Holiness Karekin I Catholicos of All Armenians on Easter - “Victory of the Truth over Forgery”, April 12, 1998 (pp. 3-6).

EDITORIAL

2. The Holy Resurrection and ourselves (pp. 7-10).

OFFICIAL

3. Telegramms and letters of greetings and salutation between Karekin I Catholicos of All Armenians and the heads of Sister Churches, state officials and Hierarchical Sees of the Armenian Church on the occasion of Holy Easter (pp. 12-14).
4. HIEROMONK ARSHEN SANOSYAN. The Holy Week in the Mother See, April 5-12, 1998 (pp. 15-18).
5. Robert Kocharyan - President of the Republic of Armenia (President's Inauguration ceremony in the hall of Spendiaryan Academic Theatre of Opera and Ballet, April 9, 1998) - (p. 19).
6. His Holiness Karekin I's speech during the Inauguration ceremony of the newly-elected President of the Republic of Armenia- Robert Kocharyan, April 9, 1998 (pp. 20-22).
7. His Holiness' visit to the President of the Republic of Armenia, April 13, 1998 (p. 23).
8. His Holiness' visit to the Prime-Minister of the Republic of Armenia, April 13, 1998 (p. 24).
9. Third anniversary of His Holiness' pontificate in the Mother See, April 5, 1998 (p. 25).
10. MARIAM VARDANYAN - To His Holiness: Hearty word of mine, of yours and more exactly of all of us (on the occasion of the third anniversary of His Holiness' pontificate) - (pp. 26-29).
11. Communiqué (About His Holiness's journey to London, April 14, 1998) - (p. 30).
12. His Holiness' Encyclical of granting “SS. Sahak-Mesrop” order to Christos Lamprakis (Athens), April 2, 1998 (p. 31).
13. Pontifical appreciation (His Holiness honoured several compatriots from the Eastern diocese of USA by “S. Gregory Illuminator” order and Blessing letter) - (pp. 32-33).
14. MARIAM VARDANYAN - “Life-giving cross which have been salvation for us” (on the occasion of 83th anniversary of Armenian Genocide) - (pp. 34-37).
15. His Holiness' telegramme of condolence to the Holy Synod of the Orthodox Church of Greece on the occasion of passing away of Archbishop Serafim (p. 38).
16. His Holiness sent a telegramme of congratulation to the newly elected head of the Orthodox Church of Greece, April 30, 1998 (p. 38).

RELIGIO-PHILOLOGICAL

17. “/Christ/ is risen today” (polyphony of the hymn) - (pp. 40-43).
18. Holy Virgin's miraculous appearance in Zeytun /April 2, 1968; April 2, 1998/ (translation from French. “Voice of Mark”- press-release of the Coptic Orthodox Patriarchate of Alexandria) - (pp. 44-48).

19. F. Philip Store-Venture's homily in St. Zoravor Church in Yerevan, April 15, 1998 (pp. 49-51).
20. St. Basil's Homily (From the Lectionary: for Maundy Thursday) - (pp. 52-54).
21. Prayer on oil and water and Prayer of dismissal (Lectionary) - (pp. 55-57).
22. HAGOP KYOSEYAN - The newly invited "The Reason of Palm Sunday" of Kerovbe Vardabed (pp.58-69).
23. Archimandrite MIKAEL AJAPAHYAN - Foreword for "Introduction to the Devout Life" (pp. 70-71).
24. FRANCIS of SALES - Introduction to the Devout Life. Part I (pp. 72-89).
25. STEPAN STEPANYANTS - The Armenian Church and the Armenian Genocide (pp. 90-94).
26. A. A. SARGSYAN - Patriarchal Letter of Blessing to Johannes Lepsius (pp. 95-103).
27. ARMEN MUSHEGHYAN -The mystery of "Satenik desires..." - one more approach (pp. 104-108).
28. KNARIK TER-DAVTYAN- Traces of Gospel of Thomas in the Armenian medieval legends (pp. 109-115).
29. HRACHYA MIRZOYAN - The practical value and importance of the philosophic work of Vosskan of Yerevan (pp. 116-124).
30. PION HAGOPYAN - Notes from one of Abovyan's copybooks (pp. 125-135).
31. M. H. JEVAHIRJYAN - Episodes of XIV century Armenian-Georgian relations in the Armenian kingdom of Cilicia (pp. 136-148).
32. NAZIK HARUTYUNYAN - His Holiness Karekin I as pedagogue (pp. 149-157).
33. SILVA SUKIASSYAN - Letters of His Holiness Karekin I (pp. 158-161).
34. VOLODYA ABRAHAMYAN - One more apparent peace in turn (pp. 162-171).
35. RUBIK TOVMASYAN - Appeal to compatriots (to create a fund to assist Agricultural Academy of Yerevan) - (pp. 172-174).

IN THE MOTHER SEE & DIOCESES

36. The delegation of the Mother See in ceremonies dedicated to 40 days of Patraiarch Karekin's death, Istanbul, April 17-21, 1998 (p. 176).
37. A delegation from the Mother See was present on inauguration ceremony of "Cilicia" Museum, Beyrut, March 30, 1998 (p. 177).
38. In the memory of martyred clergymen (23th of April - memorial service in the Ararat patriarchal diocese dedicated to martyred clergymen) - (p. 178).
39. MARIAM VARDANYAN - A Cross-stone was consecrated in Odessa in the memory of the victims of Armenian Genocide, April 24, 1998 (pp. 179-180).
40. DEACON HARUTYUN HARUTYUNYAN - Armenian students participated in "Paschal camping" in Denmark, March 28-April 9, 1998 (pp. 181-183).
41. Church pulpit: News - The description of celebrated Holy Liturgies and delivered sermons in the Cathedral and other ceremonies in the Mother See in April (pp. 184-189).
42. HIEROMONK KHOREN HOVHANNISYAN - Bibliography of "Etchmiadzin" monthly (1974-1983) - (pp. 190-202).

“ETCHMIADZINE”

ORGANE OFFICIEL DU SAINT-SIEGE D'ETCHMIADZINE

(AVRIL 1998)

1. Le message pontifical de SS Karékine 1er, Catholico de tous les Arméniens à l'occasion de la fête pascalle. « La victoire de la vérité sur le faux. » 12 avril 1998 (pp. 3-6).

REDACTION

2. La fête de la Résurrection et nous (pp. 7-10).

OFFICIEL

3. La liste des télégrammes et lettres de vœux et salutations échangés entre les différents sièges hiérarchiques de l'Eglise arménienne, les personnalités gouvernementales, les chefs des Eglises soeurs et le Catholico de tous les Arméniens, à l'occasion de la fête miraculeuse de la Résurrection du Christ (pp. 12-14).
4. PERE ARCHENE SANOSSIAN. «La semaine Sainte» au St-Siège. 6-12 avril 1998 (pp. 15-18).
5. Robert Kotcharian, Président de la République arménienne. La cérémonie de serment du Président dans la salle de théâtre académique gouvernementale/opéra A.Spentarian. 9 avril 1998 (p. 19).
6. Le message de SS Karékine 1er, Catholico de tous les Arméniens à l'occasion de la cérémonie du serment du Président de la République arménienne, nouvellement élu, Mr Robert Kotcharian. 9 avril 1998 (pp. 20-22).
7. SS Karékine 1er, Catholico de tous les Arméniens a rendu visite au Président de la République arménienne. 13 avril 1998 (p. 23).
8. SS Karékine 1er, Catholico de tous les Arméniens a rendu visite au Premier ministre. 13 avril 1998 (p. 24).
9. Le troisième anniversaire de l'intronisation de SS Karékine 1er, Catholico de tous les Arméniens au St-Siège d'Etchmiazine, 5 avril 1998 (p. 25).
10. MARIAM VARTANIAN. SS Karékine 1er, Catholico de tous les Arméniens. Mes, ton propos sincères, au plus juste de la part de nous tous. A l'occasion du 3e anniversaire de l'intronisation de Sa Sainteté (pp. 26-29).
11. Communiqué. Le voyage de SS Karékine 1er, Catholico de tous les Arméniens à Londres. 14 avril 1998 (p. 30).
12. L'encyclique de SS Karékine 1er, Catholico de tous les Arméniens à Chrisdos Lambrakis (Athènes) à l'occasion de la remise de la médaille “St-Sahag St-Mesrob”. 2 avril 1998 (p. 31).
13. Félicitations pontificales au sujet de la remise de la médaille “St-Grégoire l'Illuminateur” et les bénédictions écrites à un groupe de patriotes du diocèse de l'est des Etats-Unis (pp. 32-33).
14. MARIAM VARTANIAN. “La croix vivifiante qui a été notre salut”. A l'occasion du 80e anniversaire du Génocide arménien (pp. 34-37).
15. Le télégramme de condoléances de SS Karékine 1er, Catholico de tous les Arméniens au synode de l'Eglise orthodoxe grecque à l'occasion du décès de l'archevêque Serafim (p. 38).
16. Le télégramme de félicitations de SS Karékine 1er, Catholico de tous les Arméniens au nouveau chef spirituel d'Athènes et de toute l'Eglise orthodoxe grecque. 30 avril 1998 (p. 38).

PHILOLO-RELIGIEUX

17. "Il est résurrifié aujourd'hui". l'hymne "Aysor hariav" à plusieurs voix (pp. 40-43).
18. L'apparition miraculeuse de la Sainte Vierge à Zeytoun. 2 avril 1998-2 avril 1998. Traduction du français. Le bulletin "La voix de Marc" du patriarcat de l'Eglise orthodoxe copte d'Alexandrie (pp. 44-48).
19. L'homélie du père Philippe Storr Venter à l'Eglise "Sourp Zoravor" d'Erevan. 15 avril 1998 (pp. 49-51).
20. Le message de St-Basile. Passage du lectionnaire. Lu le jeudi Saint, avant la communion (pp. 52-54).
21. Prière concernant l'eau et l'huile. Passage du lectionnaire (pp. 55-57).
22. HAGOP KEUSSEYAN. L'oeuvre nouvellement connu "la raison de la venue de Jésus à Jérusalem", du prêtre Kéropé. Etude et texte (pp. 58-69).
23. ARCHIMANDRITE MIKAEL ADJABAYAN. Introduction de l'oeuvre "guide de la vie pieuse" (pp. 70-71).
24. FRANCISCOS DE SALI. "Guide de la vie pieuse". Partie I. Religieux (pp. 72-89).
25. STEPAN STEPANIANZ. L'Eglise arménienne et le Génocide arménien. Etude (pp. 90-94).
26. A.A SARKISSIAN. La bénédiction écrite patriarcale à Hovannès Lepsius. Texte et étude (pp. 95-103).
27. ARMEN MOUCHEGHIAN. Le mystère de "Dentcha Saténig". Une approche de plus. Etude (pp. 104-108).
28. KNARIG DER DAVITIAN. Les traces de l'Evangile de Thomas dans les conversations arméniennes médiévales. Etude (pp. 109-115).
29. HRATCHIA MIRZOYAN. La valeur et la nécessité pratique de l'oeuvre philosophique de Voskan d'Erevan. Texte et étude (pp. 116-124).
30. BION HAGOPIAN. Les notes de l'un des cahiers d'études d'Apovian (pp. 125-135).
31. M.H. DJEVAHIRDJIAN. Passages des relations arméno-géorgiennes pendant la royauté arménienne de Cilicie du 14e siècle. Etude (pp. 136-148).
32. NAZIG HAROUTIOUNIAN. SS Karékine 1er, Catholicos de tous les Arméniens en tant qu'éducateur. Etude (pp. 149-157).
33. SILVA SOUKIASSIAN. La lettre de SS Karékine 1er, Catholicos de tous les Arméniens (pp. 158-161).
34. VOLOTIA APRAHAMIAN. Un semblant de paix périodique de plus... Littéraire (pp. 162-171).
35. ROUPIG THOMASSIAN. Appel aux patriotes pour la création d'un fond d'aide à l'académie d'agriculture d'Erevan (pp. 172-174).

AU ST-SIEGE ET DANS LES DIOCESES

36. La délégation du St-Siège a été présente à la quarantaine du décès de S.B Karékine Kazandjian. Istambul. 17-21 avril 1998 (p. 176).
37. La délégation du St-Siège a été présente à l'ouverture du musée "Kilikia". Beyrouth. 30 mars 1998 (p. 177).
38. A la mémoire des ecclésiastiques martyrs. 23 avril 1998. Jour de commémoration en souvenir des ecclésiastiques martyrs dans le diocèse patriarcal d'Ararad (p. 178).
39. MARIAM VARTANIAN. La bénédiction du Khatchkar dédié à la mémoire des victimes innocentes du Génocide. Odessa. 24 avril 1998 (pp. 179-180).
40. DIACRE HAROUTIOUN HAROUTIOUNIAN. Les étudiants arméniens ont participé au séminaire de Pâques au Danemark. 28 mars-9 avril 1998 (pp. 181-183).
41. Diverses informations ecclésiastiques. Description des différentes messes, homélies, célébrations et cérémonies au mois d'avril 1998 (pp. 184-189).
42. PERE KHORENE HOVANISSIAN. Bibliographie du mensuel "Etchmiadzine" 1974-1983 (pp. 190-202).

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Գարեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի Հայրապետական պատգամը Ս. Հարություն տոնի առթիվ. «Ճշմարտության յաղթանակը կեղծիքին վրայ».....	3
ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ - Հարությունը և մենք	7
ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ	
Փրկչի հրաշափառ և Սուրբ Հարության տոնի առթիվ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Ա Հայրապետի և բույր եկեղեցիների պետերի, պետական պաշտոնական անձանց, Հայ եկեղեցու նվիրապետական Աթոռների միջև փոխանակված ողջույնի և բարեմաղթանքների նամակների ու հեռագրերի ցանկը.....	12
ԱՐՇԵՆ ԱԲԵՂԱ ՍԱՆՈՍՅԱՆ - «Աւագ Շաբաբը» Մայր Աթոռում	15
Ռոբերտ Քոչարյանը Հայաստանի Հանրապետության նախագահ	19
Գարեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի խօսքը Հայաստանի Հանրապետության նորընտիր նախագահ Ռոբերտ Քոչարեանի երդման արարողության առթիւ	20
Վեհափառ Հայրապետն այցելեց ՀՀ նախագահին	23
Վեհափառ Հայրապետն այցելեց ՀՀ վարչապետին	24
Գարեգին Ա Կաթողիկոսի գահակալության երրորդ տարեդարձը Մայր Աթոռ Սբ. Էջմիածնում.....	25
ՄԱՐԻԱՄ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ - Վեհափառ Հորը. Սրտի խոսք իմ, հո, իսկ ալելի ճիշտ՝ ամենքիս կողմից	26
Հաղորդագրություն	30
Գարեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի կոնդակը Խրիստոս Լամպրափսին «Ս. Սահակ-Ս. Մեսրոպ» շքանշանով պարգևատրելու մասին	31
Հայրապետական գնահատություն	32
ՄԱՐԻԱՄ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ - «Խաչն կենարար, որ եղև մեզ փրկութիւն».....	34
Գարեգին Ա Կաթողիկոսի ցավակցական հեռագիրը Հունաստանի Օրթոդոքս եկեղեցու Սուրբ Սինողին	38
Գարեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը շնորհավորական հեռագիր հղեց Աթենքի և Համայն Հունաստանի Օրթոդոքս եկեղեցու նորընտիր պետին	38
ԿՐՈՆԱ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ	
«Այսօր յարեաւ...».....	40
Աստվածածնի հրաշալի Հայտնությունը Ջեյրուհում	44
Հայր Ֆիլիպ Սքորր-Վենքըրի ֆարգը՝ խոսված երևանի Սբ. Զորավոր եկեղեցում	49
Սուրբ Բարսեղի խոսքը	52
Աղոթք յուզի և ջրա վրա և Աղոթք արձակման	55
ՀԱԿՈՒՔՑՈՍՅԱՆ - Քերուկե վարդապետի նորահայտ «Պատճառ Գալստեան Տեառն յերուսաղէմ» երկը	58
ՄԻՔԱՅԵԼ Ծ. ՎՐԴ. ԱԶԱՊԱՀՅԱՆ - Առաջարկ «Ուղեցույց բարեպաշտ կյանքի» գործի	70

ՖԻՆԱՆՑԱԿԱՆ ԴԸ ՍԱԼԻ - Ուղեցույց բարեպաշտ կյանքի	72
ՍՏԵՓԱՆ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆՑ - Հայ եկեղեցին և Հայոց ցեղասպանությունը	90
Ա. Ա. ՍԱՐԳՍՅԱՆ - Հայրապետական օրհնագիր Յոհաննես Լեփախուսին	95
ԱՐՄԵՆ ՄՈՒՇԵՂՅԱՆ - «Տենչայ Սարենիկ»-ի առեղծվածը. ևս մեկ մոտեցում	104
ՔՆԱՐԻԿ ՏԵՐ-ԴԱՎԹՅԱՆ - Թովմայի Ավետարանի հետքերը հայ միջնադարյան գրույցներում	109
ՀՐԱԶՅԱ ՄԻՐԶՈՅԱՆ - Ոսկան երևանցու իմաստասիրական երկի գործնական արժեքն ու կարևորությունը.	116
ՊԻՈՆ ՀԱԿՈԲՅԱՆ - Արովյանի ուսանողական տետրակներից մեկի գրառումները	125
Մ. Հ. ՃԵՎԱՀԻՐՃՅԱՆ - Դրվագներ Կիլիկիայի Հայկական պետությունում XIV դարի հայ-վրացական հարաբերությունների	136
ՆԱԶԻԿ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ - Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գարեգին Առաջինը մանկավարժ	149
ՍԻԼՎԱ ՍՈՒՔԻԱՅԱՆ - Խոսում են նամակները. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գարեգին Առաջինի նամակահին	158
ՎՈՒՂՈՒՅԱ ԱՐՐԱՀԱՄՅԱՆ - Եվս մի թվացյալ հեքիական խաղաղություն	162
ՌՈՒԲԻԿ ԹՈՎՄԱՅԱՆ - Կոչ հայրենակիցներին	172

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՒՄ ԵՎ ԹԵՄԵՐՈՒՄ

Մայր Աթոռի պատվիրակությունը՝ երջանկահիշատակ Գարեգին Պատրիարքի մահվան ֆառատուեցի արարողությանը	176
Մայր Աթոռ Սբ. Էջմիածնի պատվիրակությունը ներկա գտնվեց «Կիլիկիա» բանգարանի բացմանը	177
Նվիրված նահատակ հոգևորականների հիշատակին	178
ՄԱՐԻԱՄ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ - Օղեսայում օրհնվեց Մեծ եղեռնի ամսեղ գոհերի հիշատակը հավերժացնող խաչքարը	179
ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՍԱՐԿԱՎԱԳ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ - Հայ ուսանողները Դանիայում մասնակցեցին «Զատական նամարին»	181
ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՒՄ - Եկեղեցական բեմ. լուրեր	184
ԽՈՐԵՆ ԱՔԵՂԱ ՀՈՎՀԱՆՆԻՅԱՆ - «Էջմիածին» ամսագրի մատենագիտությունը (1974-1983)	190
«ԾՃՄԻԱԾԻՆ» официальный журнал Эчмиадзинского Католикосата	203
«Etchmiadzin» official monthly of Holy Etchmiadzin	205
«Etchmiadzine» organe officiel du Saint-Siege d'Etchmiadzine	207

ԽՄԲԱԳԻՐ՝ ԲԱԳՐԱՏ ԱԲԵՂԱ ԳԱՆՍՅԱՆ

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅՏԵՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ, ԷՉՄԻԱԾԻՆ

«ԷՉՄԻԱԾԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Республика Армения, Эчмиадзин. Редакция журнала «Эчмиадзин».

Rédaction de la revue «Etchmiadzine», Etchmiadzine, Arménie.

ԴԱՍԻՉ՝ 77764

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՒՄ ԷՉՄԻԱԾԻՆԻ ՏՊԱՐԱՆ

